

DE VERDELING VAN DE LANDEN VAN OVERMAAS
1644-1662

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

onder redactie van

Prof. Dr. W. Jappe Alberts (voorzitter), Drs. J. F. R. Philips (secretaris),
Dr. Remigius Dieteren O.F.M., Dr. J. Grauwels, Mr. K. J. Th. Janssen de
Limpens, Drs. J. C. G. M. Jansen, Dr. Mr. H. H. E. Wouters

Raad van advies

Dr. J. Kremers (Maastricht), Dr. L. Roppe (Hasselt),
Prof. Dr. E. Hélin (Luik)
Prof. Dr. J. A. van Houtte (Leuven)
Prof. Dr. F. Petri (Bonn)
Prof. Dr. J. J. Poelhekke (Nijmegen)

De in deze serie verschenen delen zijn vermeld op pag 339.

De Stichting „Maaslandse Monografieën” werd in 1964 in het leven geroepen
door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en
Oudheidkundig Genootschap en staat onder bestuur van:

Mr. M. A. W. van Oppen (voorzitter), Drs. J. F. R. Philips (secretaris),
Drs. J. J. C. Huyben (penningmeester), Dr. H. C. W. Roemen, Drs. M. K. J. Smeets

DR. J. A. K. HAAS

DE VERDELING VAN DE LANDEN VAN OVERMAAS 1644-1662

TERRITORIALE DESINTEGRATIE
VAN EEN BETWIST GRENSGEBIED

VAN GORCUM – ASSEN – 1978

© 1978 Van Gorcum & en Comp. B.V., Postbus 43, 9400 AA Assen

Uit deze uitgave mag niets worden gereproduceerd door middel van boekdruk, foto-offset, fotocopie of welk ander medium dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 232 1631 8

Layout en druk: Van Gorcum, Assen

inhoud

<i>afkortingen</i>	VII
<i>bronnen en literatuur</i>	VIII
A. Onuitgegeven bronnen	VIII
B. Uitgegeven bronnen	XI
1. Tekstuitgaven en werken van tijdgenoten	XI
2. Inventarissen	XIII
C. Literatuur	XIV
<i>inleiding</i>	XXIII
<i>hoofdstuk I</i>	1
„De reductie van Valckenburgh, Daelhem ende 's Hertogenrade”, 1644-1648	1
<i>hoofdstuk II</i>	46
Onder vigeur van het Munsterse vredesverdrag, 1648-1657	46
1. Van Munster naar Mechelen, 1648-1653	46
2. Van Mechelen naar 's-Gravenhage, 1654-1657	87
<i>hoofdstuk III</i>	158
„Het minnelijck accommodement”, 1657-1662	158
1. Het Partagetractaat, 1657-1661	158
2. De ratificatie, 1662	240
<i>bijlage</i>	294
De tekst van het partagetractaat	294

<i>samenvatting</i>	315
<i>résumé</i>	320
<i>Zusammenfassung</i>	325
<i>register van persoons- en plaatsnamen</i>	331

afkortingen

AAK	Archief van de abdij Kloosterrade.
AGN	Algemene geschiedenis der Nederlanden in twaalf delen. Onder redactie van J. A. van Houtte, J. F. Niermeyer, J. Presser [e.a.], Utrecht enz., 1949-1958.
AGS	Archivo General de Simancas.
ARAB	Algemeen Rijksarchief te Brussel.
ARAG	Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.
ASH	Archiv Schloss Haag.
EEH	Archivo de la embajada española en La Haya.
JBG	Archief van de Junta der Betwiste Gebieden.
leg.	legajo.
LVO	Archieven van de landen van Overmaas.
Msg.	De Maasgouw, tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde.
port.	portefeuille.
PSHAL	Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg.
RALM	Rijksarchief in Limburg te Maastricht.
RVS	Archief van de Raad van State
SDE	Secretaría de Estado.
SG	Archief van de Staten-Generaal.
SP-CF	Secretarías Provinciales. Consejo Supremo de Flandes y Borgoña.
SSO	Archief van de Secretarie van Staat en Oorlog.
SVH	Archief van de Staten van Holland.

bronnen en literatuur

A. ONUITGEGEVEN BRONNEN

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF TE 'S-GRAVENHAGE

Archief van de Staten-Generaal

- inv. nrs. 3250-3268 ordinaris net-resoluties, 1644-1662.
inv. nrs. 4563-4566 secrete net-resoluties, 1644-1656.
inv. nr. 4809 „Register van de Besoigne op de Grote Zale van 't Hof van Holland”, 1651.
inv. nrs. 5824-5836 liassen Maastricht, 1644-1662.
inv. nrs. 7042-7056 liassen Spanje, 1649-1662.
inv. nrs. 8411-8412 „Verbael van de Ambassade tot de Vredehandelinge binnen Munster”,
1645-1648.
inv. nrs. 8972-8975 „Verbael van de handelinge met den ambassadeur van Spagne over het
accommodement van de differenten der drie landen van Overmaze”, 1657-1661.
inv. nr. 8976 preadvies van de gedeputeerden Ewout van der Horst, Jacob van Borssele van
der Hooghe en Hiëronymus van Beverningk betreffende de regering, de justitie
en de financiën in de Staatse partage van de landen van Overmaas, 1661.
inv. nr. 12.553 volgnummer 37 en 46; 12.575.33; 12.577.32; 12.588.71 en 72 loketkast en
secrete kast van de Staten-Generaal: stukken betreffende de landen van Over-
maas, 1650-1662.
inv. nr. 12649 stukken betreffende de zaken van staat in de landen van Overmaas,
1644-1654.

Archief van de Raad van State

- inv. nrs. 62, 64 en 66 resoluties van de Raad van State, 1644, 1646 en 1648.
inv. nr. 2168 stukken rakende de onderhandelingen en conferenties over de partage van de
landen van Overmaas, 1656-1661.

Archief van de Staten van Holland en West-Friesland

- inv. nr. 2838 stukken betreffende de verdeling van de landen van Overmaas, 1648-1661.

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF TE BRUSSEL

Archief van de Secretarie van Staat en Oorlog

inv. nrs. 245, 249, 251-257 en 260 briefwisseling van aartshertog Leopold Willem met Filips IV, 1649-1656.

inv. nrs. 261-263 briefwisseling van Don Juan met Filips IV, 1656-1658.

inv. nr. 271 briefwisseling van landvoogd Caracena met Filips IV, 1662.

inv. nr. 2539 conferenties over de verdeling van de landen van Overmaas, 1657-1662.

Archief van de Raad van State

inv. nr. 251 stukken betreffende de Chambre Mi-Partie en de verdeling van de landen van Overmaas, 1648-1662.

inv. nrs. 270-271 stukken betreffende de verdeling van de landen van Overmaas, 1652-1661.

inv. nrs. 316-317 stukken betreffende aangelegenheden van het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas, 1644-1661.

Archief van de Junta der Betwiste Gebieden

inv. nr. 493 organisatie van de Chambre Mi-Partie, 1652-1657.

inv. nr. 494 resolutieprotocol van de Chambre Mi-Partie, 1653-1658.

inv. nrs. 496-498 briefwisseling van de Chambre Mi-Partie, 1654-1657.

inv. nr. 526 stukken betreffende het geschil over de soevereiniteit in de landen van Overmaas, 1649-1663.

ARCHIVO GENERAL DE SIMANCAS

Secretaría de Estado

leg. 2078-2079, 2081, 2084-2085, 2087, 2089-2090, 2092, 2100-2101 adviezen van de Consejo de Estado, 1652-1662.

leg. 2178, 2188, 2190, 2192-2196, 2199-2200 minuten van adviezen van de Consejo de Estado, 1651-1663.

leg. 2266-2267, 2269 en 2272 minuten van missiven bestemd voor de Spaanse Nederlanden, 1655-1662.

Secretarías Provinciales. Consejo Supremo de Flandes y Borgoña

leg. 2450, 2452, 2454 en 2459 adviezen van de Consejo de Flandes, 1652-1662.

Archivo de la embajada española en La Haya

inv. nrs. 1-3 algemene briefwisseling van de ambassadeurs Brun en Gamarra en van de ambassadesecretaris V. Richard, 1649-1661.

- inv. nrs. 12-20 briefwisseling van Brun en Gamarra met V. Richard, 1651-1662.
 inv. nrs. 31-35, 38-45 en 63 briefwisseling van Brun en Gamarra met Filips IV, 1649-1662.
 inv. nrs. 117, 125 en 128 briefwisseling van Brun en Gamarra met Spaanse autoriteiten, 1651-1657.
 inv. nrs. 174-178, 180-185 en 198 briefwisseling van Brun en Gamarra met de landvoogd te Brussel, 1649-1662.
 inv. nrs. 236, 244, 276 en 280 briefwisseling van Brun en Gamarra met geestelijke en wereldlijke autoriteiten in de Spaanse Nederlanden, 1652-1661.
 inv. nrs. 283-286 briefwisseling van Brun en Gamarra met de Staten-Generaal en andere autoriteiten in de Verenigde Nederlanden, 1650-1662.
 inv. nrs. 307 en 310 afschriften van Staatse documenten, vervaardigd voor de Spaanse ambassade te 's-Gravenhage, 1650 en 1660.

RIJKSARCHIEF IN LIMBURG TE MAASTRICHT

Archieven van de landen van Overmaas

- inv. nrs. 479 en 573 deducties over het recht van de koning van Spanje op de soevereiniteit over de landen van Overmaas, z.d.
 inv. nr. 579 brieven van Brun en Gamarra aan diverse personen, 1650-1657.
 inv. nr. 583 brieven van Servaas van den Hoeff, schout van Heerlen en griffier van de Staten van Valkenburg, aan Adriaan de Groot, heer van Strucht, 1651-1661.
 inv. nr. 584 brieven van Adriaan van Hoensbroek aan A. de Groot, 1650-1657.
 inv. nr. 589 brieven van Winandus Lamberti, abt van Kloosterrade, aan A. de Groot, 1650-1660.
 inv. nr. 590 brieven van Wolter van Meer, drossaard van het land van Valkenburg, aan A. de Groot, 1652-1661.
 inv. nr. 592 brieven van V. Richard aan A. de Groot, 1650-1662.

ARCHIEF VAN DE ABDIJ KLOOSTERRADE TE KERKRADE

- port. 14 brieven van W. Lamberti aan Caspar Duckweiler, abt van Kloosterrade, 1649-1650.
 port. 16 brieven van S. van den Hoeff aan W. Lamberti, 1649-1661.
 port. 17 brieven van Gamarra en V. Richard aan W. Lamberti, 1656-1662.

GRÄFLICH VON UND ZU HOENSBROECH'SCHES ARCHIV ZU SCHLOSS HAAG BEI GELDERN

- inv. nrs. 4730-4731, 4733-4734 stukken betreffende de landen van Overmaas, 1644-1647.

B. UITGEGEVEN BRONNEN

1. Tekstuitgaven en werken van tijdgenooten

- Acte van non-prejuditie, ende het accordt van accommodement der differenten over de verdeelinghe der Landen van Valckenburgh, Daelhem ende 's-Hertogenrade, Overmase, den 26 December 1661 tusschen den Heer Ambassadeur van den Heere Coningh van Spagnien ende de Heeren Commissarisen van de Hooge Mogende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden gemaectt ende geslooten, 's-Gravenhage, by Hillebrandt van Wouw, 1662.
- Aitzema, Lieuwe van, Herstelde Leeuw of Discours over 't gepasseerde in de Vereenighde Nederlanden in 't jaer 1650 ende 1651, 's-Gravenhage 1652.
- Aitzema, Lieuwe van, Historie of Verhael van Saken van Staet en Oorlogh, in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, Beginnende met 't uytgaen vanden Treves ... ende eyndigende met het begin van 't Jaer 1669, 14 delen in 4°, 's-Gravenhage 1657-1671.
- Aitzema, Lieuwe van, Verhael van de Nederlandsche vreedehandeling, op nieuws gecorrigiert en met eenige stucken vermeerdert, Amsterdam 1653.
- Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau, recueil publié ... par G. Groen van Prinsterer, deuxième série, 5 delen, Utrecht 1857-1861.
- Brieven, geschreven ende gewisselt tusschen de Heer Johan de Witt, raedtpensionaris en groot-segelbewaerder van Hollandt en West-Vrieslandt, ende de gevolmagtigden van den Staet der Vereenigde Nederlanden in Vranckryck, Engelandt, Sweden, Dene-marcken, Poolen enz., 6 delen, 's-Gravenhage 1723-1725.
- Brieven van Johan de Witt, bewerkt door Robert Fruin, uitgegeven door G. W. Kernkamp en N. Japikse, 4 delen, Amsterdam 1906-1913. (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, derde serie nrs. 18, 25, 31 en 33).
- Brom, G., Archivalia in Italië, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, 4 delen, 's-Gravenhage 1908-1915 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, kleine serie nrs. 2, 6, 9 en 14).
- Capellen, A. van der, Gedenkschriften van jonkheer Alexander van der Capellen [uitgegeven door jonkheer Robert Jasper van der Capellen], 2 delen, Utrecht 1777-1778.
- Cartas de la venerable madre Sor María de Agreda y del Señor Rey Don Felipe IV, precedidas de un bosquejo histórico, por Francisco Silvela, 2 delen, Madrid 1885-1886.
- [Clerc, Jean Le], Négociations secrètes touchant la paix de Munster et d'Osnabrug ou Recueil général des préliminaires, instructions, lettres, mémoires etc. concernant ces négociations depuis 1642 jusqu'à 1648, 4 delen, La Haye 1725-1726.
- Colección de documentos inéditos para la historia de España, 112 delen, Madrid 1842-1895.
- Commelyn, I., Frederick Hendrick van Nassau, Prince van Oranien, zijn leven en bedrijf, Amsterdam 1651.
- Continuatie van Klachte van Don Steven Gamara, Ambassadeur van Syne Majesteyt Spagnen, over de gepretendeerde Nieuwigheden ende Attentaten t'sedert Tractaez van Vrede gecommitteert door d'Officieren in de Landen van Over-Maze, Antwerpen 1657.

- Cornelissen, J. D. M., „Relationes Status” van het bisdom Roermond, in: PSHAL, LXIV, (1928), blz. 37-120.
- Cuvelier, J., J. Lefèvre et H. Lonchay, Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle, 6 delen, Bruxelles 1923-1937.
- De werken van Vondel. Volledige en geïllustreerde tekstuutgave in tien deelen, onder leiding van dr. J. F. M. Sterck [c.a.], Amsterdam 1927-1937.
- Flament, A. J. A., Korte inhoud van de resolutiën der Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, gezonden aan de commissarissen-instructeurs van Brabantsche zijde te Maastricht, in: PSHAL, XLIX, (1913), 1-160; L, (1914), blz. 1-256; LI, (1915), blz. 173-316; LIV, (1918), blz. 105-166; LV, (1919), blz. 9-40.
- Groot plaacet-boeck vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten vande Doorluchtige, Hoogh Mogende Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden ende vande Edel Groot-Mogende Heeren Staten van Hollandt en West-Vrieslandt mitsgaders vande Edel Mogende Heeren Staten van Zeelandt . . . , bijeengebracht door Cornelis Cau, 6 delen, 's-Gravenhage 1658-1740.
- Jadin, L., Relations des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté avec le Saint-Siège d'après les „lettere di vescovi” conservées aux archives vaticanes (1566-1779), Bruxelles-Rome 1952 (Bibliothèque de l'institut historique belge de Rome, IV).
- Krämer, F. J. L., Journalen van den stadhouder Willem II uit de jaren 1641-1650, in: Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, 27, (1906), blz. 413-535.
- Lefèvre, J., Documents concernant le Recrutement de la haute Magistrature dans les Pays-Bas, sous le régime espagnol (1555-1700), Bruxelles 1975.
- Limburgensis ducatus nova discriptio, auctore Aegidio Martini, 1603.
- Mignet, F. A. M., Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques concernant les prétentions et l'avènement de la maison de Bourbon au trône de l'Espagne, 4 delen, Paris 1835-1842 (Collection de documents inédits sur l'histoire de France, 1e série, histoire politique).
- Panhuysen, G. W. A., Het mijnreglement voor het Staats land van Daelhem van 1668 en enige toelichtende stukken, in: PSHAL, LXXXV, (1949), blz. 531-572.
- Pomponne's „Relation de mon ambassade en Hollande”, 1669-1671, edited by Herbert H. Rowen, Utrecht 1955 (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, vierde serie nr. 2).
- Romeinsche bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen, 1592-1727. Uitgegeven door J. D. M. Cornelissen, R. R. Post en P. Polman, 4 delen, 's-Gravenhage 1932-1955 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serië nrs. 77, 84, 94 en 97).
- Ruse, J., Kort Vertoogh van het Souverain Recht, dat de Hoogh-Mog. Heeren Staten-Generael der Vereenigde Nederlanden toestaet over de Landen van Valckenborgh, Daelhem, 's-Hartoghenrade, Overmaze, Amsterdam 1653.
- [Ryckel, J. L. de], Recueil des droits et prérogatives compéters au vénérable chapitre de St. Martin à Liège tant comme décimateurs que libres barons de Brust, communiqué par Amédée de Ryckel, in: Mss. 11, (1889), blz. 189-192.
- Wicquefort, A. de, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait établissement de cet état par la paix de Munster, publiée par L. E. Lenting et C. A. Chais van Buren, 4 delen, Amsterdam 1861-1874.

- Wicquefort, A. de, *L'ambassadeur et ses fonctions*. Dernière édition, augmentée des Réflexions sur les mémoires pour les ambassadeurs, 3 delen, Cologne 1689-1690.
- Wicquefort, A. de, *Mémoires touchant les ambassadeurs et les ministres publics*, La Haye 1677.
- Worp, J. A., *De briefwisseling van Constantijn Huygens, 1608-1687*, 6 delen, 's-Gravenhage 1911-1917 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën grote serie, nrs. 15, 19, 21, 24, 28 en 32).

2. Inventarissen

- Bussemaker, C. H. Th., *Opgave van hetgeen de Colección de documentos inéditos para la historia de España betreffende onze vaderlandsche geschiedenis bevat*, in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, derde reeks, 9, (1896), blz. 352-461.
- Bussemaker, C. H. Th., *Verslag van een voorloopig onderzoek te Lissabon, Sevilla, Madrid, Escorial, Simancas en Brussel naar archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, op last der regeering ingesteld*, 's-Gravenhage 1905.
- Doppler, P., *Lijst der stukken geschonken door mevrouw de barones H. von Schröder-Villers de Pité te Oost bij Valkenburg*, in: *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*, XLIX, (1926), tweede deel blz. 700-722.
- Durme, M. van, *Les Archives générales de Simancas et l'histoire de la Belgique (IXe-XIXe siècles)*, 4 delen, Bruxelles 1964-1973.
- Franquinet, G. D., *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade en van de adellijke vrouwenkloosters Marienthal en Sinnich*, Maastricht 1869.
- Gaillard, A. et E. de Breynne, *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de Guerre*, in: *Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives Générales du Royaume*, Bruxelles 1906, blz. 1-91.
- Hélin, E., J. Grauwels et M.-R. Thielemans, *Inventaire des archives de la jointe des terres contestées*, Bruxelles 1952.
- Knuttel, W. P. C., *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, 9 delen, 's-Gravenhage 1889-1920.
- Lefèvre, J. et P., *Inventaire des archives de l'ambassade d'Espagne à La Haye*, in: *Inventaires des archives de la Belgique publiés par ordre du gouvernement*, Tongres 1932, blz. 79-144.
- Parker, G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)*, Brussels 1971, (Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranummer 3).
- Paz, J., *Catálogo III. Secretaría de Estado. Documentos de las negociaciones de Flandes, Holanda y Bruselas, y papeles genealógicos, 1506-1795*, Madrid 1946.²
- Thielemans, M.-R., R. Petit et R. Boumans, *Inventaire des archives du Conseil d'Etat*, Bruxelles 1954.

C. LITERATUUR

- Aa, A. J. van der, Biographisch Woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt, 21 delen, Haarlem 1852-1878.
- Aguado Bleye, P., Manual de historia de España, 3 delen, Madrid 1967-1969.¹⁰
- Albers, P., De Sintre Teresia-Kerk op Het Hooge Westeinde te 's-Gravenhage, voorheen de Spaansche Kapel en de Kerk van Spanje genaamd, 's-Gravenhage 1916.
- Alberts, W. J., Geschiedenis van de beide Limburgen. Beknopte Geschiedenis van het gebied omvattende de tegenwoordige Nederlandse en Belgische provincies Limburg, 2 delen, Assen 1972-1974, (Maaslandse Monografieën 15 en 17).
- Algemene geschiedenis der Nederlanden, onder redactie van J. A. van Houtte, J. F. Niermeyer, J. Presser [e.a.], 12 delen, Utrecht enz. 1949-1958.
- Allgemeine deutsche Biographie, 56 delen, Leipzig 1857-1912.
- Asten, H. von, Die religiöse Spaltung in der Reichsstadt Aachen und ihr Einfluss auf die industrielle Entwicklung in der Umgebung, in: Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, 68, (1956), blz. 77-190.
- Augustus, L., De familie Spies zu Ehrenstein en het pandheerschap over Kerkrade, 1564-1689, in: Uit Kerkrade's verleden, Kerkrade 1967, blz. 43-65.
- Augustus, L., Geschillen bij de uitvoering van het Partage-tractaat te Schaesberg, in: Het land van Herle, 22, (1972), blz. 43-56.
- Augustus, L., Wijnstraat of Wijngracht. Het Oostlimburgse tracé van de middeleeuwse handelsweg: Keulen-Vlaanderen, in: Msg. 92, (1973), kol. 175-194.
- Bachiene, W. A., Vaderlandsche geographie, of Nieuwe tegenwoordige staat en hedendaagsche historie der Nederlanden, 5 delen, Amsterdam 1791.
- Bartstra, J. S., Handboek tot de staatkundige geschiedenis van de landen van onze beschavingskring, 5 delen, 's-Hertogenbosch, 1959-1962.
- Beckman, A. A., Geschiedkundige atlas van Nederland. Uitgegeven door de Commissie voor den geschiedkundigen atlas van Nederland, 's-Gravenhage 1912-1938.
- Beermann, V. A. M., Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1648, Nijmegen 1940.
- Belonje, J., Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg, in: PSHAL, XCVI-XCVII, (1960-1961), blz. 5-444.
- Biographie nationale de Belgique, 28 delen, Bruxelles 1866-1944; 1957-.
- Bittner, L., und L. Grosz, Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden, Band I, 1648-1715, Oldenburg 1936.
- Blok, P. J., Geschiedenis van het Nederlandsche volk, 4 delen, Leiden 1923-1926.³
- Boeren, P. C., De Abdij Rolduc, godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg (1104-1804), Maastricht 1945.
- Boeren, P. C., Oud- en Nieuw-Limburg, in: Msg. 84, (1965), kol. 11-24.
- Cánovas del Castillo, A., Estudios del reinado de Felipe IV, 2 delen, Madrid 1888-1889.
- Ceyssens, J., Les bans, seigneuries laïques et immunités ecclésiastiques du pays de Dalhem, spécialement au XVe siècle, Liège 1929.

- Coomans, G., *Familierelaties van Jacobus de la Torre*, in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, 3, (1961), blz. 35-49.
- Corten, R., *Rolduc in woord en beeld. Geschiedenis der abdij Rolduc, voortgezet van 1893 door A. H. M. Ruyten*, [Utrecht 1902].
- Crassier, L. de, *Dictionnaire historique du Limbourg Néerlandais de la période féodale à nos jours*, in: *PSHAL*, LXVI (1930) – LXXIII (1937).
- Damen, C., *Studie over Sint-Gerlach van Houthem*, in: *PSHAL*, XCII-XCIII, (1956-1957), blz. 49-113.
- Daris, J., *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le XVIIe siècle*, 2 delen, Liège 1877.
- Daris, J., *Notes historiques sur les anciens pays d'Outre-Meuse*, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, XII, (1875), blz. 385-435.
- De kapel te Vaasrade, in: *Msg.* 1, (1879), blz. 108.
- Deleito y Piñuela, J., *El declinar de la monarquía española*, Madrid 1966.⁴
- Diccionario de historia de España*, dirigido por Germán Bleiberg, 3 delen, Madrid 1968-1969.²
- Dickmann, F., *Der Westfälische Frieden*, Münster [1959].
- Dictionnaire de biographie française*, Paris 1933-.
- Dijk, H. A. van, *Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie. Handelingen met Frankrijk en Spanje in de jaren 1668-1672*, Utrecht 1851.
- Dillen, J. G. van, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek*, 's-Gravenhage 1970.
- Dohmen, H. W. J., *De Bongard, het vergeten kasteel, eens de zetel der heerlijkheid Simpelveld en Bochooltz*, in: *Het land van Herle*, 13, (1963), blz. 48-54.
- Domínguez Ortiz, A., *The Golden Age of Spain, 1516-1659*, London 1971.
- Doppler, P., *Lijst der kanunniken van het Vrije Rijkskapittel van Sint Servaas te Maastricht*, in: *PSHAL*, LXXIV, (1938), blz. 33-174 en LXXV, (1939), blz. 93-299.
- Dyserinck, H., *De militaire gouverneurs van Maastricht, 1567-1794*, in: *PSHAL*, XLVIII, (1912), blz. 1-234.
- Elias, J. E., *Het voorspel van den eersten Engelschen oorlog*, 2 delen, 's-Gravenhage 1920.
- Elliott, J. H., *Imperial Spain, 1469-1716*, London 1963.
- Emmer, H. jr., *De grenzen van Nederland. Van de Wielingen tot aan den Rijn*, Haarlem 1937.
- Ernst, S. P., *Histoire du Limbourg, suivie de celle des comtés de Daelhem et de Fauquemont, des annales de l'abbaye de Rolduc*, publiée par E. Lavalleye, 7 delen, Liège 1837-1848.
- Ferraris, J. de, *Carte chorographique des Pays-Bas Autrichiens y compris les principautés de Liège et de Stavelot*, 1777.
- Fockema Andreae, S. J., *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, Amsterdam 1969.³
- Fockema Andreae, S. J., en B. van 't Höff, *Geschiedenis der kartografie van Nederland, van den Romeinschen tijd tot het midden der 19de eeuw*, 's-Gravenhage 1947.
- Fouw, A. de, *Onbekende Raadpensionarissen*, 's-Gravenhage 1946.
- Franken, M. A. M., *Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de jaren 1667-1684*, Groningen 1966.
- Franquinet, G. D., *De Lotharingers hier te lande in 1650-1654*, in: *Msg.* 1, (1879) blz. 4.

- Frusch, F. J. M., Heeft er ooit een Graafschap Amstenrade bestaan?, in: *Het land van Herle*, 12, (1962), blz. 62-69.
- Gaillard, A., *Le Conseil de Brabant. Histoire-Organisation-Procédure*, 3 delen, Bruxelles 1898-1902.
- García Carraffa, A. y A., *Enciclopedia heráldica y genealógica hispanoamericana*, 88 delen, Madrid 1919-1963.
- Gedenkboek der Nederlandsche Hervormde Gemeente van Maastricht, 1632-1932, Maastricht 1932.
- Gedenkboek Geleen. Van dorp tot Mauritsstad, [Geleen 1951].
- Genders, C. J. A., De bevestiging van de Vrede van Munster door Gerard Ter Borch, in: *Spiegel Historiae*, 8, (1973), blz. 642-650.
- Geschichtlicher Atlas der Rheinprovinz. Herausgegeben von der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde, Bonn 1894-1930.
- Geschiedenis van Nederland. Onder leiding van H. Brugmans. Met medewerking van J. H. Holwerda, J. C. H. de Pater, R. R. Post e.a., 8 delen, Amsterdam 1935-1938.
- Geschiedenis van Overijssel, onder redactie van B. H. Slicher van Bath, G. D. van der Heide [e.a.], Deventer 1970.
- Geyl, P., *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, 2 delen, Amsterdam-Antwerpen 1948-1949 (herziene uitgaaf).
- Geyl, P., *Oranje en Stuart, 1641-1672*, Utrecht 1939.
- Gierlichs, W., Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath, in: *Heimatblätter des Landkreises Aachen*, 8, (1938), blz. 3-120.
- Gierlichs, W., Das Klostersrather Haus in der Eilfschornsteinstrasse zu Aachen, in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, 55 (1935), blz. 100-119.
- Girard d'Albissin, Nelly, *Genèse de la frontière franco-belge. Les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, Paris 1970, (Bibliothèque de la société d'histoire du droit des pays flamands, picards et wallons, XXVI).
- Goossens, G., *Etude sur les états de Limbourg et des pays d'Outremeuse pendant le premier tiers du XVIIIe siècle, suivie du texte de la Notitia de rebus statuum provinciae Limburgensis de l'abbé Nicolas Heyndal*, Kerkrade 1910.
- Groenveld, S., *De prins voor Amsterdam. Reacties uit pamfletten op de aanslag van 1650*, Bussum 1967.
- Grondal, G., Walhorn. Notices historiques, in: *Bulletin de la Société verviétoise d'archéologie et d'histoire*, 45, (1958), blz. 8-116.
- [Gulpen, Phil. van], *Kroniek der stad Maastricht, van haren oorsprong af tot in juni van het jaar 1862, medegedeeld door J. M. H. Eversen*, in: *Msg.* 7, (1885) - 11, (1889), passim.
- Haar, C. van de, *De diplomatieke betrekkingen tussen de Republiek en Portugal, 1640-1661*, Groningen 1961.
- Haas, J., *De uitvoering van het Partagetractaat in de heerlijkheid Schaesberg*, in: *Het land van Herle*, 21, (1971), blz. 7-13.
- Haas, J., *Staats en Spaans te Heerlen. Enige bijzonderheden over de bestuurlijke en kerkelijke verwickelingen te Heerlen in 1648 en 1649*, in: *Msg.* 92, (1973), kol. 1-11.
- Haas, J., *Uit de voorgeschiedenis van het Partagetractaat, 1648-1661*, in: *Msg.* 90, (1971), kol. 111-122.

- Habets, A., Geschiedenis van de Landen van Overmaas, sedert den vrede van Munster tot aan het Partage-Tractaat, 1648-1662, in: PSHAL, XXXIII, (1896-1897), blz. 135-213.
- Habets, J., Beknopte Geschiedenis der Proostdij van Meerssen, in: PSHAL, XXV, (1888), blz. 1-160.
- Habets, J., Bijdragen tot de geschiedenis der heksenprocessen in het land van Valkenburg, in: PSHAL, V, (1868), blz. 251-262.
- Habets, J., De leenen van Valkenburg, in: PSHAL, XXI, (1884), blz. 153-440; XXII, (1885), blz. 3-394.
- Habets, J., De voormalige Heerlijkheid Nuth. Eene bijdrage tot de Geschiedenis van het land van Valkenburg, in: PSHAL, XVII, (1880), blz. 69-185.
- Habets, J., Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen, die het in deze gewesten zijn voorafgegaan, 3 delen, Roermond, 1875-1892.
- Habets, J., Houthem-Sint-Gerlach en het adellijk vrouwenstift aldaar, in: PSHAL, VI, (1869), blz. 3-253.
- Habets, J., Les gouverneurs des duchés de Limbourg et de Gueldre, in: PSHAL, XIV, (1877), blz. 181-228.
- Hamel, J. A. van, Nederland tusschen de mogendheden. De hoofdtrekken van het buitenlandisch beleid en de diplomatieke geschiedenis van ons vaderland sinds deszelfs onafhankelijk volksbestaan onderzocht, Amsterdam 1918.
- Hanssen, H., Die Rimbürg. Geschichte der Burg, der ehemaligen Herrschaft bezw. freien Reichsherrschaft und der Gemeinde Rimbürg, Aachen 1912.
- Hardenberg, H., Het Limburgsche gedeelte van de Romeinsche heerbaan Keulen-Tongeren, in: *Msg.* 57, (1942), blz. 1-6, 23-29.
- Hardenberg, H., Romeinse wegen en middeleeuwse geleiderechten tussen Maas en Rijn, in: PSHAL, XCIV-XCV, (1958-1959), blz. 173-188.
- Heringa, J., De eer en hoogheid van de staat. Over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw, Groningen 1961.
- Historische Atlas van Limburg en aangrenzende gebieden, Assen-Amsterdam 1976.
- Hommerich, L. E. M. A. van, La politique centralisatrice de Charles le Téméraire à l'égard des assemblées d'états dans la vallée de la Meuse, 1469-1477. Maastricht, capitale administrative et judiciaire, in: PSHAL, CIII-CIV, (1969), blz. 106-157.
- Hommerich, L. E. M. A. van, Standengroepering van Limburg-Overmaas in zijn Statencolleges, 14e-15e eeuw, in: *Msg.* 90, (1971), kol. 99-112.
- Hoogstraten, F. J. K. van, De Chambre Mi-Partie van het Munstersche vredestractaat. Eene bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie, Utrecht 1860.
- Hubert, E., Les Pays-Bas espagnols et la République des Provinces-Unies depuis la paix de Munster jusqu'au traité d'Utrecht (1648-1713), Bruxelles 1907.
- Hume, M., The court of Philip IV. Spain in decadence, London 1907.
- Hurk, W. J. C. C. van den, Het verborgen leven van de Abdij van Berne in haar parochies, 1797-1857, Tilburg 1977 (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland XXXIX).
- Huygen, C. A., Neubourg, Gulpen's trots, [Maastricht] 1959, (Gulden reeks van Limburgse monumenten nr. 14).
- Janssen de Limpens, K. J. Th., Bijzondere Oppergerechten voor het Hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze, in: *Msg.* 80, (1961), kol. 65-82.

- Janssen de Limpens, K. J. Th., De bouw van het kasteel van Geulle, in: *Msg.* 84, (1965), kol. 91-93.
- Janssen de Limpens, K. J. Th., Geschiedenis der heerlijkheid Oost, in: *PSHAL*, C, (1964), blz. 85-147.
- Janssen de Limpens, K. J. Th., Geschiedenis der heerlijkheid Oud-Valkenburg. Nieuwe bijdragen, in: *PSHAL*, CII, (1967), blz. 55-92.
- Janssens, P., De Spaanse ambassade in Den Haag onder Esteban de Gamarra van 1654 tot aan de vrede van de Pyreneeën, [onuitgegeven licentiaatsverhandeling van de katholieke universiteit te Leuven, 1966].
- Japikse, N., De Verwikkelingen tusschen de Republiek en Engeland van 1660-1665, Leiden 1900.
- Japikse, N., Johan de Witt, Amsterdam 1928.²
- Jappe Alberts 70. Bundel ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van prof. dr. W. Jappe Alberts, bijzonder hoogleraar in de interregionale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, waarin opgenomen lijst van zijn geschriften, samengesteld door drs. C. A. van Kalveen, met een inleiding van dr. M. P. van Buijtenen, Bussum 1970.
- Karttunen, Liisi, Les nonciatures apostoliques permanentes de 1650 à 1800, Helsinki 1912 (*Annales academiae scientiarum Fennicae*, series B, V, nr. 3).
- Kenyon, J. P., The Stuarts. A study in English Kingship, London 1958.
- Kernkamp, G. W., Prins Willem II, Amsterdam 1943.
- Krämer, F. J. L., De Nederlandsch-Spaansche diplomatie vóór den Vrede van Nijmegen. Bijdrage tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden in het tijdperk van Willem III, Utrecht 1892.
- Kranzhoff, M., Aachen als Mittelpunkt bedeutender Strassenzüge zwischen Rhein, Maas und Mosel in Mittelalter und Neuzeit, in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, 51, (1930), blz. 1-63.
- Lefèvre, J., La secrétairerie d'Etat et de Guerre sous le régime espagnol, Bruxelles 1934.
- Limburg's Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 onder redactie van E. C. M. A. Batta, B. H. D. Hermesdorf, A. J. Munsters, G. W. A. Panhuysen, J. J. M. Timmers en H. H. E. Wouters, 2 delen, Maastricht 1960-1967.
- Lonchay, H., La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1700), Bruxelles 1896.
- Luzac, C. J., De landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662, Leiden 1888.
- Lynch, J., Spain under the Habsburgs, 2 delen, Oxford 1964-1969.
- Marañón, G., El conde - duque de Olivares. - La Pasión de Mandar, Madrid 1945 (edición definitiva).
- Meulleners, J. L., Eenige bladzijden uit de geschiedenis van de rijksheerlijkheden Obbicht en Leuth, in: *PSHAL*, XXIV, (1887), blz. 67-166.
- Meij, P. J. [e.a.], Geschiedenis van Gelderland, 1492-1795, Zutphen 1975.
- Molsbergen, E. C., Frankrijk en de Republiek der Vereenigde Nederlanden, 1648-1662, Rotterdam 1902.
- Moreau, E. de, Histoire de l'Eglise en Belgique, 5 delen, Bruxelles 1940-1952.
- Morreau, L. J., Enkele bijzonderheden over de voormalige Elvenschans (Navagne) bij Eysden, in: *De Limburgse Leeuw*, 4, (1955-1956), blz. 64-69.

- Muller, P. L., Spanje en de partijen in Nederland in 1650, in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, nieuwe reeks*, 7, (1872), blz. 136-183.
- Munier, W. A. J., *Opzet en verantwoording van de Historische Atlas van Limburg en aangrenzende gebieden*, Assen-Amsterdam 1976.
- Nationaal biografisch woordenboek, Brussel 1964-.
- Nève, P. L., *Het Rijkskamergericht en de Nederlanden. Competentie-territoire-archieven*, Assen 1972 (*Maaslandse Monografieën* 14).
- Nieuwenhuizen, J. van, *Phaedrus' Aesopische fabels, opnieuw in verzen verteld*, Den Haag 1964.
- Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek, 10 delen, Leiden 1911-1937.
- Nouvelle biographie générale, 46 delen, Paris 1852-1866.
- ô Kelly, C., *Les atavars de l'abbaye de Val-Dieu sous l'abbatiat de Simon Ranst*, in: *Leodium*, 36, (1949), blz. 9-12.
- Parker, G., *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars*, Cambridge 1972.
- Peeters, G., *Korte schets der geschiedenis van de Valkenburgsche heerlijkheid Wijndansrade*, in: *PSHAL*, XXIII, (1886), blz. 362-440.
- Pélerin, A. L., *Beschrijvinge van het Staats land van Overmaze in 't generaal en van het Land van Valkenburg in 't bijzonder, met betrekking tot desselfs regeering en politieke toestand, uitgegeven door G. D. Franquinet* in: *Annales de la société historique et archéologique à Maestricht*, I (1854-1855), blz. 1-85.
- Peltzer, R. A., *Geschichte der Messingindustrie und der künstlerischen Arbeiten in Messing (Dinaderies) in Aachen und den Ländern zwischen Maas und Rhein von der Römerzeit bis zur Gegenwart*, in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, 30, (1908), blz. 235-463.
- Peters, L., *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg bis zur Mediatisierung*, Assen 1972 (*Maaslandse Monografieën* 16).
- Petri, F. and Georg Droege, *Rheinische Geschichte*, Band 2, Düsseldorf 1976.
- Philips, J. F. R., *Enige aanduidingen omtrent de bevolkingsontwikkeling van de 17^e tot het einde van de 18^e eeuw in het gebied van de huidige provincie Nederlands Limburg*, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, XX, (1975), blz. 1-47.
- Pikkemaat, G., *Regenten en magistraten, Alphen aan den Rijn* 1967.
- Pirenne, H., *Histoire de Belgique*, 7 delen, Bruxelles 1902-1932.
- Poelhekke, J. J., *De Graaf van Peñaranda te Munster*, in: *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome*, 3^e reeks, deel VI, (1950), blz. 10-38.
- Poelhekke, J. J., *De Vrede van Munster, 's-Gravenhage* 1948.
- Poelhekke, J. J., *Frederik Hendrik, Prins van Oranje, een biografisch drieluik*, Zutphen 1978.
- Poelhekke, J. J., *Geen blijder maer in tachtigh jaer. Verspreide Studiën over de crisisperiode 1648-1651*, Zutphen 1973.
- Poelhekke, J. J., *Met pen, tongriem en rapier. Figuren uit een ver en nabij verleden*, Amsterdam 1976.
- Polman, P., *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw*, 3 delen, Hilversum 1968.
- Post, R. R., G. A. M. Abbink en J. van Laarhoven, *Handboek van de kerkgeschiedenis*, 5 delen, Nijmegen-Utrecht 1962-1974.

- [Postma-Van Leeuwen, A. M. e.a.], *Uit de geschiedenis van de hervormde gemeente van Heerlen, 1649-1949*, Zaltbommel 1949.
- Poswick, E., *Histoire biographique et généalogique de la noblesse limbourgeoise*, Liège 1873.
- Poswick, E., *Histoire de la seigneurie libre et impériale d'Argenteau et de la maison de ce nom, aujourd'hui Mercy-Argenteau*, Bruxelles 1905.
- Raa, F. G. J. ten en F. de Bas, *Het Staatsche leger, 1568-1795*, 8 delen, Breda 1911-1964.
- Rademaker, C. S. M., *Een bekeringsbericht uit 1656. De godsdienstige overtuiging van Lieuwe van Aitzema*, in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, 10, (1968), blz. 208-224.
- Rahlenbeck, Ch., *Les Pays d'Outre-Meuse. Etudes historiques sur Dalhem, Fauquemont et Rolduc*, Bruxelles 1888.
- Riemsdijk, Th. van, *De griffie van Hare Hoog Mogenden. Bijdrage tot de kennis van het archief van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden*, 's-Gravenhage 1885.
- Robert Fruin's *Verspreide Geschriften, met aantekeningen, toevoegsels en verbeteringen uit des schrijvers nalatenschap uitgegeven door P. J. Blok, P. L. Muller en S. Muller Fz*, 10 delen, 's-Gravenhage 1900-1905.
- Roebroeck, E., *Hoe hebben vaart en handel op de Maas zich ontwikkeld vanaf de Middeleeuwen tot het einde van de achttiende eeuw?*, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, XV, (1970), blz. 50-74.
- Rogier, L. J., *Beschouwing en onderzoek. Historische studies met een inleidend woord van Anton van Duinkerken*, Utrecht-Antwerpen 1954.
- Rogier, L. J., *Eenheid en scheiding. Geschiedenis der Nederlanden, 1477-1813*, Utrecht-Antwerpen 1968.²
- Rogier, L. J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16^e en de 17^e eeuw*, 2 delen, Amsterdam 1945-1946.
- Rogier, L. J., *Terugblik en uitzicht*, 2 delen, Hilversum-Antwerpen 1964-1965.
- Roo, R. de, *Het Stadhuis van Mechelen*, in: *Gemeentekrediet van België*, 19e jaar nr. 74, (1965), blz. 199-212.
- Rowen, H. H., *John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625-1672*, Princeton 1978.
- Ryckel, A. de, *Les fiefs du comté de Dalhem*, in: *Bulletin de la société d'art et d'histoire du diocèse de Liège*, XVII, (1908), blz. 271-384.
- Saint-Léger, A. de, *Un chapitre des relations entre la France et les Provinces-Unies au milieu du XVIIe siècle. D'Estrades et le prince Guillaume II*, in: *Revue du Nord*, X, (1924), blz. 39-61, 117-129.
- Sangers, W. en A. H. Simonis, *Er ligt een eiland in de Maas. Geschiedenis van Stevensweert en Ohé en Laak*, Echt 1955.
- Schutte, O., *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland 1584-1810*, 's-Gravenhage 1976 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën).
- Slanghen, E., *Een blik op Valkenburg en andere landen van Overmaas, 1621-1663*, in: *PSHAL*, XV, (1878), blz. 343-542.
- Smit, C., *De buitenlandsche politiek van Nederland*, 2 delen, 's-Gravenhage 1945.
- Spiertz, M. G., *Jean Jacques de Thou en de Hollandse Zending*, in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, 10, (1968), blz. 225-248.

- Spiertz, M. G., *L'église catholique des Provinces-Unies et le Saint-Siège pendant la deuxième moitié du XVIIe siècle*, Louvain 1975.
- Stols, E., *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld, 1598-1648, 2 delen*, Brussel 1971.
- Stouren, J., *Histoire de l'ancien ban d'Olné et de la domination des Calvinistes dans ce territoire*, in: *Bulletin de la société d'art et d'histoire du diocèse de Liège*, VII, (1892), blz. 109-312.
- Stradling, R. A., *A Spanish statesman of appeasement: Medina de las Torres and Spanish policy, 1639-1670*, in: *The Historical Journal*, 19, (1976), blz. 1-31.
- Stradling, R. A., *Spanish conspiracy in England, 1661-1663*, in: *The English Historical Review*, LXXXVII, (1972), blz. 269-286.
- Strange, J., *Genealogie der Herren und Freiherren von Bongart, Cöln und Neuss* 1866.
- Suringar, L. J., *Bijdrage tot de kennis van den regeeringsvorm van Maastricht en zijn ressort, meer bijzonder gedurende het tijdvak 1632-1794*, Leiden 1873.
- Thielens, J., *Les assemblées d'états du duché de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse au XVIIe siècle*, in: *Standen en Landen*, XLIII, (1968).
- Truchis de Varennes, A. de, *Un diplomate franc-comtois au XVIIe siècle – Antoine Brun, 1599-1654*, Besançon 1932.
- Ubachs, P. J. H., *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*, Assen 1975 (*Maaslandse Monografieën* 21).
- Vande Kerckhove, A., *Histoire de l'abbaye cistercienne de Val-Dieu à travers les siècles, dès son origine jusqu'à nos jours (1215-1939)*, [Bruges 1939].
- Venne, J. M. van de, *De genealogie der graven van Hoensbroeck-Geul, – Oost en – Overbach*, in: *De Nederlandsche Leeuw*, LXXXVI, (1969), blz. 300-306.
- Venne, J. M. van de, *Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden*, [Valkenburg] 1951.
- Venne, J. M. van de, J. Th. H. de Win en P. A. H. M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek, Echt* 1967.
- Verheijen, R., *De familie Verheijen*, in: *De Limburgse Leeuw*, 1, (1952-1953), blz. 28-38.
- Vlekke, B. H. M., „Van 't gruwelyck verraet in den jaere 1638 op Maestricht gepractiseert”. *Studies over de vestiging van het staatsche gezag over Maastricht in de jaren 1632 tot 1639*, Antwerpen 1938.
- Waddington, A., *La République des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas espagnols de 1630 à 1650, 2 delen*, Paris 1895-1897.
- Wagenaar, J., *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tyden af, uit de geloofwaardigste schryvers en egte gedenkstukken samengesteld, 21 delen*, Amsterdam 1790-1796.
- Waterbolk, E. H. [e.a.], *Proeven van Lieuwe van Aitzema, 1600-1669*, (Fryske Akademy nr. 387), Leeuwarden 1970.
- Welters, A., *Uit Valkenburgs verleden*, [Valkenburg 1968].
- Wickevoort Crommelin, H. S. M. van, *Abraham de Wicquefort*, in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, vierde reeks, I*, (1900), blz. 237-262.
- Win, J. Th. H. de, *De geschiedenis van Vaals*, [Vaals] 1941.

- Wit, J. J. de en A. J. A. Flament, De vorming der heerschappijen op het grondgebied van Limburg, of die zich daarover hebben uitgestrekt, van de Romeinsche overheersching tot 1814-1817, in: PSHAL, XLVII, (1911), blz. 1-259.
- Wouters, H. H. E., Grensland en bruggehoofd. Historische studies met betrekking tot het Limburgse Maasdal en, meer in het bijzonder, de stad Maastricht, Assen 1970, (Maaslandse Monografieën 11).

Inleiding

Een lange reeks van vorsten uit Brabant, Bourgondië, Oostenrijk en Spanje had de landsheerlijke kroon van Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade in successie gedragen, toen de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden zich er in juni 1644 op hun beurt mee tooiden. De wettigheid van deze iure belli gewonnen soevereiniteit werd door de Spaanse koning, Filips IV, niet erkend, ook niet toen de Vrede van Munster de tachtigjarige strijd tussen Spanje en de Nederlanden beëindigd had. Twee rivaliserende soevereinen eisten de drie landen van Overmaas sedertdien voor zich op. Na een mislukte poging een juridische oplossing voor het geschil te vinden in een Salomonsoordeel van de Chambre Mi-Partie, werd tenslotte via diplomatieke onderhandelingen een regeling tot stand gebracht, die een verdeling van het betwiste gebied in een Spaanse en een Staatse helft inhield. Het was december 1662, toen deze minnelijke schikking haar beslag kreeg.

Het verloop van de Overmase kwestie werd als het ware heet van de naald geboekstaafd door de bekende politieke agent en historieschrijver Lieuwe van Aitzema, die de Staten van Valkenburg gecontracteerd hadden als hun zaakwaarnemer te 's-Gravenhage¹ en aan wie aldus een blik achter de Overmase coulissen vergund was. Zijn geschiedwerk *Historie of Verhael van Saken van Staet en Oorlogh*² bevat veel belangwekkende informatie, vooral over de Staatse houding in het geschil, en is, mede door de inlassing van de originele tekst van staatsdocumenten, lange tijd de kennisbron bij uitstek voor de geschiedenis van de verdeling der landen van Overmaas geweest. Het is geen overdrijving te zeggen, dat de geschiedschrijvers van de achttiende en negentiende eeuw hun exposé over dit onderwerp grotendeels aan het relaas van Aitzema hebben ontleend.³ Zelfs een pur sang geschiedvorser als de

Limburgse rijksarchivaris J. Habets, die zijn verhandelingen met voorliefde uit archiefvondsten opbouwde, is voor de beschrijving van deze materie – in 1884 – nog voornamelijk te rade gegaan bij het twee eeuwen oude werk van Aitzema.⁴ In de twintigste eeuw is in deze situatie in zoverre een kentering ingetreden, dat de weg naar de archiefbronnen door de publikatie van verscheidene archiefinventarissen en tekstuitgaven successievelijk is blootgelegd.⁵ Het is de verdienste van H. H. E. Wouters geweest deze gedrukte gegevens als eerste verwerkt te hebben in een synthetische beschrijving van de ontwikkelingen die tot het Partagetractaat geleid hebben.⁶ Aldus heeft hij tevens het kader aangegeven voor verder onderzoek.

Ten behoeve van de hierna volgende studie is dit archiefonderzoek verricht, waarbij de oogst in de Algemene Rijksarchieven te 's-Gravenhage en Brussel en in het Archivo General te Simancas overvloedig was. Het archief van de Staten-Generaal te 's-Gravenhage leverde een groot aantal ambtelijke stukken op, die de houding van Hunne HoogMogenden in de Overmase controverse belichten. Van betekenis was vooral het verbaal van de commissie die van 1657 tot 1661 de onderhandelingen over de verdeling van de landen van Overmaas gevoerd heeft. Te Brussel werd de correspondentie van de landvoogden met koning Filips IV onderzocht, terwijl ook de archieven van de Raad van State en van de Junta der Betwiste Gebieden veel relevant materiaal verschaften. Van wezenlijk belang waren met name de stukken over de *Chambre Mi-Partie*, die als een soort van retroacta in het archief van de – in 1740 in het leven geroepen⁷ – Junta der Betwiste Gebieden opgenomen zijn. Het onderzoek in de archieven van de *Consejo de Estado* en de *Consejo de Flandes* te Simancas gaf uitsluitsel over de houding van de Spaanse regering in het Overmase conflict. Onmisbaar was ook het archief van de te 's-Gravenhage geaccrediteerde Spaanse ambassadeurs, dat sedert het begin van de achttiende eeuw te Brussel berustte, maar enige jaren geleden aan het Archivo General te Simancas overgedragen is.⁸ De brieven van ambassadeur Antoine Brun en van zijn opvolger Don Esteban de Gamarra – de diplomaat die aan Spaanse zijde belast was met de onderhandelingen over de verdeling van het omstreden gebied – vormden het noodzakelijke tegenwicht van de informatie die uit de Haagse stukken verkregen werd. Ter afronding van het onderzoek werd in het Rijksarchief in Limburg te Maastricht en in het archief

van de abdij Kloosterrade te Kerkrade de correspondentie doorgenomen van enige vooraanstaande leden van de Overmase geestelijkheid en adel, die bij de verdeling van hun gewest mede een stem in het kapittel hebben gehad.

Aan de hand van de aldus verzamelde gegevens wordt in het eerste hoofdstuk van de hierna volgende studie een schets gegeven van het ontstaan der Overmase soevereiniteitskwestie en van de behandeling van dit vraagstuk op het vredescongres te Munster. Het tweede hoofdstuk bestrijkt de periode waarin de *Chambre Mi-Partie* – overeenkomstig de bepaling van het Munsterse tractaat – belast was met de taak door middel van een rechterlijke uitspraak vast te stellen wie de rechtmatige soeverein van de landen van Overmaas was. In het derde hoofdstuk wordt nagegaan hoe de strijdende partijen – nadat zij de via *justitiae* verruild hadden voor de via *concordiae*⁹ – het betwiste gebied tenslotte bij minnelijke overeenkomst onderling verdeeld hebben. Het zwaartepunt van de studie ligt op het vlak van de diplomatieke geschiedenis. Afgezien van de tussenfase der *Chambre Mi-Partie* was het diplomatieke overleg de beheersende factor, die het verloop van de Overmase controverse vanaf de Munsterse vredesconferentie tot aan de ondertekening van het Partagetractaat bepaald heeft. Deze diplomatieke ontwikkelingen vormen dan ook het centrale thema van de hierna volgende verhandeling. Andere aspecten, zoals de betrekkingen tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden sedert 1648, de lotgevallen van de *Chambre Mi-Partie* en de inwendige geschiedenis van de landen van Overmaas in het betrokken tijdvak, worden slechts in zoverre behandeld als zij het geschil over de soevereiniteit rechtstreeks raken. Bij deze onderwerpen is dus niet naar volledigheid gestreefd, hoewel het archiefmateriaal in de depots te 's-Gravenhage, Brussel, Simancas en Maastricht een gedegen reconstructie zeer wel toelaat.

Tot besluit van deze inleiding nog enige kanttekeningen bij de kaarten die de successieve voorstellen tot verdeling van de landen van Overmaas in beeld brengen. De basiskaart, waarop de diverse partagevoorstellen achtereenvolgens ingetekend zijn, is hoofdzakelijk samengesteld aan de hand van kaarten die G. Goossens, J. Ceyssens en J. Thielens in de loop der jaren uitgegeven hebben.¹⁰ Ook is gebruik gemaakt van de werkkaarten die op het Rijksarchief in Limburg te Maastricht vervaardigd zijn ten behoeve van de Historische Atlas van

Limburg en aangrenzende gebieden.¹¹ Aangezien in deze atlas ook een kaart zal verschijnen over de staatkundige situatie in het Maasdal na de Vrede van Munster en het Partagetractaat, beperken de kaarten bij de onderhavige studie zich strikt tot de verdeling van de landen van Overmaas en zijn de omringende territoria geheel buiten beschouwing gelaten.¹²

Een woord van erkentelijkheid en dank zij gericht tot al de personen en instellingen die behulpzaam zijn geweest bij het tot stand komen van dit boek. In het bijzonder geldt deze dank de medewerkers van het Rijksarchief in Limburg, die de voortgang van het werk op velerlei wijze hebben gesteund. Onontbeerlijk was ook het studieverlof dat de Algemene Rijksarchivaris te 's-Gravenhage, mr. A. E. M. Ribberink, verleende ten behoeve van het archiefonderzoek te Simancas. De stimulerende interesse, tenslotte, waarmee de Rijksarchivaris in Limburg, drs. M. K. J. Smeets, de verwezenlijking van het project begeleidde, was een gedurige aanmoediging en wordt hier met grote dankbaarheid vermeld.

Noten

- ¹ „Nous avons mis aussitôt la main à l'affaire, cherché un agent qui se nomme Eyssema, frison, lequel, selon le dire de tout le monde et la présence de l'homme, est jugé fort honnête et capable”, (ASH nr. 4731: Adriaan de Groot, heer van Strucht, aan Koenraad Ulrich van Hoensbroek, heer van Geulle, Bunde en Ulestraten, 17 oktober 1644). „Messieurs de Fauquemont ont choisy monsieur le résident Léon d'Aitzema pour leur député avec approbation de Son Excellence [Don Estaban de Gamarra, Spaans ambassadeur te 's-Gravenhage], qui lui en a donné un acte spécial, estant une personne d'entière capacité et confiance et qui pourra beaucoup contribuer au service du pais” (AAK, port. 17: Vincent Richard, secretaris van de Spaanse ambassade te 's-Gravenhage, aan Winandus Lamberti, abt van Kloosterrade, 26 maart 1659). Verdere gegevens in: AAK, port. 16: Servaas van den Hoeff, griffier van de Staten van Valkenburg, aan Lamberti, 17 maart 1661; RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 8 december 1661; RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 25 maart 1661 en 13 januari 1662.
- ² Lieuwe van Aitzema, *Historie of Verhael van Saken van Staet en Oorlogh*, in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, 14 delen in 4°, 's-Gravenhage 1657-1671.
- ³ Zo zegt W. A. Bachiene in zijn *Vaderlandsche geographie, of Nieuwe tegenwoordige staat en hedendaagsche historie der Nederlanden*, V, Amsterdam 1791, op blz. 999: „Van al 't welk men nergens uitvoeriger naricht vind dan by Aytzma, in zyn werk, *Zaken van Staat en Oorlog*”. Zie ook: J. Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, dertiende deel, Am-

sterdam 1794, blz. 13-14. A. L. Pélerin, Beschrijvinge van het Staats land van Overmaze in 't generaal en van het Land van Valkenburg in 't bijzonder, met betrekking tot desselfs regeering en politique toestand, uitgegeven door G. D. Franquinet in: *Annales de la société historique et archéologique à Maestricht*, I, (1854-1855), blz. 11-17. C. J. Luzac, *De landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662*, Leiden 1888, blz. 64-90. Een eerste aanzet tot archiefonderzoek werd ondernomen door F. J. K. van Hoogstraten, die voor zijn proefschrift over de *Chambre Mi-Partie* het archief van de Staten-Generaal te 's-Gravenhage raadpleegde (De *Chambre Mi-Partie* van het Munstersche vredetractaat. Eene bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie, Utrecht 1860, blz. 72-79). De auteur baseerde zich echter alleen op de resoluties en correspondentie van Hunne HoogMogenden en liet het Brusselse archiefmateriaal voor de *Chambre Mi-Partie* geheel buiten beschouwing. Een tweede studie, waarin gebruik gemaakt werd van archivalia uit het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, alsook van archivalia uit het Algemeen Rijksarchief te Brussel, was het artikel van A. Habets, *Geschiedenis van de Landen van Overmaas, sedert den vrede van Munster tot aan het Partage-Tractaat, 1648-1662*, in: *PSHAL*, XXXIII, (1896-1897), blz. 135-213. Deze vooral op de inwendige geschiedenis van de landen van Overmaas gerichte studie loopt echter niet verder dan het jaar 1652.

- ⁴ J. Habets, *De leenen van Valkenburg*, in: *PSHAL*, XXI, (1884), blz. 209-226.
- ⁵ Op het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage werd een inventaris samengesteld van het archief der Staten-Generaal, die echter niet in druk is uitgegeven (manuscript in ARAG, 6 delen, 1963-1969). Het Algemeen Rijksarchief te Brussel publiceerde de volgende inventarissen: J. et P. Lefèvre, *Inventaire des archives de l'ambassade d'Espagne à La Haye*, in: *Inventaires des archives de la Belgique publiés par ordre du gouvernement*, Tongres 1932, blz. 79-144. E. Hélin, J. Grauwels et M.-R. Thielemans, *Inventaire des archives de la jointe des terres contestées*, Bruxelles 1952. M.-R. Thielemans, R. Petit et R. Boumans, *Inventaire des archives du Conseil d'Etat*, Bruxelles 1954. Documenten uit het Algemeen Rijksarchief te Brussel en uit het Archivo General de Simancas zijn verwerkt in de grote bronnenpublicatie: J. Cuvelier, J. Lefèvre et H. Lonchay, *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle*, 6 delen, Bruxelles 1923-1937. Vanuit het Archivo General de Simancas verscheen in 1913 (herdrukt in 1946) van de hand van Julián Paz, *Catálogo III. Secretaría de Estado. Documentos de las negociaciones de Flandes, Holanda y Bruselas, y papeles genealógicos, 1506-1795*. Nog niet afgesloten is de uitgave van M. van Durme, *Les Archives générales de Simancas et l'histoire de la Belgique (IXe-XIXe siècles)*. Deze reeks, waarin tussen 1964 en 1973 vier delen gepubliceerd zijn, beoogt alle voor de geschiedenis der Lage Landen belangrijke documenten die te Simancas berusten, te signaleren.
- ⁶ H. H. E. Wouters, *Het Limburgse Maasdal gedurende de Tachtigjarige- en de Dertigjarige Oorlog, met inleiding en vervolg, 1543-1663*, in: *Grensland en Bruggehoofd*, Assen 1970, blz. 157-410.
- ⁷ Hélin-Grauwels-Thielemans, *Inventaire des archives de la jointe des terres contestées*, o.c., blz. V.
- ⁸ G. Parker, *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)*, Brussels 1971, blz. 101.

- ⁹ Deze terminologie werd onder meer gebruikt in een brief van Winandus Lamberti aan Adriaan de Groot van 19 maart 1652 (RALM, LVO nr. 589).
- ¹⁰ G. Goossens, *Etude sur les états de Limbourg et des pays d'Outre-meuse pendant le premier tiers du XVIIIe siècle*, Kerkrade 1910. De in dit werk opgenomen kaart is getiteld: *La province du duché de Limbourg et des pays d'Outre-meuse au commencement du XVIIIe siècle*. De studie van J. Ceyssens, *Les bans, seigneuries laïques et immunités ecclésiastiques du pays de Dalhem spécialement au XVe siècle*, Liège 1929, bevat onder meer de volgende kaart: *Comté de Dalhem au XVe siècle. Divisions politiques et administratives* (bij blz. 1). J. Thielens heeft aan zijn verhandeling: *Les assemblées d'états du duché de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse au XVIIe siècle* (in: *Standen en Landen*, XLIII, 1968) een kaart toegevoegd met de titel: *Le duché de Limbourg et les pays d'Outre-Meuse au XVIIe siècle*. Zie ook de kaarten in: J. Haas, *Uit de voorgeschiedenis van het Partagetractaat, 1648-1661*, in: *Msg.* 90, (1971), kol. 115-118, (overgenomen in: W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, II, Assen 1974, blz. 16-17).
- ¹¹ *Historische Atlas van Limburg en aangrenzende gebieden*, Assen-Amsterdam 1976-. Zie ook: W. A. J. Munier, *Opzet en verantwoording van de Historische Atlas van Limburg en aangrenzende gebieden*, Assen-Amsterdam 1976, blz. 5.
- ¹² Vermeld zij nog, dat de indeling in schepenbanken en heerlijkheden in het land van Dalhem ontleend is aan de kaart van Ceyssens (*Les bans*, o.c., bij blz. 1). In de landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade zijn grotendeels de 19e eeuwse gemeentegrenzen ingerekend. De limieten van de heerlijkheid Schaesberg zijn overgenomen uit de kaart van J. de Ferraris, *Carte chorographique des Pays-Bas Autrichiens y compris les principautés de Liège et de Stavelot, 1777* (het desbetreffende fragment van de kaart is afgedrukt bij het artikel van J. Haas, *De uitvoering van het Partagetractaat in de heerlijkheid Schaesberg*, in: *Het land van Herle*, 21, (1971), blz. 8). De niet tot de landen van Overmaas behorende heerlijkheid Breust, die als een enclave in de heerlijkheid Eijsden lag (zie [J. L. de Ryckel], *Recueil des droits et prérogatives compétents au vénérable chapitre de St. Martin à Liège tant comme décimateurs que libres barons de Brust*, in: *Msg.* 11, (1889), blz. 189-192), is op de kaarten schematisch – in de vorm van een blok – weergegeven.

„De reductie van Valckenburgh, Daelhem ende 's Hertogenrade”

1644-1648

In de avond van zondag 19 juni 1644 werden de inwoners van Maastricht onthaald op een militair schouwspel. De commandant van het Staatse garnizoen van de Maasvesting, Hartman Godfried van Stein Callenfels, rukte met een aanzienlijk gedeelte van zijn manschappen de stad uit.¹ De luitenant-kolonel gehoorzaamde aldus aan een bevel dat prins Frederik Hendrik – zelf te velde in de buurt van Sas van Gent – hem enige dagen tevoren toegezonden had. De opdracht van de prins luidde, dat Stein Callenfels moest proberen de plaatsen Valkenburg en Dalhem in te nemen. Voor de uitvoering van deze order riep de Maastrichtse commandant de hulp in van enige regimenten, die onlangs in het land van Luik voor de koning van Frankrijk geworven waren en die zich nu in afwachting van hun inzet op het oorlogstoneel bij Maastricht ophielden. Versterkt met een gedeelte van deze bondgenootschappelijke troepen trok Stein Callenfels naar Dalhem, dat ongeveer drie uren gaans ten zuiden van Maastricht lag.² Bij aankomst aldaar in de loop van de nacht bleek, dat de Spaanse bezetting, die in het kasteel ter plaatse gestationeerd was, verzuimd had wachtposten uit te zetten, zodat de Staatsen via een open plek het stadje konden binnendringen zonder dat de Spanjaarden dit gewaar werden. Bij het kriecken van de dag ontstond er wel een schermutseling van musketiers, die elkaar vier uur lang beschoten,³ maar toen de Spaanse commandant zag, dat de vijand ook twee kanonnen aanvoerde en daarmee het kasteel bedreigde, capituleerde hij en verkreeg voor zijn garnizoen vrije aftocht naar Namen.⁴ In de avond van dezelfde dag, maandag 20 juni, keerde Stein Callenfels naar Maastricht terug.

Na een rustpauze van één etmaal trokken de Staats-Franse troepen op dinsdag 21 juni andermaal uit. Conform het bevel van prins Frederik

Hendrik was ditmaal Valkenburg het doelwit van de tocht. Hoewel Stein Callenfels zijn expeditie wederom bij nacht ondernam, was er deze keer van verrassing geen sprake: de tachtig Spaanse soldaten die in het kasteel van Valkenburg gelegerd waren, stelden zich te weer. Een beleg van drie dagen, waarbij het kasteel heftig bestookt werd met kanonvuur en granaten, was nodig om de Spaanse bevelvoerder, kapitein Pelousey, tot overgave te dwingen (zaterdag 25 juni).⁵

Nadat Stein Callenfels de opdracht van prins Frederik Hendrik aldus uitgevoerd had, zette hij de campagne op eigen initiatief voort en maakte hij zich meester van het stadje 's-Hertogenrade. Aanleiding tot deze onderneming was het gerucht, dat de burcht van 's-Hertogenrade op dat ogenblik van Spaans garnizoen verstoken was. In de nacht van 25 juni zond Stein er een troep soldaten heen met het bevel de verlaten burcht in bezit te nemen. De Staatse soldaten stootten echter wel degelijk op een Spaans garnizoen, dat evenwel zwichtte voor het dreigement op een kanonnade onthaald te zullen worden, en zich zonder slag of stoot gewonnen gaf. Volgens een eigentijds verslag van de gebeurtenissen was deze handelwijze geheel overeenkomstig de sedert 1632 gevolgde praktijk: iedere overgang van 's-Hertogenrade van het ene kamp naar het andere – en het waren er in die periode wel vier of vijf geweest – had zich zonder de minste weerstand voltrokken, omdat de bezetting van 's-Hertogenrade zich steeds overgegeven had zonder ook maar één gewerschot af te vuren.⁶ In dit verband is Stein Callenfels' uitspraak, dat de kastelen van Dalhem en 's-Hertogenrade te zwak waren om tegen een aanvaller stand te houden, veelbetekend.⁷

De succesvolle actie van het Maastrichtse garnizoen had zich afgespeeld in een gebied met een ingewikkelde staatkundige structuur: het conglomeraat van het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas. De belangrijkste component van dit complex, het hertogdom Limburg, was buiten schot gebleven, maar de stadjes Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade, centra van de drie gelijknamige landen van Overmaas, waren in Staatse handen overgegaan. Alvorens de gevolgen van de zevendaagse veldtocht te schetsen, wordt hier eerst een overzicht van de militaire voorgeschiedenis gegeven. De Staten van Limburg en Overmaas hadden reeds in het jaar 1600, toen zij na de slag bij Nieuwpoort bevreesd raakten voor een verder oprukken van de Staatse troepen, een

verdrag van sauvegarde met de Staten-Generaal te 's-Gravenhage gesloten. Het motief voor het aangaan van deze overeenkomst was het verlangen geweest om de vier landschappen, waarin geen vesting van betekenis lag en die een gemakkelijke prooi voor een invaller vormden, van militaire overlast te vrijwaren. De Staten-Generaal waren tegen betaling van een forse contributie bereid gebleken zulk een sauvegarde te verlenen, waaraan ook de koning van Spanje zijn fiat gegeven had. In de akte hadden de Staten-Generaal de gehele streek tot neutraal gebied verklaard en de bevolking onder hun bescherming genomen. Slechts één persoon, de gouverneur van de vierledige „provincie”, was buiten de regeling gelaten. Deze functionaris had dan ook in zijn residentie – het kasteel Limburg aan de Vesder – voor zijn bescherming steeds de beschikking over een regiment infanterie. De kasteleins die te Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade resideerden, vielen wel onder de sauvegarde: als neutralen onder contributie gaven zij zowel aan de Staatse als aan de Spaanse soldaten bij hun doortocht vrije toegang. In deze constellatie was van garnizoenen geen sprake: de drie kastelen beschikten ieder slechts over een bewaking van vijf à zes mannen, die schutten genoemd werden en vooral tot taak hadden de poorten te openen en te sluiten.⁸ Kennelijk heeft deze status van open gebied aan de verwachtingen beantwoord, want na de hervatting van de vijandelijkheden in 1621 ondernamen de Staten van Limburg en Overmaas stappen om het tractaat van sauvegarde te vernieuwen, hoewel de Staten-Generaal een contributie eisten die thans op 2450 gulden was vastgesteld.⁹

Aan deze situatie kwam een einde door de befaamde Maasveldtocht van prins Frederik Hendrik in de zomer van 1632. Het bekendste wapenfeit van deze campagne was de inname van de stad Maastricht op 22 augustus, na een beleg van twee maanden. Ook de stad Limburg aan de Vesder viel enige weken later, 8 september, in Staatse handen.¹⁰ Volgens een eigentijdse deductie¹¹ hebben de Staatse legeroversten een tijdlang in tweestrijd verkeerd of zij Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade, die immers als open plaatsen onder hun sauvegarde vielen en waarin de koning geen garnizoen gelegerd had, wel zouden bezetten. Anderzijds lagen de landen van Overmaas „allernaast bij Maastricht”¹² en vormden zij het directe achterland van dit Staatse bolwerk. Deze overweging ter meerdere zekerheid van Maastricht heeft

tenslotte de doorslag gegeven, want tegen het einde van de zomercampagne verscheen de hertog van Bouillon, kolonel in Staatse dienst en gouverneur van Maastricht,¹³ voor Valkenburg, dat zich bij de eerste sommatie aan hem overgaf. Ook Dalhem en 's-Hertogenrade openden vrijwillig en zonder weerstand de poorten.¹⁴ De Staatsen legden in ieder van de drie kastelen een garnizoen, waardoor de landen van Overmaas hun status van open gebied teniet zagen gaan.¹⁵

De opzet om de drie landschappen aldus in de greep van de Verenigde Nederlanden te houden, is echter niet in vervulling gegaan. In de campagnes van 1634, 1635 en 1636 bleek telkens, dat de kastelen niet tegen een aanvalver opgewassen waren. In augustus 1634 heroverden de Spanjaarden na een gevecht van twee uur Valkenburg, dat zij echter bij het einde van de campagne van dat jaar uit eigen beweging weer verlieten.¹⁶ In november 1635 viel Valkenburg andermaal in Spaanse handen en wel zonder dat er een gevechtshandeling plaats vond. De compagnie infanterie die toen in het kasteel geplaatst werd, moest in november 1636 wijken voor een aanval van het Staatse garnizoen van Maastricht. Nauwelijks twee weken later, op 25 november 1636, wist de Spaanse gouverneur van Limburg en Overmaas, Willem Bette, markies van Lede, Valkenburg terug te winnen.¹⁷ Het kasteel van Dalhem heeft een dergelijke reeks aanvallen niet te verduren gehad. Het Staatse garnizoen van Dalhem blies al in 1634 de aftocht, toen een Spaans leger in de omgeving van Maastricht opdook en te Navagne aan de Maas, slechts enkele kilometers van Dalhem verwijderd, een fort opwierp. Sedertdien waren een aantal soldaten van de koning te Dalhem gestationeerd. Weliswaar namen zij in de zomer van 1635 op hun beurt de wijk naar Navagne in verband met een Staats-Franse troepenconcentratie bij Maastricht, maar na het vertrek van dit vijandelijke leger keerde het Spaanse garnizoen naar Dalhem terug.¹⁸ Dit herhaalde uitwijken naar een veiliger onderkomen demonstreert wel het geringe vertrouwen, dat het kasteel van Dalhem zijn verdedigers inboezemde. Bij gebrek aan gegevens is het niet mogelijk voor 's-Hertogenrade een soortgelijke opsomming te geven. Volstaan moet worden met een herhaling van de lapidaire uitspraak, dat dit kasteel herhaaldelijk en zonder weerstand te bieden is overgegaan.¹⁹

De slotsom van deze militaire verwickelingen is geweest, dat de Verenigde Nederlanden de machtspositie die zij in 1632 in Limburg en

Overmaas opgebouwd hadden, in de volgende jaren niet hebben weten te behouden. De beslissende slag viel in 1635, toen de belangrijkste vesting van het gehele gebied, Limburg aan de Vesder, door de Spanjaarden heroverd werd²⁰ en ook Valkenburg en 's-Hertogenrade verloren gingen,²¹ terwijl Dalhem reeds een jaar tevoren opgegeven was. De Staatse positie schrompelde daardoor ineen tot niet meer dan de geïsoleerde vesting Maastricht. Afgezien van het korte Staatse intermezzo te Valkenburg in november 1636 hebben de Verenigde Nederlanden tot 1644 geen pogingen meer ondernomen om deze verhoudingen in hun voordeel te wijzigen. Wouters spreekt in dit verband over de weinig belangrijke plaats, die het Maasdal in de Staatse oorlogsplanning van die tijd behouden heeft.²² Deze gedragslijn impliceerde, dat de koning naast Limburg in het bezit bleef van Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade, die elk van een – bescheiden – Spaans garnizoen voorzien werden.²³

De militaire expeditie van Stein Callenfels, waardoor de drie stadjes in juni 1644 wederom naar het Staatse kamp overgeheveld werden, kan men nauwelijks als een ommekeer in deze Staatse houding beschouwen. In opzet lijkt deze militaire actie niet meer dan een poging om een paar Spaanse garnizoenen, die hinderlijk dicht bij Maastricht lagen, uit de weg te ruimen en de Staatse vesting zo enige armslag te geven. Althans Stein Callenfels dacht binnen dit beperkte kader, toen hij in zijn rapport van 29 juni 1644 aan de Staten-Generaal voorstellen deed over de toekomst van het gebied. In een bemanning van de kastelen met Staatse soldaten zag hij, wat Dalhem en 's-Hertogenrade betreft, geen heil. Die kastelen achtte hij niet te verdedigen. Zijn oordeel over Valkenburg was – ondanks het recente verleden – gunstiger, maar de voorkeur van de Maastrichtse commandant ging toch naar een geheel andere regeling uit. Hij vond het raadzaam de drie landen tot neutraal gebied te verklaren. Stein Callenfels pleitte dus in feite voor een herstel van de toestand, zoals die tot 1632 bestaan had. Zulk een oplossing was echter alleen mogelijk, als ook de koning met de neutraliteit zou instemmen. Voor het geval van een negatieve reactie van Spaanse zijde had Stein Callenfels nog een derde mogelijkheid in petto: de ontmanteling van de drie kastelen, waardoor de Spanjaarden deze niet meer als steunpunt zouden kunnen gebruiken. Prins Frederik Hendrik, aan wie het rapport

om advies voorgelegd werd, voelde het meest voor een combinatie van de mogelijkheden die Stein Callenfels geopperd had. De niet te verdedigen kastelen van Dalhem en 's-Hertogenrade moesten volgens de prins maar direct verwoest worden. Intussen kon Stein Callenfels de vijand polsen over het verlenen van neutraliteit aan het gehele gebied. In afwachting van de Spaanse beslissing in dezen wilde Frederik Hendrik te Valkenburg een garnizoen handhaven. Wanneer de Spaanse overheid bereid bleek om ook Valkenburg in de neutraliteit te betrekken, konden de Staatse soldaten teruggetrokken worden en diende het kasteel eveneens geslecht te worden.²⁴

De Staten-Generaal verenigden zich bij resolutie van 15 juli 1644 met de zienswijze van de prins.²⁵ De uitvoering van de resolutie werd aan Stein Callenfels toevertrouwd. Deze had het besluit van de Staten-Generaal overigens niet afgewacht, want reeds op 11 juli waren soldaten van het Maastrichtse garnizoen met de ontmanteling van het kasteel van 's-Hertogenrade begonnen. Een week later gingen de soldaten ook de stadsmuren te lijf en braken zij de stadspoorten uit, een actie die niet in het bevel van de Staten-Generaal voorzien was.²⁶ Het kasteel van Dalhem onderging een soortgelijke behandeling. Het sloopwerk leverde hier onder meer een grote hoeveelheid eikehout op, dat in vijftientig wagens naar 's lands magazijn te Maastricht getransporteerd werd.²⁷ Reeds op 23 juli berichtte Stein Callenfels, dat hij zijn opdracht uitgevoerd had.²⁸ De schade die de kastelen geleden hadden, was echter niet onherstelbaar. De Spaanse gouverneur in Limburg en Overmaas, Jan, graaf van Wiltz, constateerde met voldoening, dat de Staatsen er niet in geslaagd waren de muren van het kasteel van Dalhem op te blazen. Te 's-Hertogenrade hadden zij volgens de gouverneur gemakkelijker spel gehad, maar ook daar waren de fundamenteën en de belangrijkste gedeelten overeind blijven staan.²⁹

Het tweede punt van het programma: de neutraliteit van de landen van Overmaas, werd al na enige weken ad acta gelegd. Een voorstel in die geest aan de Spaanse autoriteiten bleef onbeantwoord.³⁰ Ook de Staatse legerleiding liet het idee spoedig varen. Reeds op 19 juli 1644 pleitte de militaire gouverneur van Maastricht, Jan Albert, graaf van Solms, bij de Raad van 'State voor een onmiddellijke verwoesting van het kasteel van Valkenburg. Een eventuele herovering van die plaats door de Spanjaarden bestempelde hij als een verzwakking van de Staatse

positie te Maastricht. Met nadruk vermeldde de graaf van Solms, dat zijn zwager, prins Frederik Hendrik, deze opinie deelde.³¹ Inderdaad zei de prins kort daarop tegen twee leden van de Raad van State, die hem in zijn hoofdkwartier bij Sas van Gent opzochten, dat hij de ontmanteling van Valkenburg „niet ondienstich soude vinden voor den dienst van het landt”.³² Tevens sanctioneerde hij de slooping van de stadsmuren, die Stein Callenfels eigenmachtig te 's-Hertogenrade doorgevoerd had en waarvan de Raad van State zich in eerste instantie gedistantieerd had.³³ Overeenkomstig het standpunt van Frederik Hendrik gaven de Staten-Generaal nu ook het bevel tot verwoesting van het kasteel van Valkenburg. Deze demolitie bleek wegens de onverwachte dikte en stevigheid van de muren een heel karwei, waaraan de soldaten van het Maastrichtse garnizoen vier weken lang – tot medio september – de handen vol hadden.³⁴ De Staatse overheid had daarmee in drie maanden tijds haar militaire doeleinden bereikt: de vijandelijke garnizoenen van Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade waren opgerold en de drie vestingen onklaar gemaakt.

Inmiddels hadden zich ook staatsrechtelijke consequenties van de militaire actie aangediend. Zij werden het eerst te berde gebracht door Willem van Till, die als kapitein het commando voerde over een compagnie „voetknechten” van het Maastrichtse garnizoen. Een tiental jaren tevoren, ten tijde van het Staatse bewind in Limburg en Overmaas, had Willem van Till, die protestant was en uit een Kleefse familie stamde,³⁵ de functie van drossaard van de landen van Valkenburg en Dalhem bekleed (1632-1635). Thans verzocht hij om herstel in deze ambten, aangezien de twee steden en landen onder de gehoorzaamheid van Hunne HoogMogenden teruggebracht waren. Bij resolutie van 29 juni 1644 verleenden de Staten-Generaal de gevraagde commissie.³⁶ De aanstelling van zulke functionarissen was vanouds voorbehouden geweest aan de landsheer.³⁷ Door thans hunnerzijds een drossaard te benoemen gaven de Staten-Generaal te kennen, dat de soevereiniteit aan hen vervallen was. Overeenkomstig Tills suggestie motiveerden zij in de akte van benoeming hun handelwijze door te poneren, dat de drie landen van Overmaas wegens de verovering van de respectieve hoofdsteden onder hun gezag gereduceerd waren. De Staten-Generaal pasten hier een stelregel toe, die de oorlogvoerende partijen steeds gehuldigd

hadden en die inhield, dat bij verovering van een hoofdstad het bijbehorende platteland in de overdracht van de soevereiniteit inbegrepen was.³⁸ In een snelle opeenvolging benoemde 's lands vergadering vervolgens een aantal Staatse „officiëren” voor het nieuwe gebied: Jan, Baron van Gent, gedeputeerde ter Staten-Generaal voor Gelderland, werd aangewezen tot stadhouder van de lenen en voogd van het land van Valkenburg (6 juli); de Overijsselse edelman Robert van Ittersum, evenals Willem van Till kapitein van een compagnie infanterie te Maastricht, kreeg het drostambt van het land van 's-Hertogenrade toebedeeld (15 juli); Adam Cobes, in wie J. Habets „een vreemdeling uit Holland” vermoedde,³⁹ werd bedacht met de functie van schout van Heerlen (30 juli) en Marcellis Thiens ontving het stadhouderschap van de lenen in het land van 's-Hertogenrade (24 september).⁴⁰

Als eerste daad van bestuur citeerden de Staatse drossaarden de geestelijkheid, de ridderschap en de leden van de schepenbanken naar Maastricht, waar hun de eed van trouw aan de Staten-Generaal afgenomen zou worden. Voor het land van 's-Hertogenrade gaven alleen de leden van de schepenbanken aan deze oproep gehoor. Zij weigerden echter nagenoeg eenparig de eed af te leggen. Slechts één schout en schepen waren bereid zulks – maar dan uitsluitend in het geheim – te doen.⁴¹ In de landen van Valkenburg en Dalhem zal de uitslag niet veel anders geweest zijn. Dit kan men afleiden uit een vergadering, die de Statencolleges van de drie landen van Overmaas op 8 september 1644 te Aken belegden. In Staatse ogen was deze bijeenkomst illegaal, omdat de drossaarden Till en Ittersum de Staten een vergaderverbod opgelegd hadden. Dit veto was waarschijnlijk mede aanleiding geweest om de vrije rijksstad Aken, die buiten de machtssfeer van de Verenigde Provinciën lag, als plaats van samenkomst te kiezen. Bovendien hield de gouverneur van Limburg en Overmaas, graaf Wiltz, er toentertijd – veiligheidshalve? – verblijf. Eenstemmig verwierpen de vergaderde heren het standpunt, dat de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden door de inname van Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade de soevereiniteit over de drie gelijknamige landschappen verworven hadden. Integendeel, zij beschouwden de koning onverminderd als soeverein, omdat deze de stad Limburg aan de Vesder, die zij kwalificeerden als „hoofd ende capitalee plaetse der provincie, hertochdom ende landen van Overmaese”, in zijn macht had. Uit deze positiebepaling blijkt, dat

de Staten van Overmaas vanuit dezelfde theorie redeneerden als hun Noordnederlandse collegae. Het principe dat verovering van een hoofdstad impliciet leidde tot overdracht van de soevereiniteit in het bijbehorende ressort, was ook hun uitgangspunt. Het verschil van mening lag in de toepassing van de regel op de landen van Overmaas. Met de resolutie van 29 juni 1644 hadden de Staten-Generaal gekozen voor een standpunt waarin de band tussen de stad Limburg aan de Vesder enerzijds, en de steden Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade anderzijds, een nevengeschikte was. Volgens deze opvatting waren er in het samenstel Limburg-Overmaas vier hoofdsteden met elk een eigen regio. De Staten van Overmaas daarentegen zagen Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade als plaatsen, die ondergeschikt waren aan de provinciale hoofdstad Limburg en deel uitmaakten van haar ressort. In feite was dus de staatsrechtelijke structuur van het complex Limburg-Overmaas, en met name de interdependentie van de vier componenten, in het geding. Nadrukkelijk herinnerde de Overmase Statenvergadering eraan, dat de Verenigde Nederlanden eertijds haar standpunt gedeeld hadden: na de capitulatie van de stad Limburg in 1632 waren de Staten-Generaal ervan uitgegaan, dat zij krachtens deze overgave de soevereiniteit over geheel de „provincie over de Mase” verworven hadden. Tussentijdse bezetting van de stadjes Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade (1634-1635) had daaraan geen afbreuk gedaan. De Staatse soevereiniteit was pas teniet gegaan, toen de koning de hoofdstad Limburg aan de Vesder in 1635 heroverd had. De Staten van Overmaas concludeerden uit deze retrospectieve beschouwing, dat de resolutie van 29 juni 1644 in tegenspraak was met het standpunt, dat de Staten-Generaal destijds in praktijk gebracht hadden.⁴²

Op het eind van hun vergadering besloten de Statenleden een deputatie naar 's-Gravenhage af te vaardigen om de Staten-Generaal op hun inconsequente houding te wijzen. De zending werd toevertrouwd aan Adriaan de Groot, heer van Strucht, en Lambert Soons, griffier van de Staten van Valkenburg.⁴³ Na hun aankomst te 's-Gravenhage zochten de twee gedeputeerden eerst contact met enige leden van de Raad van State. Van hen vernamen zij, dat de kerkeraad van de gereformeerde gemeente te Maastricht in een rekest aangedrongen had op de benoeming van predikanten in de landen van Overmaas. De Staten-Generaal hadden de Raad van State verzocht een advies over dit verzoekschrift uit

te brengen. De twee gedeputeerden uit Overmaas haastten zich de leden van de Raad van State uiteen te zetten, dat Hunne HoogMogenden niet tot zulke nominaties gerechtigd waren.⁴⁴ Hun argumentatie werd in het advies van de Raad van State (3 oktober 1644) verwerkt. Overeenkomstig de verstrekte informatie herinnerde de Raad aan de handelwijze, die de Staten-Generaal in de jaren 1632-1635 in dezen gevolgd hadden. Destijds was men na de reductie van de stad Limburg tot de openbare aanstelling van predikanten in de landen van Overmaas overgegaan en waren deze wederom teruggetrokken, toen de vijand de stad Limburg heroverd had.⁴⁵ De Raad beklemtoonde, dat de Staten-Generaal tot dusver nooit publiekelijk predikanten geïnstalleerd hadden, als zij niet meester waren van de hoofdstad van het betrokken gebied. Deze zinsnede betekende impliciet, dat de Raad het argument waarop de Staatse soevereiniteitsaanspraak berustte, in twijfel trok. Tenslotte voegde de Raad een geheel nieuw element aan de discussie toe, door de Staten-Generaal te attenderen op de schade die hun standpunt de Staatse positie in de Meierij van 's-Hertogenbosch zou kunnen berokkenen. Daar immers huldigden de Verenigde Nederlanden in een analoge controversie het tegenovergestelde standpunt. Sedert de verovering van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik in 1629 beschouwden de Staten-Generaal zich tevens als soeverein over de Meierij, die volgens hen van de hoofdstad 's-Hertogenbosch afhankelijk was. De Spaanse overheid wilde deze afhankelijkheid alleen laten gelden voor de vrijdom van 's-Hertogenbosch, maar hield staande, dat de vier kwartieren van de Meierij niet tot het ressort van de stad behoorden. De Raad van State waarschuwde de Staten-Generaal, dat zij door het propageren van de omgekeerde opvatting in de landen van Overmaas de vijand „een crachtich argument tegen desen Staet nopende de Meijerije van 's-Hertogenbosch” aan de hand deden. Na lezing van dit advies in hun vergadering van 6 oktober 1644 besloten de Staten-Generaal voorlopig geen predikanten in de landen van Overmaas aan te stellen.⁴⁶

Veertien dagen nadat Hunne HoogMogenden de fundamentele kritiek van de Raad van State onder ogen gekregen hadden, werden zij andermaal met deze materie geconfronteerd. Immers op 20 oktober 1644 kwam de remonstrantie ter sprake, die de gedeputeerden uit Overmaas namens hun committenten ingediend hadden. Overeenkomstig hun instructie betoogden zij daarin, dat de Staten-Generaal de

soevereiniteit over de landen van Overmaas ten onrechte opeisten, aangezien de hoofdstad Limburg nog steeds in handen van de koning was. In een eerste, ondershandse reactie betitelden enige gedeputeerden dit betoog als ongepast en voorspelden aan de afgezanten uit Overmaas, dat zij in grote moeilijkheden zouden geraken, omdat zij de wettigheid van hun eigen soeverein in twijfel getrokken hadden. Andere zegslieden uit hetzelfde college bagatelliseerden deze verwijten als „menacen ende worden van eenige heeren, die particulierlijk daerbij geïnteresseert sijn”. In het bijzonder noemden zij als zodanig Jan van Gent, in die week president van de Staten-Generaal en als voogd-leen-stadhouder van Valkenburg belanghebbende in deze aangelegenheid. De plenaire vergadering van de Staten-Generaal verwees de zaak vooreerst naar een commissie ad hoc. De leden daarvan traden ook in nader overleg met Adriaan de Groot en Lambert Soons, die hen naar best vermogen inlichtten over „de rechte gelegentheijt der saecke”. De Staatsen op- perden van hun kant hoofdzakelijk twee bezwaren: de remonstranten beschikten niet over documenten om hun beweringen te staven én zij ontbeerden een lastbrief van de regering te Brussel. Om die reden konden de commissieleden niet geloven, dat de Spaanse overheid hun zienswijze deelde. De repliek dat enige belangrijke bewindslieden te Brussel mondeling hun instemming betuigd hadden, schoven zij ter- zijde.⁴⁷

In de eerste helft van november vertrokken Adriaan de Groot en Lambert Soons weer naar het zuiden, overtuigd dat de Staten-Generaal de kwestie vooralsnog „ongeresolveert” zouden laten. Hun conclusie was evenwel voorbarig, want op 15 november namen de Staten-Ge- neraal tenslotte enige besluiten, die omwille van hun vertrouwelijk ka- rakter in het register van de Secrete Resolutiën ingeschreven werden.⁴⁸ De omstandigheid dat Frederik Hendrik in het overleg betrokken geweest was, werd daarbij apart vermeld. Het belangrijkste onderdeel van de resolutie was de bereidverklaring met de gedeputeerden uit Overmaas in conferentie te treden ten einde „te sien op wat voet dat men deselve saecke best soude connen vaststellen”. Als voorwaarde voor zulke onderhandelingen eisten de Staten-Generaal evenwel, dat de gedeputeerden voorzien zouden zijn van een lastgeving op naam van de landvoogd der Spaanse Nederlanden. Voor de overbrenging van dit voorstel schakelden Hunne HoogMogenden Lieuwe van Aitzema in, te

's-Gravenhage geaccrediteerd als resident van de Duitse Hanzesteden en auteur van het grote geschiedwerk *Saken van Staet en Oorlogh*.⁴⁹ Vóór hun vertrek hadden de gedeputeerden uit Overmaas Aitzema tot hun zaakwaarnemer aangesteld.⁵⁰ Om die reden kozen de Staten-Generaal hem als intermediair voor het polsen van de Zuidnederlandse autoriteiten. Tenslotte besloten zij als teken van hun goede wil voor de tijd van drie weken „alles te laeten in sijnen voorigen staet”. Dit laatste besluit betekende, dat de Staatse bestuursmaatregelen in de landen van Overmaas opgeschort werden. Ook een belangrijk plakkaat, dat de Raad van Brabant te 's-Gravenhage op 17 oktober 1644 uitgevaardigd had en waarin de ingezetenen van Overmaas verboden werd de rechtsmacht van de gelijknamige instelling te Brussel te erkennen, viel onder dit embargo.⁵¹

Uit de resoluties van 6 oktober en 15 november 1644 blijkt, dat de Staten-Generaal een inschikkelijke houding aannamen. De vraag naar de gedragslijn van de regering te Brussel kan het best met een korte terugblik beantwoord worden. Reeds op 1 juli 1644 had de landvoogd van de Spaanse Nederlanden, markies Castel-Rodrigo, aan koning Filips IV terloops het verlies van enige kasteeltjes – „*algunos castillejos*” – aan de rand van de Nederlanden meegedeeld.⁵² Er werd evenwel niet veel aandacht aan dit wapenfeit geschonken, want alle inspanning die de uitgeputte Spaanse Nederlanden nog konden opbrengen, was in de zomermaanden van 1644 geconcentreerd op het Vlaamse oorlogstoneel, waar in juli Grevelingen aan de Fransen verloren ging en in september Sas van Gent aan de Staatsen.⁵³ In die sfeer vond het pleidooi van gouverneur Wiltz voor een herovering van de stadjes Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade slechts dovemans oren. Ook diens argument dat aldus de Staatse aanspraken op de soevereiniteit ontkracht konden worden, sorteerde geen effect.⁵⁴ De regering van de Spaanse Nederlanden weigerde voor een zodanige onderneming troepen vrij te maken. Zij achtte hun aanwezigheid elders harder nodig.⁵⁵ In deze houding valt na afloop van de ongelukkige campagne van 1644 een kleine ommezwaai te bespeuren. Immers in november 1644 ondernamen de Spanjaarden – voor het eerst sedert de Staatse juni-veldtocht – een militaire actie in de landen van Overmaas. In het begin van die maand verscheen kolonel Octavio Guasco met zes- à zeventhonderd soldaten in het stadje Dalhem en legerde zich „inder haest ende naer sijn

besten vermoegen" in het gehavende en verlaten kasteel. Dit was zo onbruikbaar, dat Guasco voor de onderbrenging van zijn manschappen barakken van leem en stro liet optrekken. Een aantal soldaten bleef sedertdien te Dalhem gestationeerd.⁵⁶ Deze militaire wandeling moet ongetwijfeld gezien worden als een poging om de Staatse aanspraak op de soevereiniteit, die immers in de reductie van de drie steden wortelde, te ondergraven. Korte tijd na dit militaire optreden kwamen Adriaan de Groot en Lambert Soons in Brussel verslag uitbrengen van hun Haagse reis. Tijdens hun verblijf in de Brabantse hoofdstad ontvingen zij een brief van hun agent Lieuwe van Aitzema, die hen op last van de Staten-Generaal verzocht naar 's-Gravenhage terug te keren, „versien met meerderen schijn ende macht”.⁵⁷ Op advies van de Brusselse Raad van State (23 december 1644) weigerde de landvoogd evenwel zulk een volmacht uit te schrijven en verbood hij onderhandelingen over de soevereiniteit. De regering wilde vermijden dat zij, door in conferentie te treden, de wettigheid van 's konings soevereiniteit ter discussie zou stellen. Wel kregen de gedeputeerden van Overmaas verlof om hun bemoeiingen op eigen gelegenheid voort te zetten.⁵⁸

De Staten-Generaal hielden nog een tijdlang vast aan het idee van een conferentie. Op 17 januari 1645 herhaalden zij hun aanbod, maar lieten dit vergezeld gaan van een sommatie: wanneer de gedeputeerden niet binnen veertien dagen, voorzien van de vereiste volmacht, naar 's-Gravenhage terugkeerden, zouden de Staten-Generaal genoodzaakt zijn „daerin met de rouwe hant te doen treden”. Deze zinsnede zal zeker naar het genoegen van de Staatse ambtenaren in de landen van Overmaas geweest zijn. Volgens een klacht van de Staten van Overmaas hadden met name Till en Ittersum de kortstondige surséance, die de Staten-Generaal in november 1644 toegestaan hadden, naast zich neergelegd en waren zij de inwoners blijven „molesteren, vangen ende spannen”.⁵⁹ Toen Adriaan de Groot en Lambert Soons in maart 1645 opnieuw in Den Haag vertoefden, noemden zij de tegenstand van deze Staatse functionarissen het grootste struikelblok op hun weg.⁶⁰ De Raad van Brabant te 's-Gravenhage toonde zich eveneens voorstander van een hard optreden. In een van 8 juni 1645 daterend advies betreurde de Raad, dat de Spaanse bestuurs- en rechtsinstellingen in de landen van Overmaas nog steeds functioneerden. De Raad noemde dit een inbreuk op zijn plakkaat van 17 oktober 1644. Deze verordening was niet alleen

een poging geweest om de gelijknamige zusterinstelling te Brussel als oppergerecht uit te schakelen, maar had tevens gediend om de ingezetenen van Overmaas voor te schrijven „in saecken van justitie niemant als die van desen Staet te erkennen”. Ter verdediging van de soevereiniteit van de Staten-Generaal wenste de Raad van Brabant thans rechtsvervolging in te stellen tegen personen die dit plakkaat overtreden hadden. Voor de uitvoering van de vonnissen wilde de Raad een beroep doen op de „stercke handt vant guarnisoun van Maestricht”.⁶¹

Het drastische voorstel van de Raad van Brabant stelde de Staten-Generaal – inmiddels wel tot de conclusie gekomen, dat de Spaanse autoriteiten niet in conferentie wensten te treden – voor het probleem opnieuw hun houding te bepalen. Evenals in oktober 1644 gaf daarbij het advies van de Raad van State de doorslag. Dit advies was overigens een reprise van het verhaal, dat de Raad van State op 3 oktober 1644 te berde gebracht had. De Raad betoogde, dat de aanspraken van de Staten-Generaal op een wankel basis rustten, omdat de stad Limburg nog steeds in handen van de koning was, die ook Dalhem wederom bezet had, terwijl de vraag of de landen van Overmaas al dan niet van de hoofdstad Limburg afhankelijk waren, voor verschillende uitleg vatbaar was. Nog bedenkelijker achtte de Raad evenwel het nadelige effect van deze aanspraken op de Staatse positie in de Meierij van 's-Hertogenbosch. Vooral met een beroep op dit laatste gevaar verwierp de Raad van State het voorstel van de Raad van Brabant als onbezonnen en stelde integendeel voor, het gehele Staatse bestuur in de landen van Overmaas buiten werking te stellen „tot dat sich desen aengaende eenige naerdere ende beter gelegentheijt sal mogen openbaren, om op goet ende vast fondement hierinne te mogen ghaen”.⁶²

Op 17 juni 1645 bespraken de Staten-Generaal het advies van de Raad van State en billijkten diens zienswijze. Nog op dezelfde dag werden missives verzonden naar de Staatse ambtenaren in de landen van Overmaas, waarin Hunne HoogMogenden verklaarden, dat zij hun bestuur over de landen van Overmaas opschoornten en „dat alles bij provisie sal blijven in staet gelijk het was voor de reductie”. Dit besluit lag geheel in de lijn van de inschikkelijke houding die de Staten-Generaal sedert november 1644 aangenomen hadden. De waarschuwing van de Raad van State voor repercuussies in de Meierij van

's-Hertogenbosch ligt kennelijk aan deze inschikkelijkheid ten grondslag.⁶³

Recapitulerend kan het Staatse optreden in de landen van Overmaas van juni 1644 tot juni 1645 niet gekenschetst worden als een doeltreffende poging om deze gebieden voor de Verenigde Nederlanden te verwerven. Reeds het militaire uitgangspunt – Frederik Hendriks bevel tot bezetting van Valkenburg en Dalhem – verraadt de beperkte opzet van de onderneming. Wanneer de Staatse legerleiding van den beginne af een reductie van de landen van Overmaas voor ogen gestaan had, zou tenminste ook 's-Hertogenrade een plaats in de dagorder van de prins gevonden hebben. De omstandigheid dat de Staten-Generaal zich na de militaire expeditie overeenkomstig een suggestie van Willem van Till als soeverein van Overmaas gingen gedragen, leidde evenmin tot een consequente inspanning om de landschappen voor de Verenigde Nederlanden te winnen. Het enige afdoende middel daartoe zou overigens de verovering van de stad Limburg aan de Vesder geweest zijn. Verre van zulk een engagement moest de Staatse interesse voor de perifere landen van Overmaas het afleggen tegen belangen die de „inner circle” van de Verenigde Provinciën rechtstreeks raakten.

Het volgende bedrijf van „la Tragedie des trois quartiers d'Outremeuse”⁶⁴ werd geschreven op het vredescongres te Munster. Het wel en wee van die internationale bijeenkomst ter slechting van de tachtigjarige en de dertigjarige oorlog kan hier als niet ter zake buiten beschouwing gelaten worden.⁶⁵ Dit geldt niet voor de bilaterale onderhandelingen die Spanje en de Verenigde Nederlanden te Munster gevoerd hebben. In die besprekingen zijn ook de landen van Overmaas aan de orde geweest. De eerste ronde van de Spaans-Nederlandse gesprekken begon in januari 1646 na de – lang verbeide – aankomst van de Staatse delegatie te Munster.⁶⁶ De Staten-Generaal hadden hun afgezanten een uitvoerige instructie van 116 artikelen meegegeven. De gedelegeerden bewerkten dit lijvige relaas tot een 71 punten tellend eisenpakket, dat zij op 17 mei 1646 aan de Spaanse afgevaardigden overhandigden. De territoriale verlangens van de Verenigde Nederlanden waren daarin omschreven. In artikel drie werd een opsomming gegeven van de steden en gebieden, die de Staten-Generaal opeisten. Dat waren: de Meierij van 's-Hertogenbosch, het Markiezaat van

Bergen op Zoom, de Baronie van Breda, de steden Maastricht en Grave, het land van Cuyck, Hulst en Hulster Ambacht, en tenslotte het land van Waas. Ter ondervanging van eventuele omissies was de volgende clausule aan deze opsomming toegevoegd: „en alle andere Steden ende Plaetsen, welcke de voors. heeren Staten houden in Brabant, Vlaenderen en elders”.⁶⁷ Onder deze ruime noemer kunnen natuurlijk ook de landen van Overmaas gevangen worden, maar het is opvallend, dat zij in de met naam en toenaam gespecificeerde lijst van Staatse territoriale desiderata ontbreken. Aan Spaanse zijde werd deze weglating naderhand aangevoerd als argument voor de opvatting, dat de Verenigde Nederlanden in de beginfase van de onderhandelingen niet van zins geweest waren de landen van Overmaas op te eisen. De Staatse gedelegeerden zouden dit zelfs „tacite” aan hun Spaanse collegae te verstaan gegeven hebben.⁶⁸

De nadruk waarmee de Verenigde Nederlanden de „geheele Meyerye van 's-Hertogenbosch”⁶⁹ vorderden, staat met deze gang van zaken in contrast. De Spaanse afgezanten opponeerden weliswaar tegen deze aanspraak en hielden vast aan het standpunt, dat de Meierij niet van de stad 's-Hertogenbosch afhankelijk was, maar verklaarden zich desondanks binnen twee weken bereid de soevereiniteit over het gehele betwiste gebied aan Hunne HoogMogenden af te staan. Deze souplesse, die niet strookt met het geijkte beeld van Castiliaanse onbuigzaamheid, was symptomatisch voor de houding die de Spaanse afgevaardigden in de onderhandelingen aannamen. Spanje werd sedert jaar en dag op de diverse oorlogsfronten achtervolgd door militaire tegenslag en had binnenshuis te kampen met opstand en afscheiding. Ook anderszins vertoonde het Spaanse imperium tekenen van aftekeling en kraakte het in zijn voegen.⁷⁰ In de Spaanse Nederlanden was de situatie door de twee-frontenoorlog tegen Frankrijk en de Verenigde Provinciën bijzonder precair. In die benarde omstandigheden zocht Spanje een vergelijk met de rebellen aan de Noordzee, wier rebellie inmiddels ook wel wat belegen aandeed. Een vergaande toegevendheid aan de Staatse eisen was het spectaculaire gevolg van deze politiek. De Spaanse inschikkelijkheid werd nog gevoed door het verlangen tot een akkoord te komen, voordat de rampspoeden van een nieuwe Staatse zomerveldtocht de gehoorzame – of intussen wellicht niet meer zo gehoorzame – gewesten treffen zou. Onder de druk van deze zwarigheden resulteerde de

eerste ronde van de Spaans-Staatse besprekingen reeds in juli 1646 in de ondertekening van een voorlopig tractaat van bestand. Met uitzondering van twee nog openstaande kwesties – de overzeese bezittingen en de godsdienst in Noord-Brabant – waren alle Staatse eisen in de voorlopige overeenkomst verdisconteerd.

Na deze succesvolle ouverture volgde in het najaar van 1646 een tussenspel, dat te 's-Gravenhage gesitueerd was. Daar besloten de Staten-Generaal op initiatief van de provincie Holland de instructie van de Munsterse gezanten in die zin te veranderen, dat niet langer aangestuurd zou worden op een bestand, maar dat een definitieve vrede als einddoel van de onderhandelingen gesteld zou worden.⁷¹ In verband met deze gewijzigde opzet werden ook een aantal punten van de voorlopige overeenkomst aangepast. Zo voegden de Staten-Generaal in de omschrijving van hun territoriale eisen het baljuwschap van Hulst en Axeler Ambacht aan het verlanglijstje toe, terwijl zij het land van Waas – minus de forten die zij daar bezet hielden – schrapten. De passus over Maastricht werd aangevuld met het ressort van die stad en het graafschap van de Vroenhof.⁷² De omstandigheid dat in de nieuwe versie evenmin sprake was van de landen van Overmaas als in de oorspronkelijke tekst, pleit voor de juistheid van de eerder geciteerde Spaanse uitspraak, dat de Verenigde Nederlanden aanvankelijk niet de bedoeling gehad hebben dit gebied op te eisen. Het herziene artikel was reeds door de Staten-Generaal gearresteerd, toen een interventie van buitenaf de landen van Overmaas alsnog in het schootsveld van de interesse plaatste. Op 20 november 1646 werd namelijk in de vergadering van Hunne HoogMogenden een remonstrantie voorgelezen, die Rutger van Ylem, Staats ontvanger in de landen van Overmaas, aan de Raad van State toegezonden had, en die na bestudering in dit college „terstont” ter kennis gebracht was van de Staten-Generaal. De remonstrantie was een pleidooi voor het behoud van de landen van Overmaas. Ylem verwierp het idee van de superioriteit van de stad Limburg. Hij waarschuwde dat de Staten-Generaal, door te zwichten voor deze onjuiste voorstelling van zaken, de landen van Overmaas ten onrechte aan de vijand zouden prijsgeven. Uitdrukkelijk betoogde hij, dat de „quartieren van Overmaze sijn separaet bevonden ende elcx bij sijn selven bestaende, sonder dat Valckenborch, Dalem ende 's-Hertogenrade Limburch sijn subject, maer die al te samen staen immediat onder den Souverain”.⁷³

Verrassend is de steun die de Raad van State aan Rutger van Ylems pleidooi gaf. De Raad liet het principiële vraagstuk van de verhouding tussen Limburg en Overmaas geheel ter zijde en belichtte alleen het financiële belang, dat de Verenigde Provinciën bij de landen van Overmaas hadden. Deze betaalden nog steeds contributiegelden aan de Staten-Generaal, die het gebied daarvoor telken jare onder hun sauvegarde namen. Deze contributies beliepen nagenoeg hetzelfde bedrag als de bedde die de koning eiste.⁷⁴ De gelden werden gebruikt om mede de onkosten van de vesting Maastricht – „fortificatiën, magazijnen, tractementen ende andere nootsaeckelicheden” – te bestrijden. Wanneer de inkomsten uit Overmaas wegvielen, zou men de benodigde gelden bij petitie aan de provincies moeten vragen, die slechts „langsaem consenteren ende noch trager opbrengen”. Intussen zou de Generaliteit met de kosten opgescheept zitten, zonder over de middelen te beschikken om ze te betalen.⁷⁵

Dit advies was een volte face van het standpunt, dat de Raad van State op 3 oktober 1644 en 15 juni 1645 ingenomen had. De financiële overwegingen die in het document de boventoon voeren, kunnen nauwelijks de oorzaak van de ommezwaai geweest zijn. Deze geldelijke beweegredenen waren immers ook al van toepassing in de jaren 1644 en 1645, toen de Raad van State voor de landen van Overmaas een politiek van abstinentie gepropageerd had. Het argument van de klinkende munt zal mede gebezigd zijn in de verwachting, dat het HoogMogende auditorium ontvankelijker zou blijken voor een eventuele aanslag op zijn beurs dan dat het belang zou stellen in de gecompliceerde structuur van een verafgelegen gebied. Een verklaring voor de ommekeer in de houding van de Raad van State dient veeleer gezocht te worden in het feit, dat de Meierij van 's-Hertogenbosch inmiddels veilig de Staatse haven binnengeloodst was. Het gevaar dat de aanspraken op de landen van Overmaas de Staatse positie in de Meierij konden ondergraven, was daarmee van de baan.

De resolutie die de Staten-Generaal „na deliberatie” in deze aangelegenheid namen, zal de supporters van de remonstrantie slechts ten dele tevreden hebben gesteld. Het begin was overigens veelbelovend: Hunne HoogMogenden besloten in de omschrijving van hun territoriale verlangens na de passage over Maastricht alsnog de volgende zinsnede in te lassen: „mitsgaders de drie quartieren van Overmaze, te

weten Valckenburch, Dalem ende 's-Hertogenrade". De betekenis van deze nieuwe eis aan Spanje werd evenwel onmiddellijk verzwakt, zoniet ontkracht, door een fundamentele beperking die de Staten-Generaal – tegen de stem van de provincie Utrecht in – hun Munsterse gevolmachtigden oplegden: zij dienden wel „alle mogelijcke devoiren aen te wenden", opdat de drie landschappen „aen desen Staet werden gelaten", maar zonder „de handelinghe daer aen te binden". Als een soort troostprijs voor teleurgestelde aanhangers van een annexatie van Overmaas volgde tenslotte nog een derde bepaling: wanneer Spanje niet tot afstand van het gebied overgehaald kon worden, wensten de Staten-Generaal de behandeling van dit vraagstuk over te laten aan de Chambre Mi-Partie, een bilateraal gerechtshof, dat na de vrede opgericht zou worden om nog overgebleven geschilpunten uit de weg te ruimen.⁷⁶

Door de resolutie van 20 november 1646 waren de landen van Overmaas alsnog met naam en toenaam een onderdeel van het Munsterse programma geworden. De restricties die aan dit agendapunt gekoppeld waren, demonstren evenwel duidelijk, dat de Staten-Generaal van deze kwestie geen halszaak wilden maken. De omstandigheid dat de provincie Utrecht de inlijving wél het karakter van een *conditio sine qua non* wenste te geven, behoeft niet zonder meer te impliceren, dat dit gewest de annexatie van overwegend belang achtte. De oppositie van het Sticht kan evenzeer het gevolg geweest zijn van de tegenstellingen, die er binnen de boezem van de Staten-Generaal over de Munsterse Vredehandel bestonden. In deze hoge vergadering was het vooral de dominerende provincie Holland, die als aanvoerster van een witte-duiven-partij naar vrede met Spanje dreef, terwijl de provincies Zeeland en Utrecht als woordvoerders van de haviken kunnen gelden, die een dusdanig akkoord zoveel mogelijk tegenwerkten.⁷⁷

Na de Haagse *entr'acte* volgde in december 1646 te Munster de tweede ronde van de Spaans-Nederlandse onderhandelingen. De Spaanse gedelegeerden toonden zich aanvankelijk verontwaardigd over de veranderingen en aanvullingen, die het voorlopig geadjusteerde van juli 1646 op het Binnenhof ondergaan had. Desondanks lag reeds op 27 december een aangepaste tekst gereed, die beide partijen op 8 januari 1647 ondertekenden. De bepalingen van dit ontwerpverdrag waren nagenoeg geheel overeenkomstig de Staatse eisen opgesteld. Alleen op het punt van de vrije uitoefening van de katholieke godsdienst in

Noord-Brabant waren de gevolmachtigden van de katholieke koning onwrikbaar gebleven. Deze kwestie was dan ook andermaal opengelaaten.⁷⁸

De Staatse aanspraak op de landen van Overmaas werd evenmin voor het volle pond gerealiseerd. De weigering van de Staten-Generaal om de onderhandelingen aan de inwilliging van deze eis te binden, was reeds op 8 december 1646 te Brussel bekend. De landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden, markies Castel-Rodrigo, rapporteerde op die datum aan de koning, dat de Staatse afgevaardigden alleen de opdracht hadden „de hacer una apretada diligencia sin añadir más”.⁷⁹ Het spreekt wel vanzelf, dat deze beperking, die als een achilleshiel in de instructie van de Staatse delegatie verborgen zat, ook overgebriefd werd aan de Spaanse diplomaten te Munster. Daar begonnen de twee partijen hun besprekingen over de landen van Overmaas met het formuleren van de respectieve uitgangspunten. Van Staatse zijde werd op 12 december „ouvertement gesustineert, dat de drie landen van Overmaze haere HoogMogenden waren toebehoorende ende sulcx bij de selve oock in vollen rechte van souverainiteitj mosten verblijven”.⁸⁰ Een dag later volgde de Spaanse repliek. Een van de leden van de Spaanse delegatie, de jurist Antoine Brun, bezocht de Staatse heren en betoogde, dat „de drie leden in de landen van Overmaze met geen reden kosten gevordert worden als daer den Coninck hadde vol recht ende besit”.⁸¹ De debatten die zich naar aanleiding van deze axioma's ontsponnen, waren vruchteloos, omdat de partijen niet ontvankelijk bleken voor elkaars argumenten. Zo interpreteerden de Spaanse gedelegeerden de verwoesting van de drie kastelen in 1644 en het verlenen van surséance in 1645 als bewijzen, dat de Staten-Generaal toen „de possessie hadden verlaeten”; voor de Staatsen daarentegen waren de verovering en verwoesting van de kastelen, het benoemen van ambtenaren en het verlenen van de surséance „alle te saemen acten van derselver deuchdelijck recht van possessie”.⁸² De Staatse afgevaardigden poogden de impasse waartoe de discussies geleid hadden, te doorbreken door een verdeling van het betwiste gebied als alternatieve oplossing voor te stellen. Zij wensten dan het land van Valkenburg voor hun committenten te reserveren en de twee andere landschappen aan de koning te laten. De Spaanse gedelegeerden weigerden evenwel deze suggestie in overweging te nemen. Zij hielden onverkort vast aan het goed recht van de koning.⁸³ Hun hardnekkig-

heid is des te treffender, wanneer men bedenkt, dat Spanje terzelfder tijd wél capituleerde – zij het na moeilijke onderhandelingen – voor de vérgaande Staatse eisen op het stuk van de koloniale bezittingen. Een gerede verklaring voor deze onverzettelijkheid kan alleen gevonden worden in het besef, dat aan de Staatse aanspraak op de landen van Overmaas niet het onvoorwaardelijk karakter gegeven was, dat Spanje bij andere eisen overstag deed gaan. Overigens is het duidelijk, dat er bij beide partijen tegenzin bestond om het tractaat door strubbelingen over dit secundaire vraagstuk op te houden.⁸⁴ Het probleem was een formule van overeenkomst te vinden, die voor beide partners acceptabel was. Een op 17 december ten huize van Joseph de Bergaigne, aartsbisschop van Kamerijk en lid van de Spaanse delegatie, gehouden conferentie bracht hierin nog geen uitsluitel.⁸⁵ Een tweede gesprek in het logement van de aartsbisschop, in de namiddag van 22 december, leidde tenslotte tot de gewenste overeenstemming: „ende is geacordeert het point van de drie landen van Overmase en het formulier van verdrach over dit point bij de heer Brun gedictéert”.⁸⁶ Uit deze bewoordingen blijkt, dat Antoine Brun, die als een van de belangrijkste architecten van de Vrede van Munster te boek staat,⁸⁷ ook op dit onderdeel zijn stempel gedrukt heeft. Als een gemakkelijke opgave heeft hij het niet ervaren. Volgens zijn eigen woorden is het arrangement tot stand gekomen „con mucho trabaxo y por medios no menos delicados que difficiles”.⁸⁸ Met instemming zal hij dan ook de conferentie van 24 december 1646 bijgewoond hebben, waarop het bewuste artikel „geresumeert en gearresteert” werd. De goed bevonden tekst luidde als volgt: „Wat aengaet de drie Quartieren van Over-Maze, te weten Valckenburch, Daelhem en 's Hertogen-rade, de selve sullen blijven inden Staet inde welke die sich jegenwoordigh vinden. Ende in cas van dispute en controversie, sal de selve gherenvoyeert worden aen de Chambre mi partie, daer van hier na wordt ghesproken, omme aldaer te worden gedecideert”.⁸⁹ Deze nieuwe passus werd geïnterpoleerd in artikel drie van het vredesverdrag in spe, ter vervanging van de zinsnede die de Staten-Generaal daar op 20 november 1646 ingelast hadden.

In de geacordeerde tekst treft vooral het eerste gedeelte: de landen van Overmaas zullen blijven in de staat, waarin zij zich tegenwoordig bevinden. Zulk een bepaling was in de instructie van de Staatse gedelegeerden niet voorzien. Het is meer dan waarschijnlijk, dat de zin uit de

koker van Antoine Brun afkomstig is. Blijkens een latere uittaling heeft deze diplomaat zijn taak als redacteur van de tekst benut om een formulering te introduceren, waaraan hij een voor Spanje gunstige uitleg kon geven. Brun vermeldde in dit verband „la maña con que fueron inseridas las palabras que se veen en el dicho artículo y el artificioso contexto dellas”.⁹⁰ De bepaling dat in de landen van Overmaas de status quo gehandhaafd moest blijven, betekende volgens Brun, dat er op het gebied van bestuur, godsdienst en rechtspraak geen veranderingen ingevoerd mochten worden. Aangezien de Spaanse bestuurs- en rechtsinstellingen en de katholieke godsdienst er onverlet functioneerden, hoopte Brun deze toestand als status quo in het vredesverdrag te verankeren.⁹¹ In het vervolg van de onderhavige studie zal echter blijken, dat de vaagheid van de bepaling die „de status quo in de landen van Overmaas liet voortbestaan zonder haar te omschrijven”,⁹² de Verenigde Nederlanden een geheel andere interpretatie zou ingeven. In het tweede gedeelte van de overeenkomst werd door de vastlegging van het beroep op de *Chambre Mi-Partie* de minimumeis van de Staten-Generaal ingewilligd. Het aldus geredigeerde, wijdmazige akkoord liet het essentiële vraagstuk van de soevereiniteit – waarover de onderhandelaars geen consensus hadden kunnen vinden – onbeslist. De gevolgen van dit verzuim waren voor rekening van de inwoners van de landen van Overmaas. In de slepende controverse, die het resultaat van deze halfslachtige regeling was, moesten zij het gelag betalen.

In de dagen dat te Munster de december-gesprekken op gang kwamen, ondernamen de belangrijkste Staatse ambtenaren in de landen van Overmaas stappen om de interne situatie in hun ambtsgebied aan de resolutie van de Staten-Generaal van 20 november 1646 aan te passen. Willem van Till en Robert van Ittersum, als drossaard sedert bijna anderhalf jaar op non-actief, maar in hun functie van officier van het Staatse leger nog steeds te Maastricht gestationeerd, vroegen de Staten-Generaal bij rekest van 12 december 1646 de surséance van 17 juni 1645 op te heffen en het Staatse bestuur in de landen van Overmaas wederom in werking te stellen. Zij noemden een zodanig besluit „in dese coniuncturen van de Vredehandeling” opportuun en betitelden het recht van Hunne Hoog Mogenden op de soevereiniteit als „soo claer als den dach”.⁹³ De uitgerangeerde drossaarden traden over deze aan-

gelegenheid ook in overleg met twee gedeputeerden ter Staten-Generaal, de Zeeuw Adriaan Veth en de Fries Abraham Roorda, die op dit tijdstip als commissarissen-deciseurs te Maastricht vertoefden.⁹⁴ In hun rapport aan Hunne HoogMogenden pleitten Veth en Roorda eveneens voor een opheffing van de surséance. Een zevenhoofdige commissie uit de Staten-Generaal, die dit rapport aan een onderzoek onderwierp, kwam tot dezelfde bevinding. De commissieleden spraken in hun verslag over de „schadelijcke surcheance” en over de noodzaak om „dese landen met haer jaerlicx incomen van LXXII^m gulden niet te abandonneren ende sich niet onmachtich te maecken om te dragen die sware lasten van Maestricht”.⁹⁵ Overeenkomstig dit advies besloten de Staten-Generaal op 15 januari 1647 de surséance voor de landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade op te heffen en de drossaarden aldaar te gelasten de respectieve rechtbanken „met de stercke handt te becleden”. Een gelijktijdig verbod aan de Spaanse functionarissen om hun ambten uit te oefenen was gericht op de uitschakeling van dit vijandelijke overheidsapparaat. Aangezien te Dalhem troepen van de koning gelegerd waren – volgens het rapport van de commissarissen-deciseurs in de kerk ter plaatse – lieten de Staten-Generaal de surséance in het gelijknamige land vooralsnog intact, maar namen wel het besluit prins Frederik Hendrik te polsen over de vraag of men deze plaats niet gewapenderhand zou kunnen innemen. Zulk een inname achtten de Staten-Generaal gewenst „om in dier vougen als possesseurs met beeter fatsoen het recht deser landen te verdedigen bij de handeling tot Munster ende elders”.⁹⁶ In de laatste uitspraak ligt het eigenlijke motief voor de resolutie van 15 januari 1647 besloten. Een correlatie met de kersverse Munsterse tekst over de landen van Overmaas is onmiskenbaar. De wens van de Staten-Generaal de omstreken gebieden daadwerkelijk in bezit te nemen, lijkt met name geïnspireerd door de Munsterse bepaling over de handhaving van de status quo in de drie landschappen. De bedoeling van de Staatse maatregel was dan vóór de inwerkingtreding van het vredesverdrag die status quo in het voordeel van de Verenigde Nederlanden vast te leggen. Deze ombuiging van het sedert 17 juni 1645 gevoerde beleid borg het gevaar in zich van een Spaans-Staatse confrontatie in de landen van Overmaas. Het was immers niet aannemelijk, dat Spanje zich voetstoots uit het bestuur van dat gebied zou laten verdrijven. De weigering van de provincie Holland

met de resolutie in te stemmen, moet tegen deze achtergrond gezien worden. Omwille van het belang van de vrede, die in het verschiep lag, voelde dit gewest kennelijk niet voor het creëren van nieuwe conflictstof in een vraagstuk dat de provincie van ondergeschikt belang achtte. Een aanvullende resolutie van 23 januari 1647, waarbij de militaire gouverneur van Maastricht – graaf Jan Albert van Solms – de opdracht kreeg de Staatse ambtenaren in de landen van Overmaas, indien nodig, met de hulp van zijn troepen te handhaven, werd eveneens onder protest van Holland aangenomen.⁹⁷ De opheffing van de surséance voor het land van Dalhem op 15 februari 1647 was de derde resolutie in successie, waartegen Holland zijn stem verhief. De beslissing inzake het land van Dalhem was versneld door een alarmerende brief van de militaire commandant van Maastricht, Hartman Godfried van Stein Callenfels. Deze legeroverste had bij geruchte vernomen „hoe dat den vijant zoekt sich meester te maeken van de plaetsen van Valckenborch ende 's Hertogenraedt”. De exemptie van Dalhem in de resolutie van 15 januari 1647 had de Spaanse autoriteiten namelijk – volgens dezelfde informatiebron – de indruk gegeven, dat de Verenigde Nederlanden meer aanspraak maakten op Valkenburg en 's-Hertogenrade dan op Dalhem. Stein Callenfels concludeerde uit zekere troepenbewegingen in Brabant, dat de geruchten juist konden zijn. Een bezetting van de twee gehavende kastelen met Staatse soldaten ried de Maastrichtse commandant af, omdat de vijand zo'n garnizoen „met het cannon” gemakkelijk kon „delogeeren”, waardoor de Staten-Generaal hun soevereiniteit over de twee landen zouden verliezen. Als uitweg wist Stein Callenfels „geen prompter middel” dan de opheffing van de surséance in het land van Dalhem. De aanwezigheid van Spaanse soldaten in de Dalhemse kerk konden de Staten-Generaal naar zijn opvatting negeren. Hunne HoogMogenden hadden de soevereiniteit over de landen van Overmaas immers in 1644 met geweld van wapenen gewonnen en de kastelen daarna laten ontmantelen. De Staten-Generaal waren derhalve „vóór de destructie die letsten possesseurs” geweest. Door de open ligging van de landen van Overmaas stond het de vijand steeds vrij zich in een „hoexken” van de landschappen te nestelen, maar daaraan kon hij geen soevereine rechten onttelen.⁹⁸ De ci-devant drossaard van het land van Dalhem, Willem van Till, ondersteunde deze brief met een analoog epistel.⁹⁹ Via de Raad van State werd het voorstel ook „ge-

communiceert met Zijne Hoogheyt".¹⁰⁰ In de resolutie van 15 februari 1647, waarbij de Staten-Generaal als resultaat van het overleg de surséance voor het land van Dalhem mede ophieven, ontbreekt de stereotiepe uitdrukking over een hoogwijs advies van de prins.¹⁰¹ Dit stilzwijgen zal in verband staan met de ernstige toestand van Frederik Hendrik, die gepijnigd werd door „de onlijdelijcke tormenten van het podagra" en die op 14 maart 1647 overleed.¹⁰²

De eerste maatregel die de in hun ambtsuitoefening herstelde drossaarden troffen, was de bijeenroeping van de drie Statencolleges van Overmaas. Robert van Ittersum beschreef de Staten van het land van 's-Hertogenrade voor 11 februari 1647 in de nabije rijksstad Aken. De leden gaven „in volle getaele" aan zijn oproep gehoor. Zij waren gegroepeerd in drie standen: de abt van Kloosterrade, Caspar Duckweiler, als vertegenwoordiger van de geestelijkheid, vervolgens de ridderschap en tenslotte een deputatie van de diverse schepenbanken als derde stand. Voor dit gehoor las Robert van Ittersum zijn commissiebrief als drossaard van 's-Hertogenrade en maande de Statenleden tot gehoorzaamheid en submittie aan Hunne HoogMogenden. De Staten lieten door middel van een advocaat, die zij meegebracht hadden, „haere difficulteiten ten regarde van de Coningk van Spanien" uiteenzetten. Robert van Ittersum antwoordde „ernstigh", dat hij stipte naleving van de bevelen van de Staten-Generaal moest eisen.¹⁰³ De reserve waarvan de Staten van 's-Hertogenrade blijk gaven, valt ook bij de colleges van Valkenburg en Dalhem te constateren. Na aanschrijving door Willem van Till verschenen zij op 5 maart 1647 te Maastricht. Alleen de tweede en derde stand – ridderschap en schepenbanken – gaven acte de présence. De abt van Val-Dieu, die in de Staten van Dalhem de geestelijkheid vertegenwoordigde, liet verstek gaan. Willem van Till gelastte de verzamelde Statenleden geen andere soeverein te erkennen dan Hunne HoogMogenden en verbood hun zonder zijn voorkennis in vergadering bijeen te komen. Het verzoek van de Staten over deze bevelen te mogen beraadslagen en daarover in Brussel overleg te plegen, wees de drossaard nadrukkelijk van de hand. Hij zegde hun integendeel aan „dat zij simpliciter moesten obedieren ende nyet delibereren".¹⁰⁴ Ongeacht deze oekaze stelden de Staten van Overmaas enige weken later eigenmachtig een – vergeefse – poging in het werk, de Staten-Generaal tot herstel van de surséance te bewegen.¹⁰⁵ Door het geschil

over de soevereiniteit kwamen de Staten in feite in een penibele situatie tussen hamer en aambeeld terecht. Geconfronteerd met de eisen van twee soevereinen was voor hen jarenlang een allesbehalve kluchtige rol als dienaar van twee heren weggelegd.¹⁰⁶

Lieten de drossaarden bij hun optreden in de Staten de samenstelling van deze colleges ongewijzigd, in bestuur en rechtspraak van de drie landen verzetten zij overeenkomstig het bevel van de Staten-Generaal de wet. De stad 's-Hertogenrade was het eerst het schouwtoneel van een dergelijke omwenteling. Vergezeld van een aantal soldaten verscheen eind februari 1647 drossaard Van Ittersum in deze plaats en installeerde er na klokslag openlijk een Staats college van schout en schepenen. Veiligheidshalve was de stad Maastricht voorlopig als standplaats van dit nieuwe hoofdgerecht aangewezen. De inwoners van 's-Hertogenrade werd medegedeeld, dat de rechtbank iedere woensdag te Maastricht zitting zou houden. De vroegere schepenen kregen een verbod opgelegd hun ambt nog uit te oefenen.¹⁰⁷ In het stadje Valkenburg had op 9 maart 1647 een soortgelijke actie plaats. De substituit-voogd en -stadhouder van de lenen, Johan Pesters, verving hier het Spaanse leenhof en het stadsgerecht door Staatse equivalenten. Evenals het hoofdgerecht van 's-Hertogenrade werden ook deze instanties voorlopig te Maastricht gehuisvest. In de vier hoofdbanken van het land van Valkenburg, Heerlen, Beek, Klimmen en Meerssen, liet Johan Pesters op dezelfde dag „de klokken trekken” en aan de toegelopen inwoners bekendmaken, dat „alle ingesetenen souden hebben te recht te staan voor alsulke schepenen als van wegen desen Staet binnen Maastricht bij provisie waren gestelt”. Dit bevel werd na voorlezing op de kerkdeuren aangeslagen.¹⁰⁸ Op 12 maart 1647 tenslotte reisde drossaard Van Till naar de stad Dalhem en stelde daar een Staatse schepenbank in functie.¹⁰⁹ Het is niet duidelijk hoe de laatste mededeling te rijmen valt met de aanwezigheid van een vijandelijk garnizoen ter plaatse, een rauwe troep soldaten, van wie Rahlenbeck vertelt, dat zij dagelijks grote excessen begingen en zelfs hele dorpen uitplunderden.¹¹⁰ Dat ook de schepenbank van Dalhem binnen de muren van Maastricht een onderkomen zocht, is in dit verband vanzelfsprekend.

Er zijn geen aanwijzingen, dat de Spaanse ambtsdragers in de landen van Overmaas gepoogd hebben deze alteratie te dwarsbomen. De Staten-Generaal hadden hen reeds op 15 januari en 15 februari 1647 van

hun functies vervallen verklaard en aan verdere uitoefening van hun „pretense” ambten sancties verbonden.¹¹¹ De belangrijkste buiten spel gezette functionarissen waren: Koenraad Ulrich van Hoensbroek, heer van Geulle, Bunde en Ulestraten, erfelijk voogd en stadhouder van de lenen in het land van Valkenburg; Arnold de la Margelle, heer van Eijdsen en 's Gravenvoeren, drossaard van het land van Dalhem; Hendrik van Berghe-Trips, drossaard van het land van 's-Hertogenrade, en tenslotte Wolter van Meer, luitenant-drossaard van het land van Valkenburg.¹¹² De laatste functionaris heeft de desintegratie van het Spaanse overheidsapparaat in de landen van Overmaas geschilderd. Hij noemde de militaire dwang waarmee de Staatse maatregelen gepaard gingen, de belangrijkste oorzaak van de ontwrichting van het Spaanse bestel. Het garnizoen van Maastricht was volgens hem de stok achter de deur, die de inwoners van de landen van Overmaas dwong de Staatse organen te erkennen. Het gevolg van deze militaire druk was, dat de Spaanse schepenbanken op het platteland geschorst moesten worden en een aantal hoge beambten uit lijfsbehoud uit het land vluchtte.¹¹³ Zo nam Koenraad Ulrich van Hoensbroek de wijk naar de Gulikse stad Sittard, Arnold de la Margelle naar het Luikse Visé en Hendrik van Berghe-Trips naar Aken.¹¹⁴ Enige in 1654 voor de Chambre Mi-Partie afgelegde getuigenissen onderschrijven deze gang van zaken. Aan de hand van de rollen der schepenbanken werd toen van Staatse zijde aangetoond, dat de in maart 1647 geïnstalleerde schepenbanken in diezelfde maand begonnen waren „justitie te administrern” en daarin sedertdien volhard hadden.¹¹⁵ Voorts verklaarden de Spaanse schepenen van Houthem, Klimmen, Beek en Meerssen, dat zij sinds de installatie van Staatse schepencolleges in maart 1647 niet meer in zitting bijeen waren geweest, maar zich hadden „stille gehouden”.¹¹⁶ Antoine Brun, illo tempore ambassadeur te 's-Gravenhage, constateerde in 1652, dat de Spaanse dorpsschepenbanken hun bediening in maart 1647 gestaakt hadden en naderhand wegens het harde optreden van de Staatsen tegen partijgangers van de koning niet meer hersteld waren.¹¹⁷ Op grond van deze gegevens kan gezegd worden, dat in het jaar 1647 een Staats bewind in de landen van Overmaas geïntroduceerd is en vervolgens met harde hand tegen de Spaanse concurrent gehandhaafd.

Na deze Overmase excursie is het zaak het verhaal van de Munsterse vredehandel te hervatten. De overeenkomst van 8 januari 1647 moge een vérgaande graad van overeenstemming tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden gebracht hebben, de uiteindelijke vrede zou nog een jaar op zich laten wachten. Door de verdeeldheid die er binnen de Zeven Provinciën over het vraagstuk van de vrede bestond, duurde het vier maanden, voordat de gewesten zich in de vergadering van de Staten-Generaal akkoord verklaarden met het in januari te Munster geadjusteerde. Had de provincie Holland – pleitbezorgster bij uitstek van de vrede – van de aanvang af geijverd voor een ongewijzigde aanvaarding van het concept-verdrag, de instemming van de andere, vaak onwillige gewesten moest door middel van compromissen afgedwongen worden. Zo werd in de besluiten, die de Staten-Generaal na veel vijven en zessen op 18 mei 1647 namen, een Zeeuws voorstel tot verscherping van de Staatse eis inzake de Meierij van 's-Hertogenbosch gehonoreerd. De Munsterse gezanten kregen de opdracht na de hervatting van de onderhandelingen ook te bedingen, dat de koning afstand zou doen van de „geestelijke soevereiniteit” over de Meierij, die de Staatsen hem toedachten.¹¹⁸ Onder de zes subalterne punten van het concept-verdrag, die volgens de resoluties van 18 mei rectificatie behoefden, had er één betrekking op de landen van Overmaas.¹¹⁹ De provincies Friesland en Utrecht uitten bezwaren tegen de te Munster geaccordeerde tekst over de drie landschappen. Friesland had geen goed woord voor het ambivalente artikel over. De provincie waarschuwde, dat het onbeslist laten van de Overmase kwestie de verhouding tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden na de vrede zou belasten en tot een „rupture” kon leiden. Naar het Friese oordeel moest een zodanige ontwikkeling voorkomen worden door de landen van Overmaas „seecker ende onverbreeckelijck” voor het Noordnederlandse gemeenbest op te eisen.¹²⁰ De kritiek van de provincie Utrecht ging niet zover. Het Sticht wenste de vage passage over de handhaving van de status quo in de landen van Overmaas te concretiseren door toevoeging van een terminus a quo. In de zin: „de landen van Overmaas zullen blijven in de staat, waarin zij zich tegenwoordig bevinden”, wilde Utrecht daartoe het woord *tegenwoordig* vervangen door de omschrijving *bij het sluiten van de vrede*.¹²¹ Het Utrechtse voorstel werd op 18 mei 1647 door de Staten-Generaal – tegen de stem van Friesland in – aangenomen en de

instructie van de Munsterse plenipotentiarissen werd aan de nieuwe terminologie aangepast.¹²²

Naast de interne verdeeldheid over de vrede was de vertraging van het Spaans-Nederlandse akkoord vooral te wijten aan de alliantie die de Verenigde Nederlanden sedert 1635 aan Frankrijk bond. De twee landen hadden destijds afgesproken, dat zij alleen gezamenlijk een bestand of vrede met Spanje zouden sluiten. Aan de vooravond van het vredescongres te Munster, in 1644, was dit bondgenootschap nog eens nadrukkelijk bevestigd. De vooruitzichten op een vergelijk tussen Frankrijk en Spanje waren evenwel – vooral door de zware eisen die Parijs aan Madrid stelde – miniem. Spanje was er derhalve veel aan gelegen de Verenigde Nederlanden via een toeschietelijke houding uit het bondgenootschap los te werken en tot een separate vrede over te halen. Frankrijk zette alles op haren en snaren om zulk een schending van de alliantie te voorkomen, maar kon de ondertekening van de voorlopige overeenkomsten van juli 1646 en januari 1647 niet vrijdelen. De beslissende slag viel op 13 augustus 1647, toen de Staten-Generaal op instigatie van de provincie Holland en ongeacht het verzet van de trouwste supporter van de Franse alliantie, de provincie Utrecht, besloten de vrede met Spanje niet langer afhankelijk te stellen van een vergelijk tussen Lodewijk XIV en Filips IV.¹²³

Na deze maandenlange vertraging hervatten de Spaanse en Staatse delegaties in september 1647 hun besprekingen. Met moeite slaagden zij erin het laatste belangrijke struikelblok dat nog overeind stond, de godsdienstige implicaties van de afstand van de Meierij van 's-Hertogenbosch, te vellen. Noodgedwongen zagen de Spaanse gedelegeerden af van een bepaling ten gunste van de vrije uitoefening van het katholicisme in Noord-Brabant, terwijl de Staatsen hun eis tot expliciete afstand van de „geestelijke soevereiniteit” over de Meierij lieten vallen. Naar katholieke opvatting ressorteerde het geestelijk oppergezag onder het primaat van de paus en kon de koning er dus niet over beschikken. Door het woord *geestelijk* te schrappen en alleen te spreken over de soevereiniteit – die de koning volledig aan de Staten-Generaal overdroeg – behielden de Staatsen desgewenst de mogelijkheid om deze term zo te interpreteren, dat de „geestelijke soevereiniteit” er stilzwijgend in begrepen was.¹²⁴

Tussen 12 en 29 september gaven ook de landen van Overmaas stof

tot discussie. Op de eerste datum stelden de Staatse afgezanten hun Spaanse collegae voor, de tekst aangaande de drie landschappen overeenkomstig de resolutie van de Staten-Generaal van 18 mei te wijzigen.¹²⁵ Enige dagen later, op 16 september, kwalificeerde Antoine Brun dit voorstel ten overstaan van de Staatse gedelegeerden als „onbehoorlick”, aangezien het agendapunt van de landen van Overmaas reeds op 8 januari 1647 afgehandeld was.¹²⁶ In hun officiële antwoord, de dato 22 september, weigerden de drie leden van de Spaanse delegatie – de graaf van Peñaranda, aartsbisschop Joseph de Bergaigne en Antoine Brun – een verandering van het beklonken artikel te overwegen.¹²⁷ De Staatse afgezanten hielden evenwel in hun repliek – eveneens van 22 september – voet bij stuk. Zij betoogden, dat de wijziging slechts een verduidelijking inhield. Het artikel zou immers pas bij het sluiten van de vrede rechtsgeldig worden en de term *tegenwoordig* viel derhalve automatisch met het tijdstip van de vredesluiting samen.¹²⁸ Een week later, op 29 september, bezocht Brun het logement van de Staatse heren om de kwestie mondeling te bespreken. Evenals in december 1646 bevestigde hij ook nu zijn renomme als begaafd diplomaat. Na lang redetwisten – „después de muchas contestaciones” – wist hij de Staatse gevolmachtigden ertoe over te halen de oorspronkelijke tekst te handhaven. Brun hield onverkort vast aan de vage bewoordingen die hij destijds zelf geredigeerd had, omdat zij ter Chambre Mi-Partie een juridische interpretatie toelieten. De superioriteit van de stad Limburg kon daar aangeduid worden als de toestand die in de landen van Overmaas gehandhaafd moest blijven. De door de Staatsen voorgestelde determinatie in de tijd achtte men aan Spaanse zijde niet in het belang van een dergelijke uitleg.¹²⁹

Ook vanuit de landen van Overmaas zelf werd een poging gewaagd om de Munsterse bepalingen met betrekking tot de drie landschappen te beïnvloeden. Mogelijk in opdracht van de Staten van Overmaas bracht de dertigjarige Winandus Lamberti, kanunnik in de abdij van Kloosterrade en rechterhand van de ziekelijke abt Caspar Duckweiler,¹³⁰ een bezoek aan het hoofd van de Spaanse delegatie, de graaf van Peñaranda, naar zijn eigen woorden „pour l'induire à embrasser notre conservation”. De fiere Castiliaanse edelman, die de kwestie na Bruns regeling ongetwijfeld als afgedaan beschouwde, tracteerde de kanunnik op een ongenadige filippica: „Quid putas tu, quod Rex meus volet

perturbare istud magnum negotium tractatus pacis, quod Regi tam multum constitit, propter tres illas parvas patrias cismosanas? Non certe". Antoine Brun, met wie de ontmoedigde kanunnik daarna een gesprek had, gaf een hoopvoller antwoord. Hij verwees naar de bepaling over de Chambre Mi-Partie en noemde het in dit verband belangrijk, dat de ingezetenen van Overmaas documenten verschaften om het recht van de koning te staven.¹³¹

De sfeer van het voldongen feit, die Lamberti's onderhoud met Peñaranda en Brun ademde, beantwoordde aan de werkelijke situatie. Na het arrangement over de Meierij was de tekst van het Spaans-Staatse vredetractaat rond. De provincie Holland wist op 15 november 1647 de akkoordbevinding van de Staten-Generaal met de laatste te Munster geaccordeerde punten ondanks de bezwaren van Zeeland en Utrecht door te drijven. Na een uiterste, tot mislukken gedoemde poging om Frankrijk en Spanje te verzoenen, ondertekenden de gedelegeerden van de koning van Spanje en die van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden op 30 januari 1648 tenslotte het vredesverdrag.¹³²

Het interval tussen afronding en ondertekening van het vredetractaat heeft voor de landen van Overmaas belangrijke repercussies gehad. De Verenigde Nederlanden hebben deze nadagen van de Tachtigjarige Oorlog benut om de Overmase territoria – als het ware op de valreep van de vrede – met militaire macht te bezetten. Het gerucht dat hertog Karel IV van Lotharingen, de berooide, door Frankrijk uit zijn stamland verdreven bondgenoot van Spanje, aanstalten maakte zijn verwilderde troepen in de landen van Overmaas te laten overwinteren, gaf de eerste stoot tot een militair ingrijpen. Op advies van de jonge prins Willem II besloten de Staten-Generaal op 31 oktober 1647 ter handhaving van hun soevereiniteit opnieuw Staatse garnizoenen in Valkenburg en 's-Hertogenrade te stationeren.¹³³ Toen op 5 december van hetzelfde jaar een nieuw gerucht van gelijke strekking in de Staten-Generaal ter tafel kwam, was de resolutie van 31 oktober nog niet geëffectueerd.¹³⁴ Een bevel van Willem II aan de militaire gouverneur van Maastricht – 's prinsen oom Jan Albert van Solms – om „op het spoedichste" afdelingen van het Maastrichtse garnizoen „derwaerts te commanderen", sorteerde evenmin effect.¹³⁵ De gouverneur liet op 14 december 1647 weten, dat de uitvoering van het bevel „ondoenlijk

was, ten ware het met een kleen vliegend leger wiert gesustineert, waertoe hij niet troupen genouch hadde".¹³⁶ De Staten-Generaal accepteerden deze afzegging, maar gaven de graaf van Solms wel opdracht „een waeckent ooch" op de troepenbewegingen van de vijand te houden.¹³⁷ Enige dagen na deze resolutie, op 21 december 1647, sloegen de Staatse ambtenaren in de landen van Overmaas ten derden male alarm: twee Lotharingse regimenten cavalerie zouden op het punt staan naar het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas te trekken, waar zij voornemens waren gedurende de winter hun kwartieren op te slaan. Tegelijkertijd berichtten de Staatse functionarissen, dat soldaten van het Spaanse garnizoen van Navagne in het land van Valkenburg vijf of zes staatsgezinde personen met hun vee gevangen genomen hadden.¹³⁸ Een sergeant van de graaf van Solms, die „op contschap" uitgezonden was, meldde soortgelijke arrestaties.¹³⁹ De Staatse schout van Kerkrade, Willem Valentijn, stelde de Staten-Generaal ervan op de hoogte, dat hem van Spaanse zijde aangezegd was zijn „pretense" ambt neer te leggen.¹⁴⁰ Deze gerapporteerde acties waren het gevolg van een besluit, dat de regering van de Zuidelijke Nederlanden op 10 november 1647 genomen had. De commandanten van de garnizoenen te Navagne en Leut – beiden aan de periferie van de landen van Overmaas gelegen – waren op die datum gemachtigd de sterke hand te verlenen aan gerechtelijk optreden van de Raad van Brabant tegen personen, die de Staatse jurisdictie in de drie landen erkennen.¹⁴¹ Een dusdanige handelwijze was kort tevoren bepleit door Antoine Brun, die het met het oog op een toekomstige verdediging van 's konings rechten voor de Chambre Mi-Partie van belang achtte, dat de Spaanse jurisdictie in de landen van Overmaas naar vermogen verdedigd werd.¹⁴² In dezen verschilde hij van mening met de graaf van Peñaranda, die reeds eerder te kennen gegeven had niet zwaar aan de belangen van Overmaas te tillen. In januari 1648 veroordeelde de graaf de recente acties, omdat zij een bedreiging te meer vormden voor het reeds zozeer belaagde vredetractaat, dat aan de vooravond van de ondertekening stond.¹⁴³ Inderdaad werden de berichten te 's-Gravenhage zo hoog opgenomen, dat de Staten-Generaal op 30 december 1647 en 1 januari 1648 aan Willem II met de Raad van State een vrijbrief gaven om „soodanige ordre te stellen, dat de possessie van desen Staedt over de drie landen van Overmaze jegens alle inquantieringe off andere proceduijren van den

vijandt mach blijven gemainteneert ende beschermt".¹⁴⁴ De Raad van State, op Nieuwjaarsdag 1648 „nae de Predicatie" in vergadering bijeen, benoemde een commissie van vier leden om de aangelegenheid met Zijne Hoogheid te bespreken. Het gesprek had reeds in de avond van dezelfde dag plaats. Het Munsterse artikel over de landen van Overmaas was het uitgangspunt van de bespreking. Willem II noemde de opvatting dat de landen van Overmaas zouden blijven aan de partij die het omstreden gebied op het ogenblik van de vredesluiting daadwerkelijk in bezit had, de meest plausibele uitleg van het hybridische artikel. Het was derhalve zaak ervoor te zorgen, dat de Verenigde Nederlanden op die beslissende dag in de „effectieve possessie" van de drie landen waren. Een snelle militaire bezetting van stad en land was daartoe het geschikte middel. Naar het oordeel van de prins diende in de eerste plaats het kasteel van Dalhem op de Spanjaarden veroverd te worden; de aange-
wezen persoon voor de uitvoering van deze taak zag hij in de graaf van Solms. Terzelfder tijd wilde de prins in de Meierij van 's-Hertogenbosch dertig compagnieën ruiters concentreren en in de stad 's-Hertogenbosch elfhonderd of twaalfhonderd man te voet. Deze troepenmacht, die onder commando zou staan van de Rijngraaf Frederik Magnus, moest paraat gehouden worden om op nader bevel van Willem II naar Maastricht te trekken en zich in de landen van Overmaas te nestelen. Daar diende het leger stand te houden totdat de vrede getekend was. Reeds op 2 januari 1648 conformeerde de Raad van State zich in alles met het advies van de prins, die daarop zorg droeg voor de uitvoering van de desbetreffende orders.¹⁴⁵ De voortvarendheid die de tegen de vrede gekante prins in deze aangelegenheid betoonde, vindt een gereede verklaring in de wens, bij het scheiden van de markt een laatste winstpunt op Spanje te scoren. De houding van Willem II kan ook beïnvloed zijn door zijn kort tevoren geuite wens, bij het particuliere verdrag tussen de koning en het huis van Oranje beleend te worden met het hertogdom Limburg.¹⁴⁶

Het was er verre van, dat deze ijlings genomen besluiten konden bogen op de instemming van alle provincies. Het naar vrede hakende gewest Holland distantieerde zich met nadruk van het wapengekletter. Volgens de eigentijdse geschiedschrijver Abraham de Wicquefort vreesden de Staten van Holland, dat Spanje zich gewapenderhand tegen een bezetting van de landen van Overmaas zou verzetten, waardoor de

vrede-sluiting eens te meer vertraagd kon worden. Bovendien waren de Staten van oordeel, dat een zo klein en zo afgelegen gebied als het Overmase territorium voor „desen Staet” niet belangrijk genoeg was om zulk een vergaande militaire actie te rechtvaardigen. Deze afwijzende houding was een consequente voortzetting van het standpunt, dat de provincie Holland sedert de opheffing van de surséance voor de landen van Overmaas in januari 1647 ingenomen had. De resoluties die de Staten-Generaal sedertdien met het oog op de inpalming van de drie landschappen genomen hadden, eindigden steevast met de aantekening, dat de gedeputeerden van Holland zich er niet mee konden verenigen.¹⁴⁷ Het is van belang te constateren, dat de tweespalt over de landen van Overmaas parallel liep met de partijtegenstelling die het politieke leven van de Verenigde Nederlanden beheerste: aan de ene kant de Hollandse regentenoligarchie, en daar tegenover de stadhouderlijke partij met haar aanhang, waaronder op Holland naijverige provincies zoals Zeeland en Utrecht.¹⁴⁸ Deze partijstrijd was meer en meer toegespitst op het vraagstuk van de vrede met Spanje. Het verschil van inzicht inzake de landen van Overmaas lag in deze controverse ingebed. Een ooggetuigeverslag van de te 's-Gravenhage vertoevende Spaanse agent Philippe Leroy bevestigt deze constatering. Leroy meldde aan zijn principaal, de nieuwbakken landvoogd van de Spaanse Nederlanden, aartshertog Leopold Willem van Oostenrijk, dat alle Staten, met uitzondering van die van Holland – „todos los Estados salvo la Olanda” – zich opgewonden hadden over de berichten van hun officieren in de landen van Overmaas. Vooral voor Zeeland en Utrecht waren de Spaanse attentaten olie voor hun lampje – „óleo en su candil”. Gebruik makend van de geprikkelde stemming in de Staten-Generaal én profiterend van de omstandigheid, dat het presidium van de HoogMogende vergadering die week aan de provincie Zeeland bij monde van haar afgevaardigde Adriaan Veth toeviel, hadden de twee provincies de resolutie door weten te drukken, waarin aan de prins van Oranje en de Raad van State carte blanche gegeven werd voor een militair optreden in de landen van Overmaas. Naar de mening van Leroy waren de klachten van de Staatse officieren overdreven. Zij hadden zelfs beweerd, dat de Spaanse autoriteiten de inwoners van de drie landschappen verboden hadden contributies aan de Staten-Generaal te betalen en Maastricht van levensmiddelen te voorzien. Volgens Leroy waren Zee-

land en Utrecht maar al te graag op de klachten ingegaan en hadden de Fransen het vuurtje zoveel mogelijk aangestookt, terwijl de Staten van Holland de enigen waren die rechtstreeks op de vrede aanstuurden – „los únicos que van derechamente a la paz”. Een aanzienlijk lid uit de Vergadering van Holland had het Spaanse optreden in de landen van Overmaas in een vertrouwelijk gesprek met Leroy afgekeurd. De zegsman had benadrukt, dat incidenten van het Overmase genre de obstructie van de andere gewesten tegen de vrede, die Holland nog steeds zoveel hoofdbrekens kostte, alleen maar in de hand werkten.¹⁴⁹

Ondanks de tegenstand van Holland, dat nog ter elfder ure poogde de militaire onderneming te vervangen door een plakkaat,¹⁵⁰ werden de orders van prins Willem II even resoluut uitgevoerd als zij opgesteld waren. Reeds op 6 januari 1648 verscheen de graaf van Solms met een flinke troepenmacht voor de poorten van het kasteel van Dalhem, dat nog steeds de sporen vertoonde van de ontmanteling die het in 1644 ondergaan had. Het kleine Spaanse garnizoen – volgens Alexander van der Capellen slechts zestig à zeventig manschappen – huisde er evenals in 1644 in enige barakken van stro. De graaf van Solms liet het kasteel met zes stukken geschut en een mortier „sterck” beschieten. In de avond van de volgende dag, 7 januari, staakten de Spanjaarden hun verzet en gaven zich over. De graaf van Solms posteerde een luitenant met honderd soldaten in het veroverde kasteel en schreef na zijn terugkeer te Maastricht, op 8 januari, een brief aan Willem II, waarin hij de succesvolle afloop van de expeditie meldde.¹⁵¹ Zes dagen later, op 14 januari, toonde prins Willem de brief in de vergadering van de Raad van State. De prins was van mening, dat thans het ogenblik aangebroken was om het tweede gedeelte van het militaire plan uit te voeren. Hij sloeg voor, de Rijngraaf Frederik Magnus, die zich reeds te Tilburg bevond, bevel te geven met de cavalerie waarover hij beschikte, en met de duizend musketiers die te 's-Hertogenbosch gelegerd waren, naar Maastricht te trekken „ende over de brugge te marcheren”. Na aankomst in de landen van Overmaas diende de Rijngraaf in elk van de drie hoofdplaatsen tien compagnieën soldaten te legeren. Wanneer de vijand evenwel „considerabele forces” in de drie landen samengetrokken had, mocht de Rijngraaf zijn volk niet verspreiden, maar moest hij zijn gehele troepenmacht in de buurt van Dalhem of onder de rook van Maastricht concentreren.¹⁵² Het nadrukkelijke „non possumus”, dat de

Hollanders andermaal tegen dit militaire plan uitspraken, bleef zonder weerklank.¹⁵³ Op 21 januari arriveerde de Rijngraaf te Maastricht. De drossaarden Willem van Till en Robert van Ittersum en de substituutvoogd Johan Pesters sloten zich daar bij het leger aan, dat zich de volgende dagen in de landen van Overmaas inkwartierde.¹⁵⁴ Overeenkomstig het bevel van Willem II werden op 24, 25 en 26 januari in de drie hoofdplaatsen troepen gestationeerd en de respectieve kastelen naar vermogen „in defensie” gebracht.¹⁵⁵ De Spanjaarden legden de verchansing van de Staatsen geen strobreed in de weg. Hoewel zij volgens Aitzema in het graafschap Namen, in het Overkwartier van Gelder en langs de Demer over „notable troupen” beschikten, verroerden zij – „om het groote werck der afzonderlijcke vrede daerdeur geen krack te geven” – geen vin.¹⁵⁶ Wel waren de garnizoenen van Navagne en Limburg aan de Vesder onmiddellijk na de val van Dalhem versterkt, maar dat was kennelijk een defensieve maatregel geweest.¹⁵⁷ Op deze wijze slaagden de Staatsen volkomen in hun opzet en waren de landen van Overmaas op de dag van de vredesluiting tussen Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden, 30 januari 1648, nagenoeg geheel in hun handen. Alleen op het fort Navagne, gelegen op Valkenburgse bodem,¹⁵⁸ wapperde nog het vaandel van de koning.¹⁵⁹ Aldus hadden de Verenigde Nederlanden een situatie geschapen, die zij in de toekomst met een beroep op artikel drie van het Munsterse verdrag als rechtstitel zouden hanteren.

Noten

- ¹ ARAG, SG nr. 5824: Stein Callenfels aan Staten-Generaal, 29 juni 1644. Het in de tekst verwerkte relaas van de militaire expeditie van Stein Callenfels is – voor zover niet anders vermeld – aan dit rapport ontleend.
Zie ook: F. J. G. ten Raai en F. de Bas, *Het Staatse leger, 1568-1795*, deel IV, Breda 1918, blz. 142. H. H. E. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 355.
- ² W. A. Bachiene, *Vaderlandsche geographie*, o.c., V, blz. 1084.
- ³ RALM, LVO nr. 479: deductie over het recht van de koning van Spanje op de soevereiniteit over de landen van Overmaas, z.d., [1647], f° 3r.
- ⁴ J. Commelyn, *Frederick Hendrick van Nassauw, Prince van Orangien, zijn leven en bedrijf*, Amsterdam 1651, blz. 159 (tweede deel).
- ⁵ *Ibidem*.
- ⁶ RALM, LVO nr. 479, f° 4v.

- ⁷ Vgl. W. Gierlichs, *Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath*, in: *Heimatblätter des Landkreises Aachen*, 8, (1938), blz. 12-13.
- ⁸ RALM, LVO nr. 479, f° 1r-v, 2r.
Zie ook: RALM, LVO nr. 573: deductie over het recht van de koning van Spanje op de soevereiniteit over de landen van Overmaas, z.d., [vóór 1661], artikel 172-180.
- ⁹ E. Slanghen, *Een blik op Valkenburg en andere landen van Overmaas, 1621-1663*, in: *PSHAL*, XV, (1878), blz. 343-358.
- ¹⁰ Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 329-336.
- ¹¹ RALM, LVO nr. 573, artikel 190-196.
- ¹² *Bachiene, Vaderlandsche geographie*, o.c., blz. 983.
- ¹³ H. Dyserinck, *De militaire gouverneurs van Maastricht, 1567-1794*, in: *PSHAL*, XLVIII, (1912), blz. 108-117.
- ¹⁴ RALM, LVO nr. 479, f° 2r-v.
- ¹⁵ RALM, LVO nr. 479, f° 2 v.
- ¹⁶ RALM, LVO nr. 479 f° 3v-4r.
- ¹⁷ RALM, LVO nr. 573, artikel 204-207.
Vgl. J. M. van de Venne, *Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden*, [Valkenburg] 1951, blz. 30-31.
Voor Lede zie: Dyserinck, *De militaire gouverneurs*, o.c., blz. 102-108.
- ¹⁸ RALM, LVO nr. 573, artikel 214-217.
Voor Navagne zie: L. J. Morreau, *Enkele bijzonderheden over de voormalige Elvenschans (Navagne) bij Eijsden*, in: *De Limburgse Leeuw*, 4, (1955-1956), blz. 64-69.
- ¹⁹ RALM, LVO nr. 479, f° 4v.
- ²⁰ Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 336-342.
- ²¹ RALM, LVO nr. 573, artikel 223.
- ²² Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 336.
- ²³ RALM, LVO nr. 479, f° 3r en 4r-v.
- ²⁴ ARAG, SG nr. 5824: Frederik Hendrik aan Raad van State, 7 juli 1644.
- ²⁵ ARAG, SG nr. 3250, f° 341v: resolutie Staten-Generaal van 15 juli 1644.
- ²⁶ AAK, port. 14: G. Dortant aan Caspar Duckweiler, abt van Kloosterrade, 12 juli 1644.
- ²⁷ ARAG, RVS nr. 62, blz. 106-107.
- ²⁸ *Ibidem*, blz. 69.
- ²⁹ ARAB, RVS nr. 316: Wiltz aan Raad van State te Brussel, 5 augustus 1644.
Voor Wiltz zie: J. Habets, *Les gouverneurs des duchés de Limbourg et de Gueldre*, in: *PSHAL*, XIV, (1877), blz. 199.
- ³⁰ ARAB, RVS nr. 316: Stein Callenfels aan Wiltz, z.d.; idem aan de Staten van Valkenburg en Dalhem, 26 juli 1644.
ARAG, SG nr. 5824: Stein Callenfels aan Staten-Generaal, 27 juli 1644.
ARAG, RVS nr. 62, blz. 106.
Vgl. J. Thielens, *Les assemblées d'états*, o.c., blz. 104.
- ³¹ ARAG, RVS nr. 62, blz. 59.
Voor Solms zie: Dyserinck, *De militaire gouverneurs*, o.c., blz. 117-124.
- ³² ARAG, SG nr. 3250, f° 361v-362r, 368v: resoluties Staten-Generaal van 30 juli en 6 augustus 1644. Vgl. Van de Venne, *Geschiedenis Valkenburg*, o.c., blz. 31.

- ³³ ARAG, SG nr. 5824: Frederik Hendrik aan Staten-Generaal, 12 augustus 1644.
- ³⁴ ARAG, RVS nr. 62, blz. 96-97, 205, 218 en 240. Vgl. Van de Venne, *Geschiedenis Valkenburg*, o.c., blz. 31-32.
- ³⁵ Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 352.
- ³⁶ ARAG, SG nr. 3250, f° 318v-319r: resolutie Staten-Generaal van 29 juni 1644.
- ³⁷ Habets, *Les gouverneurs*, o.c., blz. 187. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 182.
- ³⁸ De Staten-Generaal hebben deze stelregel in 1650 als volgt omschreven: „... dat geduijrende d'oorloge met een gemeene toestemminge iure belli ten wedersijden onverbreeckelijck is onderhouden, dattet gesach over de quartieren van het platte landt moet volgen het corpus daeronder deselve quartieren resorteren”, (ARAG, SG nr. 5827: Staten-Generaal aan Staten van Holland, 25 juli 1650).
Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 356. Nelly Girard d'Albissin, *Genèse de la frontière franco-belge. Les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, Paris 1970, blz. 106-107, 154-155.
- ³⁹ J. Habets, *Bijdragen tot de geschiedenis der heksenprocessen in het land van Valkenburg*, in: PSHAL, V, (1868), blz. 256 noot 2. J. Haas, *Staats en Spaans te Heerlen*, in: *Msg.* 92, (1973), kol. 1-11.
- ⁴⁰ ARAG, SG nr. 12649: afschriften van de akten van benoeming der Staatse ambtenaren. In de akte van 29 juni 1644 werd Willem van Till mede benoemd tot stadhouder van de lenen in het land van Dalhem.
ARAG, SG nr. 3250, f° 362r: bij resolutie van 30 juli 1644 committeren de Staten-Generaal Johan Groulart, hoogschout van Maastricht, om Willem van Till en Robert van Ittersum in hun ambten te beëdigen.
Literatuur over de Staatse functionarissen: Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 385 noot 1.
- ⁴¹ ARAG, SG nr. 3250, f° 388r-v: resolutie Staten-Generaal van 19 augustus 1644.
ARAG, SG nr. 5824: Robert van Ittersum aan Staten-Generaal, 14 september 1644.
- ⁴² ARAB, RVS nr. 316: „Instructie van de Staeten der landen van Valckenborch, Daelem ende 's Hertogenraede voor de heeren Adriaan de Groot, heere tot Strucht, ende Lambert Soons, greffier des landts Valckenborch”, 8 september 1644.
- ⁴³ ARAB, RVS nr. 316: commissie voor Adriaan de Groot en Lambert Soons, 8 september 1644.
- ⁴⁴ ARAB, RVS nr. 316: verslag van de reis door de gedeputeerden van de Staten van Overmaas naar 's-Gravenhage ondernomen, z.d., [na 22 november 1644].
- ⁴⁵ Zie: P. J. H. Ubachs, *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*, Assen 1975, blz. 175-176.
- ⁴⁶ ARAG, SG nr. 3250, f° 455v-456r: resolutie Staten-Generaal van 6 oktober 1644.
V. A. M. Beermann, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1648*, Nijmegen 1940, blz. 3-5. H. Emmer jr., *De grenzen van Nederland. Van de Wielingen tot aan den Rijn*, Haarlem 1937, blz. 30-34.
- ⁴⁷ ARAG, SG nr. 3250, f° 479v: resolutie Staten-Generaal van 20 oktober 1644.
ARAB, RVS nr. 316: verslag van de reis door de gedeputeerden van de Staten van Overmaas naar 's-Gravenhage ondernomen, 1644.
- ⁴⁸ ARAG, SG nr. 4563, f° 634r-v: secrete resolutie van 15 november 1644.

- ⁴⁹ Voor Aitzema zie o.a.: E. H. Waterbolk e.a., *Proeven van Lieuwe van Aitzema*, 1600-1669, (Fryske Akademy nr. 387), Leeuwarden 1970. C. S. M. Rademaker, Een bekeringsbericht uit 1656. De godsdienstige overtuiging van Lieuwe van Aitzema, in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, 10, (1968), blz. 208-224. J. J. Poelhekke, Enkele aantekeningen over Lieuwe van Aitzema, in: *Met pen, tongriem en papier. Figuren uit een ver en nabij verleden*, Amsterdam 1976, blz. 85-114.
- ⁵⁰ ASH nr. 4731: Adriaan de Groot aan Koenraad Ulrich van Hoensbroeck-Geulle, 17 oktober 1644.
- ⁵¹ ARAG, SG nr. 3250, f° 370r-v, 458v-459r: resoluties Staten-Generaal van 8 augustus en 7 oktober 1644.
ARAG, SG nr. 5831: memorie over het recht van de Staten-Generaal op de landen van Overmaas, opgesteld door Richard van Dijck, procureur van de Staten-Generaal bij de *Chambre Mi-Partie*, z.d., [1654].
Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 5, blz. 711-712. Vgl. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 356.
- ⁵² *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, por los señores D. Miguel Salvá, *Individuo de la Academia de la Historia, y el Marqués de la Fuensanta del Valle*, tomo LIX, Madrid 1873, blz. 424. Voog Castel-Rodrigo zie: Ch. Piot, *Emmanuel de Moura-Cortereal*, in: *Biographie nationale*, XV, Bruxelles 1899, kol. 317-319, en J. Lefèvre, in: *Nationaal biografisch woordenboek*, 3, Brussel 1968, kol. 120-124.
- ⁵³ Ten Raa, *Het Staatsche leger*, o.c., blz. 140-143. J. W. Wijn, *Krijgsbedrijven onder Frederik Hendrik*, in: *AGN*, VI, Utrecht 1953, blz. 281-282.
Voor de toestand in de Spaanse Nederlanden zie o.a.: J. Lefèvre, *Het Zuiden onder Spaans bewind*, in: *AGN*, VI, Utrecht 1953, blz. 304-305. J. J. Poelhekke, *De Vrede van Munster*, 's-Gravenhage 1948, blz. 112-116. H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, IV, Bruxelles 1919, blz. 280-283.
- ⁵⁴ ARAB, RVS nr. 316: Wiltz aan Raad van State te Brussel, 5 augustus 1644.
ARAB, RVS nr. 316: advies van de Raad van State te Brussel, 9 september 1644.
- ⁵⁵ ARAB, RVS nr. 316: Lede aan Castel-Rodrigo, 21 september 1644.
- ⁵⁶ ARAB, RVS nr. 251: „Mémorie vant overgaen van Dalhem anno 1644”, opgesteld door Robert van Draeck, drossaard van het land van Dalhem, z.d.
[Phil. van Gulpen], *Kroniek der stad Maastricht, van haren oorsprong af tot in juni van het jaar 1862*, medegedeeld door J. M. H. Eversen, in: *Msg.* 9, (1887), blz. 152. J. Ceyssens, *Les bans*, o.c., blz. 172-173.
- ⁵⁷ ARAB, RVS nr. 316: verslag van de reis door de gedeputeerden van de Staten van Overmaas naar 's-Gravenhage ondernomen, 1644.
- ⁵⁸ ARAB, RVS nr. 316: advies van de Raad van State te Brussel, 23 december 1644.
- ⁵⁹ ARAG, SG nr. 3251, f° 27v: resolutie Staten-Generaal van 17 januari 1645.
- ⁶⁰ Slanghen, *Een blik op Valkenburg*, o.c., blz. 468.
- ⁶¹ ASH nr. 4733: advies van de Raad van Brabant te 's-Gravenhage, 8 juni 1645 (afschrift).
- ⁶² ARAG, SG nr. 3251, f° 283r, 287v-288r: resoluties Staten-Generaal van 12 en 17 juni 1645.
- ⁶³ RALM, LVO nr. 2186 en ASH nr. 4733: brieven van de Staten-Generaal aan de graaf van Solms en aan de Staatse ambtenaren in de landen van Overmaas, 17 juni 1645.
Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 356.

- ⁶⁴ AGS, EEH nr. 280: Winand Lamberti, abt van Kloosterrade, aan don Esteban de Gamarra, Spaans gezant te 's-Gravenhage, 24 juni 1661.
- ⁶⁵ Voor de Vrede van Munster zie: J. J. Poelhekke, *De Vrede van Munster*, 's-Gravenhage 1948. J. J. Poelhekke, *De Vrede van Munster*, in: AGN, VI, Utrecht 1953, blz. 384-410. F. Dickmann, *Der Westfälische Frieden*, Münster [1959].
- ⁶⁶ Voor beschrijving van deze eerste ronde zie: Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., blz. 213-294, vooral blz. 273-288. Poelhekke, *De Vrede van Munster*, in: AGN, o.c., blz. 390-396.
- ⁶⁷ Lieuwe van Aitzema, *Verhael van de Nederlandsche Vreedehandeling*, op nieuws gecorrigeert en met eenige stukken vermeerderd, Amsterdam 1653, blz. 357-376 (eerste deel), blz. 32-44 (tweede deel).
- ⁶⁸ ARAG, SG nr. 12.588.71: „Additien in de saecke van de drie landen van Overmaze, gemaect door den advocaet Pieter Bort, 1661” [jaartal moet blijken de tekst zijn: 1655], artikel 941.
- ⁶⁹ Aitzema, *Nederlandsche Vreedehandeling*, o.c., blz. 33 (tweede deel).
- ⁷⁰ Voor het verval van de Spaanse monarchie zie o.a.: Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., passim, vooral hoofdstuk I en III. Voor een bibliografie van de Spaanse literatuur over dit onderwerp zie: G. Marañón, *El conde-duque de Olivares. – La pasión de Mandar*, Madrid 1945 (herziene uitgave), blz. 485-505. Voor de periode sedert de val van Olivares (1643) aan te vullen met de bibliografie in: P. Aguado Bleye, *Manual de historia de España*, II, Madrid 1969, blz. 819-820. Te completeren met: J. H. Elliott, *Imperial Spain, 1469-1716*, London 1963. J. Lynch, *Spain under the Habsburgs*, 2 delen, Oxford 1964-1969. A. Domínguez Ortiz, *The Golden Age of Spain, 1516-1659*, London 1971, en G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars*, Cambridge 1972. Een zeer uitvoerige, op de handelsbetrekkingen toegespitste en ook Portugal benevens de Amerikaanse koloniën omvattende bibliografie (blz. XXVI-XLVI) in: E. Stols, *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld, 1598-1648*, 2 delen, Brussel 1971.
- ⁷¹ Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., blz. 308-318.
- ⁷² Aitzema, *Nederlandsche Vreedehandeling*, o.c., blz. 86-87 (tweede deel).
- ⁷³ ARAG, SG no. 5824: Rutger van Ylem aan Raad van State, z.d., [november 1646].
- ⁷⁴ Van 1621 tot 1632 ontvingen de Staten-Generaal een jaarlijkse contributie van ongeveer 29.000 gulden. In de periode 1632-1635 indien zij als soeverein de ordinaris-bede van 72.000 gulden per jaar. Na het verlies van Limburg-Overmaas in 1635 bleven de Staten-Generaal 72.000 gulden per jaar eisen, hoewel de vier landschappen met de vroegere contributies wilden volstaan. Bij resolutie van de Raad van State van 24 augustus 1638 werd vastgelegd, dat om de drie maanden een vierde deel van het bedrag van 72.000 gulden betaald moest worden. Op 7 januari 1647 verleenden de Staten-Generaal voor het laatst – wederom voor een termijn van één jaar – deze sauvegarde. ARAG, SG nr. 5825: advies Raad van State van 20 februari 1647. RALM, LVO nr. 479, f° 8r.
- ⁷⁵ ARAG, RVS nr. 64, blz. 639-640.
- ⁷⁶ ARAG, SG nr. 8411: „Verbael van de Ambassade tot de Vreedehandeling binnen Munster”, 1645-1648, f° 435r-v, 436r-v.

- ⁷⁷ Poelhekke, De Vrede van Munster, in: AGN, o.c., blz. 390-392.
- ⁷⁸ Poelhekke, De Vrede van Munster, o.c., blz. 356-372. Poelhekke, De Vrede van Munster, in: AGN, o.c., blz. 399-400.
- ⁷⁹ „om krachtig [op de inwilliging van dit punt] aan te dringen, zonder daar meer aan toe te voegen”, – Colección de documentos inéditos para la historia de España, por el Marqués de la Fuensanta del Valle, D. José Sancho Rayon y D. Francisco de Zabalburu, tomo LXXXII, Madrid 1884, blz. 477.
- ⁸⁰ ARAG, SG nr. 12.588.71, artikel 991-993.
- ⁸¹ ARAG, SG nr. 8411, f° 453r.
Voor A. Brun zie o.a.: A. de Truchis de Varennes, Un diplomate franc-comtois au XVIIe siècle – Antoine Brun, Besançon 1932. M. Prevost, Antoine Brun, in: Dictionnaire de biographie française, VII, Paris 1956, kol. 507-508.
- ⁸² ARAG, SG nr. 12.588.71, artikel 1630-1632.
- ⁸³ AGS, EEH nr. 175: Antoine Brun, Spaans ambassadeur te 's-Gravenhage, aan aartshertog Leopold Willem, landvoogd van de Spaanse Nederlanden, 2 juli 1651.
- ⁸⁴ ARAG, SG nr. 12.588.71, artikel 995-996.
- ⁸⁵ ARAG, SG nr. 8411, f° 470r.
Voor Joseph de Bergaigne zie: L. J. Rogier, Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16^e en 17^e eeuw, II, Amsterdam 1946, blz. 562-563.
- ⁸⁶ ARAG, SG nr. 8411, f° 479r.
- ⁸⁷ Poelhekke, De Vrede van Munster, o.c., blz. 120.
- ⁸⁸ AGS, SDE leg. 2079: memorandum van Brun, 17 maart 1652.
- ⁸⁹ ARAG, SG nr. 8411, f° 488v. Op deze conferentie, die in het Staatse logement gehouden werd, was ook Joseph de Bergaigne aanwezig. Tekstuitgave in: Groot Placaet-Boeck, vervattende de placaten, ordonnantien ende decreten van de . . . Staten-Generael der Ver. Nederlanden . . . , bijeen gebracht door mr. C. Cau . . . , I, 's-Gravenhage 1658, kol. 83. Zie ook: [Jean Le Clerc], Négociations secrètes touchant la paix de Munster et d'Osna-brug, 3, La Haye 1726, blz. 468-470.
- ⁹⁰ „de handigheid waarmee de woorden die in het genoemde artikel staan, ingelast werden, en hun dubbelzinnige samenhang”, – AGS, EEH nr. 176: Brun aan Agustín Navarro Burena, secretaris van staat en oorlog, 23 februari 1652.
- ⁹¹ AGS, SDE leg. 2079: memorandum van Brun, 17 maart 1652.
- ⁹² Wouters, Het Limburgse Maasdal, o.c., blz. 378.
- ⁹³ ARAG, SG nr. 5825: Willem van Till en Robert van Ittersum aan Staten-Generaal, 12 december 1646.
- ⁹⁴ Voor Veth zie: A. J. van der Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden, 19, Haarlem 1876, blz. 211-212. Voor Roorda zie: ibidem, 16, Haarlem 1874, blz. 452.
- ⁹⁵ ARAG, SG nr. 5825: rapport van een commissie uit de Staten-Generaal, „geexamineert hebbende die deliberationen uijtter rapport van de commissarissen tot Maastricht”, z.d.
- ⁹⁶ ARAG, SG nr. 3253, f° 28r-v: resolutie Staten-Generaal van 15 januari 1647.
- ⁹⁷ ARAG, SG nr. 3253, f° 44v: resolutie Staten-Generaal van 23 januari 1647.
- ⁹⁸ ARAG, SG nr. 5825: Stein Callenfels aan Solms (te 's-Gravenhage vertoevende), 6 februari 1647.
- ⁹⁹ ARAG, SG nr. 5825: Willem van Till aan Staten-Generaal, 6 februari 1647.

- ¹⁰⁰ ARAG, SG nr. 5825: advies van de Raad van State, z.d. (afschrift).
- ¹⁰¹ ARAG, SG nr. 3253, f° 72r, 79v, 80r-v: resoluties Staten-Generaal van 11 en 15 februari 1647.
- ¹⁰² Commelyn, Frederick Hendrick, o.c., blz. 214 (tweede deel).
- ¹⁰³ ARAG, SG nr. 5825: Ittersum aan Staten-Generaal, 16 februari 1647. Voor de samenstelling van de Staten van Overmaas zie: Thielens, *Les assemblées d'états*, o.c., blz. 31-39. Voor Duckweiler zie: S. P. Ernst, *Histoire du Limbourg, suivie de celle des comtés de Daelhem et de Fauquemont, des annales de l'abbaye de Rolduc*, publiée par E. Lavalleye, VII, Liège 1848, blz. 137-143.
- ¹⁰⁴ ARAG, SG nr. 5825: Till aan Staten-Generaal, 6 maart 1647.
ASH nr. 4734: Till aan Staten-Generaal, 27 maart 1647.
- ¹⁰⁵ ARAG, SG nr. 5825: Till en Ittersum aan Staten-Generaal, 20 maart 1647.
- ¹⁰⁶ Vergelijking ontleend aan de titel van Carlo Goldoni's blijspel: *Il servitore di due padroni* (1745).
- ¹⁰⁷ ARAG, SG nr. 3253, f° 122r-v: resolutie Staten-Generaal van 4 maart 1647.
ARAG, SG nr. 5825: Ittersum aan Staten-Generaal, 13 maart 1647.
- ¹⁰⁸ ARAG, SG nr. 5825: „Cort ende sommier Verhaal van het gebesoigneerde van mr. Johan Pesters, in qualiteit als gesubstitueerde Stadhouder van de leenen ende Voyght van den Lande van Valkenburg”, maart 1647.
ARAG, SG nr. 12.588.71, artikel 674-705.
Voor de hoofdgerechten in de landen van Overmaas zie: K. J. Th. Janssen de Limpens, *Bijzondere Oppergerechten voor het Hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze*, in: *Msg.* 80, (1961), kol. 65-67.
- ¹⁰⁹ ARAG, SG nr. 5825: Till aan Staten-Generaal, 13 maart 1647.
- ¹¹⁰ Ch. Rahlenbeck, *Les Pays d'Outre-Meuse. Etudes historiques sur Dalhem, Fauquemont et Rolduc*, Bruxelles 1888, blz. 185.
- ¹¹¹ ARAG, SG nr. 3253, f° 28r-v, 79v, 80r-v: resoluties Staten-Generaal van 15 januari en 15 februari 1647.
- ¹¹² Literatuur over deze functionarissen: Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 385 noot 1. Voor Koenraad Ulrich van Hoensbroeck zie ook: J. M. van de Venne, *De genealogie der graven van Hoensbroeck, -Geul, -Oost en -Overbach*, in: *De Nederlandse Leeuw*, LXXXVI, (1969), blz. 301-302. K. J. Th. Janssen de Limpens, *De bouw van het kasteel van Geulle*, in: *Msg.* 84, (1965), kol. 91-93. Voor Hendrik van Berghe-Trip zie: L. Augustus, *De familie Spies zu Ehrenstein en het pandheerschap over Kerkrade, 1564-1689*, in: *Uit Kerkrade's verleden*, Kerkrade 1967, blz. 50. Voor Wolter van Meer zie: A. Welters, *Uit Valkenburgs verleden*, [Valkenburg 1968], blz. 102-103, 125. J. Belonje, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg*, in: *PSHAL*, XCVI-XCVII, (1960-1961), blz. 313.
- ¹¹³ J. Habets, *De leenen van Valkenburg*, o.c., blz. 215.
- ¹¹⁴ ARAG, SG nr. 5825: processen-verbaal van Arnout Catz en Jacob Bernt, beiden luitenant van het garnizoen te Maastricht, over de – mislukte – arrestatie van Koenraad Ulrich van Hoensbroeck en Arnold de la Margelle, 15 november 1647. Augustus, *De familie Spies*, o.c., blz. 50.
- ¹¹⁵ ARAG, SG nr. 12.588.71, artikel 690-695, 702-704, 711-713, 717-719. Het leenhof van

Valkenburg begon op 15 juli 1647 te functioneren (ibidem, artikel 681-684).

- ¹¹⁶ ARAG, SG nr. 12649: interrogatorium van de Spaanse schepenen van Houthem, Klimmen, Beek en Meerssen, door Johan Pestere, substituut-voogd en -stadhouder van de lenen in het land van Valkenburg, op 22 januari 1654 te Maastricht gehouden.
- ¹¹⁷ „... desde entonces [maart 1647] han cesado de parte de su Magestad todas las justicias subalternas de aquellos tres quarteles y nunca han sido restablecidas después por razón de la interdicción de los dichos Estados y de sus rigurosas execuciones contra aquellos que tenían el partido de su Magestad”, – AGS, SDE leg. 2079: memorandum van Brun, 17 maart 1652.
- ¹¹⁸ Poelhekke, De Vrede van Munster, o.c., hoofdstukken IX en X. Poelhekke, De Vrede van Munster, in: AGN, o.c., blz. 400-404.
- ¹¹⁹ Opsomming van deze punten in: ARAG, SG nr. 8412: „Verbael van de Ambassade tot de Vredehandelinge binnen Munster”, 1645-1648, f° 145r-v. Aitzema, Nederlandsche Vreedehandeling, o.c., blz. 206-208 (tweede deel).
- ¹²⁰ Aitzema, Nederlandsche Vreedehandeling, o.c., blz. 190 (tweede deel).
- ¹²¹ AGS, SDE leg. 2090: advies van een junta de estado aan Don Juan, landvoogd van de Spaanse Nederlanden, 12 februari 1657.
- ¹²² ARAG, SG nr. 8412, f° 146v: resolutie Staten-Generaal van 18 mei 1647. De Staten-Generaal besluiten, dat het artikel over de landen van Overmaas „wert gelaten bij het geadjusteerde ende gebesoigneerde van de Heeren Plenipotentiarissen ende extra ordinari ambassadeurs van wegen desen Staet tot Munster ende sal de kennisse daarvan door de Chambre miparthie werden genomen, gelijk de voors. drie quartieren gevonden sullen worden ten tijde van het besluit van het te maecken tractaet van vrede met den vianit”.
- ¹²³ Poelhekke, De Vrede van Munster, o.c., passim.
- ¹²⁴ Ibidem, blz. 462-467.
- ¹²⁵ ARAG, SG nr. 8412, f° 180r-v, 181 r-v.
Aitzema, Nederlandsche Vreedehandeling, o.c., blz. 239 (tweede deel). Colección de documentos inéditos para la historia de España, por el Marqués de la Fuensanta del Valle, D. José Sancho Rayon y D. Francisco de Zabalburu, tomo LXXXIII, Madrid 1885, blz. 478-479.
- ¹²⁶ ARAG, SG nr. 8412, f° 186r. Colección de documentos, o.c., LXXXIII, blz. 486.
- ¹²⁷ ARAG, SG nr. 8412, f° 196v. Aitzema, Nederlandsche Vreedehandeling, o.c., blz. 241 (tweede deel). Colección de documentos, o.c., LXXXIII, blz. 499.
- ¹²⁸ AGS, SDE leg. 2090: junta de estado aan Don Juan, 12 februari 1657. Aitzema, Nederlandsche Vreedehandeling, o.c., blz. 245-246 (tweede deel). Colección de documentos, o.c., LXXXIII, blz. 520-521.
- ¹²⁹ Colección de documentos, o.c., LXXXIII, blz. 523-524: „Copia de una carta que no tiene fecha ni firma, ni se sabe cuya es”.
- ¹³⁰ Geboortedatum van Winandus Lamberti (9 juli 1617) in: G. Grondal, Walhorn. Notices historiques, in: Bulletin de la Société verviétoise d'archéologie et d'histoire, 45, (1958), blz. 107. Op 27 augustus 1647 kozen de kanunniken van Kloosterrade Winandus Lamberti „unanimi consensu” tot „coadjutorem abbatis” (Ernst, Histoire du Limbourg, o.c., VII, blz. 140).

- ¹³¹ AGS, EEH nr. 280: Lamberti aan Gamarra, 24 juni 1661. Voor Peñaranda zie o.a.: A. Waddington, *La République des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas espagnols de 1630 à 1650*, 2, Paris 1897, blz. 170-171. Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., blz. 231-234. A. Corral Castanedo, *Gaspar de Bracamonte y Guzmán, conde de Peñaranda*, in: *Diccionario de historia de España*, dirigido por Germán Bleiberg, 1, Madrid 1968, blz. 574-576. J. J. Poelhekke, *De Graaf van Peñaranda te Munster*, in: *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome*, 3^e reeks, deel VI, (1950), blz. 10-38.
- ¹³² Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., hoofdstuk XI. Namens de provincie Utrecht werd het verdrag pas op 30 april ondertekend (ibidem, blz. 498-499, 516-517, 529-532).
- ¹³³ ARAG, SG nr. 3253, f° 584v, 590r: resoluties Staten-Generaal van 26 en 31 oktober 1647.
Voor Karel IV van Lotharingen zie: P. Louisy, Charles IV, in: *Nouvelle biographie générale*, XXXI, Paris 1860, kol. 676-680. H. Lonchay, *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1700)*, Bruxelles 1896, blz. 103-105.
- ¹³⁴ ARAG, SG nr. 3253, f° 639r: resolutie Staten-Generaal van 5 december 1647.
ARAG, SG nr. 11935, f° 207v: Staten-Generaal aan stadhouder Willem II, 5 december 1647.
- ¹³⁵ ARAG, SG nr. 5825: Willem II aan Staten-Generaal, 9 december 1647.
- ¹³⁶ Aitzema, *Nederlandsche Vreedehandeling*, o.c., blz. 232 (tweede deel).
- ¹³⁷ ARAG, SG nr. 3253, f° 639v: resolutie Staten-Generaal van 18 december 1647.
- ¹³⁸ ARAG, SG nr. 3253, f° 672v: resolutie Staten-Generaal van 27 december 1647.
- ¹³⁹ ARAG, RVS nr. 66, blz. 4-5: resolutie Raad van State van 2 januari 1648.
- ¹⁴⁰ ARAG, SG nr. 3253, f° 679r: resolutie Staten-Generaal van 30 december 1647.
- ¹⁴¹ ARAB, RVS nr. 316: advies van de Raad van State te Brussel, 16 januari 1648.
- ¹⁴² *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, por el Marqués de la Fuensanta del Valle, D. José Sancho Rayon y D. Francisco de Zabalburu, tomo LXXXIV, Madrid 1885, blz. 12-13: Brun aan Castel-Rodrigo, 22 oktober 1647.
- ¹⁴³ Ibidem, blz. 84-85: Peñaranda aan aartshertog Leopold Willem, 9 januari 1648.
- ¹⁴⁴ ARAG, SG nr. 3253, f° 679r en nr. 3254, f° 1r-v: resoluties Staten-Generaal van 30 december 1647 en 1 januari 1648.
- ¹⁴⁵ ARAG, RVS nr. 66, blz. 1-7: resoluties Raad van State van 1 en 2 januari 1648.
F. J. L. Krämer, *Journalen van den stadhouder Willem II uit de jaren 1641-1650*, in: *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 27, (1906), blz. 451.
Voor de Rijngraaf zie: Dyserinck, *De militaire gouverneurs*, o.c., blz. 125-145.
- ¹⁴⁶ Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., blz. 195, 469. Waddington, *La République des Provinces-Unies*, o.c., 2, blz. 212-213. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 367.
- ¹⁴⁷ A. de Wicquefort, *Histoire des Provinces-Unies des Pais-Bas, depuis le parfait établissement de cet état par la paix de Munster*, publiée par L. E. Lenting, I, Amsterdam 1861, blz. 171-172. ARAG, SG nr. 3253: resoluties Staten-Generaal 1647, passim.
- ¹⁴⁸ L. J. Rogier, *Eenheid en scheiding, Utrecht-Antwerpen*, 1968² blz. 132. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 364.
- ¹⁴⁹ ARAB, RVS nr. 316: Philippe Leroy aan aartshertog Leopold Willem, 2 januari 1648.
Vgl. E. C. Molsbergen, *Frankrijk en de Republiek der Vereenigde Nederlanden, 1648-1662*, Rotterdam 1902, blz. 9 noot 2.

Voor Leroy zie: Waddington, *La République des Provinces-Unies*, o.c., 2, blz. 84-85.
Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., blz. 376.

Voor Leopold Willem zie: J. Lefèvre, *Léopold-Guillaume, archiduc d'Autriche*, in: *Biographie nationale*, XXXVII (supplément tome IX, fascicule 2), Bruxelles 1972, kol. 531-538.

¹⁵⁰ ARAB, RVS nr. 316: Leroy aan Leopold Willem, 2 januari 1648.

¹⁵¹ AGS, SDE leg. 2090: junta de estado aan don Juan, 12 februari 1657.

ARAB, RVS nr. 251: „Memorie vant overgaen van Dalhem anno 1644”.

ARAG, SG nr. 5826: advies van de Raad van State, 23 januari 1649. [Van Gulpen], *Kroniek der stad Maastricht*, o.c., in: *Msg. 9*, (1887), blz. 156. Ceyskens, *Les bans*, o.c., blz. 172-173. A. van der Capellen, *Gedenkschriften van jonkheer A. van der Capellen*, 2, Utrecht 1778, blz. 207-208.

¹⁵² ARAG, RVS nr. 66, blz. 48-50: resolutie Raad van State van 14 januari 1648.

Krämer, *Journalen van den stadhouder*, o.c., blz. 453.

¹⁵³ ARAG, SG nr. 3254, f° 18v-19r, 20r: resoluties Staten-Generaal van 20 en 21 januari 1648.

¹⁵⁴ ARAG, SG nr. 5825: Till aan Staten-Generaal, Meerssen, 21 januari 1648.

[Van Gulpen], *Kroniek der stad Maastricht*, o.c., in: *Msg. 9*, (1887), blz. 156.

¹⁵⁵ ARAG, SG nr. 5831: memorie over het recht van de Staten-Generaal op de landen van Overmaas, opgesteld door Richard van Dijk, procureur van de Staten-Generaal bij de *Chambre Mi-Partie*, z.d. [1654].

J. Ruse, *Kort Vertoogh van het Souverain Recht, dat de Hoogh-Mog. Heeren Staten-Generael der Vereenigde Nederlanden toestaet over de Landen van Valckenborgh, Daelhem, 's-Hartoghenrade, Overmaze, Amsterdam 1653*, blz. 6.

¹⁵⁶ Aitzema, *Nederlandsche Vreedehandeling*, o.c., blz. 265 (tweede stuk).

¹⁵⁷ ARAG, SG nr. 5825: Till aan Staten-Generaal, 15 januari 1648.

¹⁵⁸ ARAB, RVS nr. 251: „Pro Memoria”, bijlage bij een rekest van de procureur-generaal van Brabant aan de Raad van State te Brussel: „Le fort de Nevaigne, là où que Sa Majesté at guarnison, est situé sur le territoire de Faucomont et par ainsy faisant partye du pays de Faucomont”.

¹⁵⁹ ARAG, SG nr. 5832: advies van de Raad van State aan de Staten-Generaal, 20 juli 1655.
Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 379.

Onder vigueur van het Munsterse vredesverdrag

1648-1657

1. Van Munster naar Mechelen, 1648-1653

Op 5 juni 1648 werd de drie weken tevoren te Munster bezworen vrede alom in de Spaanse en Staatse Nederlanden afgekondigd. In de landen van Overmaas geschiedde deze plechtige bekendmaking alleen vanwege de Staatse autoriteiten.¹ De proclamatie ging er vergezeld van „vreuchde teecken en” zoals het „trecken van clocken, maecken van vreuchde vieren” en het „losbranden van canon.”² Het gebeier van de klokken en het gebulder van de kanonnen luiden in de drie landschappen echter allerm minst een periode van vrede in. Immers het vraagstuk wie zich rechtens soeverein van de Overmase territoria mocht noemen, had te Munster geen oplossing gevonden. Zowel de Spaanse koning als de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden betitelden zich als zodanig en poogden in het volgende decennium hun oppergezag in het omstreden gebied naar vermogen tot gelding te brengen. De Verenigde Nederlanden hadden zich daarbij in een gunstige uitgangspositie gemanoeuvreed. Door hun toedoen was het Spaanse bestuursapparaat in het betwiste territoir in het ongerede geraakt en hielden Staatse troepen het gehele gebied op 30 januari 1648, de dag van de vredesluiting, in een ijzeren greep gevangen. Na het verstrijken van de dag van de vredesluiting werden de militaire teugels evenwel gevierd. Reeds op 9 februari 1648 trok de Rijngraaf zijn leger uit de landen van Overmaas terug. Met het grootste gedeelte van de ruitery verliet hij deze contreien. De infanterie, die nog een tijdlang te Maastricht gestationeerd werd, blies in de loop van de maand april eveneens de aftocht.³ Wel bleven de hoofdplaatsen Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade sedert januari 1648 definitief van garnizoen voorzien. De in 1647

voorlopig te Maastricht gehuisveste rechtbanken en leenhoven werden in 1648 naar de drie hoofdstadjes overgebracht. Het was verder de taak van het sterke garnizoen van Maastricht om, mede vanuit de steunpunten Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade, de landen van Overmaas in het Staatse gareel te houden.⁴ De benoeming van prins Willem II tot stadhouder en kapitein-generaal van de drie Overmase landenschappen was in dit verband van programmatische betekenis. Holland maakte aanvankelijk bezwaren tegen zulk een aanstelling, omdat de drie landen „questieus” gebleven waren. Na enige dagen staakte de provincie haar verzet echter; volgens Aitzema uit vrees dat haar houding een nadelig effect zou hebben op de ratificatie van het vredesverdrag, waaraan de diverse gewesten op dat tijdstip nog hun zegen moesten geven. Zo werd de prins – wiens traktement voor die nieuwe functie op drieduizend gulden 's jaars vastgesteld was – op 29 februari 1648 tot stadhouder van Overmaas benoemd en op 1 mei als zodanig beëdigd.⁵ In samenspel met de Raad van State en de zes „kleine” provincies heeft Willem II in de drie jaren van zijn stadhouderschap het beleid in de landen van Overmaas bepaald. Onverbiddelijke handhaving van de Staatse soevereiniteit was het alpha en omega van zijn politiek. De mate van haar welslagen was echter mede afhankelijk van de houding der Spaanse autoriteiten. In de terughoudendheid die de Brusselse regering aanvankelijk aan de dag gelegd had, kwam een kentering, toen het vredesverdrag eenmaal in kannen en kruiken was. In februari 1648 installeerde de Spaanse overheid harerzijds in de grensforten Navagne, Leut en Rimburch hoven van justitie voor de landen van Overmaas. De te Navagne ingestelde rechtbank kreeg het land van Dalhem als ressort toebedeeld; in het kasteel van de vrije rijksheerlijkheid Leut werd het gerecht voor het land van Valkenburg ondergebracht en het kasteel Rimburch, zetel van de gelijknamige vrije rijksheerlijkheid, verschaftte een onderkomen aan het gerecht voor het land van 's-Hertogenrade. Aan Spaanse zijde presenteerde men deze instanties als de herstelde hoofd- en stadsgerechten die tot 1647 in de drie hoofdplaatsen gefunctioneerd hadden. Het was hun taak om samen met de vanwege de koning fungerende ambtenaren, en geruggesteund door de garnizoenen van vooral Navagne en Limburg aan de Vesder, 's konings vaandel in de landen van Overmaas overeind te houden.⁶

De bevolking van het betwiste gebied kwam door de eisen van de

twee concurrerende soevereinen in een hachelijke situatie tussen Scylla en Charybdis terecht. Een regen van plakkatens en contraplakkatens daalde op hen neer. Deze Spaanse zowel als Staatse verordeningen stelden de onwettigheid van de tegenstander gedurig aan de kaak en zij scherpten de onderdanen onder bedreiging met sancties in, de pretense overheid niet te gehoorzamen.⁷ De positie waarin de bevolking aldus verzeild raakte, was des te moeilijker, omdat het de twee tegenstrevers in de praktijk onmogelijk bleek zich met uitsluiting van de tegenstander op het Overmase platteland te handhaven. De sleutelpositie die de Staatse dank zij de nabijheid van het Maastrichtse garnizoen én dank zij het bezit van de drie hoofdplaatsen in het omstreken gebied innamen, kon de koninklijke functionarissen niet verhinderen bij tijd en wijle het openliggende platteland binnen te trekken en er ambtshandelingen te verrichten. De krans van kleine en grotere Spaanse garnizoenen aan de buitenrand van de landen van Overmaas – Navagne, Leut, Rimburch, de stad Limburg, Argenteau en zelfs Stevensweert en Gulik – was steeds bij de hand om desgewenst militaire steun te verlenen.⁸ De inning van bedden ten behoeve van de koning vond op die manier voortgang. Gerechtigd optreden tegen personen die de Staatse jurisdictie erkend hadden, en tegen Staatse functionarissen die hun ambt ten plattelande uitoefenden, vormde eveneens een onderdeel van de te Brussel uitgestippelde beleidslijn.⁹ Over het effect van de maatregelen was de Brusselse Raad van State evenwel niet tevreden. In november 1648 betreurde de Raad het, dat het Spaanse optreden in de landen van Overmaas zo weinig voorstelde. De Raad achtte een rigoreuzere aanpak noodzakelijk „si l'on ne veut tout à fait tenir ledit pais comme désespéré et abandonné à la mercy desdits états généraux”.¹⁰ Aan Staatse zijde vond men de „Spaensche turbation” evenwel allesbehalve onbetekenend. De Staatse ambtenaren in de landen van Overmaas zonden regelmatig brandbrieven naar 's-Gravenhage, waarin zij nieuwe „attentaten” rapporteerden. Zo waarschuwden zij in april 1648, dat de Spaanse functionarissen „met groote animositeit” optraden en hoe langer hoe meer bestuurlijke en rechterlijke handelingen verrichtten. Ingezetenen die blijk gegeven hadden de Staatse soevereiniteit te erkennen, leefden van dag tot dag in vrees voor arrestatie en confiscatie van hun bezittingen.¹¹ Sedert de dagvaarding van de Staatse ambtsdraggers voor de Raad van Brabant te Brussel was ook op deze categorie de

jacht geopend. Overvallen „bij nacht ende ontijden in de dorpen” waren volgens de Staatse rapporteurs schering en inslag. Daarbij werden „de huijsen ende stallen opgebroken ende de luijden ende bestialen daeruijt gehaelt, gevanckelijck wechgesleijpt ende qualick getracteert”. De Staatsen hadden het als een affront ervaren, dat het in beslag genomen vee meer dan eens „onder het gesicht van de stadt Maestricht” naar het fort Navagne weggedreven was. Ook de gevangenneming van dertien personen uit het dorp Vijlen, door Spaanse soldaten „met slaende trommel, off men noch in den oorloge ware” naar Navagne gevoerd, was als een bewuste provocatie gevoeld.¹² Het gebruikelijke antwoord van de Staten-Generaal op dergelijke klachten was een lastgeving aan prins Willem II en de Raad van State, de soevereiniteit van de Staat over de landen van Overmaas te „mainteneren”.¹³ Aanvankelijk bevatten de recepten die prins en Raad uitschreven, dezelfde ingrediënten als de Spaanse overheid gebruikte: verbod aan de ingezetenen om de „pretense beveelen van d’andere sijde in eenigen deele te obedieren”, dagvaarding van de Spaanse functionarissen voor de Raad van Brabant te ’s-Gravenhage en bevel aan de schepenbanken om alleen „justicie te doen van wegen desen Staedt ende anders niet”.¹⁴ Toen deze maatregelen niet de gewenste uitwerking hadden, maar de „onbehoorlicke turbatie van d’andere sijde” voortduurde, gingen de Verenigde Nederlanden in het najaar van 1648 tot een gevoelige verscherping van hun houding over. Op voorstel van prins Willem II en de Raad van State besloten de Staten-Generaal op 5 november en 24 december 1648, de voortdurende schending van hun rechtmatige soevereiniteit in de landen van Overmaas te vergelden door represailles toe te passen in een gebied dat onder het gezag van de koning stond. Het nabije hertogdom Limburg werd het slachtoffer van deze retorsies. De Staatse ontvanger in de landen van Overmaas, Rutger van Ylem, kreeg de opdracht in het hertogdom evenveel contributie te vorderen als de koning in Overmaas aan beden inde. Tevens werd besloten, dat elke arrestatie van een Staatse functionaris of onderdaan beantwoord zou worden met de gevangenneming van een dubbel aantal personen in Limburg. De provincie Holland, die de maatregelen als oorlogshandelingen in vredestijd kwalificeerde en veroordeelde, vermocht de bij meerderheid genomen resolutie niet tegen te houden.¹⁵ De Staten van de machtige zeeprovincie lieten het er evenwel niet bij zitten en ondernamen een nadere poging

om de toespitsing van de Staatse houding ongedaan te maken. Daartoe zonden zij op 21 januari 1649 een buitengewone deputatie van zeven Statenleden naar de vergadering van Hunne HoogMogenden. De Hollandse delegatie stelde de vraag aan de orde, of het recht van de Staat op de landen van Overmaas wel zo onweerlegbaar was, dat zulke scherpe maatregelen gerechtvaardigd waren. Tegelijkertijd gaven de Hollandse ordinaris en extraordinaris gedeputeerden een uiteenzetting over de politieke houding die hun provincie in het betwiste gebied voorstond. Een staken van ieder gewelddadig optreden aan Staatse zijde was het eerste punt op het Hollandse programma. Een aanmaning aan de Spaanse autoriteiten om hunnerzijds een zelfde onthouding te betrachten, vormde er de logische pendant van. Beslissing van het geschil over de soevereiniteit door middel van een rechterlijke uitspraak van de *Chambre Mi-Partie* stond als derde onderdeel genoteerd. In aanwezigheid van prins Willem II en de voltallige Raad van State bespraken de Staten-Generaal op 22 en 23 januari 1649 de Hollandse propositie. In een wijdlopige deductie betoogde de Raad van State, dat de drie zelfstandige landen van Overmaas in 1644 „bij force van wapenen deur belegeringe ende canon” voor de Staat gewonnen waren; dat de drie landen op de dag van de vredesluiting geheel met Staatse troepen bezet waren en de possessie derhalve krachtens het derde artikel van het Munsterse verdrag onverlet aan de Verenigde Nederlanden moest blijven. Tenslotte verwierpen zowel de prins als de Raad van State de gedachte aan een inschakeling van de *Chambre Mi-Partie* „om niet disputabel te maecken ’t gene klaer was”.¹⁶

Inmiddels waren vanuit Maastricht de eerste raids in het hertogdom Limburg ondernomen. Een aantal personen was daarbij in hechtenis genomen en een grote hoeveelheid vee naar Maastricht weggedreven. Voor hun vrijlating en restitutie moesten de inwoners van het hertogdom „à leur extrême ruine et désolation” zeventuizend parakons op rafel leggen.¹⁷ Reeds enige weken na het Hollandse echec in de Staten-Generaal verscheen een afgevaardigde van de Staten van Limburg te 's-Gravenhage om namens zijn principalen beëindiging van de wraakoefeningen te verzoeken. De prins en de Raad van State hielden ook nu aan het „goed recht ende fundement” van de retorsies vast, zodat de Staten-Generaal de remonstrantie van de Limburgse gedeputeerde afwezen.¹⁸ In een lange brief aan de landvoogd van de Spaanse

Nederlanden, aartshertog Leopold Willem, gaven de Staten-Generaal op 25 februari 1649 nog eens een uiteenzetting van hun door prins en Raad van State geïnspireerde, onverzettelijke standpunt. Hunne HoogMogenden noemden hun recht op de soevereiniteit over Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade zo „indisputabel”, dat zij er niet over in discussie konden treden. Voorts verklaarden zij vastbesloten te zijn „de possessie van desen Staet over de meergenoemde, onse drie landen van Overmaze, volcomentlick te maintaineren ende beschermen”. Ten slotte deden zij een beroep op de aartshertog om de onwettige bestuurs- en rechtshandelingen in de drie landen te staken. Alsdan zouden de Verenigde Nederlanden de retorsies in Limburg onmiddellijk doen ophouden.¹⁹

Intussen overstelpten de Staten van Limburg en Overmaas de regering te Brussel met klachten over het „onghehoorde” Staatse optreden. De totale ruïne van de drie landschappen werd daarin voortdurend als een nabij Armageddon afgeschilderd. De Brusselse regering vond er een aanleiding in om te pogen met de Staten-Generaal een tussentijdse regeling voor het bestuur en de rechtspraak in de landen van Overmaas te treffen. Dit zogenaamde interim zou gelden, totdat het geschil over de soevereiniteit opgelost was. De raadsheer Petrus Stockmans werd met de missie belast. Het is de vraag of Stockmans de opdracht met animo aanvaard heeft. Hij had zopas een mislukte zending naar 's-Gravenhage achter de rug. Het protest dat hij daar ingediend had tegen de verdrukking van het katholicisme in Noord-Brabant, was door de Staten-Generaal beantwoord met een hooghartige terechtwijzing aan de koning zich niet in hun aangelegenheden te mengen. Petrus Stockmans was daarop – „l'oreille basse”²⁰ – naar Brussel teruggekeerd. Voorzien van een lastbrief op naam van aartshertog Leopold Willem verscheen hij in maart 1649 andermaal te 's-Gravenhage. Zijn op 2 april in de vergadering van de Staten-Generaal voorgelezen memorie bevatte de volgende voorstellen: de criminele rechtspraak in de landen van Overmaas zal uitgeoefend worden naar gelang een proces aanhangig gemaakt is door een Staatse dan wel een Spaanse instantie; bij de civiele rechtspraak kan de eisende partij een keuze doen tussen de vanwege de Staten-Generaal aangestelde justitie en die van de koning; de gelijktijdige uitoefening van de rechtspraak door beide partijen „met groote confusie ende violentie” wordt door deze maatregelen geëlimineerd;

aan beden en domeinen zullen de twee overheden de bedragen innen die zij tot de publicatie van de vrede gevorderd hebben; de huidige praktijk „met excessive onkosten van executie ende met ghewapender handt bij vangen ende spannen” wordt daardoor vermeden; overwogen kan worden, of de partijen zich tot verlichting van de ingezetenen tevreden kunnen stellen met de helft van de gebruikelijke inkomsten; alle retorsies in het gebied van de koning zullen opgeschort worden. Het Spaanse voorstel maakte evenwel in de Staten-Generaal, die ook in deze aangelegenheid aan de leiband van Willem II liepen, geen schijn van kans. De omstandigheid dat de commissie tot onderzoek van de memorie één van de hoge ambtsdragers van het land van Valkenburg, de leenstadhouder en voogd Jan van Gent, tot voorzitter kreeg, spreekt in dit verband boekdelen. Weliswaar werd het Spaanse voorstel niet ronduit afgewezen, maar het verzoek aan Petrus Stockmans – bij resolutie van 13 april 1649 – om zich in Brussel „naeder te laten autoriseren”, betekende in feite, dat hij ad calendae graecas afgescheept werd.²¹

Twee maanden nadien, op 24 juni 1649, hield de eerste Spaanse ambassadeur in de Noordelijke Nederlanden, Antoine Brun, zijn intocht te 's-Gravenhage, volgens de ooggetuige Winandus Lamberti „magno et splendido cum comitatu”.²² De belangrijkste taak van de gezant lag in het bestendigen van de jonge vrede. Bij dit streven wist hij zich verzekerd van de steun der Hollandse regenten. Zij waren het immers vooral geweest, die het vergelijk met de ervijand doorgedreven hadden. De vrede was hún overwinning geweest. Met instemming zagen de regenten – zelf zo weinig geporteerd voor territoriale uitbreiding in het zuiden – dat de Spaanse Nederlanden als bufferzone tussen de Verenigde Provinciën en Frankrijk gehandhaafd waren. In de buitenlandse staatkunde wensten de Hollandse emporocraten, die in het Noordnederlandse gemenebest de koorden van de beurs hielden, een beleid dat in dienst stond van de economische ontplooiing en dat vooral rekening hield met hun commerciële belangen. Een handels- en scheepvaartverdrag als het marinetractaat, dat de Staten-Generaal in 1650 met Spanje sloten, was geheel naar het hart van de op handel en zee ingestelde provincie. De politieke koers waarin Willem II het Nederlandse schip wilde sturen, wees evenwel juist in tegengestelde richting. De prins

verfoeide de vrede met Spanje en de contractbreuk met Frankrijk, die zijns ondanks tot stand gekomen waren. Zijn politieke concept, dat geënt was op het programma van zijn voorgangers uit het huis van Oranje, hield een herstel van het Franse bondgenootschap in en een nieuwe oorlogsverklaring aan de koning van Spanje. Een aanhechting van tenminste een aanzienlijk gedeelte van de Spaanse Nederlanden aan de Verenigde Provinciën stond Willem II daarbij als territoriaal doel voor ogen. Restauratie van zijn zwager, Karel Stuart, op de Engelse troon was een andere hartewens van de prins, waarvoor hij de krachten van de Verenigde Nederlanden wilde mobiliseren. Willem II vond zijn aanhang vooral in de landprovincies, die minder op de handel georiënteerd waren dan Holland, en waar de prins veel invloed op de benoemingen had. Ook de provincie Zeeland, die haar lucratieve kaapvaart door de vrede bedreigd zag, stond aan zijn zijde. In het eerste jaar van zijn gezantschap werd Antoine Brun geconfronteerd met een steeds stijgende spanning tussen de twee machtsblokken, waarbij het voortbestaan van de vrede mede in het geding was. Dit gevaar in samenwerking met de Hollandse staatslieden af te wenden, was in de jaren 1649 en 1650 de voornaamste preoccupatie van de Spaanse ambassadeur.²³ De uitvoering van het Munsterse verdrag vergde eveneens veel aandacht van de gezant. Diverse punten van het tractaat werden verschillend geïnterpreteerd of gaven aanleiding tot betwisting. Ook het geschil over de landen van Overmaas viel in de categorie van onopgeloste vraagstukken. De gedurige Spaans-Staatse confrontatie in de drie omstreken landschappen gaf deze controversale bovendien een explosief karakter. Het ontbrak de ambassadeur niet aan de nodige informatie over de toestand in de landen van Overmaas. Nauwelijks vier dagen na zijn aankomst te 's-Gravenhage ontving hij reeds een afgezant van de abdij Kloosterrade, Winandus Lamberti, in audiëntie. Deze Augustijner koorheer vertoefde al sedert april 1649 in het Staatse regeringscentrum in verband met de door de Staten-Generaal gedecreteerde confiscatie en verpachting van de kerkelijke goederen in de landen van Overmaas. Winandus Lamberti zette de ambassadeur „clarissime” uiteen in welk een rampzalige toestand zijn „patria” verstrikt geraakt was.²⁴ Ook twee invloedrijke leden van de ridderschap van het land van Valkenburg, Adriaan van Hoensbroek, erfmaarschalk van het hertogdom Gelre, en Adriaan de Groot, heer van Strucht, brachten te dien

einde in juli 1649 een bezoek aan de gezant.²⁵ In dezelfde maand kwam het Overmase geschil in een drietal conferenties tussen Brun en afgevaardigden van de Staten-Generaal aan bod. Op de bijeenkomst van 26 juli 1649 gaf Brun tekst en uitleg van het Spaanse standpunt: het vraagstuk van de soevereiniteit moest beslist worden door de *Chambre Mi-Partie* en intussen mochten in de landen van Overmaas geen veranderingen aangebracht worden in de situatie zoals die op 30 januari 1648 bestond.²⁶ De laatste zinsnede hield mede een afkeuring van de recente kerkelijke maatregelen in. Lamberti preees Bruns oratie in de volgende bewoordingen: „*Tam fundamentaliter et rationabiliter praefatus dominus peroravit, ut nequidem verbulum ipsi potuerint respondere*”.²⁷ Toen Antoine Brun enige dagen later naar Kamerijk vertrok voor deelname aan Spaans-Franse onderhandelingen aldaar, kon hij op een eerste succes bogen: de afgevaardigden van de Staten-Generaal hadden zich bereid verklaard de kerkelijke goederen voor de tijd van één jaar aan de Overmase geestelijken te laten, op voorwaarde evenwel, dat een bedrag van achttienhonderd gulden uitgekeerd zou worden aan de drie predikanten die inmiddels in die landen geïnstalleerd waren.²⁸

Wellicht gestimuleerd door dit veelbelovende begin stelde Brun na zijn terugkeer uit de Zuidelijke Nederlanden een poging in het werk om de Overmase controverse haar explosieve karakter te ontnemen. In de wetenschap dat Holland zijn demarche ondersteunde,²⁹ diende de gezant op 22 december 1649 bij de Staten-Generaal het tweede Spaanse interimvoorstel van dat jaar in. Dit verschilde slechts in details van de offerte die Petrus Stockmans acht maanden tevoren gedaan had. Zo bood de ambassadeur aan, de opbrengst van bedden en domeinen gelijkelijk tussen Filips IV en de Staten-Generaal te verdelen en de rechtspraak bij toerbeurt door de Spaanse en Staatse rechtbanken te laten vervullen. Brun dacht daarbij aan een wisseling per maand of per twee maanden, met dien verstande, dat de processen afgehandeld zouden worden door dezelfde instantie waarbij zij aanhangig gemaakt waren. Voor de leenhoven propageerde de gezant een soortgelijke regeling. Het spreekt vanzelf, dat beëindiging van ieder gewelddadig optreden eveneens in het voorstel vervat was. Aan de belangen van geestelijkheid, adel en landstaten wijdde de ambassadeur een afzonderlijk artikel, waarin hij vastlegde, dat aan de aloude rechtspositie van deze geprivilegieerde groeperingen niet getornd mocht worden. De enige

concessie die Brun op dit gebied acceptabel achtte, was de toewijzing van vierentwintighonderd gulden 's jaars uit het fonds van de kerkelijke goederen aan de predikanten die in de landen van Overmaas werkzaam waren.³⁰ Op 29 januari 1650 werd het interimvoorstel in de Raad van State besproken. Prins Willem II woonde de vergadering bij. De conclusie van het beraad was, dat Bruns aanbod „eene partageringe van de souverainiteit ten wederzijden halff ende halff” inhield, met uitzondering dan van de geestelijke goederen, waarvan de Verenigde Nederlanden slechts een klein gedeelte zou toevallen. Zulk een deling nu werd onverenigbaar geacht met het legitieme karakter van de Staatse soevereiniteit over de drie landen. De Raad adviseerde de Staten-Generaal dan ook „geenen voorslach van accommodement aen te nemen”, maar de ambassadeur het „goet recht van desen Staet ende het ongelijk van die van d'andere zijde” voor te houden.³¹ Met deze missie belasten de Staten-Generaal op 1 februari d.a.v. de voor de conferenties met Brun ingestelde commissie. Aangezien het presiderende lid van dit gezelschap, de Arnhemse burgemeester Rutger Huygens, uitstedig was, werd zijn plaats ingenomen door de bekende mémoiresschrijver Alexander van der Capellen, heer van Aartsbergen.³² Aan hem viel de taak toe bij het onderhoud met Antoine Brun het standpunt van de Verenigde Nederlanden te vertolken. Het betoog van de Gelderse edelman kwam erop neer, dat de Staten-Generaal van zins waren zich onverkort in het bezit van de drie landen te handhaven en dat zij geen schending van hun gezag zouden dulden, aangezien zij even wettig soeverein van Overmaas waren als van de andere gebieden die zij met de wapenen veroverd hadden. Van een inwilliging van het Spaanse voorstel kon derhalve geen sprake zijn. De Staatse woordvoerder verzocht integendeel de ambassadeur alles in het werk te stellen, opdat de „Spaensche attentaten” in de landen van Overmaas gestaakt werden en de „rechtmatige possessie” van Hunne HoogMogenden niet langer gedwarsboomd. In zijn antwoord protesteerde Brun „vivement” tegen de voorstelling van zaken zoals die bij monde van Alexander van der Capellen gegeven was. In de eerste plaats benadrukte de gezant, dat het idee om de benarde situatie van de inwoners van Overmaas door middel van een interim te verlichten, tijdens eerdere conferenties de instemming gevonden had van Rutger Huygens en andere gedeputeerden. Zij hadden te kennen gegeven, dat ook de Staten-Generaal niet afkerig stonden tegenover

zulk een voorlopige regeling, en zij hadden de gezant aangespoord een schriftelijk voorstel in te dienen. De ambassadeur toonde zich dan ook bevreemd over de volstrekt afwijzende beslissing die thans genomen was. Bij voorbaat verklaarde hij zich onschuldig aan het onheil dat de Staatse weigering over de landen van Overmaas zou afroepen. Immers de Verenigde Nederlanden dienden wel te bedenken, dat de koning tittel noch jota van zijn rechten op de Overmase kwartieren prijs gaf, maar er zich met alle middelen die hem ten dienste stonden, zou handhaven. Tevens herinnerde Brun de afgevaardigden van de Staten-Generaal eraan, dat hun committenten krachtens het derde artikel van het Munsterse verdrag in elk geval verplicht waren de wettigheid van hun soevereiniteit over de drie landschappen door de *Chambre Mi-Partie* te laten beoordelen.³³ Na deze uiteenzetting namen de afgevaardigden van de provincie Holland het woord. Dit gewest was op de conferentie vertegenwoordigd door Amelis van den Bouchorst, heer van Wimmenum,³⁴ en Adriaan Pauw, met wie Antoine Brun te Munster bij uitstek „het zware pleit van de vrede beslecht had”.³⁵ De Hollandse heren, die volgens Winandus Lamberti „sehr courageert”³⁶ optraden, verklaarden, dat zij de artikelen van Bruns interim „*fort équitables*” vonden en dat hun provincie, wat het geschil over de soevereiniteit betrof, de uitspraak van de *Chambre Mi-Partie* wilde afwachten.³⁷ Ook bij deze gelegenheid gaf de provincie dus uiting aan haar andersgezinde opvatting. De teleurstelling over het mislukken van het interim was er niet minder om. Drie te 's-Gravenhage aanwezige Overmase edelen, te weten Adriaan van Hoensbroek, Adriaan de Groot en Guillaume de Fronteau, heer van Housse, reisden weer naar huis, desolaat „weilen die Sach quoad provisionalem accommodationem nit hatt wollen succederen”.³⁸ De oorzaak van de mislukking lag volgens Lamberti uitsluitend bij Willem II en de Raad van State, „welche anders nit als Kreigh verhoffen und vermeinen, das hierdurch sie etwae zu eine Ruptur des Friedens mogten gerahten”.³⁹ Een stemming van triomf heerste daarentegen in het kamp van de Staatse functionarissen in de landen van Overmaas. De te Heerlen beroepen predikant Wilhelmus Nobis hield op 9 februari 1650 zelfs een „bededagh tot dancksegginghe”.⁴⁰

Het veto dat de Staten-Generaal uitgesproken hadden, trof niet alleen het interim, maar blokkeerde evenzeer de weg naar een oplossing

van het fundamentele vraagstuk van de soevereiniteit. Immers de uitgesproken wil van de Staatse overheid om in de landen van Overmaas haar eigen rechter te zijn,⁴¹ liet geen ruimte voor een inschakeling van de *Chambre Mi-Partie*, hoewel haar tussenkomst in het tractaat van Munster voorzien was. Overigens bestond die *Chambre Mi-Partie* voorslagnog slechts op papier. Krachtens artikel 21 van het Munsterse verdrag waren de koning en de Staten-Generaal verplicht haar in het leven te roepen als een bilateraal hooggerechtshof voor de behandeling van rechtsvragen die zich bij de uitvoering van de vredesbepalingen zouden voordoen.⁴² De oprichting van de *Chambre Mi-Partie* is een moeizame aangelegenheid geweest. De eerste stap werd gezet door de regering van de Spaanse Nederlanden, die reeds in september 1648 een drielal rechters benoemde⁴³ en de Staten-Generaal verzocht om een spoedige bijeenroeping van het gerechtshof. Verontrusting over de toenemende contestatie in de landen van Overmaas hanteerde zij daarbij als meest dwingende argument.⁴⁴ Aan Noordnederlandse zijde kwamen de Staten van Holland in december 1648 met een uitgewerkt plan voor de inrichting en werking van de *Chambre Mi-Partie* voordien dag. Het drieëndertig artikelen tellende ontwerp werd door een commissie uit de Staten-Generaal onderzocht en op een aantal punten van marginale annotaties voorzien. Deze aantekeningen hadden meest betrekking op ondergeschikte kwesties als de wisseling van het presidentschap van de Kamer, het gebruik van één of meerdere zegels, het bedrag van de vacatiegelden voor de rechters en dergelijke. Reeds op 22 januari 1649 bracht de commissie haar „consideration” in de vergadering van de Staten-Generaal.⁴⁵ Daarna was het woord aan de Staten-colleges van de zeven provincies. Zij werden uitgenodigd hun advies over het ontwerp te geven en hun gedeputeerden ter generaliteit te machtigen een definitieve instructie voor de *Chambre* op te stellen. Gelderland en Holland brachten in mei 1649 zulk een advies uit;⁴⁶ de overige gewesten lieten evenwel verstek gaan. Het herhaalde appel dat Holland op hen deed, bleef zonder resultaat.⁴⁷ Ook Antoine Brun, die sedert zijn installatie te 's-Gravenhage zijnerzijds voor de oprichting ijverde, boekte geen noemenswaard succes. In twee opeenvolgende audiënties bij de Staten-Generaal – respectievelijk op 22 oktober en 9 december 1649 – wees de gezant op de verplichting om ook dit artikel van het vredesverdrag uit te voeren.⁴⁸ Zijn demarches resulteerden

weliswaar in een oproep van de Staten-Generaal aan de vijf „defectueuse provincien” om hun advies in te dienen, maar deze gewesten bleven zich in stilzwijgen hullen.⁴⁹ Wel lieten de Staten-Generaal op 29 januari 1650 een exemplaar van de project-instructie voor de Chambre aan Brun overhandigen,⁵⁰ welk ontwerp op de Raad van State te Brussel een gunstige indruk maakte.⁵¹ Antoine Brun vreesde echter, dat de overhandiging slechts een schoonschijnend gebaar geweest was en de Staatsen er in werkelijkheid niet over peinsden de Chambre Mi-Partie op te richten.⁵² Op 13 april 1650 sprak de ambassadeur in de vergadering van de Staten-Generaal dan ook ronduit over de weigering om de Kamer in het leven te roepen.⁵³ De wens om de wettigheid van het Staatse gezag in de landen van Overmaas niet aan het oordeel van de Chambre Mi-Partie te onderwerpen, maar zich metterdaad in het bezit van de drie landschappen te handhaven, lag volgens Brun aan deze weigering ten grondslag.⁵⁴ Inderdaad is de Chambre Mi-Partie in de jaren 1649 en 1650 geen stap dichterbij haar verwezenlijking gekomen. In december 1650 hadden enige provincies⁵⁵ nog steeds niet voldaan aan de oproep om hun advies over de Tweeledige Kamer in te dienen.⁵⁶ Door dit verzuim bleef gedurende het gehele principaat van Willem II de weg naar een justitiële oplossing van het Overmase conflict afgesneden.

In de landen van Overmaas werden de Haagse gebeurtenissen met gespannen aandacht gevolgd. De Staten van de drie landen, vooral de geestelijkheid en de adel, beperkten zich niet tot een passieve rol, maar poogden ook zelf invloed uit te oefenen. Daartoe trachtten zij vooral een hechte relatie op te bouwen met de Spaanse ambassadeur te 's-Gravenhage. Reeds in augustus 1649 maakte de abt van Kloosterrade, Caspar Duckweiler, zijn opwachting bij de echtgenote van Antoine Brun, Madeleine d'Accoste, die op doorreis naar het noorden te Spa vertoefde. Als welkomstgeschenk bood hij haar twee amen wijn aan. De abt maakte van de gelegenheid gebruik om „onse saecke ten hoochsten te recommanderen”. Met name verzocht hij mevrouw Brun te bevorderen, dat „haeren man altoos favorable acces ende audientie (zal) verleenen” aan Winandus Lamberti, zijn te 's-Gravenhage vertoevende afgezant.⁵⁷ Lamberti hield daar niet alleen verblijf als zaakwaarnemer van de abdij Koosterrade, maar was in opdracht van de Staten van Overmaas evenzeer belast met de behartiging van hun belangen.⁵⁸ De

vervulling van deze taak hield de kloosterling ten tijde van Bruns gezantschap niet minder dan twee en een half jaar aan Den Haag gebonden.⁵⁹ Blijkens verschillende uitlatingen in zijn brieven slaagde Lamberti er zeer wel in met ambassadeur Brun op vertrouwelijke voet te komen. Dagelijks verscheen hij op de ambassade om er in de kapel de mis te lezen. Bij afwezigheid van huiskapelaan Zacharias de Metz, de latere coadjutor van de apostolisch vicaris Jacobus de la Torre, nam Lamberti ook wel diens diensten waar.⁶⁰ Audiënties bij de ambassadeur werden hem vlot verleend en hij maakte daar dan ook veelvuldig gebruik van.⁶¹ Al spoedig hield Brun de kanunnik op de hoogte van zijn besprekingen met de Staatse autoriteiten, terwijl Lamberti de gezichtspunten van zijn principalen aan de ambassadeur doorgaf en hem regelmatig inlichtte over het Staatse optreden in de landen van Overmaas. Een en ander vond zijn neerslag in een omvangrijke briefwisseling tussen de kanunnik en zijn opdrachtgevers. Belangrijke brokstukken daarvan zijn bewaard gebleven.⁶² De door Lamberti geschreven brieven zijn dikwijls in mineur gesteld. Deze sombere toon hing samen met het negatieve effect van Bruns demarches bij de Staatse overheid. Ook de ambassadeur was ontmoedigd door de vruchteloosheid van zijn inspanningen.⁶³ In mei 1650 verzuchtte hij tegen Lamberti, „dat hij tot noch toe ter werelt geene satisfactie en heeft gecrijgen op het allerclейnste van alle seine geproponeerde pointen.”⁶⁴ Zijn conferenties met de Staatse gedeputeerden liepen soms op een felle woordenwisseling uit. Bij een debat over de confiscatie en verpachting van de geestelijke goederen, die de Staatsen in de landen van Overmaas wilden doorvoeren, wond Brun zich zo op „ut clamans et disputans lassae et raucae fere factae sint fauces eius”.⁶⁵ Na afloop liet Brun zich tegenover Lamberti ontvallen: „Lassus sum contra eos clamando”.⁶⁶ Het panacee dat de gezant steeds opnieuw tegen de „violenta attentata” van de Staatsen inzette, was de dreiging „das der Coninck nit seyn resolvirt eenichsints ihnen zu weichen, sondern sein Recht und gepurliche Possession vorhabens seye omnibus mediis possibilibus zu main-teniren.”⁶⁷ Brun zelf twijfelde evenwel aan de kracht van dit met aplomb geuite dreigement. Herhaaldelijk spoorde hij aartshertog Leopold Willem aan de possessie van de drie landen „wat beeter” in acht te nemen.⁶⁸ Zo niet, vreesde hij dat de koning slechts een louter theoretisch recht van soevereiniteit zou overhouden.⁶⁹ Ook Winandus Lam-

berti verweet de Brusselse regering een lakse houding, waarvan de Staatsen profiteerden om de koning van zijn landen te beroven en de geestelijkheid en adel van hun goederen en privileges.⁷⁰ Zonder de inzet van ambassadeur Brun zouden de landen van Overmaas naar de overtuiging van de kanunnik reeds lang als Sodom en Gomorra ten onder gegaan zijn. Lamberti benadrukte bij deze loftuiting ook het belang van zijn eigen missie: zonder zijn gedurige interventie, zo oordeelde hij, zou Brun wellicht in een zelfde inactiviteit vervallen zijn als de Brusselse instanties aan de dag legden.⁷¹

De bovenstaande uitspraak wekt de indruk, dat Winandus Lamberti op de Spaanse ambassade de pleitbezorger bij uitstek van de Overmase belangen was. Hij was er evenwel niet de enige zaakgelastigde van de drie territoria. De landen van Valkenburg en Dalhem lieten hun afzonderlijke belangen door een eigen vertegenwoordiger behartigen. Dit particularisme werd waarschijnlijk in de hand gewerkt door de overweging, dat Lamberti een parti-pris kon hebben voor de aangelegenheden van zijn eigen, zelfs tweeledige, achterban: de Overmase clergé en het land van 's-Hertogenrade, waarin de abdij Kloosterrade gelegen was. Antoine Brun ontkende weliswaar, dat de kanunnik blijk gaf van zulk een partijdigheid, maar vond toch ook, „que la chair est plus proche que la chemise”.⁷² Het land van Valkenburg wist de secretaris van de Spaanse ambassade, Vincent Richard, als voorspreker te winnen.⁷³ Dit was ongetwijfeld een gelukkige keuze. Blijkens zijn brieven was de franc-comtois Richard een intimus van zijn chef en landgenoot Brun.⁷⁴ Hun connectie dateerde – zo zij elkaar niet reeds in Franche-Comté gekend hadden – van het Munsterse vredescongres, dat Richard in dienst van de graaf van Peñaranda bijgewoond had.⁷⁵ Zijn overstap naar de Haagse ambassade kan als een bevestiging van de goede verstandhouding tussen de twee Bourgondiërs gezien worden. De instructie die de Staten van Valkenburg voor hun vertrouwensman Richard opstelden, was geheel op zulk een relatie tussen de ambassadeur en zijn secretaris afgestemd. De Staten legden Richard na aan het hart „de mettre toujours le pays de Fauquemont dessous la protection de Son Excellence.” Zij verklaarden niets anders te verlangen dan onder de gehoorzaamheid van de koning te blijven en een voortduren van de huidige verwarring te verkiezen boven afstand van hun vaderland aan de Verenigde Nederlanden.⁷⁶ De steun die de aldus gecontracteerde

Vincent Richard zijn opdrachtgevers bood, beperkte zich niet tot interventies te hunnen gunste bij de gezant. Tussen de ambassade-secretaris en de Valkenburgse edelman Adriaan de Groot – als commissaris van de Staten één van de toonaangevende figuren in dat land – ontspon zich een levendige briefwisseling, die pas na de oplossing van het Overmase geschil in 1662 beëindigd werd.⁷⁷ Op die manier waren de Valkenburgse heren verzekerd van allerlei achtergrondinformatie over wat er te 's-Gravenhage in hun zaak gebeurde, terwijl zij tevens in staat waren hun eigen denkbeelden via Richard aan Brun voor te leggen. Reeds in 1649 toonden de Staten van Valkenburg hun dankbaarheid jegens Richard door hem driehonderd gulden uit 's lands kas toe te kennen.⁷⁸

Het graafschap Dalhem tenslotte vond steun en toeverlaat bij de gewezen Brabantse hoogschout van Maastricht Arnold Verheyen. De in 1633 door de Staten-Generaal benoemde, maar spoedig als politiek onbetrouwbaar aangeschreven hoogschout was in 1636 naar Brussel uitgeweken. Sedertdien had hij verschillende ambten in dienst van de koning bekleed. Onder meer was hij verbonden geweest aan de licentkantoren te Gulik en Navagne.⁷⁹ Sedert 1649 verscheen Verheyen als pleitbezorger van Dalhemse belangen herhaaldelijk op de Spaanse ambassade te 's-Gravenhage. Reeds enige weken na Bruns aankomst in Holland, op 5 juli 1649, schreef Lamberti aan abt Duckweiler: „Verheyen is alhie in grosse Credit beij Ihro Excellence”.⁸⁰ Een voortduren van deze gunst zal zeker niet naar het genoegen van de Augustijner koorheer geweest zijn. Hij verkeerde namelijk al spoedig op voet van oorlog met de Maastrichtse jurist. Deze animositeit was vooral een gevolg van uiteenlopende opvattingen over de oplossing van het Overmase probleem. Voor Lamberti en zijn committenten gold het te Munster gedecreteerde beroep op de Chambre Mi-Partie als een wet van Meden en Perzen. Door zulk een rechterlijke uitspraak hoopten zij de landen van Overmaas in hun geheel voor de koning te behouden. Arnold Verheyen deelde deze optimistische visie niet. Hij vreesde veeleer, dat de koning bij gebrek aan een sluitende bewijsvoering een proces voor de Chambre Mi-Partie zou verliezen. De tot dusverre geallegerde juridische en historische argumenten tot staving van 's konings recht op de landen van Overmaas noemde hij ten overstaan van Lamberti „mere colorata et fucata”. Een diplomatieke regeling, waarbij

tenminste de helft van het omstreden gebied gered kon worden, verdiende volgens Verheyen de voorkeur.⁸¹ Enige nogal wrange uitlatingen in de correspondentie van Winandus Lamberti illustreren de kloof tussen de twee contradicenten.⁸² Ook ambassadeur Brun werd door hen in de strijd betrokken. Lamberti zag de gezant aanvankelijk als een paladijn van de rechterlijke oplossing.⁸³ Maar ook Brun had zijn twijfels, die hij op den duur niet aan de kanunnik verheelde.⁸⁴ Waarschijnlijk was deze er evenwel niet van op de hoogte, dat de gezant reeds in de zomer van 1649 bij de koning gepleit had voor een verdeling van de landen van Overmaas. De ambassadeur had zulk een partage – gekoppeld aan een Staatse garantie voor de vrijheid van het katholicisme – verkieslijker genoemd dan het risico in de Chambre Mi-Partie alles te verliezen of het geschil tot een casus belli te zien uitgroeien. Madrid en Brussel hielden echter onwrikbaar vast aan de te Munster vastgelegde procedure.⁸⁵ Aangezien de politieke constellatie in de Verenigde Nederlanden de gedachte aan een verdeling daar al even illusoir maakte, heeft Brun er tot de dood van Willem II niet meer over gerept.

Wel werd de Spaanse gezant in de loop van het jaar 1650 enige malen geconfronteerd met een geheel ander voorstel: afstand van de landen van Overmaas aan de prins van Oranje. 's Prinsen gevolmachtigde Johan de Knuyt lanceerde dit idee tijdens een conferentie met Brun op 2 februari 1650. De Zeeuwse politicus verklaarde, dat Willem II bereid was de landen van Overmaas te accepteren als een – gedeeltelijke – schadeloosstelling voor niet realiseerbare bepalingen van het in 1647 te Munster gesloten privé-verdrag tussen de koning en het huis van Oranje. Brun wees de suggestie evenwel volstrekt van de hand.⁸⁶ Deze categorische weigering van de gezant staat in scherp contrast met zijn voortdurend appel op de koning om het verdrag met de Oranjes toch eindelijk uit te voeren, ten einde tenminste deze steen des aanstoots bij de prins weg te nemen.⁸⁷ Kennelijk was afstand van de landen van Overmaas echter een te hoge prijs voor de tevredenstelling van de prins. Vincent Richard briefde het nieuwtje – „en confidence” – aan Adriaan de Groot over en oordeelde, dat de harde lijn die Willem II in de landen van Overmaas voorstond, wel met zijn persoonlijke ambities aldaar in verband moest staan.⁸⁸ Ondanks de afwijzing kwam de prins in juli 1650 met een nog verstrekkender plan op de proppen. Hij liet Brun polsen over een belening met het hertogdom Limburg, waarvan ook al

in 1647 sprake geweest was. Men kan veronderstellen, dat de landen van Overmaas en passant bij dit voorstel inbegrepen waren. De woordvoerder van Willem II zei, dat zulk een belening het ware middel was om de prins voor de koning te winnen. Ook deze voorslag werd door Antoine Brun verworpen, onder meer met het argument dat de vazallen van de koning in Limburg niet ingenomen zouden zijn met een gebied die een ander geloof beleeft dan het hunne. De afgevaardigde van de prins beëindigde daarop het gesprek met de enigszins schampere opmerking, dat de Spaanse regering destijds bij de aanbieding van het Overkwartier van Gelderland aan prins Frederik Hendrik geen last van zulke scrupules gehad had.⁸⁹ Bruns onwil het voorstel van Willem II in overweging te nemen, berustte geenszins op een onderschatting van 's prinsens positie. Slechts enkele dagen tevoren had de ambassadeur de koning een omstandige uiteenzetting toegezonden over de dominerende plaats van Willem II in de Noordnederlandse Staat. De conclusie van die schets was geweest „que poco le falta para ser el dueño entero”.⁹⁰ Toen Brun deze woorden neerschreef, stond de politieke scène in de Verenigde Nederlanden geheel in het teken van de machtsstrijd tussen de prins en de Staten van Holland. Deze moge zich toegespitst hebben op de kwestie van de afdanking van legereenheden, ook voor de landen van Overmaas was een bijrolletje in het politieke spektakelstuk weggelegd. Tijdens de onderhandelingen over de vermindering van de militie in juli 1650 brachten de Staten-Generaal ook de dissidente houding van Holland inzake de landen van Overmaas in het geding. Hunne HoogMogenden twijfelden er niet aan, dat de verdeeldheid van de provincies en niet zozeer het eigen recht de Spaanse regering tot haar optreden in Overmaas inspireerde. De hoge vergadering nodigde de Staten van Holland uit zich met de zienswijze van de zes overige gewesten te verenigen en voorzag, dat zulk een herstelde eensgezindheid de Spaanse regering zou nopen haar handen van de Overmase territoria af te trekken.⁹¹ Enig antwoord van Hollandse zijde op deze aanmaning is niet bekend. De overrompelende gebeurtenissen van de volgende dagen – de arrestatie van zes Hollandse Statenleden op bevel van Willem II en diens aanslag op Amsterdam – zijn daar wellicht mede debet aan. Maar ook nadien is er geen enkel blijk, dat Holland aan de oproep van de Staten-Generaal gevolg gegeven heeft. Anderzijds zijn er wel enige aanwijzingen, dat Willem II in zijn laatste levensmaanden

zijn Overmase aspiraties niet uit het oog verloren heeft. In een gesprek dat Adriaan van Hoensbroek en Adriaan de Groot in september 1650 te Maastricht hadden met Filips van den Boetzelaer, heer van Asperen, lid der Hollandse Ridderschap en gedeputeerde ter Staten-Generaal, noemde deze spreekbuis van de prins een Oranje-heerschappij voor zijn gesprekspartners en hun landgenoten verkieslijker dan de soevereiniteit van de Staten-Generaal, „disant que au lieu de 200 testes nous aurions à faire seulement avecq une”.⁹² Naar het schijnt was het de bedoeling dat de landen van Overmaas, samen met Maastricht en het land van Limburg, Willem II als buit in de schoot zouden vallen, wanneer de Verenigde Nederlanden de oorlog tegen Spanje aan de zijde van Frankrijk hervat hadden. Volgens latere uitlatingen van Lodewijk XIV en Willem III waren de genoemde gebieden als soevereiniteit voor Willem II gereserveerd in een verdrag dat de prins in oktober 1650 met de Franse diplomaat Godefroy d'Estrades gesloten zou hebben.⁹³ Het schielijke overlijden van de prins op 6 november 1650 betekende niet alleen het einde van deze dynastieke aspiraties in de landen van Overmaas, maar confronteerde de veelgeplaagde landschappen tevens met een ingrijpende verandering in de Staatse machtsverhoudingen. De weerslag daarvan op de landen van Overmaas was – naar de woorden van Adriaan van Hoensbroek⁹⁴ – in november 1650 een open vraag.

Enige weken na het geruchtmakende nieuws over de ziekte en de dood van prins Willem II had in de beslotenheid van een Rijnlands klooster een ander sterfgeval van betekenis voor de landen van Overmaas plaats. Tijdens een visitatiebezoek aan de succursale priorij van reguliere kanunnikessen Marienthal aan de Ahr bezweek de abt van Kloosterrade, Caspar Duckweiler, op 12 december 1650, naar het heette aan uitputting door podagra en koorts.⁹⁵ Met de eventualiteit van zijn overlijden was reeds geruime tijd rekening gehouden. Met name het vraagstuk of de Staatse overheid de keuze van een nieuwe abt zou gedogen, was daarbij een heet hangijzer. In februari 1650 had Winandus Lamberti – „papa-bilis” bij uitstek onder de kanunniken van Kloosterrade – deze problematiek besproken met ambassadeur Brun, die de kloostergemeenschap aangeraden had „secreto beij Zeits darin vor zu kommen, warzu er alles würde contribueren”.⁹⁶ Uit de gang van zaken na de dood van abt Duckweiler blijkt, dat de kanunniken deze raad ter harte genomen

hebben. Door het sterfgeval aanvankelijk te verzwijgen en in allerijl een opvolger te kiezen, hebben zij de Staatse overheid voor een voldongen feit geplaatst. In de vroege ochtend van 15 december 1650 namen de koorheren het naar Kloosterrade overgebrachte lichaam van Caspar Duckweiler in ontvangst en nog dezelfde dag kozen zij Winandus Lamberti unaniem tot hun abt.⁹⁷ Aangezien het recht om de abten in de Nederlanden te benoemen sedert de zestiende eeuw bij de landsheer berustte en de leden van de communiteiten slechts een voordracht mochten indienen,⁹⁸ was het zaak dat de Brusselse regering de gedane electie sanctioneerde. Daartoe bleek zij zonder omslag en met terzijdelating van de gebruikelijke procedure bereid. Reeds op 23 december 1650 adviseerde de Brusselse Raad van State – in speciale vergadering bijeengeroepen – de landvoogd, aartshertog Leopold Willem, Lamberti's keuze te bekrachtigen.⁹⁹ Vier dagen later, 27 december 1650, werd de koninklijke akte van benoeming te Brussel uitgevaardigd.¹⁰⁰ Daarmee was de sedisvacatie in de recordtijd van twee weken beëindigd. De nieuwe abt spoedde zich van zijn verblijfplaats 's-Gravenhage via Brussel naar Kloosterrade, waar zijn intronisatie zonder verwijl plaats vond.¹⁰¹ Inmiddels was het overlijden van Caspar Duckweiler ook te 's-Gravenhage bekend geraakt¹⁰² en hadden de Staten-Generaal de keuze van een nieuwe abt verboden.¹⁰³ Toen de schout van Merckstein, een zekere Johan Ruse, de kanunniken op 8 januari 1651 in kennis stelde van het verbod, was dit echter door de feiten achterhaald en werd hem zonder dralen meegedeeld, dat de nieuwe abt reeds in functie was.¹⁰⁴ Met leedvermaak berichtte Lamberti het gebeuren aan Adriaan de Groot: „Sed sero venientibus ossa”.¹⁰⁵ De Staten-Generaal pareerden de slag met een harde vergeldingsmaatregel: zij ontnamen de abt het beheer over de goederen van de abdij en belasten hun rentmeester in het land van 's-Hertogenrade, Marcellis Thiens, met deze taak.¹⁰⁶ De reeds jaren dreigende naasting van het kloosterbezit scheen daarmee in de daad omgezet te worden. Het pleit voor de diplomatieke gaven van abt Lamberti, dat hij – zij het na een inspanning van vele maanden en ten koste van een hernieuwd langdurig verblijf te 's-Gravenhage – de opheffing van de resolutie wist te bewerkstelligen.¹⁰⁷ Volgens zijn levensbeschrijver Nicolaas Heyendal is daarbij de interventie van de provincie Holland van doorslaggevende betekenis geweest. De Hollandse gedeputeerden in de Staten-Generaal hadden zich in december

1650 gedistantieerd van het embargo op de abtskeuze¹⁰⁸ en zo te zien waren zij een jaar later, in december 1651, de drijvende kracht achter de resolutie die de abt van Kloosterrade in het vrije beheer over de goederen van zijn abdij herstelde.¹⁰⁹

Voor de provincie Holland was de dood van prins Willem II een onverwachte uitweg uit de rivaliteit met de ambitieuze stadhouder geweest. De alleen al om budgettaire redenen dominante provincie had van de ontredde Oranjepartij gebruikt gemaakt om haar overwicht in de staat te bevestigen. Daartoe had zij het initiatief genomen tot de bijeenroeping van de Grote Vergadering van 1651, een congres van de zeven soevereine Statencolleges, die niet, zoals de Staten-Generaal, aan ruggespraak gebonden waren. Overeenkomstig de Hollandse opzet bezegelde deze Assemblée – ten koste van het generaliteitsgezag – de volledige gewestelijke autonomie en sanctioneerde zij de praktijk van de regentenoligarchie.¹¹⁰ Naar een uitspraak van Geyl betekende deze ontwikkeling, dat Holland niet langer, zoals voorheen, particularistische oppositie behoefde te voeren, maar dat het de leider werd van een federaal stelsel waarin het particularisme hoogtij vierde.¹¹¹

Onder de punten die de Staten van Holland voor het forum van de Grote Vergadering brachten, behoorde ook de in het slop geraakte kwestie van de *Chambre Mi-Partie*. Reeds vóór de openingszitting moeten de Staten van Holland beseft hebben, dat de behandeling van dit onderdeel niet van een leien dakje zou gaan. Immers in preliminaire besprekingen met Zeeland – één van de twee à drie provincies die tot dusverre niet met de oprichting van de *Chambre Mi-Partie* hadden ingestemd – waren de Hollanders er niet in geslaagd hun zuiderburen voor de Tweeledige Kamer te winnen. De Zeeuwen bleven bij de opvatting, dat de nog bestaande grenskwesties tussen Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden beter door commissies ad hoc opgelost konden worden.¹¹² Geen oppositie tegen de *Chambre Mi-Partie* was te verwachten bij de provincies Gelderland, Utrecht en Groningen, die zich reeds in 1649 en 1650 vóór de instelling van het bilaterale gerechtshof uitgesproken hadden. Volgens een confidentie van de Gelderse gedeputeerde Rutger Huygens aan Vincent Richard stond het hertogdom in deze aangelegenheid aan Hollands zijde en ondernamen beide provincies „grandíssimos esfuerzos” om de tegenstand van de onwillige gewesten te overwinnen.¹¹³ De provincie Holland benadrukte daarbij, dat

de Chambre Mi-Partie „sonder notoire contravention vant tractaet van vrede” niet langer tegengehouden kon worden.¹¹⁴ Bij de herhaalde aanmaningen van Holland¹¹⁵ voegde zich ook de stem van de Spaanse ambassadeur. Op 24 januari 1651 hield hij in de Ridderzaal op het Binnenhof, waar de zittingen van de Grote Vergadering gehouden werden, „een seer uytlooppige harangue”.¹¹⁶ Dank zij het bekende schilderij van Dirk van Deelen kunnen wij ons de mise-en-scène van deze audiëntie goed voor de geest halen. Gezeten onder de in de oorlog op Spanje buitgemaakte vaandels hield Antoine Brun „met groote welspreeckentheydt” zijn rede, waarin hij – naast een uitweiding over de internationale politiek – de nadruk legde op de handhaving en naleving van het Munsterse vredesverdrag. Onder de overtredingen van dit tractaat rekende de gezant ook het verzuim om de Chambre Mi-Partie op te richten en hij liet niet na zijn gehoor eraan te herinneren, dat niet de koning, maar zij zelf te Munster de instelling van het hof hadden „gepresseert”. In dit verband bracht Brun ook de „ellenden” in de landen van Overmaas ter sprake, die naar zijn overtuiging „uyt d’inobservantie van dat point” voortkwamen.¹¹⁷ De ambassadeur zal niet verwacht hebben, dat zijn rede, die Vincent Richard betitelde als een „discours de parade”,¹¹⁸ zonder meer in politieke munt vertaald kon worden. In de volgende maanden kwam hij dan ook herhaaldelijk op hetzelfde chapter terug.¹¹⁹ Bij zijn vertrek naar Aken, in juni 1651, was er evenwel nog steeds geen beslissing over de Chambre Mi-Partie gevallen.

Tijdens het verblijf in de vrije keizerstad, waar de diplomaat bij de geneeskrachtige bronnen „quelque remède” voor zijn gezondheid zocht¹²⁰ en waar hij wellicht logeerde in het refugiehuis van de abdij Kloosterrade,¹²¹ werd hij van nabij geconfronteerd met de toestand in de landen van Overmaas. Zijn bevindingen waren van dien aard, dat hij in een verontwaardigde brief aan de Staten-Generaal zijn gemoed luchtte. De gezant geselde vooral het harde optreden van de ontvangers der kerkelijke goederen in de landen van Overmaas: „Je vois icy sur mes bras infinité de pasteurs, curés, religieux et autres ecclésiastiques des mesmes quartiers d’Outremeuse, chassés de leurs maisons, dépouillés de leurs biens et réduits à des extrémités et misères incroyables par la saisie que vosdicts receveurs font de tous leurs biens”.¹²² De aantasting van de bestaanszekerheid van de geestelijkheid door de inbeslagneming van

de tienden en door de verpachting van de kerkelijke goederen was bij de Spaanse autoriteiten gevoelig aangekomen. Reeds eind 1650 was op hun bevel de ontvanger van de landen van Valkenburg en Dalhem, Adolf van Padborn, gearresteerd en in het fort Navagne opgesloten.¹²³ De Staten-Generaal hadden scherp tegen deze gevangenneming geprotesteerd en onder de druk daarvan was Padborn in februari 1651 wederom uit de detentie ontslagen, volgens Brun in de hoop dat hij voortaan zijn „injuste procédé” zou matigen. De Staatse ambtenaar had zijn excessen evenwel verdubbeld, hetgeen Brun reeds in april 1651 aan de kaak gesteld had als „une inhumanité qui crie vengeance devant Dieu et devant le monde”.¹²⁴ De gezant deelde de Staten-Generaal thans zonder omslag mede, dat voor de Brusselse regering de maat vol was, en dat zij de commandanten van de nabije forten bevel gegeven had „à main armée” de Staatse gewelddaden te keren.¹²⁵ Oog in oog met het onrecht dat de bevolking in de landen van Overmaas werd aangedaan, en in het besef dat de Chambre Mi-Partie ondanks de herhaalde Staatse beloften nog steeds niet van stapel gelopen was, vond de ambassadeur het niet langer verantwoord – zo berichtte hij de Staten-Generaal – om een matigende invloed op de directieven van zijn regering uit te oefenen.

Toen deze brief op de plaats van bestemming arriveerde, had de Grote Vergadering het overleg inzake de Chambre Mi-Partie hervat. Kennelijk stonden de beraadslagingen ditmaal onder een gunstiger gesternte. Staatse gesprekspartners verzekerden Vincent Richard in de eerste dagen van juli 1651, dat het besluit over de oprichting van het gerechtshof nog vóór de slotzitting gearresteerd zou worden, hetgeen de sceptische ambassadesecretaris de verzuchting ontlokte: „Plega a Dios salga verdadero este aviso”.¹²⁶ Ook de raadpensionaris van Holland, Jacob Cats, met wie Vincent Richard enige dagen later een lang onderhoud had, liet over deze gunstige uitslag geen twijfel bestaan.¹²⁷ Inderdaad werd op 18 juli 1651 in de Grote Vergadering de resolutie aangenomen die de oprichting van de Chambre Mi-Partie decreteerde. Tegelijkertijd gaven de zeven provincies hun goedkeuring aan de eenendertig artikelen tellende instructie voor het gerechtshof, een slechts in details gewijzigde versie van de concept-instructie die Holland in 1648 ingediend had.¹²⁸ De unanimiteit van deze besluiten demonstreert, dat de oppositionele gewesten tenslotte over hun bezwaren

heengestapt waren. Wellicht werd deze toegeving voor hen vergemakkelijkt door het uitdrukkelijke voorschrift, dat in afwachting van een uitspraak door de Chambre Mi-Partie het Staatse gezag in de landen van Overmaas onverminderd gehandhaafd moest blijven.¹²⁹ Bij schrijven van 21 juli 1651 stelden de Staten-Generaal ambassadeur Brun op de hoogte van de genomen resoluties. Zij verzekerden hem, dat zij geen andere bedoeling hadden dan het vredesverdrag „religieusement” in acht te nemen, en spraken de hoop uit, dat Brun daar nog lange jaren „tesmoing oculaire” van mocht zijn. Hunne HoogMogenden maakten van de gelegenheid gebruik – ongetwijfeld mede als reactie op de verwijten in Bruns brief van 3 juli – om het optreden van de Spaanse soldateska in de landen van Overmaas te veroordelen. Zij berichtten Brun, dat veertig ruiters van het garnizoen van de stad Limburg op zondag 16 juli 1651 gereformeerde kerkgangers te Vaals aangevallen en verwond hadden en noemden deze brutale overval symptomatisch voor de Spaanse „violences” in het betwiste gebied. In het belang van „cet illustre édifice de la paix” verzochten Hunne HoogMogenden de gezant ertoe bij te dragen, dat aan de excessen paal en perk gesteld werd.¹³⁰ Uit een brief van Brun aan de Spaanse goeverneur van de stad Gulik – op 31 juli 1651 te Aken geschreven – blijkt, dat de ambassadeur er niet over peinsde zulk een houding aan te nemen, maar dat hij integendeel de militaire commandanten aanspoorde, de koninklijke ambtenaren „con fuerzas” bij te staan ten einde de autoriteit van de koning in het omstreken territorium te handhaven.¹³¹

Na zijn terugkeer uit Aken hield Antoine Brun op 18 augustus 1651 – één dag voordat zijn echtgenote het leven schonk aan een „grosse Hollandoise”¹³² – andermaal een redevoering in de Grote Vergadering, die op het punt stond uiteen te gaan. Een oproep om de Chambre Mi-Partie spoedig te convoceren was in de toespraak verwerkt.¹³³ Vooreerst was het woord evenwel aan de regering van de Spaanse Nederlanden. Een afschrift van de instructie voor de Chambre Mi-Partie werd ter beoordeling voorgelegd aan de Raad van State te Brussel.¹³⁴ Brun toonde zich al spoedig teleurgesteld over de traagheid die de Raad bij de behandeling van deze aangelegenheid aan de dag legde. De gezant achtte een snelle beslissing vooral gewenst met het oog op de zorgelijke toestand in de landen van Overmaas, waar de koning naar zijn overtuiging steeds meer houvast verloor.¹³⁵ Brun was evenwel niet bij

machte enige versnelling in het tempo van de Brusselse regeringsinstanties teweeg te brengen. Onder meer vond men daar het aantal rechters in de Chambre Mi-Partie – acht aan elke zijde – aan de hoge kant. Een vermindering van dit getal zat er volgens Brun evenwel niet in, omdat iedere provincie in het gerechtshof vertegenwoordigd diende te zijn en Holland als vanouds aanspraak maakte op twee zetels. Het zou zeker geen goede politiek zijn om dit gewest, dat steeds op de bres gestaan had voor het behoud van de vrede, in dezen te grieven.¹³⁶ Een ander punt van discussie was de vraag, welke stad in de Zuidelijke Nederlanden in aanmerking kwam om de Chambre Mi-Partie onderdak te bieden. Antoine Brun toonde zich geporteerd voor het Brabantse Lier, dat een gunstige geografische ligging had en waar geen andere centrale instelling zetelde.¹³⁷ Begin december 1651 werden de beraadslagingen tenslotte beëindigd en nam de Brusselse regering het besluit de door de Staatsen opgestelde instructie te accepteren. Wel kreeg Brun opdracht enige wijzigingen in de tekst voor te stellen.¹³⁸ Blijkens schrijven van 22 december 1651 kweet de gezant zich van deze taak.¹³⁹ Nog op dezelfde dag deden de Hollandse afgevaardigden in de Staten-Generaal de voorslag thans onverwijld over te schakelen naar de volgende fase: de benoeming van de rechters en de vaststelling van de vraagstukken waarmee de Chambre Mi-Partie in eerste instantie belast zou worden.¹⁴⁰

Aan het einde van het jaar 1651 kan geconstateerd worden, dat sedert de dood van prins Willem II inzake de Chambre Mi-Partie een wezenlijke vooruitgang geboekt was. Op het politieke vlak correspondeerde daarmee een zekere verbetering in de verhouding tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden. Deze – gematigde – opheldering van het politieke klimaat werd vooral bepaald door de omstandigheid, dat sedert het overlijden van Willem II de provincie Holland het roer van „desen Staet” in handen had en een verankering van de door haar in 1648 bevochten vrede wenste. Typerend voor deze houding is een uitspraak van Adriaan Pauw, die in het najaar van 1651 Jacob Cats als raadpensionaris van Holland afloste. Hij liet Brun na zijn ambtsaanvaarding weten, „que dentro de seys meses esperaba terminar todas las dificultades dependientes del tratado de paz y clavarla de tal manera que nunca pudiese ser derribada”.¹⁴¹ Ook koning Filips IV stelde het behoud van de vrede boven andere overwegingen. Hij scherpte Antoine

Brun in, dat de verdediging van zijn rechten in kwesties zoals de landen van Overmaas onder geen beding mocht leiden tot een breuk met de Verenigde Nederlanden.¹⁴² Ongetwijfeld zullen de internationale conflicten waarin Spanje en de Verenigde Provinciën verwickeld waren – een Spaans-Franse oorlog, een Spaans-Portugese oorlog, een Nederlands-Portugese krachtmeting in de koloniën en een toenemende spanning tussen de Engelse en Nederlandse republiek¹⁴³ – de wens naar een betere wederzijdse verstandhouding gestimuleerd hebben. Deze toenadering ging overigens niet zover, dat beide partijen op betwiste punten werkelijk bereid bleken tot inbinden. Zij hielden integendeel in vraagstukken die te Munster opengelaten waren, halsstarrig aan hun werkelijke of vermeende rechten vast. Deze intransigente houding leidde met name in de landen van Overmaas tot kritieke situaties, die een belasting voor de Spaans-Staatse betrekkingen vormden en onderling wantrouwen voedden. Zulk een dieptepunt werd onder meer bereikt in de eerste maanden van het jaar 1652. Een Spaanse troepenmacht van twee- à drieduizend manschappen had zich in het land van Valkenburg gelegerd en er alle onderhorige dorpen gebrandschat. Rond de jaarwisseling waren de militairen verder getrokken naar hun winterkwartieren te Straelen, evenwel met de belofte „dat se ten langsten binnen 2 à 3 maenden vermeynden wederom te commen om voorts op te maken, wat se nu mosten laeten”.¹⁴⁴ Toen ambassadeur Brun begin januari 1652 een bezoek aan de Staten-Generaal bracht „a augurar el buen año”, beantwoordden Hunne HoogMogenden de nieuwjaarswens wel „con mucha cortesía”, maar deden zij vervolgens hun beklag over de Spaanse inval in de landen van Overmaas en de daarbij bedreven wandaden. Zij noemden het onduldbaar, dat vreemde troepen zich binnen het schootsveld van een van hun belangrijkste vestingen – Maastricht – vertoonden. Antoine Brun repliceerde, dat de Staatse gouverneur van Maastricht, Rijngraaf Frederik Magnúš, het verblijf van de Spaanse troepen in het land van Valkenburg geprovoceerd had. Zijn waarschuwing aan de Spaanse bevelhebber om niet door gebieden te trekken die onder jurisdictie van de Staten-Generaal stonden, had de Spaanse commandant genoodzaakt juist wel zijn route door de landen van Overmaas te nemen. Toegeven aan de sommatie van de Rijngraaf kon immers uitgelegd worden als zwichten voor de Staatse aanspraak op de soevereiniteit. Brun berichtte de Brusselse regering na afloop van het

gesprek, dat de audiëntie op een heftig debat uitgelopen was en dat hij het er niet slecht afgebracht had. De gezant sprak de verwachting uit, dat het incident ditmaal geen gevolgen zou hebben, maar deed een beroep op de aartshertog en de legerleiding om zulke confrontaties in de toekomst te vermijden en derhalve geen troepen meer in de landen van Overmaas te legeren.¹⁴⁵

Voor zover een zodanige afspraak inderdaad tot stand kwam, werd hij reeds in februari 1652 met voeten getreden door Spanje's bondgenoot tegen wil en dank, de van huis en haard verdreven hertog Karel IV van Lotharingen, die zijn huurlingen bij gebrek aan soldij sedert jaar en dag op het platteland liet parasiteren. In de winter van 1652 vereerden de Lotharingers – op doortocht naar het hertogdom Limburg – ook de landen van Overmaas met een bezoek, waarbij zij volgens Brun alle denkbare schade aanrichtten.¹⁴⁶ Zo doodden zij onder meer enige soldaten van het Staatse garnizoen van 's-Hertogenrade. Uit verontwaardiging over deze excessen gelastten de Staten-Generaal de stopzetting van alle conferenties met ambassadeur Brun. Voor de Spaanse gezant was deze maatregel een hele opluchting: „Ik verkies hun stilzwijgen boven hun klachten, die zonder twijfel vergezeld zouden gaan van bedreigingen welke ik niet over mij heen zou mogen laten gaan, terwijl ik aan de andere kant evenmin zou weten wat hun te antwoorden, want ik had hun beloofd, dat zulke militaire doortochten voortaan achterwege zouden blijven”.¹⁴⁷ Inmiddels beraadslaagden de Staten-Generaal over vergeldingsmaatregelen, waarbij de gemoederen hoog opliepen. De welbekende Amsterdamse regent Andries Bicker, die eertijds zijn machtige invloed ten gunste van de Munsterse vrede aangewend had, verzette zich tegen het voorstel in het hertogdom Limburg retorsies te houden. Het door de Zeeuwse afgevaardigde Adriaan Veth uitgesproken verwijt dat de Amsterdammer sprak als een echte Spanjaard – „bueno y franco español” – beantwoordde de bejaarde politicus met de verzekering dat hij zich eerder in stukken zou laten hakken dan toe te stemmen in zulke vijandelijkheden, die de vrede in discrediet brachten.¹⁴⁸ Het overleg in de Staten-Generaal had nog niet tot een resolutie geleid, toen Antoine Brun uit de landen van Overmaas berichten ontving die hem in staat stelden een tegenoffensief in te zetten. Soldaten van het Maastrichtse garnizoen waren in het land van Valkenburg begonnen enige kapellen te verwoesten, de altaren

neerhalend en de beelden en andere ornamenten verwijderend. Met name hadden zij de kapel van Sint-Servatius te Vaesrade vernield en te Geleen en Klimmen soortgelijke demolities aangericht.¹⁴⁹ Brun beschouwde dit optreden als een wraakoefening voor de doortocht van de Spaanse en Lotharingse troepen. Naar de ambassadeur het formuleerde, was deze heiligschennis voldoende motief om hem uit 's-Gravenhage terug te roepen. Hij suggereerde de Brusselse regering een tegenactie te ondernemen en opperde de mogelijkheid van een bezetting van de kastelen te Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade, waar slechts kleine garnizoenen gelegerd waren. Kennelijk schrok echter Brun zelf terug voor de consequenties van zo'n openlijke oorlogsdaad, want hij liet zijn voorstel in één adem volgen door de constatering, dat zulk een actie een ernstig conflict zou oproepen, terwijl de koning er in iedere brief op hamerde, dat het in geen geval tot een breuk met de Zeven Provinciën mocht komen.¹⁵⁰ In feite beperkte de ambassadeur zich dan ook tot het indienen van een scherp protest.¹⁵¹ De Staten-Generaal keurden de aangerichte vernielingen prompt af en beloofden Brun, dat de daders gestraft zouden worden. De regering der Spaanse Nederlanden distantieerde zich op haar beurt van de euveldeeden der Lotharingse soldeniers, waarna de wederzijdse ontstemming wegebe en de conferenties hervat werden.¹⁵²

Ondanks alle geagiteerdheid in de turbulente eerste maanden van het jaar 1652 nam Antoine Brun juist in die periode een initiatief van verstrekkende betekenis voor de landen van Overmaas. Reeds in het begin van zijn gezantschap had hij blijk gegeven van scepticisme tegenover een justitiële oplossing van het Overmase geschil. De leden van de hem toegewezen commissie uit de Staten-Generaal hadden herhaaldelijk te kennen gegeven, dat de Verenigde Nederlanden een politiek vergelijk prefereerden boven een rechterlijke uitspraak. Nu de bijeenroeping van de *Chambre Mi-Partie* nog slechts een kwestie van tijd leek, achtte Brun het ogenblik gekomen, zich andermaal te bezinnen op de vraag of men de Overmase controverse wel aan het gerechtshof zou voorleggen. In een brief aan de regering te Brussel noemde hij het noodzakelijk in een aangelegenheid als deze geen blad voor de mond te nemen, maar alles onomwonden te zeggen „*como en una santa confesión*”. De daad bij het woord voegend sprak de Haagse

gezant de vrees uit, dat er geen hecht fundament voor de Spaanse aanspraak op de soevereiniteit bestond. Wanneer de koning er via een minnelijke schikking in slaagde de helft van het omstreden gebied te behouden – met een garantie voor de katholieke godsdienst en de materiële positie van de geestelijkheid in de Staatse helft – zou dat volgens de ambassadeur geen slechte oplossing zijn.¹⁵³ Te Brussel boog de Raad van State zich over Bruns voorstel. Behalve de brief van de ambassadeur kwam daar een negenendertig artikelen tellende deductie ter sprake, die een lid van de Raad van Brabant, Leonard de Herre, op last van de regering samengesteld had om 's konings recht op de landen van Overmaas te staven.¹⁵⁴ De leden van de Raad van State concludeerden na lezing van dit relaas, dat het recht van de koning „claro, seguro y indubitable” was. Eenstemmig veroordeelden zij dan ook het denkbeeld van een verdeling en adviseerden aartshertog Leopold Willem de raadsheer Leonard de Herre naar 's-Gravenhage te zenden om de ambassadeur nader in te lichten.¹⁵⁵ In maart 1652 verbleef De Herre inderdaad een tiental dagen op de Haagse ambassade.¹⁵⁶ Hij slaagde er evenwel niet in Brun van de geldigheid van zijn argumenten te overtuigen. In een uitvoerige, voor de landvoogd bestemde rescriptie zette de ambassadeur zijn standpunt nog eens uiteen. Hij was van mening dat de deductie van De Herre, hoe vernuftig die ook opgesteld was, geen steekhoudend bewijs bevatte voor de essentiële stelling dat de landen van Overmaas afhankelijk waren van de hoofdstad Limburg aan de Vesder. De gezant vroeg zich af, of zulk een bewijs wel te leveren was en noemde het dan ook dubieus, dat de koning het pleit voor de Chambre Mi-Partie kon winnen. Bovendien zou het gerechtshof waarschijnlijk lange tijd nodig hebben om tot een uitspraak te komen. Brun vreesde, dat de Staatsen die tijd zouden gebruiken om de jurisdictie van de koning in de landen van Overmaas de genadeslag toe te brengen. Diepgaand schilderde hij het verval van het koninklijke gezag sedert 1647: geen enkele Spaanse functionaris had sindsdien metterdaad in de landen van Overmaas kunnen resideren. Het machtige garnizoen van Maastricht verzekerde de Staatsen een overwicht, waar de zwakke eenheden van Navagne¹⁵⁷ en Limburg niet aan konden tornen. De ambassadeur noemde het een betreurenswaardige nalatigheid, dat de Brusselse regering de militaire bezetting van de drie kastelen door de Staatsen niet bijtijds ongedaan gemaakt had, een actie waarom hij zelf

destijds met nadruk maar vergeefs gevraagd had. De ondeugdelijke juridische bewijsvoering alsook de fatale toestand in de landen van Overmaas vereisten thans, zo eindigde Brun, een doeltreffender aanpak dan van de *Chambre Mi-Partie* te verwachten was. Daarom pleitte hij andermaal voor de „*via concordiae*”, waardoor tenminste de helft van het betwiste gebied voor de koning behouden kon blijven en de verhouding met de Verenigde Nederlanden niet langer door dit netelige probleem vertroebeld zou worden.¹⁵⁸

Brun, die gehoopt had dat aartshertog Leopold Willem uit eigen beweging een besluit over het voorstel zou nemen, raakte „in cholere” toen hij uit Brussel vernam, dat de landvoogd opnieuw het advies van de Raad van State ingeroepen had. De ambassadeur twijfelde er niet aan, dat dit „*contrarie aen onse intentie*” zou uitvallen.¹⁵⁹ Inderdaad was het advies dat de Raad van State op 2 april 1652 uitbracht, een reprise van het eerder ingenomen standpunt. De Raad constateerde andermaal „*con mucha satisfacción*”, dat het recht van de koning zo duidelijk en goed gefundeerd was, dat er niet aan te tornen viel. De raadsleden waarschuwden, dat bij een verdeling het katholieke geloof in de Staatse helft ongeacht een eventuele garantie van de Staten-Generaal schade zou oplopen, omdat het een „*máxima fundamental*” van de Staatsen was het katholicisme niet te dulden. Zulk een resultaat achtten de raadsheren voor de koning oneervoller dan het – volgens hen ondenkbare – geval, dat Spanje het proces voor de *Chambre Mi-Partie* zou verliezen.¹⁶⁰ Met ongeduld wachtte Antoine Brun de gehele maand april op een beslissing van de aartshertog. Toen deze niet afkwam besloot de gezant – „niettegenstaende grotelicx discommodirt sijnde aen zijn knije”¹⁶¹ – zelf naar het Zuiden te reizen om te pogen de landvoogd voor zijn standpunt te winnen. Hij nodigde de sedert 5 maart te 's-Gravenhage vertoevende abt Lamberti uit hem te vergezellen.¹⁶² Deze invitatie demonstreert niet alleen het vertrouwen dat de abt van Kloosterrade bij Brun genoot, maar bewijst evenzeer dat Lamberti, die in 1650 zwoer bij de *Chambre Mi-Partie* als enig redmiddel voor de landen van Overmaas, zijn opvattingen overeenkomstig diens denkbeelden herzien had. De reis van het duo naar de Spaanse Nederlanden had in mei 1652 plaats. Zij troffen aartshertog Leopold Willem niet te Brussel, maar in het legerkamp te Broekburg in het huidige Frans-Vlaanderen, waar hij de campagne tegen Frankrijk – tenminste nomi-

naal – leidde.¹⁶³ Onder zijn presidium werd een speciale junta voor de bespreking van het Overmase probleem bijeengeroepen. Antoine Brun en Charles de Hovynes, lid van de Raad van State, vertolkten daar de twee tegengestelde opvattingen.¹⁶⁴ Ook abt Lamberti werd gehoord en ondersteunde als vooraanstaand lid van de Staten van Overmaas Bruns pleidooi voor een accommodement.¹⁶⁵ Aartshertog Leopold Willem weigerde evenwel in deze aangelegenheid een uitspraak te doen. Hij verwees Antoine Brun naar de koning als de enige autoriteit die een beslissing over het voorstel – dat een afwijking van het Munsterse tractaat inhield – kon nemen. De landvoogd gaf dan ook de ambassadeur en de Raad van State opdracht alle relevante documenten naar Madrid te zenden.¹⁶⁶ In een begeleidend schrijven aan de koning volhardde Leopold Willem in zijn neutrale houding en verzocht alleen om een spoedige toezending van de koninklijke beslissing.¹⁶⁷

Te Madrid is de aangelegenheid ongetwijfeld door de gebruikelijke kanalen – *Consejo de Flandes* en *Consejo de Estado* – gesluisd en aan koning Filips IV voorlegd, voordat het op 16 juli 1652 gedateerde antwoord aan aartshertog Leopold Willem geredigeerd werd. Dit schrijven bevatte een duidelijke uitspraak ten gunste van de *Chambre Mi-Partie*. Het gerechtshof werd geroemd als de koninklijke weg – „el camino real” –, waardoor alle daden van geweld verholpen en de vrede verzekerd zou worden, en waaraan ook het slechten van het Overmase geschil toevertrouwd moest blijven.¹⁶⁸ Met genoegdoening berichtte Charles de Hovynes het nieuws een maand later aan de nog steeds oorlogvoerende landvoogd.¹⁶⁹ Ook Antoine Brun gaf zich – zij het nolens volens – gewonnen.¹⁷⁰ De pragmatische benadering van de ervaren diplomaat had het moeten afleggen tegen de starre en formalistische houding van Madrid en Brussel.

Middelerwijl waren de Spaans-Staatse besprekingen over de modaliteiten van de *Chambre Mi-Partie* tot een goed einde gebracht. Zoals reeds vermeld, had de Brusselse regering in december 1651 de instructie voor genoemde *Chambre*, die de Grote Vergadering te 's-Gravenhage een half jaar tevoren gearresteerd had, behoudens enige detailkwesties aanvaard. In de periode van januari tot juni 1652 werden deze punten alsnog geregeld en de institutionele aspecten van de *Chambre Mi-Partie* definitief vastgesteld. Zo werd op verlangen van de Brusselse regering

in de instructie de passus ingelast, dat haar vonnissen geen hoger beroep toelieten.¹⁷¹ Verder kwamen Brun en de Staatse afgevaardigden overeen, dat de Kamer afwisselend te Mechelen en Dordrecht zou zetelen en niet, zoals eerder overwogen was, te Lier en Breda.¹⁷² Ook bereikten de onderhandelaars overeenstemming over het formulier voor de benoemingsbrieven van de rechters en over de bewoordingen van de door hen te zweren eed.¹⁷³ Een zelfde akkoord troffen zij inzake het ambt van de griffiers en aangaande de zegels.¹⁷⁴ Eind juni 1652 werden de laatste plooiën gladgestreken: op verzoek van Brun schrapten de Staten-Generaal in het formulier voor de eed van de griffiers de woorden „Hooge Moogende” („hauts puissants”), omdat de koning in dat document ook zonder nadere titulatuur genoemd werd.¹⁷⁵ Op de conferentie van 12 juli 1652 tekenden Brun en de afgevaardigden uit de Staten-Generaal tenslotte de definitieve tekst van de overeenkomst.¹⁷⁶ Aan de rechtsgeldigheid daarvan ontbrak nu slechts de ratificatie door de respectieve soevereinen. Omdat bekrachtiging door de koning een tijdrovende aangelegenheid was, stelde Brun voor, de Chambre Mi-Partie in afwachting van de koninklijke bezegeling alvast bijeen te roepen. De Staten-Generaal waren aanvankelijk niet tot zulk een voortijdige opening genegen. Zij zwichtten evenwel voor het dringende verzoek van de ambassadeur. Als voorwaarde eisten Hunne Hoog Mogenden wel een verklaring van aartshertog Leopold Willem, inhoudende dat de koning de ratificatie zou verlenen. De aartshertog vond het echter niet passend aldus in de bevoegdheden van zijn koninklijke neef te treden en hield aan de geijkte procedure vast.¹⁷⁷ Zo duurde het tot 6 november 1652, voordat Antoine Brun de door koning Filips IV op 21 september getekende akte van ratificatie aan de Staten-Generaal kon overhandigen.¹⁷⁸ Enige weken later, begin december 1652, kon hij het Staatse equivalent in ontvangst nemen.¹⁷⁹

In dezelfde decembermaand kreeg ook een ander, voor het functioneren van de Chambre Mi-Partie essentieel onderdeel zijn beslag: de benoeming van de rechters. Aan Staatse zijde berustte het benoemingsrecht bij de respectieve provincies en verleenden de Staten-Generaal slechts de institutie. Gelderland, Holland en Friesland wezen reeds in februari 1652 rechters voor de hun toekomende zetels aan.¹⁸⁰ Overijssel volgde in mei.¹⁸¹ Na een rappel door de Staten-Generaal schaarden ook Utrecht¹⁸² en Groningen¹⁸³ zich in het gelid. Zeeland bleef even-

wel in gebreke. In september 1652 deed dit eigengereide gewest in de Staten-Generaal zelfs een voorstel, dat erop neerkwam de gehele *Chambre Mi-Partie* maar naar de rommelzolder te verwijzen.¹⁸⁴ Het Zeeuwse betoog vond bij Hunne HoogMogenden geen weerklank, te minder omdat intussen de Engels-Nederlandse handelsrivaliteit uitmondte in een openlijke oorlog en er in de Verenigde Provinciën toch al beduchtheid bestond voor een toenadering van Spanje tot Engeland.¹⁸⁵ Vooral Holland benadrukte, dat het een goede verstandhouding met Spanje op prijs stelde en dat de bijeenroeping van de *Chambre Mi-Partie* een te Munster aangegaan verdragsartikel was.¹⁸⁶ Tegen heug en meug ging ook Zeeland uiteindelijk overstag en presenteerde het op 2 december 1652 zijn kandidaat voor de *Chambre Mi-Partie* aan de Staten-Generaal.¹⁸⁷

Aan Spaanse zijde was de benoemingsprocedure een eenvoudiger aangelegenheid. De acht rechters werden daar aangesteld door de soeverein, in de persoon van diens plaatsvervanger, aartshertog Leopold Willem. In april 1652 diende de Raad van State een tien namen bevattende voordracht in, waaruit de aartshertog acht personen koos.¹⁸⁸ Tot Bruns verbolgenheid bevond zich onder de benoemden slechts één van de gegadigden die hij zelf voorgesteld had.¹⁸⁹ De gezant zag in deze veronachtzaming van zijn aanbeveling een machinatie van de hem slechtgezinde Raad van State en vroeg zich af, of de aangewezen rechters wel over voldoende capaciteiten beschikten,¹⁹⁰ een scepsis die hij niet getoond had, toen de namen van de eerste vier Staatse rechters bekend gemaakt waren. Over hún kwaliteiten had de ambassadeur integendeel de loftrumpet gestoken. Hij had hen niet alleen geschetst als geleerde mannen, maar evenzeer als in zaken van stad en land bedreven politici, die een hoog aanzien genoten en gefortuneerd waren.¹⁹¹ Kennelijk miste Brun een dergelijke achtergrond bij de Zuidnederlandse rechters, die nagenoeg uitsluitend uit de justitieraden gerecruteerd waren. Ook abt Lamberti schaarde zich in het koor van de ontevreden. Misnoegd constateerde hij, dat zijn Dalhemse tegenvoeter Arnold Verheyen in het college van rechters opgenomen was „gelijck Pilatus in 't Credo”.¹⁹² Ongeacht deze commentaren was de procedure te Brussel afgerond op een tijdstip, waarop de Staten-Generaal te 's-Gravenhage nog maanden te kampen hadden met gewestelijke traagheid en onwil. Toen de Zeeuwse oppositie in december 1652

uiteindelijk overwonnen was, waren de provincies Gelderland en Holland genoodzaakt nieuwe leden voor de Chambre Mi-Partie aan te wijzen wegens overlijden of resignatie van de in februari 1652 benoemden.¹⁹³ Op 23 december 1652 was het Staatse achttal tenslotte compleet en werden de rechters door de Staten-Generaal in hun ambt bevestigd. Tegelijkertijd resolveerden Hunne HoogMogenden, dat thans met de Spaanse ambassadeur een datum voor de opening van de Chambre Mi-Partie overeengekomen zou worden.¹⁹⁴ Op oudejaar 1652 werd door Antoine Brun en de afgevaardigden uit de Staten-Generaal 1 maart 1653 als zodanig vastgesteld.¹⁹⁵

Met dit eindpunt in zicht was het voor Brun een harde tegenslag, dat aan de afgesproken datum niet de hand gehouden werd. Tengevolge van verscheidene factoren trad een nieuwe stagnatie op, waardoor het gehele jaar 1653 als een soort van quarantaine-periode verstreek, voordat de poorten van het hoge hof tenslotte open gingen. De troepen van hertog Karel IV van Lotharingen, de condottiere-bondgenoot van Spanje, zorgden in de winter en in het voorjaar van 1653 andermaal voor een vertroebeling van de Spaans-Nederlandse verhouding en veroorzaakten daardoor mede oponthoud voor de Chambre Mi-Partie. De „Lorreinen” nestelden zich ditmaal niet alleen in de landen van Overmaas, maar ook in de Meierij van 's-Hertogenbosch en in de vrije rijksheerlijkheid Gemert, die aan de Duitse Orde toebehoorde. Zij begingen daarbij ongehoorde gruweldaden zoals het levend begraven van mensen en het verkrachten van vrouwen in het bijzijn van hun mannen.¹⁹⁶ Raadpensionaris Pauw – zelf nog slechts een maand van zijn overlijden verwijderd¹⁹⁷ – rapporteerde deze wreedheden aan zijn vriend Brun, die antwoordde, dat de Lotharingers in het gebied van de koning bijna even woest tekeer gingen.¹⁹⁸ De schending van het Staatse grondgebied werd door de Staten-Generaal hoog opgenomen. Zij besloten de indringers met wapengeweld te verdrijven. Er werden troepen naar Brabant gedirigeerd, die de Lotharingers te Liessel aanvielen en verjoegen.¹⁹⁹ Ook te Ubach in het land van 's-Hertogenrade gingen de Staatsen tot de aanval over. Na een heftig gevecht, waarbij aan weerszijden veel doden en gewonden vielen, dwongen zij de Lotharingse eenheden – veertien compagnieën infanterie – tot de aftocht. De Staten-Generaal zonden voorts een plechtige deputatie naar ambassadeur Brun om tegen de inval te protesteren. De gezant had de Staatsen

vóór de bezending ondershands bezworen hun protest zo te formuleren, dat hij niet genoodzaakt zou zijn zich uit 's-Gravenhage terug te trekken.²⁰⁰ Zulk een matiging zal zeker naar de smaak van de provincie Holland zijn geweest, die naar een woord van Aitzema steeds bevreesd was door dergelijke incidenten „te sullen vervallen in verwyderinge en door verwyderinge in oorlogh met Spangien”.²⁰¹ Volgens Bruns informatie namen de Staten-Generaal het de koning vooral kwalijk, dat de Lotharingse „stroopers ende rovers”²⁰² vanuit de Spaanse Nederlanden als uitvalsbasis konden opereren. Bruns repliek op zulke verwijten was, dat de Lotharingers niet onder het bevel van de koning stonden, maar onder dat van hun eigen hertog, Karel IV, die als soeverein vorst naar believen handelde.²⁰³ In feite was de regering van de Spaanse Nederlanden niet bij machte de Lotharingse contingenten, die zij broodnodig had voor de strijd tegen Frankrijk, maar wier soldij zij niet kon betalen, in het gareel te houden.²⁰⁴ Voor ambassadeur Brun was het wangedrag van de Lotharingers een hard gelag. Zijn primaire, steeds opnieuw door de koning benadrukte taak: consolidering van de vrede,²⁰⁵ werd telken jare door de strooptochten van de Lotharingers gedwarsboomd. Ontmoedigd berichtte hij koning Filips, dat de Staatsen bij zulke gelegenheden „no hablan sino de romper la paz”.²⁰⁶ Dit waren volgens de gezant geen loze dreigementen. Als de Verenigde Nederlanden niet reeds in een zware oorlog met Engeland verwickeld waren geweest, zou met name de grensoverschrijding van januari-februari 1653 naar Bruns overtuiging voldoende „motivo de guerra” geweest zijn.²⁰⁷

Het bericht over een nieuwe inval van Lotharingse soldaten in de landen van Overmaas verraste Brun in mei 1653 te Brussel. De gezant vertoefde aldaar om de verontrustende situatie in de Overmase kwartieren en met name het gestadig slinken van de koninklijke autoriteit met aartshertog Leopold Willem te bespreken.²⁰⁸ Ook nu oefenden de soldeniers – ongeveer duizend man sterk²⁰⁹ – hun handwerk vakkundig uit. Zij terroriseerden vooral de omgeving van de stad 's-Hertogenrade, waar zij volgens een mededeling van Rutger Huygens barbaarse wreedheden bedreven²¹⁰ en onder meer het dorp Ubach, schouwtoneel van hun recente nederlaag, in brand staken.²¹¹ Richard noemde hen in een brief aan Brun „peor que Turcos”.²¹² In een onderhoud met hertog Karel van Lotharingen te Brussel verweet Brun de vorst, dat de herhaalde legering van troepen in de landen van

Overmaas strijdig was met de politieke intenties van de koning. De hertog toonde zich niet onder de indruk van dit betoog,²¹³ maar gaf wel de geruststellende verklaring, dat zijn manschappen reeds uit de landen van Overmaas weggetrokken waren.²¹⁴ De secretaris van aartshertog Leopold Willem, Don Agustín Navarro Burena, bevestigde dit bericht op 31 mei,²¹⁵ dezelfde dag waarop Brun te 's-Gravenhage terugkeerde.²¹⁶ De concentratie van Staatse troepen te Maastricht, die de expresse opdracht hadden de Lotharingers andermaal te verdrijven, zal de aanleiding tot deze aftocht geweest zijn.²¹⁷

Op de dag van Bruns terugkeer te 's-Gravenhage, 31 mei 1653, was de vastgestelde datum voor de opening van de *Chambre Mi-Partie* sedert drie maanden verstreken, zonder dat tot dusver één lid van het gerechtshof in de zetelplaats Mechelen verschenen was. Deze opschorting kan niet alleen op rekening geschreven worden van de baisse in de Spaans-Nederlandse betrekkingen ten gevolge van de Lotharingse invallen. Om de nieuwe vertraging te verklaren is het nodig het jaar 1652 in herinnering te roepen, en met name Bruns te Madrid en Brussel verworpen voorstel het Overmase geschil in der minne te schikken. Aan Staatse zijde was bij de contacten met Brun de bereidheid tot zulk een politiek vergelijk herhaaldelijk uitgesproken en die verklaringen waren mede het uitgangspunt voor Bruns voorstel geweest. In feite wensten de Staten-Generaal niet alleen de Overmase kwestie aan het gerechtshof te onttrekken, maar alle „points controvers, qui sont d'estat à estar”,²¹⁸ zoals de grensscheiding in Vlaanderen en Brabant en de ruil van het Overkwartier van Gelderland. De *Chambre Mi-Partie* zou volgens deze opzet alleen belast blijven met rechtsgeschillen van lagere overheden en particuliere personen. Deze vergaande uitholling van de bevoegdheden van het hof toont aan hoe weinig vertrouwen de Verenigde Nederlanden reeds bij voorbaat in een justitiële oplossing van de Spaans-Nederlandse geschillen hadden. Door 's konings weigering het – veel beperktere – voorstel van Brun te accepteren, was de weg naar de onderhandelingstafel echter afgesneden. Uit vrees dat de landen van Overmaas de dupe van deze afzegging zouden worden, had de Brusselse regering besloten de koninklijke beslissing vooralsnog niet aan de Staatsen mede te delen, maar hen aan het lijntje te houden.²¹⁹ Deze tactiek werkte op den duur evenwel averechts. Immers in de loop van het jaar 1653 bleek, dat de Staten-Generaal de opening van de *Chambre*

Mi-Partie in afwachting van een koninklijke volmacht voor de onderhandelingen traineerden. In mei van dat jaar zei het lid van de Hollandse ridderschap Amelis van den Bouchorst, heer van Wimmenum, tegen Vincent Richard, dat de Verenigde Nederlanden geen opening van het gerechtshof wensten, vooraleer de koning de weg voor de conferenties vrijgegeven had.²²⁰ In de officiële contacten tussen de Staten-Generaal en Brun werd de vertraging verontschuldigd met procedure-kwesties. In de eerste plaats namen de Staatse rechters, die tegen 1 februari 1653 naar 's-Gravenhage geciteerd waren om hun akten van benoeming in ontvangst te nemen en vervolgens gezamenlijk naar Mechelen te reizen, het niet zo nauw met de vastgestelde datum. Eind februari 1653 waren de namens Utrecht, Friesland en Groningen benoemde rechters nog niet te 's-Gravenhage gearriveerd.²²¹ Na aankomst aldaar onderwierpen zij hun – reeds door koning Filips IV en de Staten-Generaal geratificeerde – instructie aan een nader onderzoek. Een aantal voorstellen tot aanvulling en verbetering was het resultaat van deze bezinning.²²² De Staten-Generaal lieten de rechtsgeleerde „consideration” door een commissie ad hoc onderzoeken. Nadat deze in mei 1653 haar rapport ingediend had, werd een concept-resolutie opgesteld, die ter beoordeling aan de provincies voorgelegd werd.²²³ Na hun akkoordbevinding arresteerden de Staten-Generaal tenslotte op 25 juni 1653 de resolutie, waarbij overeenkomstig de suggesties van de Staatse rechters de instructie voor de Chambre Mi-Partie op een aantal punten werd herzien.²²⁴

Intussen was bij Antoine Brun de gal overgelopen. In machteloze verontwaardiging ²²⁵ had hij herhaaldelijk tegen de Staatse verdragingspolitiek geprotesteerd.²²⁶ Bij een onderhoud met gedeputeerden der Staten-Generaal op 20 juni 1653 ontlaadde het gemoed van de – sinds zijn terugkeer uit Brussel door hevige koortsaanvallen geteisterde²²⁷ – ambassadeur zich in een felle uitbarsting. Zoals de Staten-Generaal naderhand in hun *Secrete Resolutiën* aantekenden, hadden de Staatse heren Brun meegedeeld, dat Hunne Hoog Mogenden er nog steeds de voorkeur aan gaven enige punten „à l'amiable”, buiten de Chambre Mi-Partie om, te regelen. Tevens hadden zij verklaard, dat in de instructie van het gerechtshof enkele additionele artikelen ingelast moesten worden. De gezant was over deze nieuwe eis in hevige toorn ontstoken en had er zich bitter over beklagd, „dat men niet een eijnde

maeckt van de Chambre Mipartie".²²⁸ Met de inhoud van de toegevoegde bepalingen – hem op 11 juli 1653 ter hand gesteld – ging hij overigens onmiddellijk akkoord. Zij handelden meest over betrekkelijk onbelangrijke aangelegenheden zoals het aanleggen van een voorraad blanco benoemingsbrieven om de aanstelling van nieuwe rechters te bespoedigen, het belastingvrij transport van de have der rechters, het bedrag van hun salaris, het reglement voor de griffiers en deurwaarders en dergelijke.²²⁹ Maar ook voor zulke wijzigingen van ondergeschikt belang was het nihil obstat van de landvoogd vereist. Zoals te verwachten was, vroeg deze het advies van de Raad van State, hetgeen betekende, dat de deuren van het ambtelijk overleg voorlopig achter deze aangelegenheid gesloten werden.²³⁰

In dit dood getij deden de Staten-Generaal in de zomer van 1653 aan Brun het voorstel een interimregeling voor de landen van Overmaas te treffen. De gezant, die sedert 1649 vergeefs voor zulk een voorlopige overeenkomst geijverd had, stemde toe.²³¹ Het door de Hollandse staatsman Hieronymus van Beverningk geredigeerde²³² en in oktober 1653 aan Brun overhandigde²³³ voorstel behelsde de volgende regeling: de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade zouden voorlopig onder het bestuur van de koning geplaatst worden en het land van Valkenburg onder dat van de Staten-Generaal.²³⁴ Dit als interim gepresenteerde arrangement vertolkte in werkelijkheid de naar Staatse opvatting optimale formule voor de bijlegging van het Overmase geschil. Het land van Valkenburg was een compact territorium en vormde aan gene zijde van de Maas het directe achterland van de stad Maastricht. Deze geografische eigenschappen verklaren de Staatse voorkeur voor inlijving van juist dit landschap. Reeds op het vredescongres te Munster hadden de Verenigde Nederlanden zich ten gunste van zulk een verdeling uitgesproken, en nadien, bij de gedachtenwisselingen met Brun over een accommodement, hadden zij het aanbod meer dan eens herhaald. De ambassadeur had het denkbeeld echter steeds van de hand gewezen, omdat Valkenburg volgens zijn informatie meer waard was dan Dalhem en 's-Hertogenrade samen, en omdat een rechtvaardige verdeling naar zijn overtuiging alleen verwezenlijkt kon worden door ieder landschap in twee gelijke helften te splitsen.²³⁵ Brun veroordeelde het interimvoorstel dan ook als een verkapte poging om een op Staatse maat gesneden accommodement te forceren. Tegelijkertijd ontnam hij

de Staatsen alle illusies omtrent de mogelijkheid tot verwerkelijking van een minnelijke schikking: hij deelde hun mede van de koning nooit andere opdracht ontvangen te hebben dan het Overmase geschil aan het oordeel van de Chambre Mi-Partie te onderwerpen.²³⁶

Na deze klare taal werden in oktober 1653 inzake deze Chambre uiteindelijk spijkers met koppen geslagen. De vaste commissie voor de conferenties met de Spaanse ambassadeur – waarin de nieuwe raadpensionaris van Holland, Johan de Witt, sedert augustus 1653 zitting had²³⁷ – concipieerde een tien artikelen omvattende „ampliatie” van de instructie voor het op te richten hof.²³⁸ De bij resolutie van 25 juni 1653 door de Staten-Generaal aanvaarde correcties en aanvullingen werden gecompriimeerd in deze ampliatie opgenomen. Van fundamenteel belang was het eerste artikel: het gerechtshof werd voorshands uitsluitend belast met het geschil over de landen van Overmaas. Andere „saecken van staedt” mochten niet in behandeling genomen worden, voordat in de Overmase kwestie vonnis gewezen was. Uitgezonderd werden slechts rechtsgedingen van lagere overheden en particuliere personen, die wel aanhangig gemaakt mochten worden.²³⁹ Brun accepteerde de ampliatie zonder omwegen.²⁴⁰ Op 17 oktober 1653 tekende hij samen met de leden van de Staatse commissie de additionele tekst.²⁴¹ Zes dagen later bepaalde Johan de Witt in overleg met de legatiesecretaris Vincent Richard, dat de opening van de Chambre Mi-Partie op 1 december zou plaatsvinden.²⁴² Brun zelf was op dat tijdstip reeds naar de Zuidelijke Nederlanden vertrokken om te voorkomen, dat de overeenkomst andermaal in bureaucratisch flegma zou verzanden.²⁴³ Een door aartshertog Leopold Willem in november te Doornik bijeengeroepen *junta ad hoc*²⁴⁴ sanctioneerde de getroffen regeling. Met deze goedkeuring op zak reisde Brun vervolgens naar Brussel, waar hij de bevoegde instanties aanzette tot uitvaardiging van de nodige missiven. Zo werden de Zuidnederlandse rechters naar Mechelen geciteerd, hun akten van benoeming uitgeschreven en werd de magistraat van de stad Mechelen aangezegd een passende huisvesting voor het gerechtshof in gereedheid te brengen.²⁴⁵ Toen Brun begin december 1653 te Mechelen poolshoogte ging nemen, waren de rechters er nog niet gearriveerd en was ook de vergaderplaats van het hof – bij gebrek aan geld voor meubilair, tapijten, verlichting en verwarming – nog niet in orde gebracht. Prompt deed Brun te Brussel zijn beklag en wees erop, dat de Staatse

rechters volgens berichten uit 's-Gravenhage op het punt stonden naar Mechelen te vertrekken. Het gaf toch geen pas, zo. waarschuwde de gezant, „que nous soyons les derniers à comparoître en nostre propre maison”.²⁴⁶ In de dagen na dit inspectiebezoek moeten de Zuidnederlandse rechters dan toch te Mechelen aangekomen zijn, want op 16 december 1653 brachten zij een ceremonieel bezoek aan hun – eveneens gearriveerde – collegae uit het noorden.²⁴⁷

Dezen hadden de voorgeschreven termijn van 1 december evenmin in acht genomen als hun zuidelijke ambtgenoten. Wel waren zij overeenkomstig het verzoek van de Staten-Generaal rond 20 november naar 's-Gravenhage gekomen, maar hun vertrek vandaar naar Mechelen vond niet eerder dan 10 december plaats.²⁴⁸ Behalve door ziekte werd het oponthoud vooral veroorzaakt door financiële eisen die de rechters ter generaliteit stelden.²⁴⁹ Zij hadden zoveel noten op hun zang, dat Rutger Huygens hen in een onderhoud met Vincent Richard vergramd „unos demonios” noemde, die duizend bezwaren maakten. De Arnhemse regent liet deze geïrriteerde ontboezeming volgen door de verzuchting, dat een politieke regeling van de Spaans-Nederlandse geschillen toch verre de voorkeur verdiende boven zulk een omslachtige justitiële procedure.²⁵⁰ Richard concludeerde uit zijn gesprekken met Staatse politici, dat dezen de Chambre Mi-Partie als de dood ver afschuwden en ieder voorwendsel zouden aangrijpen om haar te doen stranden. Tevens waarschuwde hij Brun, dat de Staatse rechters hun tijd te 's-Gravenhage niet in ledigheid doorbrachten, maar zich in veelvuldige besprekingen terdege op hun taak voorbereidden.²⁵¹ Op 10 december vertrokken de rechters eindelijk uit 's-Gravenhage. Te Rotterdam gingen zij aan boord van twee hun ter beschikking gestelde jachten. Via Antwerpen, waar saluutschoten afgevuurd werden, arriveerde het gezelschap op 13 december te Mechelen.²⁵² Daar waren de stedelijke autoriteiten nog bezig het Oud Paleis aan de Markt – eertijds zetel van de Grote Raad – voor de zittingen van het nieuwe gerechtshof in gereedheid te brengen.²⁵³ Op 23 december 1653 vond tenslotte in dit gebouw de opening van de Chambre Mi-Partie plaats. De beëdiging van de rechters en van de twee griffiers vormde het centrale onderdeel van de ceremonie. Namens de koning was deze taak toevertrouwd aan Antoine l'Hermite, president van de Grote Raad, en namens de Staten-Generaal aan Rutger Huygens. De plechtigheid werd besloten met

een maaltijd, die de Zuidnederlandse rechters en de magistraat van Mechelen hun Staatse gasten aanboden.²⁵⁴

Voor Antoine Brun – medio december 1653 'op zijn post te 's-Gravenhage teruggekeerd'²⁵⁵ – was het bij alle reserve ten aanzien van de Chambre Mi-Partie een voldoening, dat het jarenlange touwtrekken rond de oprichting van het gerechtshof thans met succes beëindigd was. Niet ten onrechte boekte de gezant dit resultaat voor een goed deel op zijn eigen rekening. Zonder zijn voortdurende interventie, zo schreef hij op 22 december 1653 aan de koning, zou het, wat de Chambre Mi-Partie betreft, waarschijnlijk van uitstel tot afstel gekomen zijn.²⁵⁶ De tevredenheid die Brun over deze afloop gevoelde, was de laatste vreugde die zijn – dikwijls als een juk ervaren – ambt hem schonk. Zijn gezondheidstoestand baarde reeds jaren zorgen. Uitputtende koortsaanvallen teisterden regelmatig zijn lichaam. Zijn echtgenote, Madeleine d'Accoste, was eind oktober 1653 aan dezelfde aan het Hollandse klimaat toegeschreven ziekte bezweken.²⁵⁷ In de avond van 22 december 1653 werd Antoine Brun door een hevige koorts overvallen, die hem tien dagen later, 2 januari 1654, ten grave sleepte.²⁵⁸

In een van zijn brieven aan de koning heeft Brun het Overmase geschil gekarakteriseerd als de steen des aanstoots – „la piedra de escándalo”²⁵⁹ – in de Spaans-Nederlandse betrekkingen. Eliminatie van deze sta-in-de-weg naar een betere wederzijdse verhouding heeft de gezant als een belangrijke taak beschouwd. De initiatieven die hij te dien einde genomen heeft, zijn evenwel niet tot ontplooiing gekomen, maar door de regeringen te 's-Gravenhage en Madrid in de kiem gesmoord. Het resultaat van Bruns bemoeiingen is dan ook nihil geweest en de landen van Overmaas waren er bij zijn overlijden even slecht – zo niet erger – aan toe als bij zijn ambtsaanvaarding. Bruns voorstel om het gebied voorlopig een paritair, tweeherig bestuur te geven en de interne situatie aldus te normaliseren, was door de Staten-Generaal afgewezen, omdat zij in zulk een regeling een verzwakking van het Staatse overwicht zagen. Het tweede ingrijpende initiatief van de ambassadeur: de voorslag om het geschil over de soevereiniteit in der minne te schikken, was afgestuit op de onwil van de Spaanse regering, die, overtuigd van haar gelijk, slechts een principiële, rechterlijke uitspraak door de Chambre Mi-Partie acceptabel achtte. Zo restte Brun niets dan als uitvoerder van

de koninklijke instructies het bilaterale gerechtshof tot stand te brengen, een taak, die hij bij zijn overlijden tot een goed einde gebracht had. In zijn laatste levensjaar heeft Brun duidelijk te kennen gegeven, dat zijn denkbeelden ondanks de Madrileense directieven niet veranderd waren. Het pakkendst heeft hij zijn visie uiteengezet in een brief aan Agustín Navarro Burena van 19 januari 1653. De gezant omschreef de door Madrid als koninklijke weg aangeprezen rechterlijke procedure als een doodlopende steeg. Hij voorspelde, dat van het gerechtshof geen snelle liquidatie van het Overmase probleem te verwachten was. Naar zijn mening was het denkbaar, dat de Kamer zou vastlopen in een labyrint van bewijzen en tegenbewijzen én in de wens van beide partijen het gebied voor hun eigen soeverein te behouden. Aldus zou het proces een discussie zonder einde worden, ten nadele van de onderdanen en van het katholieke geloof in het omstreden gebied. Een minnelijke schikking bleef naar Bruns overtuiging het meest probate middel om de Gordiaanse knoop waarin de landen van Overmaas verstrikt zaten, door te hakken.²⁶⁰ Achteraf kunnen wij zeggen, dat Bruns voorspelling ten volle bewaarheid is. In de volgende bladzijden zal verhaald worden, hoe de Chambre Mi-Partie in haar taak gefaald heeft en hoe in 1657 tenslotte de beslissing is gevallen, die Brun reeds in 1649 geopperd en waarvoor hij in 1652 met alle hem eigen eloquentie gepleit had. Vanuit dit perspectief gezien heeft de loop der gebeurtenissen Antoine Brun gelijk gegeven.

2. Van Mechelen naar 's-Gravenhage, 1654-1657

De rechtsmacht die de koning van Spanje en de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden aan de Chambre Mi-Partie gedelegeerd hadden, was van beperkte aard. Slechts die rechtsvragen welke in het Munsterse vredesverdrag geen oplossing gevonden hadden, waren aan het internationale hof toevertrouwd. De rechtsgeleerde S. J. Fockema Andreae heeft in de competentie van de Chambre Mi-Partie twee elementen onderscheiden: zaken van volkenrecht, die tussen de wederzijdse soevereinen gevoerd werden, en zaken van internationaal privaatrecht, waarbij de belangen van bijzondere personen in het geding waren.²⁶¹

De landen van Overmaas ressorteerden onder de eerste categorie en vormden daar zelfs verreweg de belangrijkste strijdvraag. De bepaling dat de Kamer geen ander staatsgeschil mocht entameren, voordat zij inzake de landen van Overmaas een uitspraak gedaan had,²⁶² spreekt in dit opzicht voor zichzelf. In verband met de voorrang van de Overmase kwestie was het van belang, dat in de instructie van het hof richtlijnen gegeven waren voor de tijdsduur van de processen. Reeds de bepaling dat de rechters de geschillen „summarie et de plano” dienden te beslissen, verraaft de bedoeling om vaart achter de justitiële procedures te zetten. Een zelfde opzet ligt ten grondslag aan de tijdslimiet waaraan de rechtsgedingen gebonden werden: de termijn voor de instructie van de processen was bepaald op drie à zes maanden, terwijl voor de lezing van de stukken en de uitspraak drie maanden toereikend geacht werden. Een straf werkschema vormde de basis van dit tempo: iedere dag waren drie ochtend- en drie middaguren voor het „neerstich besoigneren” gereserveerd. Bij processen van staatsbelang diende het zestien leden tellende gerechtshof bij voorkeur voltallig aanwezig te zijn. In ieder geval mocht het aantal rechters bij zulke gedingen niet beneden zes aan weerszijden dalen. Slechts wanneer aan deze voorwaarde voldaan was en dus minimaal twaalf rechters het proces bijgewoond hadden, was het hof gerechtigd uitspraak te doen. Ontstond er door het staken van de stemmen een impasse in het „wijzen van sententie”, dan moest het college van rechters tijdelijk met drie nieuwe leden uitgebreid worden. Het lot zou daarbij bepalen, of de derde rechter uit de Noordelijke dan wel uit de Zuidelijke Nederlanden gerecruteerd zou worden.²⁶³

De bruikbaarheid van deze voorschriften werd tijdens het proces over de landen van Overmaas voor het eerst aan de praktijk getoetst. Het Overmase rechtsgeding nam op 29 januari 1654 een aanvang. Op die datum dienden de procureurs van de twee partijen hun conclusie van eis in. Beiden vorderden de soevereiniteit over de drie betwiste landschappen voor hun mandant op. De procureur van de koning, Henri de Wytfliet, procureur-generaal van Brabant, hanteerde de herovering van de stad Limburg door Spaanse troepen in 1635 als rechtstitel, terwijl zijn Staatse collega, Richard van Dijck, de inname van de stadjes Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade door het Maastrichtse garnizoen in juni 1644 als zodanig aanvoerde. In hun conclusie van antwoord van 13 en 25 februari 1654 verwierpen de procureurs de wederzijdse eis als

ongefundeerd en niet ontvankelijk. Nadat het proces aldus op gang gebracht was, deed zich een onverwachte hindernis voor, die de voortgang van de procedure belemmerde. Bij de aanvang van het geding hadden de procureurs de volmachten uitgewisseld die hun lastgevers voor hen uitgeschreven hadden. Zo had Richard van Dijck zijn door de Staten-Generaal uitgevaardigde procuratie aan de tegenpartij overhandigd. De volmacht die Henri de Wytfliet overgeleverd had, was op naam van de koning gesteld en van diens zegel voorzien, maar ondertekend door de landvoogd van de Spaanse Nederlanden, aartshertog Leopold Willem. Met een beroep op artikel 23 van de instructie voor de Chambre Mi-Partie – inhoudende dat de procureurs in processen van staatsbelang door de koning en de Staten-Generaal aangesteld zouden worden – diskwalificeerde Van Dijck deze volmacht en eiste hij een eigenhandig door koning Filips ondertekende akte. Zonder deze koninklijke handtekening weigerde de Staatse procureur verder te procederen. In de discussie over deze Staatse eis werd van Noordnederlandse zijde betoogd, dat de koning zonder zulk een procuratie niet gebonden was aan wat er ter Chambre Mi-Partie in zijn naam gebeurde en er zich altijd van kon distantieëren. De tegenpartij hield daarentegen staande, dat de aartshertog als gouverneur-generaal voldoende gemachtigd was om in dezen in naam van de koning te handelen. Toen het debat over dit vraagstuk zich voortsleepte, intervenueerden de Staten-Generaal in juni 1654 ten gunste van het standpunt van hun procureur. Hoewel de Zuidnederlandse cechtsgeleerde Leonard de Herre, die als adjunct van Henri de Wytfliet mede ter Chambre Mi-Partie aanwezig was, de rechters voorhield dat de brief van de Staten-Generaal geen „force de commandement” had en nog minder mocht „régler leurs jugemens”, honoreerde het hof bij rechterlijke uitspraak van 13 augustus 1654 het Staatse verlangen. De Chambre Mi-Partie bepaalde, dat de koning binnen drie maanden een door hem zelf ondertekende procuratie moest laten overleggen. In afwachting van deze koninklijke machtiging, zo besliste het hof, zou het proces in zoverre voortgezet worden, dat de partijen zouden „dienen van memorien” en hun stukken inleveren. De verdere procesvoering moest evenwel uitgesteld worden, totdat de procuratie uit Madrid gearriveerd was.²⁶⁴

Na het zomerreces legden de procureurs op 3 november 1654 de „memorien” of schriftelijke pleidooien tot staving van hun eis aan het

hof voor.²⁶⁵ Tegelijkertijd leverden beiden een inventaris in van de „acten en munimenten” waarop hun rechtsvordering gebaseerd was.²⁶⁶ De Chambre Mi-Partie gelastte, eveneens op 3 november 1654, dat de partijen deze bewijsstukken onderling zouden uitwisselen. De Staatse procureur had er echter bezwaar tegen tot zulk een ruil over te gaan, zolang de procuratie van de koning niet uitgebracht was. Hij rekende het hof voor, dat de in augustus verleende termijn van drie maanden inmiddels verstreken was. Enige weken na deze weigering leek het erop, dat het Staatse bezwaar ondervangen zou worden. De procureur van de koning stelde het hof ervan in kennis, dat de volmacht uit Spanje aangekomen was en wel „op Zijn Hoocheijt den Ertshertoge Leopoldus, cum potestate substituendi”. Hij voegde eraan toe, dat men te Brussel bezig was een akte van substitutie op hem, de procureur-generaal, uit te schrijven. Op 15 december 1654 zag de Brusselse regering zich evenwel genoodzaakt dit bericht te logenstraffen. Aartshertog Leopold Willem schreef de Chambre Mi-Partie op die datum, dat er tot zijn leedwezen „eenich abuijs” geslopen was in de volmacht die de koning naar Brussel gezonden had. De landvoogd stelde de Madrileense secretarie verantwoordelijk voor de – niet nader gespecificeerde – fout en gaf zijn prinselijk woord als garantie voor de spoedige verzending uit Spanje van een verbeterd exemplaar. Aan deze verzekering verbond de aartshertog de wens, dat het nieuwe uitstel de „cours” der procedures niet zou vertragen. De Chambre Mi-Partie kwam echter niet aan dit verzoek tegemoet. In herhaling van haar uitspraken van 13 augustus en 3 november 1654 beval zij de partijen op 18 december 1654 andermaal tot de uitwisseling van de bewijsstukken over te gaan en schortte zij de verdere procesvoering op tot het tijdstip van de inlevering der koninklijke volmacht. Dit rechterlijk besluit werd op 19 december 1654 aan de partijen voorgelezen. Deze voegden zich ernaar „ende dijenvolgens is tot wisseling van de stucken wederzijts geprocedeert”.²⁶⁷

Intussen had aartshertog Leopold Willem een nieuw beroep op de koning gedaan tot promulgatie van de gewenste volmacht. De landvoogd beklemtoonde in zijn schrijven, dat de Chambre Mi-Partie zonder zulk een „poder” tot inactiviteit gedoemd was, en voorspelde dat de „Holandeses” het uitblijven van de koninklijke autorisatie zouden benutten als voorwendsel om het gerechtshof te ontbinden. Het zekere voor het onzekere nemend sloot Leopold Willem een ontwerp-vol-

macht bij zijn brief in en verzocht de koning dringend deze ongewijzigd – „sin mudar ni quitar nada” – als grosse terug te zenden.²⁶⁸ Aan dit verzoek werd te Madrid prompt voldaan. Nadat de *Consejo de Estado* op 10 januari 1655 een gunstig advies uitgebracht en de koning dit bekrachtigd had met de geijkte formule „como parece”, werd de volmacht overeenkomstig het te Brussel opgestelde concept uitgevaardigd.²⁶⁹ De tekst was zo geredigeerd, dat het document als een in feite overbodige herhaling van reeds verleende bevoegdheden voorgesteld werd. Wel was ervoor gezorgd, de aartshertog nadrukkelijk als mandataris van de koning inzake de Chambre Mi-Partie te presenteren. Op 15 maart 1655 werden de koninklijke machtiging aan de president en de raden van de Chambre Mi-Partie te Mechelen overgeleverd²⁷⁰ en op 8 april door de Staten-Generaal als „suffisant” aanvaard, „hoewel tot groot retardement ende interest van de principaelste saecke der landen van Overmaze vrij wat langsaem voor den dach gecomen”.²⁷¹

De eliminatie van het probleem der koninklijke handtekening betekende niet, dat er daarna schot in de justitiële procedure kwam. Van 19 maart tot 30 april 1655 ging de Chambre Mi-Partie op paasreces.²⁷² Tegelijkertijd had de reglementaire verhuizing van het gerechtshof naar de stad Dordrecht plaats, waar het voormalige Augustijnerklooster – in 1572 schouwtoneel van de eerste vrije vergadering van de Staten van Holland – voor de zittingen in gereedheid was gebracht.²⁷³ De voor de Chambre Mi-Partie bestemde vertrekken waren met goudleer bekleed.²⁷⁴ In de loop van de maand mei werd het niet zeer punctuele gezelschap in de noordelijke residentie verwelkomd met een „honorable maelteijt”, hun door de Staten-Generaal aangeboden.²⁷⁵ De procureur van de koning ontbrak in de rij der disgenoten. Hij arriveerde pas tegen het einde van de maand juni in de Hollandse zetelstad en zorgde aldus voor een nieuwe vertraging in de afhandeling van het Overmase proces.²⁷⁶ De functie was overigens niet meer in handen van Henri de Wytfliet, maar werd thans vervuld door de te Maastricht geboren en door zijn stadgenoot Arnold Verheyen aanbevolen²⁷⁷ jurist Jacques Cloeps.²⁷⁸ Op 25 juni 1655 toonde Cloeps aan de vergaderde rechters de commissie die aartshertog Leopold Willem krachtens de substitutie-clausule in de koninklijke volmacht aan hem verleend had, en verklaarde zich bereid „op het spoedichste” in de zaak van de landen van Overmaas verder te procederen. Vijf dagen later, 30 juni 1655, resti-

tueerden de beide procureurs aan elkaar de bewijsstukken die zij op 19 december 1654 uitgewisseld hadden en die thans ter griffie gedeponneerd werden.²⁷⁹ Door deze handeling was de instructie van het proces tenslotte voleindigd en „de saecke volcomentlijck in state van wijsen” gebracht.²⁸⁰ De statutair voor de instructie voorgeschreven termijn van hoogstens zes maanden was inmiddels verre overschreden.

De „langhwijlighe train van iustitie”,²⁸¹ die de Chambre Mi-Partie kenmerkte, had de advocaten van de twee partijen veel tijdsruimte gelaten voor de samenstelling en vervolmaking van de „geschriften van memorien”, die het goed recht van de eigen mandant „den hove” moesten aantonen. Aan Spaanse zijde was, zoals wij zagen, de advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant, Leonard de Herre, reeds in 1652 met zulk een verhandeling voor de dag gekomen.²⁸² Na de ongezoeten kritiek van ambassadeur Brun op deze pennevrucht had De Herre zijn onderzoek door een verblijf in de landen van Overmaas verdiept en vervolgens een nieuwe, ruim tweehonderd artikelen tellende deductie samengesteld. Deze herziene versie was op 3 november 1654 door de procureur van de koning als het officiële pleidooi tot staving van ’s konings recht aan de Chambre Mi-Partie voorgelegd.²⁸³ Het Staatse equivalent van dit geschrift kon eveneens op een lange genesis bogen. Het was in eerste instantie geconcipeerd door enige te Maastricht residerende juristen, die in dienst van de Verenigde Nederlanden stonden.²⁸⁴ In 1653 had één van hen, Johan Ruse, zijn bewijsvoering zelfs in druk doen verschijnen.²⁸⁵ In samenspel met de Staatse advocaten ter Chambre Mi-Partie²⁸⁶ was tenslotte de definitieve tekst geredigeerd en op 3 november 1654 aan het gerechtshof overgereikt.²⁸⁷ Een zeer wijldlopige „memorie van additien”,²⁸⁸ in 1655 aan Staatse zijde opgesteld ter weerlegging van de intussen ter inzage vrijgegeven Spaanse argumentatie,²⁸⁹ sloot de rij van justificatoire geschriften af.

De inhoud van deze juridische verhandelingen²⁹⁰ was toegespitst op het vraagstuk van de verhouding tussen het hertogdom Limburg en de drie landen van Overmaas. De kern van het soevereiniteitsgeschil lag immers in een diametraal tegengestelde interpretatie van de staatsrechtelijke structuur van het betrokken gebied: bestond dit uit vier afzonderlijke en nevengeschikte landschappen, of waren Valkenburg, Dalhem en ’s-Hertogenrade ondergeschikte kwartieren van de ene, te

Limburg aan de Vesder haar centrum hebbende provincie? Aan Spaanse zijde werd de laatste uitleg voorgestaan. Volgens het Spaanse standpunt waren de drie betwiste territoria „dépendences et appendences du Duché de Limbourg” en ressorteerden zij derhalve rechtens onder de koning als hertog van Limburg. Naar Staatse opvatting daarentegen vormden zij „drie onderscheiden corpora van lantschappen”, die niet aan het hertogdom onderworpen waren, maar er als gelijkwaardige partners mee verbonden waren. De bewijzen voor de twee divergerende stellingen werden voornamelijk gezocht in de bestuurlijke en rechterlijke constellatie van het litigieuze gebied. Aan Spaanse zijde werden daarbij vooral de centripetale krachten in het overheidsbestel voor het voetlicht gehaald. Het ambt van gouverneur en kapitein-generaal van het gewest én de gemeenschappelijke Statenvergaderingen waren volgens deze visie de twee belangrijke polen, waarin de hegemonie-positie van het hertogdom tot uitdrukking kwam. De competentie van de te Limburg-stad zetelende gouverneur omvatte immers de gehele „province de Limbourg”, met inbegrip van de drie Overmase kwartieren. De hiërarchische voorrang die het hertogdom Limburg in de gemeenschappelijke vergadering van de vier Statencolleges genoot, alsook de voltallige comparitie van de Staten van Limburg op zulke zittingen, waar de overige drie kwartieren slechts door een delegatie vertegenwoordigd waren, tekenden volgens hetzelfde betoog het overwicht van het hertogdom. Op rechterlijk gebied stond vooral de Raad van Brabant hoog in de Spaanse bewijsvoering genoteerd. Vonnissen van de Overmase hoofdgerechten waren onderworpen aan reformatie door het Brabantse oppergerecht. Deze supervisie werd eveneens als een blijk van Limburgse suprematie opgevat. Door de dynastieke vereniging van Brabant en Limburg was immers de soevereine justitie van beide hertogdommen in de Raad van Brabant belichaamd.

De Staatsen zochten de bewijskracht voor hun stelling vooral in het etaleren van de bestuurlijke en rechterlijke zelfstandigheid van de drie omstreken landschappen. In het bestaan van een afzonderlijk Statencollege in ieder van de drie landen van Overmaas legden zij het zwaartepunt van hun betoog. Zij hanteerden dit bezit van eigen Staten als een teken van de „independentie ende separate regieringe”, die Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade rijk waren. De gemeenschappelijke vergadering van de Staten van Limburg en Overmaas bagatelliseerden zij

daarentegen als een vorm van „consociatie”, die de vier Statencolleges alleen belegden voor het beramen en omslaan van de bede voor de landsheer, maar die geen afbreuk deed aan hun autonomie. Ter accentuering van dit zelfbestuur passeerden ook de functionarissen en instellingen de revue, die het bestuurlijk en rechterlijk kader in ieder van de drie territoria vormden en wier competentie tot het eigen district beperkt was. Zo werden achtereenvolgens opgesomd: de drossaard, de rentmeester van de domeinen, het leenhof met de stadhouder van de lenen, en het hoofdgerecht. De Staatse pleitbezorgers stipuleerden nadrukkelijk, dat dit ambtelijk apparaat in geen dele ondergeschikt was aan het hertogdom Limburg. Dit hielden zij ook staande voor de hoofdgerechten, die „in materie van reformatie” aan de Raad van Brabant te Brussel onderworpen waren. In dat oppergerecht was immers de soevereine jurisdictie van de eigen landsheer, de heer van Valkenburg, respectievelijk Dalhem en 's-Hertogenrade, geïncorporeerd. Ook in de functie van gouverneur bespeurden zij geen dominantie van Limburg, aangezien deze hoge dignitaris naar hun zeggen steeds voorzien geweest was van aparte akten van benoeming voor elk van de vier landen.

De partijen kruisten de degenen niet alleen op het institutionele vlak, maar zij projecteerden hun visies ook terug in het verleden. Aan de hand van een aantal landsheerlijke charters van de dertiende tot de zestiende eeuw gaven zij hun standpunten historisch reliëf. Er was daarbij geen sprake van een systematisch onderzoek van het oorkondenmateriaal, maar veeleer van een eclectische opsomming van die oude perkamenten die als een bevestiging van de eigen visie gezien werden. De terminologie waarmee de landsheren de relatie tussen het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas aanduiden, was daarbij het criterium waarop beide partijen hun conclusies baseerden.

De vraag naar het juridische gelijk of ongelijk van de gereleveerde opvattingen is, naar een woord van H. Wouters,²⁹¹ moeilijk ondubbelzinnig te beantwoorden. Bovendien wordt door zulk een vraagwijze de grenslijn tussen historisch en juridisch onderzoek en daarmee het raam van deze studie overschreden. Om die reden wordt hier volstaan met een weergave van de beide standpunten, zonder deze op hun merites te beoordelen. Wel kunnen beide aspecten – centralisatie en particularisme – als bepalende elementen in de geschiedenis van het

betrokken gebied aangemerkt worden. De dynastieke band waarin de hertogen van Brabant de vier territoria in de dertiende en de veertiende eeuw gevangen hadden, maar vooral de coördinerende bestuurslaag die hun opvolgers uit het Bourgondische en het Habsburgse Huis er vervolgens gecreëerd hadden, markeerden de eerstgenoemde evolutie. De autonomie die ieder van de vier samenstellende delen ondanks deze centralisatiepolitiek had weten te behouden, vormde echter evenzeer een in het oog vallend bestanddeel van de Limburgs-Overmase structuur.²⁹² Aan de rechters der *Chambre Mi-Partie* de taak dit ingewikkelde kluwen te ontwarren.

Voor de volbrenging van deze taak waren de kaarten sedert 30 juni 1655 geschud. Op die dag was de instructie van het proces afgesloten. De volgende fase van het rechtsgeding bestond in het lezen van de stukken. Na beëindiging van die tijdrovende bezigheid was dan het woord aan de rechters voor het doen van de uitspraak. Vooruitlopend op de gebeurtenissen zij hier reeds vermeld, dat zulk een voortzetting van het Overmase proces nimmer gerealiseerd is. Hoewel de *Chambre Mi-Partie* nog twee jaar – tot in de zomer van 1657 – met het geschil belast bleef, is het proces voorgoed blijven steken in het stadium waarin het op 30 juni 1655 gebracht was. Bij herhaling heeft de *Chambre* een datum voor het begin van de „lecture” vastgesteld: 3 januari, 8 mei, 9 september 1656 en 8 januari 1657.²⁹³ Om verschillende redenen is aan geen enkele van deze termijnen de hand gehouden. Het absentisme onder de leden is wel de meest voor het grijpen liggende verklaring van deze stagnatie. De *Chambre Mi-Partie* stelde zich op het standpunt, dat bij het belangrijke Overmase proces de rechters in vollen getale aanwezig dienen te zijn. De instructie van het hof liet weliswaar een minimum van zes getabberden aan weerszijden toe, maar in dat geval was men verstoken van iedere speling en moest het proces bij ziekte of afwezigheid van één lid onderbroken worden.²⁹⁴ De voltallige bezetting nu is alleen aan Spaanse zijde²⁹⁵ – en ook daar slechts bij tussenpozen²⁹⁶ – bereikt. De Staatse rechters zijn echter nooit *au grand complet* in de afwisselend te Mechelen en Dordrecht samenkomende *Chambre Mi-Partie* verschenen.²⁹⁷ De verklaring van dit mankement ligt gedeeltelijk in de onmacht van de Staten-Generaal om nalatige provincies tot plichtsvervulling te dwingen. Zo bleef de – door partijtwesten verscheurde²⁹⁸ –

provincie Overijsel tot november 1655 in gebreke een rechter te zenden.²⁹⁹ De Hollanders lieten één van de twee hun toekomende zetels in de jaren 1656 en 1657 vacant.³⁰⁰ Onder de wél fungerende rechters – ook onder de zuidelijke, die geplaagd werden door wanbetaling³⁰¹ – was absenteïsme op kortere of langere termijn een veelvuldig verschijnsel.³⁰² Het bontst maakte het daarbij de gedelegeerde rechter uit Friesland, Dr. Jacobus Bouricius,³⁰³ die van de aanvang af dikwijls verstek liet gaan en na het zomerreces van 1656 in het geheel niet meer kwam opdagen.³⁰⁴ Volgens een schatting van de Zuidnederlandse rechter Arnold Verheyen lag het aantal Staatse rechters op die manier bijna altijd beneden zes.³⁰⁵ Was deze onvoltalligheid voor de instructie van het proces geen overwegend bezwaar geweest, de daarop volgende beslissende fase van het rechtsgeding was gebonden aan een quorum, dat aan Staatse zijde nooit bereikt werd en waarop de vastgestelde termijn voor het begin van de „lecture” telkens afsprong. Naar het gevoel van Arnold Verheyen beletten de Verenigde Nederlanden aldus met opzet de voortgang van de procedure en werd het va-et-vient van zijn noordelijke collega's bepaald door het vooropgezette doel het Staatse college van rechters numeriek beneden peil te houden.³⁰⁶

De gelijktijdige wraking van enige Spaanse rechters door de Staten-Generaal werd in een zelfde zin geïnterpreteerd. In augustus 1655 gaven 's lands advocaten ter Chambre Mi-Partie aan Hunne HoogMogenden te kennen, dat enkele – niet met name genoemde – zuidelijke leden van het gerechtshof voorheen in dienst van de regering der Spaanse Nederlanden betrokken waren geweest bij zaken die thans voor het hof dienden. Deze personen, van wie niet verwacht kon worden dat zij als rechter een onpartijdig oordeel zouden geven, dienden naar het gevoel van de advocaten vervangen te worden.³⁰⁷ Overeenkomstig deze informatie verzochten de Staten-Generaal de Chambre Mi-Partie zulke rechters te „surrogueren”.³⁰⁸ Toen het gerechtshof niet onmiddellijk aan dit verlangen gevolg gaf, maar om concretisering van de beschuldiging vroeg³⁰⁹ en tevens voorstelde op 3 januari 1656 een begin te maken met de „lecture” van het Overmase proces,³¹⁰ gaven de Staten-Generaal het hof te verstaan, dat zij een opschorting van het proces wensten, totdat de vervanging van de gewraakte rechters gerealiseerd was.³¹¹ Ook maakten Hunne HoogMogenden thans bekend, wie hun banvloek trof. De geïnculpeerde rechters waren Philippe Ryckewaert en

Arnold Verheyen.³¹² De eerste werd gerecuseerd, omdat hij als lid van de Raad van Brabant te Brussel de plakкатаn en ordonnantiën tot handhaving van 's konings soevereiniteit in de landen van Overmaas mede geredigeerd had. De tweede – reeds in 1654 door zijn Hollandse ambtgenoot in de Chambre Mi-Partie, George Rataller Doubleth, gekarakteriseerd als „bijzonder sluw en gevaarlijk”³¹³ – werd in discrediet gebracht, aangezien hij als „agent, advocaat en adviseur” van de regering te Brussel en van de Spaanse ambassadeur te 's-Gravenhage op de bres had gestaan voor het behoud van de landen van Overmaas onder koning Filips IV. Aan Spaanse zijde werd de bal teruggekaatst met de opmerking, dat bij toepassing van zodanige criteria veeleer enige Staatse rechters getroffen zouden worden, die in de Staten-Generaal gezeteld hadden en derhalve als partij in het Overmase geschil het eerst voor diskwalificatie in aanmerking kwamen. De Brusselse regering hoedde zich er echter voor harerzijds tot wraking van rechters over te gaan, aangezien zulk een stap tot een verdere verzanding van de Chambre Mi-Partie kon leiden en de tegenpartij alleen maar in de kaart zou spelen.³¹⁴ Zij verklaarde zich integendeel bij monde van haar Haagse ambassadeur reeds in april 1656 bereid Ryckewaert en Verheyen uit het Overmase proces terug te trekken.³¹⁵ Deze concessie gaf evenwel niet de verhoopde impuls tot hervatting van het réchtsgeding. Dit bleef stranden op de onvoltalligheid van het college van rechters.³¹⁶ Ten einde raad nam de Chambre Mi-Partie in november 1656 het besluit het proces dan maar met zes rechters aan weerszijden voort te zetten, en bepaalde dat de „lecture” van de stukken op 8 januari 1657 een aanvang zou nemen.³¹⁷ Interventie van de Staten-Generaal vrijdelde echter ook deze doorbraakpoging. Hunne HoogMogenden zegden het hof aan, de „lecture” tot nader bericht uit te stellen.³¹⁸ Dit hernieuwde ingrijpen in de rechtsgang illustreert niet alleen het afhankelijke karakter van de Chambre Mi-Partie, maar is ook een duidelijk symptoom van de Staatse onwil om, hoe dan ook, de voortgang van het Overmase proces toe te staan. De verklaring van deze houding moet gezocht worden in de gelijktijdige politieke ontwikkelingen rond het Overmase vraagstuk. Voor een uiteenzetting daarvan is het nodig de rechtszaal der Chambre Mi-Partie te verlaten en terug te keren naar het diplomatieke parket te 's-Gravenhage.

Aldaar resideerde sedert februari 1655 een nieuwe vertegenwoordiger van de Spaanse kroon: Don Esteban de Gamarra y Contreras.³¹⁹ Deze ruim zestigjarige beroepsmilitair was van een ander postuur dan zijn voorganger, de briljante jurist en geroutineerde diplomaat Antoine Brun. Afgezien van incidentele politieke missies had Gamarra zijn gehele leven in de legers van de koning gediend. Aanvankelijk in Italië, maar voornamelijk in de Nederlanden had hij zijn sporen verdiend en steeds belangrijker militaire functies bekleed. Op het ogenblik van zijn benoeming tot ambassadeur te 's-Gravenhage deed de legeroverste dienst als kastelein van Gent, een ambt dat hij ook na zijn vertrek naar Holland behield. Een van de motieven om de Haagse post aan Gamarra toe te wijzen was diens kennis van de Nederlandse taal. Deze trouwdheid met de landstaal dankte Gamarra, die te Brussel geboren was en een groot deel van zijn leven in de Nederlanden doorgebracht had, waarschijnlijk mede aan zijn familieachtergrond: van moederszijde stamde hij uit de familie De la Torre, een van oorsprong Castiliaans geslacht, dat sedert de zestiende eeuw in de Nederlanden woonachtig was en zich aan Nederlandse families gelieerd had. Zo zorgde Gamarra's grootmoeder, Adriana de Cocq van Opijnen, voor een scheut noordelijk bloed in de genetische samenstelling van de Spaanse gezant, en was de apostolisch vicaris Jacobus de la Torre diens neef.³²⁰ Met de schim van de begaafde Antoine Brun als maatstaf is het niet verwonderlijk, dat Gamarra bij een beoordeling dikwijls aan het kortste eind getrokken heeft. Zo karakteriseerde de doorgewinterde politieke agent Abraham de Wicquefort hem als „un Ministre assés médiocre”, die de vergelijking met zijn voorganger niet kon doorstaan.³²¹ Gebrek aan intellectuele diepte en zelfs een tekort aan politiek inzicht werden Don Esteban als manco's in de schoenen geschoven. In een recente studie heeft de Belgische historicus P. Janssens retouches in dit portret aangebracht en Gamarra geschilderd als een handig diplomaat, wiens talenten met name bij de oplossing van concrete problemen in de verhouding tussen Noord en Zuid tot gelding kwamen. De uiteindelijke regeling van het statuut der landen van Overmaas noemt de auteur daarbij in de eerste plaats.³²² Zulk een einddoel lag bij de statige intrede van Gamarra te 's-Gravenhage op 9 februari 1655³²³ nog ver buiten de gezichtseinder. De nieuwe ambassadeur werd in zijn residentie opgewacht door de legatiesecretaris Vincent Richard, die sedert de dood van Antoine Brun

ad interim met de leiding van de ambassade belast was geweest. Het is aannemelijk, dat de informaties die Richard zijn chef ter introductie in diens nieuwe ambt verstrekt heeft, correspondeerden met de opvattingen die de chargé d'affaires in het voorbije jaar in zijn missives aan de Brusselse regering ten beste gegeven had. In die rapporten had Richard zijn scepsis ten aanzien van een doeltreffend functioneren der *Chambre Mi-Partie* niet verheeld. De Staatse politici waren naar zijn ervaring behept met een ongelofelijke afkeer van het gerechtshof. De zaakgelastigde was ervan overtuigd, dat de Verenigde Nederlanden in 1653 de bijeenroeping der *Chambre Mi-Partie* slechts onder de druk der omstandigheden – de oorlog met Engeland – getolereerd hadden, en voorspelde, dat de vrede tussen de twee republieken tevens een „adiós” aan het adres van het hof zou inhouden.³²⁴ Ook Gamarra werd reeds in de eerste maanden van zijn verblijf in de Noordelijke Nederlanden geconfronteerd met de Staatse reserve ten aanzien van de *Chambre Mi-Partie* en de voorkeur voor een minnelijke schikking van het Overmase geschil. Staatse zegslieden pleitten bij gesprekken met de ambassadeur herhaaldelijk voor zulk een diplomatieke regeling, die zij karakteriseerden als de enige realiseerbare oplossing van de Overmase kwestie. Gamarra bracht daar tegenin, dat de katholieke godsdienst bij een zodanig akkoord het kind van de rekening zou worden en noemde dit perspectief „el mayor obstáculo por nuestra parte”. De Staatse repliek, dat het punt van de religie zeer wel te regelen was en de Verenigde Nederlanden zich stipt aan de overeengekomen bepalingen op dit gebied zouden houden, ontmoette bij de ambassadeur in dit stadium van de gesprekken slechts ongeloof en wantrouwen. De besprekingen brachten Gamarra wel tot het besef, dat er weinig uitzicht op een reguliere uitspraak van de *Chambre Mi-Partie* bestond. Hij achtte het daarom raadzaam de ontwikkeling niet op zijn beloop te laten, maar richtinggevend te beïnvloeden. De eerste uitweg waaraan de gezant dacht, lag in de sfeer van de intrige. In juni 1655 stelde hij de koning en de aartshertog voor, twee of drie Staatse rechters van de *Chambre Mi-Partie* om te kopen.³²⁵ Dit denkbeeld was nauwelijks aan het papier toevertrouwd, toen een onderhoud met een Staatse confidant Gamarra een ander expediënt aan de hand deed. Op de vraag van de gezant, of de zozeer door de Verenigde Nederlanden gewenste minnelijke schikking ook verwezenlijkt kon worden in de vorm van een

geldelijke schadeloosstelling, antwoordde de confident, „que le parecía que sí”.³²⁶ Prompt informeerde Gamarra Madrid en Brussel over de mogelijkheid om de Staatse aanspraken af te kopen, en suggereerde, dat de betrokken landschappen de voor hun redding benodigde geldsom gaarne zouden opbrengen.³²⁷ Te Madrid vonden Gamarra's voorstellen een gunstig onthaal. Na de nodige besprekingen in de *Consejo de Estado* en de *Consejo de Flandes*³²⁸ toonde de koning zich in enige brieven aan aartshertog Leopold Willem vooral ingenomen met de gedachte de drie landschappen door middel van een geldbedrag onder zijn gehoorzaamheid terug te brengen. In zulk een oplossing zag de vorst de verheugende mogelijkheid de ketterij uit de landen van Overmaas te bannen en er de vrije uitoefening van de katholieke godsdienst te herstellen.³²⁹ De Raad van State te Brussel hielp de koning echter op ondubbelzinnige wijze uit zijn, door Gamarra geïnspireerde, droom. De Raad noemde het voorstel van de ambassadeur om enige Staatse rechters om te kopen, waaghalzig. Er bestond immers geen enkele zekerheid over de uitslag van zulk een onderneming. Gamarra's tweede voorslag was in de ogen van de Raad van State een illusie. Er was geen enkele indicatie, dat de Verenigde Nederlanden bereid waren hun dominerende positie in de landen van Overmaas te ruilen voor enige zilverlingen, die zij bij hun overvloed waarlijk niet van node hadden. Bovendien achtte de Raad het voorstel ondoenlijk in een tijd waarin de legers van de koning nauwelijks van het nodige voorzien konden worden.³³⁰

Na dit advies van de Raad van State werd de gedachte aan omkoop of uitkoop zonder verdere omhaal terzijde gelegd. Ook Gamarra zelf distantieerde zich van zijn diplomatieke eerstelingen en erkende, dat de periodiek met hem confererende Staatse gedeputeerden een afkoop van hun soevereiniteitsrechten steeds geweigerd hadden.³³¹ Eén winstpunt had de episode evenwel opgeleverd: zij werd het uitgangspunt voor een nieuwe bezinning op de liquidatie van de Overmase kwestie. De koning had daartoe zelf de impuls gegeven door in zijn brieven van 17 september en 12 oktober 1655 aan aartshertog Leopold Willem te benadrukken „quanto conviene acabar estas diferencias amigablemente y quitar a Olandeses qualquier pretexto de disgusto”.³³² Dit verlangen naar een rimpelloze verhouding met de Verenigde Nederlanden werd ongetwijfeld beïnvloed door de verslechtering van Spanje's politieke toestand in het jaar 1655. Niet alleen duurde de uitzichtloze en slepende

oorlog met Frankrijk nog steeds voort, maar ook met het republikeinse Engeland van Oliver Cromwell kwam het in de loop van 1655 tot een breuk. Onderhandelingen over een Spaans-Engels bondgenootschap waren afgesprongen op de eisen die de lord protector aan Spanje stelde: godsdienstvrijheid voor de Engelsen in Spanje en handelsvrijheid in West-Indië. Toen een Engelse expeditie zich in mei 1655 meester maakte van het eiland Jamaica, was de door koning Filips als „ultima ruina”³³³ van zijn monarchie gevreesde oorlog met Engeland niet meer tegen te houden.³³⁴ In dit gespannen klimaat moet ’s konings verlangen naar opklaring van de Spaans-Nederlandse wolkenhemel gesitueerd worden. Overeenkomstig de koninklijke oproep boog de Raad van State te Brussel zich in november 1655 over mogelijke expediënten van het Overmase geschil. Een thans niet meer aanwezige lijst met verscheidene te overwegen oplossingen diende bij deze beraadslaging als leidraad. De remedie die de Raad van State tenslotte voorstelde, was allesbehalve origineel. De quintessens ervan lag in het idee de drie landen van Overmaas te pacificeren. Dit wilde de Raad van State bereiken door een gemengde commissie van vier rechters uit de Chambre Mi-Partie naar het betwiste gebied af te vaardigen, waar zij de interne rust middels een bestuursreglement dienden te herstellen. Deze regeling zou gelden, totdat de Chambre in het Overmase proces een uitspraak gedaan had.³³⁵ Gamarra, door de aartshertog naar zijn opinie gevraagd, verwierp het interimplan van de Raad van State als een tot mislukken gedoemde variatie op een oud thema. De ervaring van vele jaren had immers geleerd, dat de Staten-Generaal zulke voorstellen steeds naar de prullenmand verwezen. De ambassadeur greep de gelegenheid aan om zijn intussen gewonnen inzicht in deze materie in een principieel betoog uiteen te zetten. In de eerste plaats herhaalde hij zijn bedenkingen tegen de Chambre Mi-Partie. Zelfs indien de Verenigde Nederlanden de voortgang van het proces niet langer zouden belemmeren, was er volgens de gezant geen uitzicht op een spoedige uitspraak van het hof. Tot staving van deze stelling citeerde Gamarra één van de rechters der Chambre Mi-Partie, die hem had toevertrouwd, dat voor de „lecture” der stukken wel een jaar nodig was. Bovendien vermoedde de ambassadeur, dat de uitslag van het rechtsgeding in laatste instantie bepaald zou worden door het werpen van het lot. Het was immers waarschijnlijk, dat de rechters ten gunste van hun eigen soeverein

zouden stemmen. Bij dit dobbelspel nu kon de koning de landen van Overmaas in hun geheel verliezen, waardoor de katholieke godsdienst in die streken aan de willekeur van de protestantse heersers overgeleverd zou worden. Afstand nemend van deze sombere prognose sprak Gamarra de overtuiging uit, dat een minnelijke schikking van het geschil een gunstiger perspectief bood. Teruggrijpend op de ideeën van zijn voorganger Antoine Brun noemde de gezant een verdeling van het gebied, gepaard gaande met een garantie voor de katholieke godsdienst in het Staatse gedeelte, als wezenlijke bestanddelen van zulk een overeenkomst. Volgens Gamarra's concept diende de verdeling zo te geschieden, dat ieder van de drie landschappen in een Spaanse en een Staatse helft gesplitst werd. Aangezien de Verenigde Nederlanden vooral gebaat waren bij een inlijving van de streek rond Maastricht en de koning er veel aan gelegen was de kloosters te behouden, alsook de kastelen van zijn trouwste vazallen, kon de verdeling naar de mening van de ambassadeur het best aan de hand van deze criteria doorgevoerd worden. Op religieus gebied projecteerde Gamarra in Staats Overmaas een regiem van coëxistentie zoals sedert 1632 te Maastricht bestond. Wanneer de Overmase controverse op die manier bijgelegd was, zo eindigde de gezant zijn exposé, was het ogenblik aangebroken om de Verenigde Nederlanden – overeenkomstig het reeds in 1648 door Antoine Brun voor de Haagse ambassade ontworpen programma³³⁶ – een defensief verbond met de koning tot behoud van de bedreigde „provincias béglicas” aan te bieden.³³⁷

De eerste reactie van de landvoogd op dit pleidooi was de nuchtere vraag, welke zekerheid Gamarra had, dat de Verenigde Provinciën zich na de ondertekening van het gewenste accommodement werkelijk met de koning zouden verbinden. Conform de beantwoording van deze vraag wilde de aartshertog al dan niet in conferenties over een minnelijke schikking toestemmen. Gamarra repliceerde, dat er bij geen enkele onderhandeling zekerheid over de uitslag bestond, maar dat hij bij inzet van alle mogelijke middelen een „buen suceso” verwachtte.³³⁸ Deze vage verzekering, die niet ondersteund werd door concrete aanknopingspunten, maakte te Brussel geen indruk. De Raad van State persisteerde bij zijn opvatting, dat iedere regeling van het Overmase geschil via de Chambre Mi-Partie moest geschieden. Als uiterste concessie lanceerde de Raad het denkbild, dat het gerechtshof de twee

partijen tijdens de voortgang van het proces middelen tot akkoord aan de hand zou doen.³³⁹ Gamarra riposteerde op 31 januari 1656, dat op die manier nooit een oplossing bereikt zou worden. De Staten-Generaal voerden immers een regelrechte politiek van obstructie jegens het hof: hun veto op de voortzetting van het rechtsgeding en de wraking van de rechters Verheyen en Ryckewaert waren daar de sprekende bewijzen van.³⁴⁰ In zijn volgende brieven accentueerde Gamarra vooral het gunstige tijdstip voor een diplomatiek akkoord over de drie land-schappen. Alle zeven provincies hadden zich volgens de gezant vóór een minnelijke schikking uitgesproken, een unanimiteit die zij voorheen niet aan den dag gelegd hadden. Op een recente conferentie met Gamarra hadden de Staatse gedeputeerden zelfs optimistisch verzekerd, dat het sluiten van een overeenkomst slechts weinige dagen in beslag zou nemen.³⁴¹ In de loop van de maand februari 1656 zag de ambassadeur zijn hardnekkig aanhouden met een eerste succes beloond: aarts-hertog Leopold-Willem riep een aparte junta voor het Overmase vraagstuk in het leven.³⁴² Deze stap betekende, dat de Raad van State – in de Brusselse regeringsregionen de exponent bij uitstek van de orthodoxe oplossing via de *Chambre Mi-Partie* – als adviesinstantie in de Overmase kwestie buiten spel gezet werd. Pas in het jaar 1661 kwam aan deze uitsluiting een einde.³⁴³ Overigens stond de samenstelling van de junta er borg voor, dat het standpunt van de Raad van State ook in dit college aan bod kon komen. Immers zowel de Raad van State als de Geheime Raad waren met één lid in de junta vertegenwoordigd. De thesaurier-generaal completeerde het Nederlandse element in het comité, waarin voorts de graaf van Fuensaldaña, na de landvoogd de hoogste militair in den lande, en Don Alonso de Cárdenas, voormalig Spaans ambassadeur te Londen, zitting hadden.³⁴⁴ Op 21 februari 1656 kwam de junta voor de eerste maal in vergadering bijeen. Het deelnemende lid van de Raad van State³⁴⁵ uitte kritiek op Gamarra's denkbeeld van een minnelijke schikking. Hij benadrukte, dat noch Bruns noch Gamarra's voorstellen over de aard van een akkoord door de Staten-Generaal geaccepteerd waren. Bovendien had de koning tijdens de ambtsperiode van Antoine Brun herhaaldelijk verklaard, dat hij een oplossing buiten de *Chambre Mi-Partie* volstrekt afwees en wel „por la quietud de su conciencia en el negocio de la religión”,³⁴⁶ alsook ter wille van het behoud van zijn trouwe onderdanen in Overmaas. De junta als

geheel verwees Gamarra's denkbeeld van een verbond tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden naar het rijk der fabelen. De Zeven Provinciën hadden immers zojuist een ruïneuze oorlog met Engeland achter de rug en zouden zich zeker niet tot een nieuwe breuk met de zusterrepubliek of met Frankrijk laten verleiden. Wat de Verenigde Nederlanden op het oog hadden, zo betoogde de junta, was het voordeel van hun handel, en die vereiste een goede verstandhouding met zowel Engeland als Frankrijk.³⁴⁷ Na deze preliminairen overgaande tot het formuleren van een advies, conformeerde de junta zich met het standpunt dat de Raad van State in zijn laatste consult gepropageerd had: de *Chambre Mi-Partie* diende het proces over de landen van Overmaas voort te zetten en mocht daarbij desgewenst middelen tot accommodement aan beide partijen voorstellen. In tegenstelling tot de Raad van State was dit voorstel evenwel niet het laatste woord van de junta. Bij een afwijzende reactie van de Staten-Generaal was het naar haar oordeel de beurt van de tegenpartij om suggesties voor een oplossing te doen.³⁴⁸ Aangezien over de aard van zulk een Staats aanbod ook bij de junta geen twijfel kon bestaan, moet men aannemen, dat zij in het laatste gedeelte van haar advies de deur naar de conferentietafel doelbewust op een kier heeft gezet. Het was Don Esteban de Gamarra die haar vervolgens wagenwijd opende. Belast met de taak het door aartshertog Leopold Willem gesanctioneerde voorstel van de junta aan de Staten-Generaal voor te leggen, deed hij dit in een terminologie die Hunne HoogMogenden de pap in de mond gaf. In de eerste plaats memoreerde de gezant het verlangen van de koning om het Overmase geschil zo spoedig mogelijk bij te leggen en aldus de goede nabuurschap met de Verenigde Nederlanden te bestendigen en te versterken. Vervolgens noemde hij een rechterlijke uitspraak door de *Chambre Mi-Partie* de naar Spaanse opvatting ideale oplossing van het conflict, maar verklaarde tegelijkertijd, dat de koning ook bereid was genoeg te nemen met een door de rechters tijdens de voortzetting van het proces te beramen redelijk akkoord. In de laatste en beslissende alinea van zijn schrijven speelde Gamarra de Staten-Generaal de bal toe. Indien Hunne HoogMogenden van mening waren, dat het geschil langs een kortere weg verholpen kon worden en zij zelf expedienten voor een accommodement wensten voor te stellen, verklaarde de ambassadeur zich genegen daarover met hen in onderhandeling te treden. Aan deze bereidverklaring verbond hij wel de

restrictie, dat de nieuwe ontwikkeling de voortgang van het Overmase proces niet mocht vertragen.³⁴⁹ Zonder aarzelen spraken de Staten-Generaal zich bij de resolutie van 13 maart 1656 uit ten gunste van minnelijke conferenties tussen hun gedeputeerden en de Spaanse ambassadeur, zonder evenwel „reflectie” te willen nemen op de clausule over de voortgang van het proces.³⁵⁰ Negen dagen nadien hield de Brusselse junta ten huize van de graaf van Fuensaldaña beraad over het Staatse antwoord. Een ondertoon van bitter ressentiment over de halsstarrigheid waarmede de Staten-Generaal een oplossing via de *Chambre Mi-Partie* bleven weigeren, beheerste het overleg. Zelfs werd de houding van Hunne HoogMogenden betiteld als verdragsbreuk. Desalniettemin adviseerde de junta de aartshertog aan de Staatse wens toe te geven. De benarde toestand van de Spaanse monarchie, die door Engeland en Frankrijk belaagd werd en een „buena correspondencia” met de Verenigde Nederlanden zeer van node had, rechtvaardigde volgens haar deze concessie. De junta bond haar toestemming evenwel aan één voorwaarde: het in Overmase aangelegenheden deskundige driemanschap Arnold Verheyen, Philippe Ryckewaert en Jacques Cloeps moest naar 's-Gravenhage gezonden worden om Gamarra tijdens de gehele duur van de onderhandelingen als periti bij te staan. De approbatie van aartshertog Leopold Willem – „me conformo in tutto” – gaf aan het advies van de junta kracht van besluit.³⁵¹ Voor zover het de regering der Spaanse Nederlanden betrof, was daarmee het sein voor het diplomatieke overleg op groen gezet.

Op 30 maart 1656 ontving Gamarra het door hem ongetwijfeld als heugelijk ervaren nieuws en reeds enige dagen later, 4 april, arriveerden de tot zijn adjuncten benoemde raadsheren Verheyen, Ryckewaert en Cloeps te 's-Gravenhage.³⁵² Aanstonds legden zij in handen van de ambassadeur een eed van geheimhouding af en bij de eerste bespreking stelden zij voor, de abten Lamberti van Kloosterrade en Ranst van Val-Dieu alsook Adriaan de Groot, heer van Strucht, voor het verschaffen van de nodige gegevens over de gesteldheid van elk der drie landen van Overmaas naar 's-Gravenhage te citeren.³⁵³ De uitnodiging ging vergezeld van de aanbeveling, de reis te ondernemen „sans esclat et avec tout le secret possible”.³⁵⁴ Zondag Quasimodo, 23 april, werd als de dag van aankomst te 's-Gravenhage vastgesteld.³⁵⁵ Samen met zijn rechtsgeleerde adjuncten en Overmase informanten stelde Gamarra in

de laatste week van april 1656 een gedetailleerde instructie voor de komende Spaans-Nederlandse conferenties op. De reeds eerder door de gezant geformuleerde criteria voor een verdeling van de landen van Overmaas dienden ook thans tot richtsnoer: behoud van de kloosters en – naar de mate van het mogelijke – van de adel onder de koning, afstand van het gebied rond Maastricht aan de Verenigde Nederlanden en bovenal vrije uitoefening van het katholicisme in de Staatse partage. Als nieuw uitgangspunt werd daaraan de gedachte toegevoegd, dat de verdeling diende te geschieden naar rato van ieders recht op de landen van Overmaas. Aangezien de aanspraken van de Verenigde Nederlanden bij lange niet zo hecht gefundeerd waren als die van de koning, moest het hun toe te wijzen part dienovereenkomstig zijn. Het is niet duidelijk welk effect de redacteurs der instructie van dit argument verwachtten, aangezien de Staatse onderhandelaars de rechten van beide partijen ongetwijfeld op tegengestelde wijze zouden taxeren. Verder stipuleerde de instructie, dat de verbinding tussen het Overkwartier van Gelderland en het hertogdom Limburg door de afstand van Overmaas territorium niet verbroken mocht worden. Evenzeer moest vrijdeld worden, dat de Verenigde Nederlanden vanuit Maastricht een vrije passage naar Duitsland verkregen, want in dat geval zou de koning de belangrijke op de transitohandel geheven licentgelden verliezen. Tenslotte decreteerde de instructie nauwkeurig de bij de onderhandelingen te volgen tactiek: in een reeks successieve voorstellen diende Gamarra de Verenigde Nederlanden een steeds grotere straal van gebied rond Maastricht te offren. De kleinste cirkel reikte niet verder dan het ruim vier kilometer ten oosten van de stad gelegen dorp Berg, terwijl het uiterste aanbod grosso modo het gebied binnen de lijn Beek, Valkenburg, Gulpen, Sint-Martens-Voeren en Berneau bevatte.³⁵⁶ Op 2 mei 1656 ondertekenden Gamarra en de drie adjuncten de aldus geredigeerde instructie,³⁵⁷ die enige weken nadien, 24 mei, door de landvoogd bekrachtigd werd.³⁵⁸ Het was niet meer aartshertog Leopold Willem die de ratificatie verleende, maar zijn zo juist in de Nederlanden gearriveerde opvolger, Don Juan van Oostenrijk, onechte zoon van koning Filips IV.³⁵⁹ In een begeleidend schrijven noemde de nieuwe gouverneur een vereniging van de Staatse partage van Overmaas met de stad Maastricht de beste waarborg voor het katholicisme aldaar.³⁶⁰

Ondanks de principiële toestemming van Brussel en 's-Gravenhage

in de Overmase conferenties, hielden enige meningsverschillen de twee partijen vooralsnog verdeeld. Met name weigerden de Staten-Generaal de adjuncten Verheyen, Ryckewaert en Cloeps tot de onderhandelingen toe te laten. Deelneming van deze rechtsgeleerden zou de juridische problematiek via een achterdeur wederom in het geding brengen, terwijl Hunne HoogMogenden van de conferenties juist een louter politiek vergelijk verwachtten. Nadrukkelijk eisten zij dan ook, dat alleen de ambassadeur bij de onderhandelingen hun gesprekspartner zou zijn, en even hardnekkig hielden zij aan het standpunt vast, dat het Overmase proces tijdens de minnelijke conferenties onder geen beding voortgezet mocht worden. Het besluit van de rechters der *Chambre Mi-Partie* om op 8 mei 1656 een aanvang te maken met de lezing der stukken, werd prompt door een veto van Hunne HoogMogenden getroffen.³⁶¹ Voor een bespreking van deze complicaties reisde Gamarra in juni 1656 naar Brussel.³⁶² Tijdens zijn verblijf in de Brabantse hoofdstad arriveerde daar een lang schrijven van de koning, dat de getroffen regeling weer op losse schroeven zette.³⁶³ Voor een begrip van deze interventie is het nodig de houding van de Spaanse regering in het eerste halfjaar van 1656 te analyseren. Vooropgesteld dient te worden, dat de *Consejo de Estado* en de *Consejo de Flandes* de instanties waren die het Madrileense beleid in de Overmase kwestie bepaalden. Koning Filips verenigde zich doorgaans zonder noemenswaard commentaar met hun adviezen. Het essentiële gedeelte daaruit werd in de regel letterlijk in de koninklijke missives opgenomen.³⁶⁴ In hoeverre 's konings gunsteling en eerste minister Don Luis de Haro³⁶⁵ in de besluitvorming participeerde, blijkt niet uit de stukken, die alleen de rol van de beide Raden en van de koning belichten. De *Consejo de Estado* bestond uit een select gezelschap van hoge edellieden en kerkelijke dignitarissen. Draggers van illustere titels als de hertog van Alva en de markies de los Balbases³⁶⁶ hadden er zitting, alsook de graaf van Peñaranda, die tien jaar tevoren de Spaanse delegatie op het Munsterse vredescongres geleid had.³⁶⁷ De adviezen van de *Consejo de Estado* bestreken geheel het wijde veld van het algemene regeringsbeleid. Een veel beperkter werkterrein ressorteerde onder de *Consejo de Flandes*, het adviescollege voor de aangelegenheden van de Nederlanden, dat zijn leden voor een gedeelte uit de Lage Landen zelf recruteerde.³⁶⁸ Beide raadscolleges hadden in september en oktober 1655 aan de wieg gestaan van de koninklijke

opdracht aan aartshertog Leopold Willem tot een snelle beëindiging van het Overmase conflict.³⁶⁹ In de vorige bladzijden is uiteengezet hoe deze oproep te Brussel een ontwikkeling op gang had gebracht, die in maart 1656 resulteerde in Leopold Willems besluit de Staatse wens naar minnelijke conferenties over het vraagstuk in te willigen. Dat deze beslissing parallel liep met de op dat ogenblik te Madrid gewenste beleidslijn, blijkt uit een advies van de *Consejo de Estado* van 16 maart 1656. Een brief van Gamarra aan Don Luis de Haro van 10 februari 1656 was het uitgangspunt van de bespreking. De ambassadeur had zijn brief geschreven op een tijdstip waarop met name de onverzettelijke houding van de Brusselse Raad van State de deur naar de conferentietafel nog stevig gesloten hield. De indringende pleidooien die Gamarra bij herhaling naar Madrid zond, waren dan ook bedoeld als een poging om de toestemming tot de conferenties rechtstreeks van de koning te bekomen en het Brusselse filiaal aldus in de pas te dwingen.³⁷⁰ In zijn brief van 10 februari 1656 hanteerde de gezant vooral het gevaar dat de Spaanse Nederlanden vanuit Engeland dreigde, als dwingend argument om de Overmase boedel te vereffen en zo een toenadering tot de Verenigde Provinciën te bevorderen. Gamarra waarschuwde zijn regering, dat Cromwell – volgens een informatie van Staatse zijde – twintig fregatten met acht- à tienduizend manschappen in gereedheid hield en met deze troepenmacht wellicht een invasie op de Vlaamse kust zou wagen. Het advies dat de *Consejo* na bespreking van deze brief uitbracht, werd geheel beheerst door de gedachte, dat iedere versterking van de goede verstandhouding met de Verenigde Nederlanden in de huidige politieke toestand uit den boze was. Het was dan ook zaak zonder verder talmen en dralen het Overmase geschil uit de wereld te helpen. In de nieuwe gouverneur van de Spaanse Nederlanden, Don Juan, zag de Raad de aangewezen figuur voor deze taak. De landvoogd diende een uiterste poging te ondernemen om de Staatsen voor de Chambre Mi-Partie – in Spaanse ogen nog steeds de ideale uitweg – te winnen. Als evenwel de tegenpartij volhardde bij haar denkbeeld van een minnelijke schikking, achtten de leden van de *Consejo de Estado* het raadzaam zulk een akkoord door middel van Don Esteban de Gamarra te 's-Gravenhage tot stand te brengen.³⁷¹ De instemming van de koning met dit advies³⁷² betekende, dat thans ook te Madrid het verlossende woord gesproken was en een politieke regeling van het Overmase

geschil binnen het bereik der mogelijkheden gekomen was. In het begin van mei 1656 bereikte het koninklijk schrijven van 23 maart de Spaanse Nederlanden,³⁷³ waar de regering het als een approbatie van haar beleid begroet zal hebben. De voldoening over dit resultaat was evenwel van korte duur. Reeds in juni³⁷⁴ legde een nieuw bevelschrift van de koning de gehele ontwikkeling weer stil. Een waarschuwing van de scheidende gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden, aartshertog Leopold Willem, lag aan deze stagnatie ten grondslag. Vóór zijn vertrek naar Duitsland had de landvoogd Gamarra en de Brusselse junta er bij de koning van beschuldigd, dat zij bereid waren de landen van Overmaas als preliminaire voorwaarde voor een Spaans-Nederlands bondgenootschap aan de Staten-Generaal af te staan. Deze denunciatie had verstrekken gevolgen. Conform een advies van de *Consejo de Estado* verbood de koning op 12 mei 1656 strikt de drie landen in hun geheel of gedeeltelijk – voor zover zij hem rechtens toebehoorden – aan de Verenigde Nederlanden prijs te geven. Noch een alliantie met de Staten-Generaal noch enigerlei andere reden kon zulk een afstand rechtvaardigen. Immers het belang van de godsdienst – waarvoor alle andere overwegingen dienden te wijken – was onverenigbaar met de gedachte aan een cessie. De koning kon toch niet de katholieken in de steek laten, die krachtens het vredesverdrag onder zijn heerschappij stonden en als onderdanen recht hadden op zijn bescherming. Iedere afwijking van deze richtlijn verwierp de monarch als „totalmente opuesto a mi intención”. Naast dit ideële motief had de koning ook een politiek motief bij de hand. Zijn Zuidnederlandse „ministros” vergisten zich, indien zij meenden dat hij een bondgenootschap met de Verenigde Nederlanden een haalbare kaart achtte. Het was integendeel alleszins duidelijk, dat de Staten-Generaal „puramente amigos de Francia y Inglaterra” wilden blijven en niets ten gunste van Spanje zouden ondernemen. Wel gaf de koning toe, dat hij zelf na de breuk met Cromwell in december 1655 aan aartshertog Leopold Willem had geschreven over de wenselijkheid van „alguna unión con Olandeses a daño de Ingleses”, maar zonder illusie over de mogelijkheden tot realisering van zulk een samengaan. Tenslotte bevestigde hij de essentiële punten uit zijn brief van 23 maart: het Overmase conflict diende zo spoedig mogelijk opgelost te worden, bij voorkeur door de *Chambre Mi-Partie*, maar desnoods via Spaans-Nederlandse conferenties te 's-Gravenhage.³⁷⁵

Dit koninklijk schrijven verraste de regering te Brussel op een ogenblik, dat zij de Overmase conferenties als een voldongen feit beschouwde en met de Staten-Generaal verwickeld was in een achterhoedegevecht over de modaliteiten van die conferenties, met name over de toelating van de drie rechtsgeleerde adjuncten. Geheel het concept voor een verdeling van de landen van Overmaas was door 's konings verbod tot afstand van enig gebied op een dood spoor gezet. De landvoogd en zijn ministers stonden voor een dilemma: immers zonder territoriale offers was een akkoord over de drie betwiste gebieden niet denkbaar. Op 20 juni 1656 kwam de nieuwe ontwikkeling ter sprake in de junta voor de Overmase aangelegenheden. Ook de te Brussel vertoevende ambassadeur Gamarra woonde de vergadering bij. Tijdens de bespreking werden twee standpunten geformuleerd. Don Alonso de Cárdenas constateerde een zekere ambivalentie in 's konings laatste brieven, waarbij onderhandelingen niet werden uitgesloten, maar wel gebiedsafstand verboden. Een nadere uitspraak van de soeverein – „más luz y declaración yndividual de su real voluntad” – achtte de Londense ambassadeur noodzakelijk. In afwachting van zulk een verduidelijking diende het begin van de onderhandelingen zijns inziens uitgesteld te worden. De drie overige leden³⁷⁶ van de junta verenigden zich niet met deze zienswijze. Zij wensten zonder oponthoud voort te gaan op de eenmaal ingeslagen weg. De brief van 12 mei was volgens hun betoog gebaseerd op een volkomen uit de lucht gegrepen beschuldiging: de junta had nooit een afstand van de landen van Overmaas als preliminaire voorwaarde voor een verbond met de Verenigde Nederlanden overwogen. Bovendien waren de voorbereidingen voor de conferenties nagenoeg afgerond. Verder uitstel zou de verhouding met de Staten-Generaal ongetwijfeld nadelig beïnvloeden en ook de inwoners van de landen van Overmaas zouden er de repercussies van ondervinden. De raadsheren waren van mening, dat de brieven van 23 maart en 12 mei voldoende houvast boden en dat het derhalve overbodig was nieuwe orders aan de koning te vragen. Zij pleitten dan ook voor een spoedige aanvang van de Haagse conferenties.³⁷⁷ De landvoogd, Don Juan, was echter niet tot zulk een eigenmachtig handelen genegen. Vanuit het legerkamp bij Condé-sur-l'Escaut, waar hij de zomercampagne tegen de Fransen leidde, onderschreef hij het standpunt van Don Alonso de Cárdenas. Overeenkomstig deze beslissing werd op 27 juli 1656 een

brief naar koning Filips verzonden met het verzoek een nader besluit te nemen. Wel poogde Don Juan de koning in het schijven ten gunste van de conferenties te beïnvloeden. De godsdienstige bezwaren van zijn vader tegen gebiedsafstand trachtte hij te ondervangen door te verwijzen naar de opzet om de Staatse partage in het verdelingsverdrag met de stad Maastricht te verenigen en aldus de vrije uitoefening van het katholicisme te garanderen.³⁷⁸

De regering van de Spaanse Nederlanden beseftte, dat het maanden zou duren, voordat een antwoord uit Madrid te verwachten was. Zij stond daardoor voor het probleem de Staten-Generaal in de tussentijd aan het lijntje te houden. De Staatse weigering de drie adjuncten tot de conferentietafel toe te laten, bood thans een welkome gelegenheid om het begin van de onderhandelingen op te schuiven. Gamarra kreeg de opdracht in deze aangelegenheid voet bij stuk te houden en erop te staan, dat de drie raadsheren de conferenties zouden bijwonen. Het uitvaardigen van volmachten voor de adjuncten, eerst te Brussel op naam van Don Juan en desgewenst te Madrid op naam van de koning, was vervolgens voorzien als tweede en derde fase in deze langzaam-aan-actie. Het werd aan Gamarra overgelaten de aldus uitgestippelde tactiek zo handig – „diestramente” – uit te voeren, dat de Staatsen geen vermoeden zouden krijgen van de werkelijke reden van het uitstel.³⁷⁹ Gamarra toonde zich bij voorbaat sceptisch over de mogelijkheid om de Staatse politici aldus een rad voor de ogen te draaien en vreesde, dat de manoeuvre slechts zou leiden tot een gevoelige terugslag in de Spaans-Nederlandse verhouding. De recente ontwikkelingen waren voor de Haagse gezant een ontgoocheling geweest.³⁸⁰ Aartshertog Leopold Willems beschuldiging, dat Don Esteban bereid was de landen van Overmaas ter wille van een verbond met de Verenigde Nederlanden te verkwanselen, had de ambassadeur in zijn integriteit gekrenkt.³⁸¹ Het commentaar van Vincent Richard, die in de aantijging een influistering zag van Leopold Willems biechtvader, een pater Jezuïet wiens ordegenoten in het land van Dalhem „mucha hazienda” bezaten, zal hem daarbij nauwelijks tot troost zijn geweest.³⁸² Het verbod van de koning om enig gebied in de landen van Overmaas af te staan en Don Juans bevel tot uitstel van de conferenties leken een streep te halen door de politiek van „appeasement”, die Gamarra met zoveel vasthoudendheid gepropageerd had en die zo dicht bij de verwezenlijking was geweest.³⁸³

Ook in zijn persoonlijk leven werd Gamarra in deze dagen hard getroffen: zijn enige zoon Don Antonio de Gamarra, kolonel van een regiment cavalerie, overleed begin augustus 1656 aan verwondingen die hij bij het ontzet van Valenciennes opgelopen had.³⁸⁴ Vondel troostte de bedroefde vader met een „Lyckklaght”³⁸⁵ en ook de Staten-Generaal betuigden hun deelneming.³⁸⁶ Hunne HoogMogenden gaven de gezant enig respijt,³⁸⁷ alvorens zij – eind september 1656 – het punt van de Overmase conferenties wederom ter sprake brachten.³⁸⁸ Zoals te verwachten was, weigerden zij opnieuw de raadsheren Verheyen, Ryc-kewaert en Cloeps tot de onderhandelingen toe te laten, „pour n'estre accoutumés de traiter qu'avec les ambassadeurs et ministres des Roys et Potentats estrangers, qui sont pourvus de lettres de croyance de leurs maistres”.³⁸⁹ De door Don Juan getekende en naar 's-Gravenhage gezonden volmachten voldeden niet aan die maatstaf en werden bij resolutie van 28 november 1656 verworpen. De Staten-Generaal betuigden bij die gelegenheid nogmaals, dat zij onderhandelingen tussen „poletijcquen” en niet tussen „rechsgelerden” wensten, maar gaven tegelijkertijd te kennen, dat zij zouden zwichten voor authentieke geloofsbriefven van de koning.³⁹⁰

Toen Hunne HoogMogenden deze concessie-onder-voorbehoud deden, was er voldoende tijd verlopen voor het heen-en-weer schrijven tussen Don Juan en Filips IV. Het antwoord van de koning bevatte geen enkele tegemoetkoming. Integendeel, de monarch verhardde zijn standpunt door de Zuidnederlandse „ministros” nadrukkelijker aan de Chambre Mi-Partie te binden dan hij in zijn laatste brieven gedaan had. Slechts wanneer alles op alles was gezet om de Verenigde Nederlanden alsnog voor de Chambre Mi-Partie te winnen en deze bemoeiingen echec geleden hadden, mocht er een minnelijk akkoord gesloten worden, maar dan zonder iets prijs te geven van hetgeen de koning rechtens toebehoorde. De vorst achtte de inbouw van deze voorzorgsmaatregelen nodig, omdat hij de Verenigde Nederlanden ervan verdacht, dat zij erop uit waren door middel van de onderhandelingen de landen van Overmaas in hun geheel in te palmen.³⁹¹ 's Konings onwrikbaarheid verleidde de Brusselse junta tot een – *salva reverentia* – vrij schamper commentaar. Met een verwijzing naar de feitelijke machtsverhoudingen in de landen van Overmaas merkte zij op: „Als wij een gedeelte afstaan van wat de Staatsen reeds bezitten en afhangt van de uitspraak van een

rechter, of, om klare wijn te schenken, van het werpen van een dobbelsteen, betekent dat dan, dat wij prijsgeven wat de koning toebehoort?"³⁹² Met deze boutade verweet de junta de koning en diens entourage in feite, dat zij geen realistische kijk op het Overmase vraagstuk hadden. Gamarra interpreteerde de brief van Filips IV vooral als een desavoueren van zijn beleid. In de aansporing de Verenigde Nederlanden alsnog voor de Chambre Mi-Partie te winnen, las de gezant het verwijt dat hij in deze taak te kort geschoten was. In een uitvoerige apologie³⁹³ verdedigde de in zijn wiek geschoten ambassadeur zijn optreden. Hij benadrukte vooral, dat al zijn demarches overeenkomstig de instructies van hogerhand en niet op eigen initiatief geschied waren. Het was evenwel onmogelijk gebleken de Staatse weerstand tegen de Chambre Mi-Partie te breken. Slechts enkele dagen geleden, 15 december 1656, hadden Hunne HoogMogenden het gerechtshof eens te meer gelast „de dar ningún paso”.³⁹⁴ Evenals de junta zette Gamarra een vraagteken bij het pal staan voor 's konings recht. Had niet reeds Antoine Brun, „gran jurisperito”, dit fundament „fort douteux” genoemd? Was het niet zo, dat, terwijl de koning onwrikbaar op zijn ponteneur bleef staan, de landen van Overmaas hem meer en meer ontglipten? Het waren immers de Staatsen die daar dank zij hun militair overwicht de lakens uitdeelden, terwijl de koning er ieder spoor van gezag vanuit de omliggende territoria en gewapenderhand moest afdwingen, met alle risico's van een Staatse strafexpeditie in het nabije Limburg. Tegen deze achtergrond deed Gamarra – bijna als de oude Cato – voor de zoveelste keer een beroep op de koning toch zijn fiat aan het beraamde diplomatieke overleg te geven.³⁹⁵

Voorlopig was het politieke front echter bevroren en kwamen de gebeurtenissen in de landen van Overmaas zelf in het middelpunt van de belangstelling te staan. In de laatste maanden van 1656 baarde vooral de gerechtelijke vervolging van enige vooraanstaande koninklijke functionarissen opzien. Het eerst kwam Herman Diederik van Berghes-Trips, heer van Ubach en Kerkrade, drossaard van het land van 's-Hertogenrade, aan de beurt. Hij werd ervan beschuldigd in laatstgenoemd land een aantal plakaten van de koning afgekondigd te hebben. De Staatse schepenbank van 's-Hertogenrade veroordeelde de drossaard – bij verstek – tot verbanning en verklaarde zijn goederen verbeurd. Dit vonnis deed geen afbreuk aan de activiteiten van Herman Diederik,

die buiten het bereik van de Staatsen op zijn stamslot Trips bij Geilenkirchen in het land van Gulik woonde en het Spaanse overheidsapparaat voor het land van 's-Hertogenrade op het kasteel Rimburch – eveneens buiten de landsgrenzen gelegen – geconcentreerd had.³⁹⁶ Wel wisten de Staatsen de hand te leggen op Wolter van Meer, Spaans drossaard van het land van Valkenburg. Deze had het gewaagd vanuit zijn exil te Visé naar de stad Valkenburg te komen, waar hij prompt gearresteerd werd en in het kasteel aldaar opgesloten.³⁹⁷ De meeste indruk maakte evenwel de inhechtenisneming van abt Lamberti van Kloosterrade. Op 6 december 1656 nodigde de Staatse drossaard van 's-Hertogenrade, Robert van Ittersum, de abt uit voor het noemenmaal in zijn residentie, het kasteel 's-Hertogenrade. Winandus Lamberti accepteerde de invitatie en werd tot zijn verrassing na de dis in het kasteel gevangen gehouden. Het bleek, dat de Staten-Generaal de drossaard op 29 november 1656 gelast hadden tegen de abt te procederen. Een schepen van de stad Limburg – wegens een geldkwestie met Lamberti op gespannen voet – had de Staten-Generaal enige de abt belastende brieven in handen gespeeld. Deze waren in 1653 door, respectievelijk namens Lamberti aan aartshertog Leopold Willem gezonden met het verzoek de beroorde abdij een financiële injectie uit de staatskas te gunnen. Abt Lamberti had zichzelf in de rekeningen betiteld als „le principal auteur de la possession que Sa Majesté a retenu non seulement audit pays de Rodeleducq, mais aussy des autres pays de Fauquemont et Daelhem”.³⁹⁸ Niet minder dan vijftien maal was hij naar 's-Gravenhage gereisd om ambassadeur Brun te voorzien van de nodige inlichtingen en documenten. Bij iedere reis had hij zich verscheidene maanden te 's-Gravenhage opgehouden. Ook had hij dikwijls de stad Brussel in de reisroute opgenomen ten einde de autoriteiten aldaar van alles op de hoogte te houden. De abt schatte, dat hij aldus meer dan vijfentwintigduizend gulden in dienst van de koning uitgegeven had. Ook anderszins was hij voortdurend in touw geweest om de soevereiniteit van de koning tegen de Staatse usurpaties te helpen handhaven. Zo was hij in opdracht van Antoine Brun naar Brussel gegaan en had de regering aangespoord de – enige jaren onderbroken – inning van de beden te hervatten. Hij was er inderdaad in geslaagd „alle scrupul ten dien regarde” weg te nemen. Deze openhartige taal werd abt Lamberti thans noodlottig. In de ochtend van 7 december 1656 stelde de secretaris van

het hoofdgerecht van 's-Hertogenrade hem in kennis van de dagvaarding en het bevel tot „corporele detentie”. Toen twee schepenen vervolgens een aanvang wilden maken met het verhoor van de abt, weigerde deze op de punten van de aanklacht te antwoorden. Hij beperkte zich tot de constatering, dat hij als commissaris³⁹⁹ van het hertogdom Limburg niet voor deze rechtbank justitiabel was en poeneerde verder, dat alle kwesties met betrekking tot de omstreden soevereiniteit onder de rechtspraak van de Chambre Mi-Partie vielen. Het hof gaf Lamberti evenwel te verstaan, dat hij alleen als vaste ingezetene van het land en dus als onderdaan van Hunne HoogMogenden aangesproken werd. Toen de abt desondanks in zijn stilzwijgen volhardde, verklaarde de schepenenbank hem op 13 december 1656 „vervallen in de poene van contumacie”. Na een onderbreking van drie weken – kennelijk ten behoeve van ruggespraak met de Staten-Generaal, die op 23 december 1656 de voortzetting van het proces gelastten – werd het rechtsgeding op 3 januari 1657 hervat. De drossaard diende als aanklager zijn schriftelijk requisitoir in en nog op dezelfde dag velden de schepenen het vonnis. Zij verklaarden Winandus Lamberti schuldig aan het „crimen van wederspannicheijt tegens den Staet der Vereenighde Nederlanden”. De abt werd – met verlies van zijn ambten en revenuen – tot eeuwige verbanning veroordeeld. Bovendien decreteerde de schepenenbank, dat het beheer over de goederen van de abdij Kloosterrade – Lamberti bij resolutie van 20 december 1651 „provisioneel” toegekend – aan de Staat vervallen was en gelastte de abt binnen acht dagen alle rechtstitels en andere relevante documenten van de abdij over te dragen.⁴⁰⁰

De protesten tegen dit gerechtelijk optreden waren niet van de lucht. Een advocaat van de koning bij de Chambre Mi-Partie berichtte, dat de gebeurtenis geleid had „tot groote verwonderinge, schandael ende opspraeck van alle de werelt”.⁴⁰¹ Gamarra luchtte zijn verontwaardiging over de „injuste et violente détention” in enige gevoelige klachten, die echter zonder weerklank bleven. De gezant sprak de vrees uit, dat het proces tegen Lamberti slechts de aanzet was van een groot offensief tegen 's konings getrouwen in de landen van Overmaas. Vele aanhangers van de koning voelden zich, aldus de ambassadeur, eveneens bedreigd en dachten erover de wijk te nemen naar de omliggende gebieden. Gamarra was vooral beducht voor een verdrijving van de

geestelijken. Toen zijn eerste protest in de Staten-Generaal voorgelezen was, had één van de leden opgemerkt, dat thans – nu de handen van de koning gebonden waren door de oorlogen met Frankrijk en Engeland – het ogenblik aangebroken was om alle geestelijken uit de landen van Overmaas te bannen. Gamarra waarschuwde de koning, dat de Overmase perikelen koren op de molen waren van de anti-Spaansgezinden in de Verenigde Nederlanden. Door doelbewuste provocaties van het bovengenoemde soort trachtten zij een wig tussen de twee mogendheden te drijven. Om deze lieden de wind uit de zeilen te nemen, lieten de confidenten die Gamarra onder de Staatse politici telde, niet na hem gedurig op het hart te drukken „que procure acomodar este negocio por la mala sangre que cría”.⁴⁰² Naast Gamarra intervenieerden ook de Staten van Limburg,⁴⁰³ de Chambre Mi-Partie⁴⁰⁴ en Maximiliaan Hendrik van Beieren, keurvorst van Keulen en bisschop van Luik,⁴⁰⁵ ten gunste van de gedetineerde abt. Ongeacht deze tussenkomst adviseerde de Raad van State Hunne Hoog Mogenden op 26 januari 1657 het vonnis te doen uitvoeren.⁴⁰⁶

In de volgende maanden eisten nieuwe incidenten de aandacht op. De Staatse drossaard van het land van Dalhem, Hans Willem van Till,⁴⁰⁷ riep de Staten van zijn ambtsgebied op 6 februari 1657 te Dalhem bijeen en verlangde, dat zij de eed van trouw aan de Staten-Generaal zouden afleggen. De drossaard bedreigde eventuele weigeraars met ontzetting uit hun ambten. Ook verbood hij de Staten beden aan de koning te betalen. De abt van Val-Dieu, Simon Ranst, antwoordde dat de Staten de eed niet konden afleggen, omdat het hun niet toekwam over de soevereiniteit te oordelen. Wat de beden van de koning betreft, herinnerde de abt eraan, dat deze „a mano armada” geïnd werden. Het debat eindigde met een machtwoord van de Staatse drossaard. Hij scherpte de Overmase Staten in, dat zij niet gerechtigd waren zonder zijn uitdrukkelijke oproep in vergadering bijeen te komen.⁴⁰⁸ Enige weken later werd dit Staatse vlagvertoon beantwoord met een Spaanse tegenzet. De te Aken residerende ontvanger-generaal van de beden in de landen van Overmaas, Massin de l'Abbaye, ondernam bij nacht en ontij een reeks invallen in de drie territoria. Met assistentie van enige honderden soldaten uit de garnizoenen van Gulik, Limburg en Navagne overviel hij huis en hof van de inwoners en schudde hen uit. Alleen al bij de strooptocht in de nacht van 1 maart 1657 maakte de ontvanger

der beden in de „notabelste win-hoven” van Valkenburg meer dan dertig paarden buit, benevens al het overige vee, meubelen, voorraad van spek en vlees en verder alles wat er te vinden was, een en ander met mishandeling van verscheidene personen. De verontwaardiging over deze „rigoureuse executie” was zo groot, dat de drossaarden Hans Willem van Till en Robert van Ittersum naar 's-Gravenhage reisden om represailles te bepleiten. Zij hielden de Staten-Generaal voor, dat de ingezetenen van Overmaas door de Spaanse afpersingen en de voortdurende doortochten en inkwartieringen van Spaanse troepen „t eenemael waren bedorven ende vervallen tot de uytterste armoede ende elende”. Wanneer Hunne HoogMogenden deze schandelijke roverijen niet wisten te keren, aldus de drossaarden, zouden de inwoners gedwongen zijn „hare landereyen ongecultiveert te laten leggen ende sich uyt de voorsz. landen te retireren”.⁴⁰⁹ Gamarra wees het protest dat afgevaardigden van de Staten-Generaal op 12 maart 1657 bij hem indienden, van de hand. De ambassadeur betoogde, dat de Staatsen het bovengenoemde optreden aan zichzelf te wijten hadden, omdat zij de inwoners van de landen van Overmaas beletten de beden aan de koning te betalen. De gedeputeerden antwoordden verwijtend, dat de Spanjaarden „sumas exorbitantes” inden. Tevens vroegen zij de gezant, of hij nog niet gemachtigd was het Overmase geschil door middel van conferenties te regelen. Zij noemden het een belasting voor hun geweten, dat de arme vazallen in het omstreden gebied te gronde gingen, en benadrukten dat Hunne HoogMogenden niets liever wilden dan „quitar esta piedra de escándalo que ocasionava tantos disgustos y mala inteligencia entre ambas partes”.⁴¹⁰ Gamarra repliceerde, dat hij alleen opdracht had de voortzetting van het Overmase proces ter Chambre Mi-Partie te eisen.⁴¹¹ Namens de Staten-Generaal werd daarop in strikt vertrouwen aan de ambassadeur te kennen gegeven, dat Hunne HoogMogenden behalve de reeds in het verleden gereleveerde argumenten thans een nieuwe pregnante reden voor hun reserve ten aanzien van de Chambre Mi-Partie hadden. Van Spaanse zijde was namelijk gepoogd één van de Staatse rechters, Dr. Jacobus Bouricius, om te kopen. Gamarra antwoordde, dat hij in deze bewering slechts een bare leugen kon zien. Immers aartshertog Leopold Willem en de Raad van State te Brussel hadden zulk een expédiënt resoluut afgewezen. De Staatse gedeputeerde hield evenwel het tegendeel staande en verklaarde, dat de

Staten-Generaal er zeer geraakt over waren, al verborgen zij hun ontstemming ook voor de Spaanse ambassadeur.⁴¹² In ieder geval spraken Hunne HoogMogenden bij resolutie van 27 maart 1657 andermaal het „anathema sit” over de Chambre Mi-Partie uit en betuigden zij eens te meer hun wens het Overmase geschil hoe eerder hoe liever „bij minnelicke compositie neer te leggen”.⁴¹³ In afwachting van zulk een overeenkomst besloten de Staten-Generaal zich „met de stercke handt” in het bezit van de drie landen te handhaven. Zij gelastten de arrestatie van Massin de l’Abbaye en diens trawanten en stelden het vonnis tegen abt Lamberti „ter executie”. Zelfs de provincie Holland, die zich tot dusver gedistantieerd had van dergelijke maatregelen, stemde met deze besluiten in.⁴¹⁴

Het was de taak van Robert van Ittersum het vonnis tegen abt Lamberti overeenkomstig de resolutie van de Staten-Generaal uit te voeren. Hunne HoogMogenden hadden de daarbij te volgen procedure nauwkeurig vastgesteld. Alvorens de – nog steeds in het kasteel ’s-Hertogenrade gevangen gehouden – abt in ballingschap te zenden, moest de drossaard trachten de registers, leggers, rekeningen en andere papieren van de abdij te bemachtigen.⁴¹⁵ Dat was geen gemakkelijke opgave, want abt Lamberti had het archief uit voorzorg tegen de steeds dreigende confiscatie van het kloostergoed door de Staatse machthebbers, naar het refugiehuis van de abdij te Aken laten overbrengen. Bij de stadsbrand van Aken op 2 mei 1656 waren volgens de kloosterkroniek „multa pulcherrima documenta” een prooi van de vlammen geworden.⁴¹⁶ Abt Lamberti beantwoordde de Staatse eis tot uitlevering van het archief met de verklaring, dat de archivalia „verbrandt” waren en hij dit „met eijdt van geloofwerdige personen” kon staven.⁴¹⁷ Er zijn echter ook uitlatingen van abt Lamberti⁴¹⁸ en abt Ranst van Val-Dieu⁴¹⁹ bekend, waarin de redding van het archief wordt vermeld. Wellicht heeft Lamberti het verlies tegenover de Staatse drossaard om voor de hand liggende redenen overdreven. Deze rapporteerde aan de Staten-Generaal, dat de abt weigerde de documenten uit te leveren.⁴²⁰ Een inval in de abdij Kloosterrade was het Staatse antwoord op dit refuus. In de avondschemering van 14 juni 1657 verscheen Robert van Ittersum met zestig soldaten voor de gesloten poorten en sluitbomen van de basse-cour te Kloosterrade. De soldaten braken de toegang met bijlen open, plaatsten ladders tegen de muren van de abdij en drongen

het gebouw binnen. Wegens de invallende duisternis werden geen verdere acties ondernomen, maar wel wachtposten in het monasterium achtergelaten. De volgende dag weigerde de prior gevolg te geven aan Ittersums sommatie hem de sleutels van alle kamers te overhandigen. De prior verklaarde, dat hij niet tot zulk een overdracht gemachtigd was en het aan de indringers overliet de deuren met dezelfde instrumenten te openen waarmee zij zich toegang tot de abdij hadden verschaft. De drossaard bood de geestelijken namens de Staten-Generaal een levenslang jaargeld aan, alsook een woning in de abdij en vrije uitoefening van de katholieke godsdienst. In ruil voor deze garanties dienden zij evenwel alle rechtstitels van de abdij over te dragen en trouw te beloven aan Hunne HoogMogenden. Volgens het verslag van Gamarra zwichtten de prior en de kanunniken niet voor deze aandrang. Unaniem verklaarden zij liever van aalmoezen te willen leven dan deze „alimentation” te accepteren. Zij voegden eraan toe, dat de koning genoeg macht bezat om hen te behouden. De annalen van de abdij geven een iets andere versie. Volgens deze bron dreigden enige kanunniken aanvankelijk voor de verleiding van het jaargeld te bezwijken. Abt Lamberti wist hun echter een hart onder de riem te steken. Om iedere communicatie met de abdij te verhinderen en Lamberti onkundig te laten van de gebeurtenissen die daar plaats hadden, was hij op bevel van Robert van Ittersum onder strenge bewaking gesteld. Twaalf soldaten hielden de wacht bij de kamer waarin de abt opgesloten zat en die hij niet mocht verlaten. Ook de arts en de dienaar van de abt was zulk een kamerarrest opgelegd. De inventieve prelaat slaagde er nochtans in, de kanunniken tegen aanvaarding van de toelage te waarschuwen. In het deksel van de kruik waarin hem steeds drank uit Kloosterrade gebracht werd, kraste hij de woorden „maledicta pensio” en herstelde zodoende volgens de annalist de standvastigheid van de kanunniken. Op 17 juni ging Robert van Ittersum over tot de volgende fase van zijn actie. Hij zond de leden van het hoofdgerecht van 's-Hertogenrade naar de abdij met de opdracht een inventaris samen te stellen van alle roerende goederen aldaar. De schepenen braken de deuren van alle kamers open, maar hielden halt voor de klokketoren, waar de bewoners van Kloosterrade hun de weg versperden. Daarop gelastte Robert van Ittersum de toren gewapenderhand te bezetten. Een sergeant werd er op 18 juni met een vijftiental soldaten op afgezonden. De drie of vier geestelijken die de toren

verdedigden, wierpen enige stenen naar de soldaten om hun de toegang te beletten. De militairen braken op hun beurt een gat in het gewelf van de kerk en vuurden daarin vier musketschoten af. Eén van de geestelijken raakte daarbij gewond. Toen de Staatse soldaten ook stro aanstaken ten einde de verdedigers uit te roken, gaven deze zich gewonnen. Sindsdien bleven permanent wachtposten in de abdij gestationeerd. De pachters en debiteuren van Kloosterrade werd aangezegd zonder voorkennis van de Staatse beheerders geen betalingen meer aan de abdij te doen.⁴²¹

Sedert de arrestatie van abt Lamberti was aan Spaanse zijde het vraagstuk van een eventuele vergelding aan de orde. De Raad van Brabant te Brussel verklaarde het vonnis dat de Staatse schepenen tegen abt Lamberti geveld hadden, op 20 februari 1657 nietig.⁴²² Deze cassatie bleef echter een dode letter. In de maanden april en mei 1657 werd daarop in de junta voor de Overmase aangelegenheden een plan tot bevrijding van de abt ontwikkeld. Voorop stond de gedachte, dat de actie veeleer met list dan met geweld uitgevoerd moest worden. Immers de politieke toestand van het land gedoogde onder geen beding het risico van een breuk met de Verenigde Nederlanden. Met de hulp van Massin de l'Abbaye, die het kasteel 's-Hertogenrade goed kende en er een contactpersoon had, werd een „plan de campagne” opgezet om Lamberti „sin ruido o hostilidad”⁴²³ uit zijn gevangenis te bevrijden en naar Aken of Rimburch te brengen. Tegelijkertijd zou men trachten de hand te leggen op de schepenen die het oordeel over abt Lamberti uitgesproken hadden. De junta wilde tweehonderd soldaten voor de uitvoering van dit huzarenstukje inzetten.⁴²⁴ Don Esteban de Gamarra, die in mei 1657 te Brussel aan de beraadslagingen van de junta deelnam,⁴²⁵ was niet onverdeeld voor deze onderneming geporteerd. Hij vreesde dat de Staatsen een militaire actie tegen het kasteel 's-Hertogenrade, waarbij allicht bloed vergoten zou worden, als een daad van vijandigheid zouden opvatten „y no estaban nuestras cosas para buscar nueva guerra”.⁴²⁶ De ambassadeur pleitte – reeds sedert december 1656 – voor de gevangenneming van de drossaarden Hans Willem van Till en Robert van Ittersum, die hij als de aanstichters van alle onheil in de landen van Overmaas bestempelde. Aangezien de drossaarden iedere dag uitreden om zich buiten de kastelen waar zij hun residentie hadden, te verpozen, konden de garnizoenscommandanten

van Limburg, Gulik of Navagne de arrestatie volgens de ambassadeur zonder veel moeite doorvoeren. Een uitwisseling van de wederzijdse gevangenen zou daarna de kroon op het werk zijn.⁴²⁷ Dit voorstel bracht echter geen wijziging in het oorspronkelijke plan van de junta, waarmee ook Don Juan zich verenigde.⁴²⁸ Na de Staatse inval in de abdij Kloosterrade werd de actie op 26 juni 1657 in het holst van de nacht door honderdvijftig soldaten van het garnizoen van Gulik uitgevoerd. Nadat zij erin geslaagd waren het stadje 's-Hertogenrade binnen te dringen, ontaardde de onderneming evenwel in een deerlijke plundertocht. Het eerst moest het huis van de schout Johan Ruse het ontgelden. Aangezien de soldaten er bij de eerste poging niet in slaagden de deur te forceren, wist de schout op het nippertje en in zijn nachthemd te ontsnappen en naar het kasteel te vluchten, maar zijn schoonmoeder, zijn zieke echtgenote en zijn kinderen vielen in handen van de Spaanse soldaten, die hen „meer als barbarisch” behandelen. Ook de huizen van de predikant en van enige andere Staatse functionarissen werden „totaliter” uitgeplunderd. Behalve de gerechtsbode hadden al deze personen wel het vege lijf kunnen redden. Inmiddels was op het kasteel alarm geslagen en namen de driehonderd manschappen die er gelegerd waren, hun gevechtsstelling in. Dat was voor de indringers het sein om zich uit 's-Hertogenrade terug te trekken. Zij hadden hun doel niet bereikt.⁴²⁹

De Staatse inval in Kloosterrade en de Spaanse in 's-Hertogenrade hadden de twee concurrenten in de landen van Overmaas „bycans in openbare vyantschap”⁴³⁰ gebracht. De diplomatieke verontwaardiging werd evenwel getemperd, doordat juist in deze weken te 's-Gravenhage bekend werd, dat de koning uiteindelijk zijn fiat aan de Overmase conferenties gegeven had. Die beslissing was in maart 1657 te Madrid gevallen. Daar had de *Consejo de Flandes* de koning op 12 maart geadviseerd, onderhandelingen op basis van de instructie van mei 1656 toe te staan. Deze concessie was de Raad slechts onder veel voorbehoud over de lippen gekomen. De raadsheren openden het betoog met een tirade tegen de Staten-Generaal en hun hardnekkige weigering vrij baan te geven aan de *Chambre Mi-Partie*. Zij brandmerkten de Staatse houding als een flagrante schending van het vredesverdrag. Toegeven aan het onrecht en de gewelddadigheid van de tegenpartij zou een teken van zwakte zijn en de Verenigde Nederlanden wellicht tot grotere insulten

verleiden. De *Consejo* veronderstelde, dat de Staatse politiek ingegeven werd door de oorlogen waarmee de koning te kampen had, maar wimpelde een houding van inschikkelijkheid uit vrees voor een mogelijke breuk af. De Verenigde Nederlanden zouden immers alleen dan met de koning breken, als zij daarin voor zichzelf een voordeel zagen, en in dat geval zouden zij altijd wel een voorwendsel vinden dat als casus belli kon dienen. Even weinig geloof hechtte de *Consejo de Flandes* aan de mogelijkheid van een alliantie tussen Nederland en Spanje. In deze uitspraken kan men een kritiek lezen op het beleid van Gamarra, die het gevaar van een breuk zo dikwijls als een mene-tekkel gehanteerd had, maar aan de andere kant in het politieke koffiedik ook perspectieven voor een Spaans-Nederlands verbond ontwaard had. De *Consejo de Flandes* stelde tenslotte de volgende gedragslijn voor: Gamarra moest blijven aandringen op een beslissing aangaande het Overmase conflict door de Chambre Mi-Partie. Tijdens de voortzetting van het proces stond het de rechters vrij een minnelijk akkoord te beramen. Indien de Staten-Generaal zich echter Oostindisch doof hielden, diende de ambassadeur tenminste tekst en uitleg van hun weigering te eisen. De Staten-Generaal konden toch niet zomaar afstappen van de bepalingen van een verdrag dat zij zelf ondertekend hadden. Wanneer al deze demarches evenwel niet baatten, maar alleen in dat geval, adviseerde de *Consejo de Flandes* de koning in de onderhandelingen toe te stemmen, en wel volgens de instructie die in mei 1656 te Brussel opgesteld was.⁴³¹ De instemming van de koning met dit advies⁴³² betekende, dat het verbod van 12 mei 1656 tot afstand van enig gebied aan de Verenigde Nederlanden opgeheven was. De instructie van mei 1656 voorzag immers wel degelijk in een cessie van een gedeelte der landen van Overmaas. Afgezien van het kansloze tribuut aan de Chambre Mi-Partie was daarmee de weg naar de conferentietafel definitief vrijgegeven. Was het een coïncidentie, dat deze concessie nagenoeg samenviel met het Engels-Franse verdrag van 23 maart 1657, waarbij de twee mogendheden besloten hun oorlogvoering tegen Spanje te coördineren en samen de Vlaamse kuststeden te veroveren?⁴³³ Op 30 april 1657 gaf de *Consejo de Flandes* toe, dat de toestand van de monarchie een verslechtering van de verhouding met de Verenigde Nederlanden onwenselijk maakte.⁴³⁴ Ondanks alle hooghartige taal getuigde ook de concessie in het advies van 12 maart 1657 van dat inzicht.

In de volgende maanden dreigde de ontevredenheid van het Spaanse hof over de ambtsvervulling van Don Esteban de Gamarra tot gevoelige consequenties voor de Haagse ambassadeur te leiden. Op 30 april 1657 stelde de *Consejo de Flandes* de koning voor, Gamarra tijdelijk uit 's-Gravenhage terug te roepen. Naar de opvatting van de Raad had de gezant in de behandeling van de Overmase kwestie niet de voldoening gegeven die men van hem verwacht had. Het was daarom aanbevelenswaardig een andere persoon – „inteligente destas materias” – met deze missie te belasten en hem vooral op te dragen de Staten-Generaal hun onredelijkheid inzake de *Chambre Mi-Partie* voor te houden.⁴³⁵ Koning Filips IV won het advies van Don Juan in en gaf zijn zoon reeds bij voorbaat toestemming Gamarra onder ieder acceptabel voorwendsel voor de duur van het Overmase conflict uit 's-Gravenhage te verwijderen.⁴³⁶ Het ongenoegen dat de gezant te Madrid opriep, blijkt ook uit een reprimande van de *Consejo de Estado*. Gamarra had in een brief van 19 april 1657 aan Don Luis de Haro een onderhoud weergegeven dat hij kort tevoren met een Staats politicus gevoerd had. Volgens de gesprekspartner waren de kansen voor een Spaans-Nederlandse alliantie gunstig, als het Overmase vraagstuk maar eenmaal opgelost was. Het maakte voor de koning toch niet veel uit, of hij in de landen van Overmaas zes plaatsen meer of minder bezat, wanneer slechts de vrijheid van het katholicisme gegarandeerd was. De Staatse afgevaardigde had eraan toegevoegd, dat het dan wel nodig zou zijn ook aan de gereformeerde religie in de Spaanse partage „alguna libertad” te geven. Deze taal vond de *Consejo* zo ongehoord, dat Gamarra er zelfs niet naar had mogen luisteren, en het leverde de gezant dan ook een berisping op.⁴³⁷ Het was Don Juan die de dreigende ongenade van de ambassadeur wist af te wenden. De landvoogd antwoordde de koning op 20 juni 1657, dat een tijdelijke verwijdering een grote blamage voor Don Estaban zou zijn. De buitenwereld zou de ware reden van de terugroeping gemakkelijk doorgronden en zich niet laten misleiden door een of ander doorzichtige voorwendsel.⁴³⁸ Het Madrileense hof zwichtte voor deze aandrang en de ambassadeur bleef in zijn functie gehandhaafd.⁴³⁹

Inmiddels had Gamarra – onbewust van de wolken die zich boven zijn hoofd samenpakten – het bericht ontvangen van 's konings toestemming in de Overmase conferenties.⁴⁴⁰ Op 14 juni 1657 deelde hij de Staten-Generaal officieel mee, „qu'il a receu ordre par escrit de traitter

l'accommodement du différend des pais d'Outremeuze par conférences amiables".⁴⁴¹ Het eerste gedeelte van het koninklijk bevel – een hernieuwde interventie ten gunste van de Chambre Mi-Partie – liet Gamarra na alle Sisyphusarbeid die hij in het verleden te dien einde verricht had, als afgehandeld terzijde. Met voldoening berichtte de gezant aan Don Luis de Haro, dat de gedeputeerden van de provincie Holland „havía estimado infinito esta demostración de la buena voluntad de Su Magestad”.⁴⁴² Geen instemming toonden zij evenwel met de preliminaire voorwaarde waaraan Gamarra de conferenties bond. In het besef dat hij thans een waardevolle troef in handen had, eiste de ambassadeur niet minder dan het redres van alle „nouveauautés et attentats” die de Staatsen sedert het vredesverdrag in de landen van Overmaas gepleegd hadden. Het verlanglijstje dat hij op 10 juli 1657 bij de Staten-Generaal inleverde, bevatte zestien punten. In de eerste plaats vroeg de gezant de restitutie van de kerkelijke goederen aan de geestelijken, die er al negen jaar van beroofd waren, waardoor „quelques uns des pasteurs sont morts de pure misère et famine”. De predikanten die sedert 1648 in de landen van Overmaas geïnstalleerd waren, dienden wederom het veld te ruimen. De verjaagde koninklijke functionarissen moesten in de uitoefening van hun ambten hersteld worden en de normale betaling van de beden aan de koning hervat. Zich baserend op het derde artikel van het Munsterse verdrag – handhaving van de status quo in de landen van Overmaas – eiste Gamarra in feite een restauratie van de toestand, zoals die vóór de invoering van het Staatse bestuur in de drie betwiste gebieden bestaan had.⁴⁴³ Het antwoord van de Staten-Generaal liet aan duidelijkheid niets te wensen over. Hunne HoogMogenden noemden het „notoir ende wereltcondich”, dat zij reeds vóór het sluiten van het vredesverdrag met goed recht alle „acten van souveraineteit” in de landen van Overmaas uitgeoefend hadden. Zij waren van zins hun rechtmatige possessie ook in de toekomst onverkort te handhaven. Alles wat de koning van Spanje daartegen ondernomen had, kwalificeerden zij als „pure acten turbatoir”.⁴⁴⁴ Gamarra bond onmiddellijk in. Om de goede wil van de koning te tonen eiste hij niet langer inwilliging van alle punten, maar verklaarde zich bereid de onderhandelingen te beginnen, wanneer de Staten-Generaal „quelque satisfaction” gegeven hadden voor de recente incidenten in de landen van Overmaas. Met name vroeg hij de vrijlating van abt Lamberti en de

opheffing van de maatregelen tegen de abdij Kloosterrade.⁴⁴⁵ Op basis van deze eisen werd snel een akkoord bereikt.⁴⁴⁶ Bij resolutie van 15 augustus 1657 besloten de Staten-Generaal abt Lamberti „uijt goede consideratien ende insonderheijt om gevoechswille” uit de gevangenis te ontslaan, mits de ambassadeur nu „sonder uijtsel” zijn volmacht voor de conferenties tegen het Staatse exemplaar zou uitwisselen.⁴⁴⁷ Op 23 augustus 1657 benoemden de Staten-Generaal de leden van de commissie die de onderhandelingen met Gamarra zou voeren, en keurden hun akte van volmacht goed.⁴⁴⁸ Zij bepaalden verder, dat de abt van Kloosterrade onmiddellijk na de uitwisseling van de „pouvoirs” vrijgelaten zou worden. Ook verklaarden zij zich genegen wederzijds alle gevangenen te „relaxeren” en voor de tijd van twee maanden ieder gewapend optreden in de landen van Overmaas te verbieden.⁴⁴⁹

Te Madrid werd op 2 augustus 1657 een „poder y plenipotencia” ten name van Don Juan uitgevaardigd.⁴⁵⁰ De koning memoreerde in de akte, dat hij steeds op de bres gestaan had voor een stipte naleving van het Munsterse tractaat en derhalve alles in het werk gesteld had om het Overmase geschil aan de rechtspraak van de Chambre Mi-Partie te onderwerpen. Dat hij tenslotte gezwicht was voor het Staatse verlangen naar een minnelijke schikking, verklaarde de vorst uit zijn wens in ongestoorde nabuurschap met de Staten-Generaal te leven. In één adem verleende koning Filips IV zijn zoon ook volmacht een Spaans-Nederlands bondgenootschap tegen Portugal te sluiten. De verscherping van de koloniale tegenstelling tussen de Verenigde Nederlanden en Portugal – de Staten-Generaal eisten restitutie van de in 1654 verloren gegane Nederlandse bezittingen in Brazilië – had te Madrid verwachtingen gewekt over een mogelijk gezamenlijk optreden tegen de Portugezen, die zich in 1640 van Spanje losgescheurd hadden.⁴⁵¹ Uit de koppeling van deze twee volmachten blijkt opnieuw, dat de houding van de koning in het Overmase vraagstuk mede beïnvloed werd door de eisen van de internationale politiek. In een begeleidend schrijven drukte de koning zijn landvoogd op het hart, dat het te sluiten akkoord in ieder geval aan drie voorwaarden moest voldoen: behoud van het heilig geloof, behoud van de koninklijke prerogatieven en redding van zoveel mogelijk trouwe vazallen uit de Staatse verdrukking. Tenslotte waarschuwde de koning Don Juan tegen Gamarra. De Haagse ambassadeur was volgens de monarch geneigd het Overmase geschil tegen elke prijs

bij te leggen. Het was derhalve nodig hem in toom te houden. Om die reden had de koning de volmacht voor de onderhandelingen op naam van Don Juan uitgeschreven.⁴⁵² In een brief aan Gamarra verhulde de vorst deze toedracht. Don Juan was met de leiding van de conferenties belast, zo schreef de koning, omdat de Staten-Generaal ongetwijfeld verguld zouden zijn met een zo hooggeplaatst persoon als gespreksge-noot.⁴⁵³ Toen Gamarra medio september 1657 de documenten uit Madrid ontving,⁴⁵⁴ constateerde hij met verbazing, dat de volmacht voor Don Juan geen substitutieclausule op zijn naam bevatte. Argeloos veronderstelde de ambassadeur, dat dit verzuim te wijten was aan slordigheid van de Madrileense klerken.⁴⁵⁵ Zijn verzoek alsnog zulk een clausule in te lassen, werd door de *Consejo de Estado* afgewezen met de bitse opmerking, dat het voor de „Olandeses” niet bezwaarlijk was in Brussel te onderhandelen, dat immers zo dichtbij lag.⁴⁵⁶ Opnieuw was het Don Juan die het voor Gamarra opnam. De landvoogd en kapi-tein-generaal verklaarde, dat de oorlogshandelingen tegen Frankrijk en Engeland zijn gehele inzet eisten. Daarom delegeerde hij zijn bevoegdheid inzake de Overmase conferenties aan Gamarra. Op 26 sep-tember 1657 tekende Don Juan de desbetreffende akte van volmacht in het legerkamp te Duinkerken. Voor het geval dat de Staten-Generaal geen genoegen namen met deze machtiging, kreeg Gamarra de op-dracht hen uit te nodigen een deputatie naar Brussel te zenden. Naast Don Juan zou ook Gamarra aan de conferenties aldaar deelnemen.⁴⁵⁷ De Staten-Generaal toonden echter geen neiging naar het Zuiden te reizen. Zij accepteerden de akte van procuratie die Don Juan uitge-vaardigd had. Wel eisten zij een garantie dat de koning het Overmase tractaat ook zou ratificeren. Aan dat verlangen werd door Gamarra grif voldaan. De gezant verplichtte zich „de procurer et faire venir la ratification de Sa Majesté dans le terme dont on conviendra récipro-quement”.⁴⁵⁸ Op 9 oktober 1657 wisselden Gamarra en de Staatse gedeputeerden de originele akten van volmacht uit. De Staatse afge-vaardigden verklaarden bij die gelegenheid, dat zij de nodige bevelen zouden uitvaardigen voor de vrijlating van abt Lamberti en de overige gevangenen. Zij verzochten de Spaanse autoriteiten hunnerzijds soort-gelijke maatregelen te treffen.⁴⁵⁹ Op 16 oktober 1657 werd Winandus Lamberti inderdaad in vrijheid gesteld en door de Staatse functionaris-sen „cum honore” naar zijn abdij teruggebracht.⁴⁶⁰ Gamarra wenste de

abt geluk met de herwonnen „libertad” en verzekerde hem „que nadie la ha desseado más que yo. Sit nomen Domini benedictum”.⁴⁶¹ Vanuit Aken antwoordde Lamberti, dat hij zijn redding „ex faucibus draconum” aan Gamarra te danken had, „une faveur de laquelle ie porteray la mémoire et souvenance au tombeau”.⁴⁶² Op 3 november 1657 berichtte de ambassadeur aan de Staten-Generaal, dat zijn adjuncten – Arnold Verheyen, Philippe Ryckewaert en Jacques Cloeps – te ’s-Gravenhage gearriveerd waren.⁴⁶³ De conferenties konden beginnen.

Noten

- ¹ „Is verders op den 5en Junii 1648 den Vrede wegen hare Hoochgem. in de voorschreven drijve landen met behoorlijcke solemniteijten gepubliceert, sonder dat het selve van de sijde wegen van den heere Coninck van Spaingen is geschiet”, – ARAG, SG nr. 5831: memorie over het recht van de Staten-Generaal op de landen van Overmaas, z.d., [1654].
- ² ARAG, SG nr. 12.588.71, artikel 842-857.
Slanghen, Een blik op Valkenburg, o.c., blz. 485.
- ³ ARAG, SG nr. 5827: advies van de Raad van State, 29 januari 1650. [Van Gulpen], Kroniek der stad Maastricht, o.c., blz. 156.
- ⁴ ARAG, SG nr. 5825: Rutger van Ylem aan Staten-Generaal, september 1648.
Wouters, Het Limburgse Maasdal, o.c., blz. 380. Voor de sterkte van het Maastrichtse garnizoen zie: Ubachs, Twee heren, twee confessies, o.c., blz. 19-22.
- ⁵ ARAG, SG nr. 3254, f° 74r-v, 79r-v, 132r, 141r-v: resoluties Staten-Generaal van 29 februari, 2 en 4 maart, 24 april en 1 mei 1648. Voor de uitbetaling van het traktement zie: ARAG, SG nr. 12.553.46. Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 6, 's-Gravenhage 1661, blz. 502. Willem II was niet de eerste prins van Oranje die het ambt van stadhouder in deze contreien bekleedde. Vijftien jaar vóór zijn benoeming, in 1633, hadden de Staten-Generaal reeds prins Frederik Hendrik tot stadhouder van het korte tijd tevoren veroverde Limburg aangesteld en wel „op verzoek van de betrokkenen zelf” (J. J. Poelhekke, Frederik Hendrik, Prins van Oranje, een biografisch drieluik, Zutphen 1978, blz. 389-390).
- ⁶ ARAG, SG nr. 3254, f° 109v-110r: resolutie Staten-Generaal van 1 april 1648.
Voor Leut zie: J. L. Meulleners, Eenige bladzijden uit de geschiedenis van de rijksheerlijkheden Obbicht en Leuth, in: PSHAL, XXIV, (1887), blz. 101-166. Voor Rimburch zie: H. Hanssen, Die Rimburch. Geschichte der Burg, der ehemaligen Herrschaft bezw. freien Reichsherrschaft und der Gemeinde Rimburch, Aachen 1912, vooral blz. 187-193.
- ⁷ Wouters, Het Limburgse Maasdal, o.c., blz. 380-381.
- ⁸ Voor Argenteau zie: E. Poswick, Histoire de la seigneurie libre et impériale d'Argenteau et de la maison de ce nom, aujourd'hui Mercy-Argenteau, Bruxelles 1905, blz. 62. Voor Stevensweert zie: W. Sangers en A. H. Simonis, Er ligt een eiland in de Maas. Geschiedenis van Stevenweert en Ohé en Laak, Echt 1955. Voor Gulik zie: M. Braubach, Vom Westfälischen Frieden bis zum Wiener Kongress (1648-1815), in: Rheinische Ge-

schichte, 2, Düsseldorf 1976, blz. 227 (vgl. kaart op blz. 97). De stad Gulik, hoofdstad van het gelijknamige hertogdom, was in het jaar 1622 door de Spanjaarden veroverd, die haar eerst na de Vrede met Frankrijk in 1659 ontruimden.

- ⁹ ARAB, RVS nr. 316: adviezen van de Raad van State te Brussel van 10 november 1647, 16 en 24 januari en 17 november 1648.
- ¹⁰ Ibidem, 17 november 1648.
- ¹¹ ARAG, SG nr. 3254, f° 109v-110r: resolutie Staten-Generaal van 1 april 1648.
- ¹² ARAG, SG nr. 5826: advies van de Raad van State van 13 februari 1649.
- ¹³ ARAG, SG nr. 3254, f° 32v-33r, 201v, 214v, 335v: resoluties Staten-Generaal van 1 februari, 13 en 23 juni en 10 september 1648.
- ¹⁴ ARAG, SG nr. 3254, f° 574r-v: resolutie Staten-Generaal van 24 december 1648.
- ¹⁵ ARAG, SG nr. 5826: adviezen van de Raad van State van 23 januari en 13 februari 1649. Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 6, blz. 581. Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies, o.c., I, blz. 173.
- ¹⁶ ARAG, SG nr. 3255, f° 37r, 38v-39r: resoluties Staten-Generaal van 21 en 22 januari 1649.
ARAG, SG nr. 5826: advies van de Raad van State van 23 januari 1649.
ARAG, SVH nr. 287: resoluties van de Staten van Holland van 14 en 19 december 1648, 15, 21 en 23 januari 1649.
Krämer, Journalen van den stadhouder, o.c., blz. 474, 478-480. Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 6, blz. 615.
- ¹⁷ ARAB, JBG nr. 526: Leopold Willem aan Staten-Generaal, 5 maart 1649.
- ¹⁸ ARAG, SG nr. 5826 en 5832: adviezen van de Raad van State van 13 februari 1649 en 20 juli 1655.
J. J. Poelhekke, [Gelderland van] 1609-1672, in: Geschiedenis van Gelderland, 1492-1795, Zutphen 1975, blz. 141.
- ¹⁹ ARAG, SG nr. 7042: Staten-Generaal aan Leopold Willem, 25 februari 1649.
- ²⁰ Waddington, La République des Provinces-Unies, o.c., 2, blz. 277.
- ²¹ ARAG, SG nr. 3255, f° 170r, 184v, 190r, 194v-195r, 205r-v: resoluties Staten-Generaal van 26 maart, 2, 6, 8 en 13 april 1649.
ARAG, SG nr. 7042: Petrus Stockmans aan Staten-Generaal, 26 maart 1649; ibidem: project voor een interim, voorgesteld door P. Stockmans, z.d. [exhibitum 2 april 1649]. Waddington, La République des Provinces-Unies, o.c., 2, blz. 176-177. Voor Stockmans zie: V. Brants, Pierre Stockmans, in: Biographie nationale, XXIV, Bruxelles 1926-1929, kol. 57-66.
- ²² AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 28 juni 1649.
- ²³ Zie o.a.: P. L. Muller, Spanje en de partijen in Nederland in 1650, in: Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, nieuwe reeks, 7, (1872), blz. 136-183. Waddington, La République des Provinces-Unies, o.c., 2, blz. 269-289. Molsbergen, Frankrijk en de Republiek, o.c., blz. 77-108. P. Geyl, Oranje en Stuart, 1641-1672, Utrecht 1939, hoofdstuk II. G. W. Kernkamp, Prins Willem II, Amsterdam 1943. L. J. Rogier, De Vestiging van de Ware Vrijheid (1648-1672), in: AGN, VII, Utrecht-Antwerpen 1954, blz. 1-7, (uitvoerige bibliografie op blz. 453). S. Groenveld, De prins voor Amsterdam. Reacties uit pamfletten op de aanslag van 1650, Bussum 1967. J. J.

- Poelhekke, Geen blijder maer in tachtigh jaer. Verspreide Studiën over de crisisperiode 1648-1651, Zutphen 1973.
- ²⁴ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 28 juni 1649.
- ²⁵ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 5 juli 1649.
Voor Adriaan van Hoensbroek zie: J. M. van de Venne, J. Th. H. de Win en P. A. H. M. Peeters, Geschiedenis van Hoensbroek, Echt 1967, blz. 90-97. Voor Adriaan de Groot zie: Verslagen omtrent 's rijks oude archieven, XLIX (tweede deel), 's-Gravenhage 1927, blz. 702-708.
- ²⁶ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 27 juli 1649.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ AGS, EEH nr. 1: Brun aan Leonard de Herre, advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant te Brussel, 9 augustus 1649.
AGS, EEH nr. 31: Brun aan Filips IV, 25 augustus 1649.
- ²⁹ ARAG, SG nr. 3255, f° 727r: de gedeputeerden van de provincie Holland stellen voor met ambassadeur Brun een conferentie te houden „om provisionelijk een interim te vinden, waardoor de landen van Overmaze in stilte mogen worden gebracht”.
- ³⁰ ARAG, SG nr. 7042: interimproject van Brun, 22 december 1649. A. Habets, Geschiedenis van de Landen van Overmaas, o.c., blz. 177-178. Bij resolutie van 7 november 1648 hadden de Staten-Generaal besloten, dat in de landen van Overmaas vier predikanten beroepen zouden worden en wel te Valkenburg, 's-Hertogenrade, 's Gravenvoeren en Heerlen. Zie: [A. M. Postma-Van Leeuwen], Uit de geschiedenis van de hervormde gemeente van Heerlen, 1649-1949, Zaltbommel 1949, blz. 12-13.
- ³¹ ARAG, SG nr. 5827: advies van de Raad van State van 29 januari 1650.
- ³² ARAG, SG nr. 3256, f° 57r-v, 58r-v: resolutie Staten-Generaal van 1 februari 1650.
Voor Rutger Huygens zie: Van der Aa, Biographisch Woordenboek, o.c., 8 (tweede stuk), Haarlem 1867, blz. 1528-1529. Voor Alexander van der Capellen zie: G. Pikke-maat, Regenten en magistraten, Alphen aan den Rijn 1967, blz. 103-148. J. J. Poelhekke, Alexander van der Capellen en zijn gedenkschriften, in: Met pen, tongriem en rapier, o.c., blz. 115-150.
- ³³ ARAB, RVS nr. 251: Brun aan Leopold Willem, 7 februari 1650.
RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan Adriaan de Groot, 8 februari 1650.
- ³⁴ Op 11 februari 1650 schrijft Lamberti aan Adriaan de Groot, dat het wenselijk is Wimmenum „duae amac vini” aan te bieden „ad ipsum magis animandum” (RALM, LVO nr. 589). Vier dagen later bepleit Adriaan van Hoensbroek, inmiddels teruggekeerd op zijn kasteel te Hoensbroek, een zelfde schenking aan Wimmenum „pour le retour en dévotion” (RALM, LVO nr. 584). Voor Wimmenum zie: N. Japikse, Amelis van den Bouchorst, heer van Wimmenum, in: Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek, 4, Leiden 1918, kol. 262-263.
- ³⁵ J. J. Poelhekke, Het geval Zijdwind, in: Geen blijder maer in tachtigh jaer, o.c., blz. 110. Voor Pauw zie: W. van Ravesteyn, Dr. Adriaen Pauw, in: Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek, 10, Leiden 1937, kol. 714-717. A. de Fouw, Onbekende Raad-pensionarissen, 's-Gravenhage 1946, blz. 45-90.
- ³⁶ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 4 februari 1650.
- ³⁷ RALM, LVO nr. 592: Vincent Richard, secretaris van de Spaanse ambassade te 's-Gravenhage, aan Adriaan de Groot, 10 februari 1650.

- ³⁸ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 4 februari 1650. Voor Guillaume de Fronteau zie: A. de Ryckel, *Les fiefs du comté de Dalhem*, in: *Bulletin de la société d'art et d'histoire du diocèse de Liège*, XVII, (1908), blz. 329.
- ³⁹ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 4 februari 1650.
- ⁴⁰ AAK, port. 16: Servaas van den Hoeff, schout van Heerlen, aan Lamberti, 9 februari 1650: „Den innehouden van U. Eerw. leste van den 4den deser en heeft mij nijet weenigh geaffliggeert, verstaende daeruijt dat den gedesireerden interim nijet en is gesuccedeert ende dat oock ten effecte van dijen nijet en is eenighe voordere apparentie, bevreest sijnde, dat metter erectie van de Chambre mi partie noch langhe sal woerden getergiverseert, ende ondertusschen sullen tot onser aller oppressie blijven gauderen de pretense teghenwoerdighen possidenten; deselve triumpheren teghenwoerdelijck ten hoochsten, exclamerende, dat het proces gewonnen is, sonder eenighe de minste hope van toecomende veranderinghe”. Voor Wilhelmus Nobis zie: [A. M. Postma-Van Leeuwen], *Uit de geschiedenis van de hervormde gemeente van Heerlen*, o.c., blz. 13-19.
- ⁴¹ F. J. K. van Hoogstraten, *De Chambre Mi-Partie*, o.c., blz. 18.
- ⁴² S. J. Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, Amsterdam 1969³, blz. 24-25.
- ⁴³ ARAB, RVS nr. 251: advies van de Raad van State aan Leopold Willem, 14 september 1648. Benoemd werden de raadsheren Petrus Stockmans, Arnold Verheyen en Louis de Corte.
- ⁴⁴ ARAB, RVS nr. 251 en 316: advies van de Raad van State aan Leopold Willem, 10 november 1648.
- ⁴⁵ ARAG, SG nr. 3254, f° 554r: resolutie Staten-Generaal van 16 december 1648. ARAG, SG nr. 7042: „Project omme daeruijt te formeren een instructie voor de Chambre mipartije”, 16 december 1648; in de marge: „Consideratien op dit nevenstaende project”, 22 januari 1649.
- ⁴⁶ ARAG, SG nr. 3255, f° 260v, 303r-v en 311v: resoluties Staten-Generaal van 4, 19 en 21 mei 1649. ARAG, SG nr. 7042: provinciale adviezen van Gelderland en Holland, 1649.
- ⁴⁷ ARAG, SG nr. 3255: resoluties Staten-Generaal van 14, 17 en 18 mei en 4, 9 en 21 juni 1649.
- ⁴⁸ ARAG, SG nr. 3255, f° 641r: resolutie Staten-Generaal van 22 oktober 1649. Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 418.
- ⁴⁹ ARAG, SG nr. 7042: Staten-Generaal aan de provincies Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen, 22 oktober en 9 december 1649.
- ⁵⁰ AGS, EEH nr. 31: Brun aan Filips IV, 25 februari 1650. AGS, EEH nr. 174: Brun aan Leopold Willem, 7 februari 1650. Het overhandigde exemplaar van de project-instructie in: ARAB, RVS nr. 251.
- ⁵¹ AGS, EEH nr. 174: Brun aan Leopold Willem, 14 maart 1650.
- ⁵² RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan Adriaan de Groot, 1 maart 1650.
- ⁵³ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 15 april 1650. Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 7, 's-Gravenhage 1662, blz. 17.
- ⁵⁴ AGS, EEH nr. 174: Brun aan Leopold Willem, 14 juni 1650.
- ⁵⁵ Het getal van de „defectueuse provincien” slonk geleidelijk; in juni 1650 werden als

- zodanig genoemd: Zeeland, Utrecht, Friesland en Overijssel (ARAG, SG nr. 7043); in augustus 1650: Zeeland, Friesland en Overijssel (ARAG, SG nr. 3256, f° 397v); op 30 december 1650 werd alleen gesproken van „de provincien, die alsnog ongelast zijn” (ARAG, SG nr. 3256, f° 658v).
- ⁵⁶ ARAG, SG nr. 3256: resoluties Staten-Generaal van 18 mei, 1 augustus, 20, 29 en 30 december 1650.
- ⁵⁷ AAK, port. 14: Duckweiler aan Lamberti, 3 augustus 1649.
Voor Madeleine d'Accoste zie: Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., passim.
- ⁵⁸ AAK, port. 14: Duckweiler aan Lamberti, 16 oktober 1649.
- ⁵⁹ „Et ayant esté après déclaré de Sa Majesté pour ambassadeur en Hollande, je me suis détenu deux ans et demy chez luy, luy ayant subministré tous les documents nécessaires. Et je scay, Monseigneur, sans me vanter, que feu Son Excellence Brun l'at dit réitérées fois, qu'en cas que je n'aurois pas esté chez luy, qu'il n'y auroit pas un prestre dans les trois pays”, (AGS, EEH nr. 280: Lamberti aan Gamarra, 24 juni 1661).
- ⁶⁰ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 29 maart 1650. Voor de tekst van deze brief zie noot 71.
„... et heri denuo post lectum sacrum me ad se vocavit et omnia articulatum mihi exposuit, quae gesta fuerunt in ultima conferentia”, (RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 18 februari 1650).
„Mein heere de Metz is noch niet wederom comen, daerom bin alnoch empeschert [n.l. om naar Brussel te reizen] om den goddelijcken dienst voor mevrouwe te versorgen”, (RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 26 april 1650). Voor Zacharias de Metz zie: Rogier, Geschiedenis van het katholicisme, o.c., II, blz. 146.
„Peracto divino officio in domo legati”, (RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 13 juni 1650).
- ⁶¹ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 29 maart 1650. Voor de tekst van deze brief zie noot 71.
„Cum die Martis et heri ab ipso [Brun] ad prandium fuissem invitatus et in vestram sanitatem et Domini Marschalli [Adriaan van Hoensbroek] bibissem, inter familiarissimos discursus mihi inter alia dixit in confidentia se omnia Archiduci [Leopold Willem] transscripsisse et eundem animasse pro tuenda possessione patriarum omni modo possibili”, (RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 11 februari 1650).
„[Brun] me ad se vocari iussit et omnia in omni confidentia mihi narravit particularius, quae in ultima conferentia hinc inde fuerunt actitata”, (AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 18 februari 1650).
„Ich hab gestern Abend lange Zeit favorable Audientz bey Ihre Excellence gehabt und allerhand Discursen geführt, welche lieber mündlich als schriftlich solte referiren”, (AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 22 februari 1650).
- ⁶² In AAK, port. 14, 15 en 16 en in RALM, LVO nr. 589.
- ⁶³ „Est magna miseria, quod nihil efficere possit legatus. Ideo est melancholicus”, (RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 25 maart 1650).
- ⁶⁴ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 20 mei 1650.
- ⁶⁵ Ibidem.
- ⁶⁶ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 20 mei 1650.

- ⁶⁷ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 15 februari 1650.
- ⁶⁸ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 18 februari 1650.
RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 11 en 18 februari, 28 maart en 1 april 1650.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 10, 18 en 27 februari 1650.
- ⁶⁹ RALM, LVO nr. 579: Brun aan Leopold Willem, 1 april 1650 (afschrift).
- ⁷⁰ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 1 april 1650.
- ⁷¹ „Revera nisi hic dominus tam fideliter et generose in causa nostra laboraret, essemus perdit et dudum perissemus uti Sodoma et Gomorrha, nam Bruxellenses, uti video, rem cordi nullatenus sumunt. Ego quidem in dies continuavi frequentare domum domini legati, ibidem legendo sacrum et frequenter capiendi audientiam, quae mihi est facillima. Alias revera timerem, ne praefatus dominus etiam nauseam accipiet, uti omnes Bruxellenses, ulterius in causa nostra aliquid agere”, (RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 29 maart 1650).
- ⁷² RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 29 maart 1650.
- ⁷³ Voor Vincent Richard zie: P. Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag onder Esteban de Gamarra van 1654 tot aan de vrede van de Pyreneeën, [onuitgegeven licentiaatsverhandeling van de katholieke universiteit te Leuven, 1966]*, blz. 41-43.
- ⁷⁴ Cfr. de brieven van Vincent Richard aan Adriaan de Groot, 1650-1653 (RALM, LVO nr. 592).
- ⁷⁵ „En Munster, donde yo assistia al servicio del señor conde de Peñaranda, pasaron por mis manos todos los papeles de aquella negociación, que eran todos en francés y yo estuve presente a la firma del tratado”, (AGS, EEH nr. 13: Richard aan Gamarra, 7 januari 1655).
- ⁷⁶ RALM, LVO nr. 592: „Mémoire pour monsieur de Richardt”, z.d.
- ⁷⁷ Meer dan hoerd brieven van Richard aan De Groot uit de jaren 1650-1654, 1655-1658 en 1660-1662 worden bewaard in RALM, LVO nr. 592. Een aantal brieven van De Groot aan Richard in AGS, EEH nr. 1. Voor het ambt van commissaris der Staten zie: Thielens, *Les assemblées d'états*, o.c., blz. 70-72.
- ⁷⁸ Slanghen, *Een blik op Valkenburg*, o.c., blz. 490.
- ⁷⁹ A. J. A. Flament, *Korte inhoud van de resolutiën der Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, gezonden aan de commissarissen-instructeurs van Brabantsche zijde te Maastricht*, in: PSHAL, L, (1914), blz. 87, 89. B. H. M. Vlekke, „Van 't gruwelyck verraet in den jaere 1638 op Maestricht gepractiseert”. *Studies over de vestiging van het staatsche gezag over Maastricht in de jaren 1632 tot 1639*, Antwerpen 1938, blz. 45-46, 59, 108. R. Verheijen, *De familie Verheijen*, in: *De Limburgse Leeuw*, 1, (1952-1953), blz. 28-38. Ubachs, *Twee heren, twee confessies*, o.c., blz. 152, 158, 300. J. Lefèvre, *Documents concernant le Recrutement de la haute Magistrature dans les Pays-Bas, sous le régime espagnol (1555-1700)*, Bruxelles 1975, blz. 105 noot 1.
- ⁸⁰ AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 5 juli 1649.
- ⁸¹ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 18 februari 1650.
- ⁸² „Ich verhoffe Eu. Ed. sollen auss mein voriges verstanden haben, was der Jeremias [Verheijen] fürgeben thut, er drommt anders nit als Partage et desperat de causa principali, casu quo ad rationes perveniat. O stolidum pecus”, (RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 25 februari 1650).

- „Si Jeremias haec audiat fiet lamentans et ululans et timendum est ne seipsum suspendat”, (RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 8 maart 1650).
- ⁸³ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 11, 15, 18 en 22 februari 1650.
- ⁸⁴ „... in omni confidentia dicebat mihi excellentissimus dominus [Brun] se valde timere ne rex in Camera illa ratione patriarum dictarum succumbat, propter defectum probationum dependentiae a Limburgo etc. Iudicabat omnino expedire, ut ab eo qui Bruxellas ibit, vel alio, omnia argumenta pro et contra tribus vel 4 doctissimis viris examinanda traderentur et accuratius discutienda, et casu quo reperiatur regem non esse sufficienter fundatum in principali, iam ante erectionem Camerae alio modo laborandum foret pro conservatione nostra, si non totius saltem medietatis”, RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 1 april 1650).
- ⁸⁵ ARAB, SSO nr. 245, f° 174: Brun aan Filips IV, 13 juli 1649.
ARAB, SSO nr. 245, f° 168: Filips IV aan Leopold Willem, 29 oktober 1649. Cfr. J. Cuvelier et J. Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle*, IV, Bruxelles 1933, nr. 389.
AGS, EEH nr. 1: Brun aan De Herre, 9 augustus 1649.
- ⁸⁶ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 10 februari 1650.
Voor Johan de Knuyt zie: Van der Aa, *Biographisch Woordenboek*, o.c., 10, Haarlem 1862, blz. 274-277.
- ⁸⁷ Deze brieven (minuten) in AGS, EEH nr. 31 en 32. J. J. Poelhekke, *Het Staatse bemiddelingsaanbod aan Spanje en Frankrijk in het najaar van 1650*, in: *Geen blijder maer in tachtigh jaer*, o.c., blz. 174.
- ⁸⁸ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 10 februari 1650.
- ⁸⁹ AGS, EEH nr. 32: Brun aan Filips IV, 10 juli 1650.
Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., blz. 184-185 (aanbieding Overkwartier aan Frederik Hendrik).
- ⁹⁰ AGS, EEH nr. 32: Brun aan Filips IV, 5 juli 1650.
- ⁹¹ ARAG, SG nr. 3256, f° 387v: resolutie Staten-Generaal van 25 juli 1650.
ARAG, SG nr. 5827: Staten-Generaal aan Staten van Holland, 25 juli 1650.
Van der Capellen, *Gedenkschriften*, o.c., 2, blz. 268, 272-273.
- ⁹² AGS, EEH nr. 1: De Groot aan Richard, 28 september 1650.
- ⁹³ Waddington, *La République des Provinces-Unies*, o.c., 2, blz. 356-357. A. de Saint-Léger, *Un chapitre des relations entre la France et les Provinces-Unies au milieu du XVIIe siècle. D'Estrades et le prince Guillaume II*, in: *Revue du Nord*, X, (1924), blz. 122-123.
Poelhekke, *Het Staatse bemiddelingsaanbod*, o.c., blz. 165-167.
- ⁹⁴ Habets, *Geschiedenis van de Landen van Overmaas*, o.c., blz. 182.
- ⁹⁵ AAK, port. 15: de kanunniken van Kloosterrade aan Lamberti, 15 december 1650.
Ernst, *Histoire du Limbourg*, o.c., VII, blz. 142.
- ⁹⁶ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 22 februari 1650.
- ⁹⁷ AAK, port. 15: de kanunniken van Kloosterrade aan Lamberti, 15 december 1650.
- ⁹⁸ E. de Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, 4, Bruxelles 1949, blz. 174-180.
- ⁹⁹ AAK, port. 16: Servaas van den Hoeff aan Lamberti, Brussel, 23 december 1650.
- ¹⁰⁰ G. D. Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade en van de adellijke vrouwenkloosters Marienthal en Sinnich*, Maastricht 1869, no. 99.

- ¹⁰¹ Ernst, *Histoire du Limbourg*, o.c., VII, blz. 143-144.
- ¹⁰² ARAG, SG nr. 12.553.37: Robert van Ittersum aan Staten-Generaal, 17 december 1650.
- ¹⁰³ ARAG, SG nr. 3256, f° 647r: resolutie Staten-Generaal van 21 december 1650.
- ¹⁰⁴ ARAG, SG nr. 12.553.37: Robert van Ittersum aan Staten-Generaal, 10 januari 1651.
Voor Johan Ruse zie: *Gedenkboek der Nederlandsche hervormde gemeente van Maas-tricht, 1632-1932*, Maastricht 1932, blz. 175-176.
- ¹⁰⁵ RALM, LVO, nr. 589: Lamberti aan De Groot, 8 januari 1651. R. Corten, *Rolduc in woord en beeld*, Utrecht 1902, blz. 123.
- ¹⁰⁶ ARAG, SG nr. 12.553.37: resolutie Staten-Generaal van 6 april 1651 (afschrift).
- ¹⁰⁷ ARAG, SG nr. 12.553.37: resoluties Staten-Generaal van 8 en 20 december 1651 (afschriften).
- ¹⁰⁸ ARAG, SG nr. 3256, f° 647r: resolutie Staten-Generaal van 21 december 1650.
- ¹⁰⁹ Ernst, *Histoire du Limbourg*, o.c., VII, blz. 144-145.
- ¹¹⁰ Rogier, *Eenheid en scheiding*, o.c., blz. 133.
- ¹¹¹ P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, II, herziene uitgaaf, Amsterdam-Antwerpen 1949, blz. 13-14.
Voor Grote Vergadering zie: Lieuwe van Aitzema, *Herstelde Leeuw of Discours over 't gepasseerde in de Vereenighde Nederlanden in 't jaer 1650 ende 1651*, 's-Gravenhage 1652. Rogier, *De Vestiging van de Ware Vrijheid (1648-1672)*, o.c., blz. 7-16 (bibliografie op blz. 453-454). Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat*, o.c., blz. 18-19. J. J. Poelhekke, *Nijmegen, Gelderland en de „Grote Vergadering” van 1651*, in: *Geen blijder maer in tachtigh jaer*, o.c., blz. 180-248.
- ¹¹² RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 12 januari 1651.
- ¹¹³ AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 9 maart 1651.
- ¹¹⁴ ARAG, SG nr. 4809: „Register van de Besoigne op de Grote Zale van 't Hof van Holland”, f° 211r (27 maart 1651).
- ¹¹⁵ ARAG, SG nr. 4809, f° 209 v, 211r, 212r-v (25, 27 en 28 maart 1651).
ARAG, SG nr. 3257, f° 70r, 194v, 285r: resoluties Staten-Generaal van 2 februari, 1 april en 13 mei 1651.
- ¹¹⁶ ARAG, SG nr. 4809, f° 25r-v.
- ¹¹⁷ Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 7, blz. 488-491. Van der Capellen, *Gedenkschriften*, o.c., blz. 346. Poelhekke, *Het Staatse bemiddelingsaanbod*, o.c., blz. 178.
- ¹¹⁸ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 27 januari 1651.
- ¹¹⁹ ARAG, SG nr. 4809, f° 301v (29 april 1651).
ARAG, SG nr. 3257, f° 70r, 194v, 247r-v, 257r en 285r: resoluties Staten-Generaal van 2 februari, 1 en 28 april, 2 en 13 mei 1651.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 4 april 1651.
- ¹²⁰ ARAG, SG nr. 7043: Brun aan Staten-Generaal, 3 juli 1651.
- ¹²¹ Zulk een uitnodiging zou dan geschied zijn in herhaling van de invitatie van 1650: „Ego conabor circa ostensionem reliquiarum dominum Brun invitare Aquisgranum ad nostram domum”, (AAK, port. 14: Lamberti aan Duckweiler, 12 april 1650).
Voor Refugiehuis zie: W. Gierlichs, *Das Klosterrather Haus in der Eilfschornstein-strasse zu Aachen*, in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, 55, (1935), blz. 100-119.

- ¹²² ARAG, SG nr. 7043: Brun aan Staten-Generaal, 3 juli 1651.
- ¹²³ AGS, EEH nr. 175: Brun aan Leopold Willem, 9 januari 1651.
- ¹²⁴ RALM, LVO nr. 579: Brun aan Staten-Generaal, 16 april 1651 (afschrift).
Habets, *Geschiedenis van de Landen van Overmaas*, o.c., blz. 183-184, 188.
- ¹²⁵ Voor deze Spaanse maatregelen zie: „Mémoire pour la conservation des Pays d'Outre-Meuse, donné le 21 May 1651”, vermeld in: Habets, *Geschiedenis van de Landen van Overmaas*, o.c., blz. 190.
- ¹²⁶ „Moge het God behagen, dat dit bericht waar blijkt”, (AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 4 juli 1651).
- ¹²⁷ AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 11 en 14 juli 1651.
Voor Jacob Cats zie: J. Prinsen, Jacob Cats, in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, VI, Leiden 1924, kol. 279-285.
- ¹²⁸ ARAG, SG nr. 4809, f° 599v-609r (18 juli 1651).
Brieven van Johan de Witt, bewerkt door Robert Fruin, uitgegeven door G. W. Kernkamp, eerste deel. 1650-1657 (1658), Amsterdam 1906, blz. 22.
- ¹²⁹ ARAG, SG nr. 3257, f° 456r-v: resolutie Staten-Generaal van 21 juli 1651.
- ¹³⁰ ARAG, SG nr. 7043: Staten-Generaal aan Brun, 21 juli 1651.
E. Hubert, *Les Pays-Bas espagnols et la République des Provinces-Unies depuis la paix de Munster jusqu'au traité d'Utrecht (1648-1713)*, Bruxelles 1907, blz. 148-149.
- ¹³¹ AGS, EEH nr. 117: Brun aan Don Gabriel de la Torre, gouverneur van Gulik, 31 juli 1651.
- ¹³² RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 19 augustus 1651.
- ¹³³ ARAG, SG nr. 4809, f° 687r (18 augustus 1651).
- ¹³⁴ ARAG, SG nr. 3257, f° 557v-558r: resolutie Staten-Generaal van 24 augustus 1651.
AGS, EEH nr. 33: Brun aan Filips IV, 25 september 1651.
- ¹³⁵ AGS, EEH nr. 175: Brun aan Navarro, 28 september, 30 oktober, 16 en 20 november 1651.
- ¹³⁶ AGS, EEH nr. 175: Brun aan Leopold Willem, 11 december 1651. Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 472.
- ¹³⁷ AGS, EEH nr. 175: Brun aan Navarro, 2 oktober 1651.
- ¹³⁸ AGS, EEH nr. 175: Brun aan Leopold Willem, 11 december 1651.
- ¹³⁹ Een afschrift van deze brief in: ARAG, SG nr. 3258, f° 211v, 212r-v.
- ¹⁴⁰ ARAG, SG nr. 3257, f° 914v-915r: resolutie Staten-Generaal van 22 december 1651.
- ¹⁴¹ „dat hij hoopte binnen zes maanden een einde te maken aan alle moeilijkheden in verband met het vredesverdrag en de vrede zodanig te verankeren, dat hij nooit meer verbroken kon worden”, (AGS, EEH nr. 33: Brun aan Filips IV, oktober 1651).
- ¹⁴² AGS, EEH nr. 33: Filips IV aan Brun, 16 november en 14 december 1651.
- ¹⁴³ Zie o.a.: J. Kramer, *De Europese Grote Mogendheid, 1648-1697*, in: AGN, VII, o.c., blz. 123-131. J. E. Elias, *Het voorspel van den eersten Engelschen oorlog*, 2 delen, 's-Gravenhage 1920. C. van de Haar, *De diplomatieke betrekkingen tussen de Republiek en Portugal, 1640-1661*, Groningen 1961. Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., hoofdstuk XI.
- ¹⁴⁴ ARAG, SG nr. 5829: Rijngraaf Frederik Magnus aan Staten-Generaal, 2 januari 1652.
- ¹⁴⁵ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 5 januari en 12 februari 1652.
AGS, EEH nr. 34: Brun aan Filips IV, 11 januari 1652.

- ¹⁴⁶ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 8 maart 1652.
Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 371-372. G. D. Franquinet, *De Lotharingers hier te lande in 1650-1654*, in: *Msg.* 1, (1879), blz. 4.
- ¹⁴⁷ „He visto la consulta del consejo de estado tocante a lo de la Camara Mediapartida, sobre que devo dezir que con esta entrada de los loraneses en el país de Ultramuza, adonde mataron a algunos soldados del presidio deste estado en el castillo de Rodelduque, callaron los estados generales conmigo y suspendieron todas conferencias no solo en esta materia sino sobre qualquier otra, y assí es menester tener un poco de paciencia hasta que les pase este enfado, hallando yo por mejor, en lo que me toca, su silencio que sus queixas que sin duda acompañarían de amenazas, las quales yo no podría sufrir, ni tampoco por otra parte sabría que responderles, pues yo les havia prometido que se escusarían de aquí adelante semexantes passages de gente de guerra por aquellos quarteles”, (AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 4 maart 1652).
- ¹⁴⁸ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 11 en 14 maart 1652.
Voor Andries Bicker zie: J. M. Romein, Dr. Andries Bicker, in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 10, Leiden 1937, kol. 60-62. Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., blz. 442-443.
- ¹⁴⁹ AAK, port. 16: Servaas van den Hoeff aan Lamberti, 16, 20 en 22 maart 1652.
Voor kapel te Vaesrade zie: *De kapel te Vaesrade*, in: *Msg.* 1, (1879), blz. 108. J. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen, die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, 3, Roermond 1892, blz. 336.
- ¹⁵⁰ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 22 maart 1652.
- ¹⁵¹ ARAG, SG nr. 7044: Brun aan Staten-Generaal, 22 maart 1652.
- ¹⁵² ARAB, RVS nr. 251: Brun aan Navarro, 25 maart 1652.
AGS, EEH nr. 34: Brun aan Filips IV, april 1652: „No es creyble lo que sintieron estos estados generales los aloxamientos de las tropas de Vuestra Magestad y después de las del duque de Lorena en el país de Ultramosa, pero agora están apaciguados y andan con mucha moderación”.
- ¹⁵³ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 22 januari 1652.
- ¹⁵⁴ Deze deductie in: ARAB, RVS nr. 316: „Recueil que présente le conseiller et advocat fiscal de Brabant du résultat des pièces luy subministrées de par le conseil touchant la souveraineté compétante à Sa Majesté ès pays de Daelhem, Faulquemont et Rolducq, à cause du duché de Limbourg comme appendences et dépendences d'iceluy”. Voor Leonard de Herre zie: A. Gaillard, *Le Conseil de Brabant. Histoire – Organisation – Procédure*, III, Bruxelles 1902, blz. 360.
- ¹⁵⁵ ARAB, RVS nr. 270: advies Raad van State van 10 februari 1652.
ARAB, RVS nr. 251: Leopold Willem aan De Herre, 15 februari 1652.
ARAB, RVS nr. 251: advies Raad van State van 21 februari 1652.
AGS, EEH nr. 176: Navarro aan Brun, 22 februari 1652.
- ¹⁵⁶ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 11 en 18 maart 1652.
RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 12 en 22 maart 1652.
- ¹⁵⁷ In een rapport aan de Raad van State van 6 augustus 1652 wordt gezegd, dat het garnizoen van Navagne grotendeels bestaat uit „des estropiez caducqs”, dat er een schromelijke achterstand is in de betaling van de soldij en dat de soldaten zich door diefstal en bedelarij in leven houden, (ARAB, RVS nr. 317).

- ¹⁵⁸ AGS, SDE leg. 2079: „Papel que Don Antonio de Brun, mi señor, dio al consejero fiscal de Heres”, 17 maart 1652. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 782.
AGS, SDE leg. 2079: Tweede memorandum van Brun aan De Herre, 18 maart 1652. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 783.
- ¹⁵⁹ AGS, EEH nr. 176: Navarro aan Brun, 24 maart 1652.
RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 26 maart 1652.
- ¹⁶⁰ ARAB, RVS nr. 317: advies van de Raad van State van 2 april 1652.
- ¹⁶¹ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 16 april 1652.
- ¹⁶² AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 15 en 28 april 1652.
RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 12, 16, 19, 23 en 26 april 1652.
- ¹⁶³ J. Lefèvre, *Het slotbedrijf van het Spaanse régime in de Zuidelijke Nederlanden*, in: AGN, VII, Utrecht-Antwerpen 1954, blz. 95-96.
- ¹⁶⁴ AGS, SDE leg. 2079: „Respuesta de Don Antonio de Brun, mi señor, a algunas objeciones del consejero Hovines tocante al país de Ultramuza”, z.d. [mei 1652]. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 784.
Voor Hovynes: E. van Arenbergh, Charles de Hovyne, in: *Biographie nationale*, 9, Bruxelles 1886-1887, kol. 563-567.
- ¹⁶⁵ AGS, SDE leg. 2079: Brun aan Filips IV, 22 mei 1652. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 816.
- ¹⁶⁶ AGS, SDE leg. 2079: „Algunos puntos que el señor embaxador Antonio Brun ha dado a Su Alteza en Bourbourg”, 14 mei 1652. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 806.
- ¹⁶⁷ AGS, SDE leg. 2079: Leopold Willem aan Filips IV, 24 mei 1652. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 813.
- ¹⁶⁸ AGS, EEH nr. 34: Filips IV aan Leopold Willem, 16 juli 1652. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 846.
- ¹⁶⁹ AGS, SDE leg. 2078: Hovynes aan Leopold Willem, 21 augustus 1652.
- ¹⁷⁰ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Leopold Willem, 29 augustus 1652. Verdere gegevens over deze aangelegenheid (evenwel zonder nieuwe gezichtspunten): ARAB, RVS nr. 317: adviezen van de Raad van State van 26 juli en 2 september 1652. AGS, SDE leg. 2078: advies van de Consejo de Flandes (Hoge Raad der Nederlanden), 4 november 1652; ibidem: advies van de Consejo de Estado (Raad van State), 14 november 1652. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 887 en 900.
- ¹⁷¹ ARAG, SG nr. 3258, f° 31v, 85v en 211r: resoluties Staten-Generaal van 13 januari, 5 februari en 18 maart 1652.
- ¹⁷² ARAG, SG nr. 3258, f° 85v: resolutie Staten-Generaal van 5 februari 1652.
AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 5 januari en 12 februari 1652.
- ¹⁷³ ARAG, SG nr. 3258, f° 211r, 393r-v, 474v-475r en 486v: resoluties Staten-Generaal van 18 maart, 14 mei, 15 en 19 juni 1652.
ARAG, SG nr. 7044: instructie voor de rechters der Chambre Mi-Partie, 1652; formulier van de akten van benoeming voor de rechters der Chambre Mi-Partie, 1652.
- ¹⁷⁴ ARAG, SG nr. 3258, f° 119r, 122v, 240v, 495v, 528r-v: resoluties Staten-Generaal van 16 en 17 februari, 26 maart, 21 en 28 juni 1652.
AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 21 juni 1652.

- ¹⁷⁵ ARAG, SG nr. 3258, f° 510r-v: resolutie Staten-Generaal van 24 juni 1652.
- ¹⁷⁶ ARAG, SG nr. 3258, f° 559v: resolutie Staten-Generaal van 15 juli 1652.
 AGS, EEH nr. 34: Brun aan Filips IV, 21 juli 1652.
 RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 15 juli 1652.
 De door Brun en de commissie uit de Staten-Generaal getekende en bezegelde documenten in: ARAB, JBG nr. 493.
- ¹⁷⁷ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 29 juli, 6, 13, 15 en 22 augustus 1652.
 Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 476.
- ¹⁷⁸ AGS, SP-CF leg. 2450: advies van de Consejo de Flandes van 13 september 1652.
 AGS, EEH nr. 34: Filips IV aan Brun, 21 september 1652. Ibidem: Brun aan Filips IV, 31 oktober 1652.
 ARAG, SG nr. 3258, f° 880r: resolutie Staten-Generaal van 6 november 1652.
- ¹⁷⁹ ARAG, SG nr. 3258, f° 888r, 901r, 913v en 965v: resoluties Staten-Generaal van 9, 13 en 18 november en 5 december 1652.
 Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 471-475.
- ¹⁸⁰ ARAG, SG nr. 3258, f° 93r: resolutie Staten-Generaal van 8 februari 1652.
 Gelderland: Arent de Bye, heer van Waijestein, oud-burgemeester van Zaltbommel.
 Holland: Cornelis van Beveren, heer van Strevelshoek, West-Ysselmonde en de Lindt, alsmede Andries Bicker. Friesland: dr. Jacobus Bouricius.
- ¹⁸¹ ARAG, SG nr. 3258, f° 436v: resolutie Staten-Generaal van 31 mei 1652.
 Benoemd werd Lambert van Oir tho Bouchorst, heer van Zalck.
- ¹⁸² ARAG, SG nr. 3258, f° 460r en 469r: resoluties Staten-Generaal van 10 en 14 juni 1652.
 Utrecht benoemde Antonis Carel Parmentier, heer van Heeswijk en Achthoven.
- ¹⁸³ Groningen moet haar gedelegeerde rechter, Lucas Clant, vóór 26 augustus 1652 benoemd hebben, aangezien op die datum alleen Zeeland nog wordt aangemaand een lid voor de Chambre Mi-Partie aan te wijzen (ARAG, SG nr. 3258, f° 677v).
- ¹⁸⁴ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 5 september 1652.
- ¹⁸⁵ Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse stam, o.c., II, blz. 16. Kramer, De Europese Grote Mogendheid, o.c., blz. 129.
- ¹⁸⁶ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 12 september 1652.
- ¹⁸⁷ ARAG, SG nr. 3258, f° 953r: resolutie Staten-Generaal van 2 december 1652. Zeeland benoemde Gerrit Crommon, raadsheer in het Hof van Holland en Zeeland.
- ¹⁸⁸ De stukken betreffende de benoemingen in: ARAB, RVS nr. 251 (advies van de Raad van State van 16 april 1652 met bijlagen). Benoemd werden: Guislain Lottin en Arnold Verheyen van de Grote Raad van Mechelen; Petrus Stockmans en Jan Cuijermans van de Raad van Brabant; Jan Stucker van de Raad van Gelderland; Denijs van der Beecken van de Raad van Vlaanderen; Jacques Claissonne van de admiraliteit voor Vlaanderen te Brugge en tenslotte Jacobus Edelheer, pensionaris van de stad Antwerpen.
- ¹⁸⁹ Jacobus Edelheer. Over diens aanvankelijke benoeming „in pectore” zie: AGS, EEH nr. 176: Navarro aan Brun, 27 juni 1652, en ibidem nr. 177: Navarro aan Brun, 6 februari 1653.
- ¹⁹⁰ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 28 juni en 1 juli 1652.
- ¹⁹¹ AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 26 februari 1652.
- ¹⁹² RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 1652.

- ¹⁹³ ARAG, SG nr. 3258, f° 987v en 1013v: resoluties Staten-Generaal van 12 en 23 december 1652. Gelderland benoemde Jan, baron van Gent. Holland benoemde George Rataller Doubleth en Franco Riccen, pensionaris van de stad Purmerend.
- ¹⁹⁴ ARAG, SG nr. 3258, f° 1015v: resolutie Staten-Generaal van 23 december 1652.
- ¹⁹⁵ AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 2 januari 1653.
ARAG, SG nr. 3259, f° 3r: resolutie Staten-Generaal van 2 januari 1653.
- ¹⁹⁶ AGS, EEH nr. 34: Brun aan Filips IV, 12 december 1652.
AGS, EEH nr. 176 en 177: Brun aan Navarro, 10 december 1652, 2, 23 en 27 januari, 6 februari en 3 maart 1653. Ibidem: Navarro aan Brun, 19 december 1652, 10 en 30 januari, 3 en 6 februari 1653.
AGS, SDE leg. 2178: Rijngraaf Frederik Magnus aan Staten-Generaal, 22 november 1652 (afschrift). Ibidem: Robert van Ittersum aan Staten-Generaal, 29 november 1652 (afschrift).
- ¹⁹⁷ Adriaan Pauw overleed 21 februari 1653.
- ¹⁹⁸ AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 27 januari 1653.
- ¹⁹⁹ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 7, blz. 834-836, 840-844.
- ²⁰⁰ AGS, EEH nr. 35: Brun aan Filips IV, 18 februari 1653.
Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 497-501.
- ²⁰¹ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 7, blz. 835.
- ²⁰² Ibidem blz. 836.
- ²⁰³ AGS, EEH nr. 35: Brun aan Filips IV, 18 februari 1653.
AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 2 januari 1653.
- ²⁰⁴ Lefèvre, Het slotbedrijf van het Spaanse régime, o.c., blz. 94-95.
- ²⁰⁵ AGS, EEH nr. 35: Filips IV aan Leopold Willem, 15 februari 1653 (afschrift). Cuvelier-Lefèvre, Correspondance de la Cour d'Espagne, o.c., IV nr. 935.
AGS, EEH nr. 35: Filips IV aan Brun, 9 juli 1653.
- ²⁰⁶ „er slechts over spreken de vrede te verbreken”.
- ²⁰⁷ AGS, EEH nr. 35: Brun aan Filips IV, 8 september 1653.
- ²⁰⁸ AGS, EEH nr. 35: Brun aan Filips IV, 4 mei 1653.
- ²⁰⁹ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 7, blz. 1011.
- ²¹⁰ AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 16 mei 1653.
- ²¹¹ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 7, blz. 1011.
- ²¹² AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 16 mei 1653.
- ²¹³ AGS, EEH nr. 35: Brun aan Filips IV, 8 september 1653.
- ²¹⁴ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 30 mei 1653.
- ²¹⁵ AGS, EEH nr. 177: Navarro aan Brun, 31 mei 1653.
Over de functie van secretaris van staat en oorlog zie: J. Lefèvre, De Instellingen van de Zuidelijke Nederlanden onder Spaans en Oostenrijks bewind, in: AGN, VII, Utrecht-Antwerpen 1954, blz. 220-223.
- ²¹⁶ Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 540.
- ²¹⁷ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 7, blz. 1012.
- ²¹⁸ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 15 juli 1652.
- ²¹⁹ ARAG, SG nr. 3258, f° 211r, 216v, 237v-238r, 239v-240r-v, 439r en 568r: resoluties Staten-Generaal van 18, 20, 25 en 26 maart, 1 juni en 19 juli 1652.

- ARAG, SG nr. 7044: Brun aan Staten-Generaal, 29 juli 1652.
 AGS, EEH nr. 34: Brun aan Filips IV, 21 juli 1652.
 AGS, EEH nr. 176: Brun aan Navarro, 10, 17 en 24 juni 1652.
 Ibidem: Brun aan Leopold Willem, 29 augustus 1652.
- ²²⁰ AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 12 mei 1653.
- ²²¹ ARAG, SG nr. 3259, f° 3r, 159v en 170r: resoluties Staten-Generaal van 2 januari, 22 en 26 februari 1653.
 ARAG, SG nr. 7045: Staten-Generaal aan de Staatse rechters, 22 februari 1653.
- ²²² ARAG, SG nr. 3259, f° 204r-v: resolutie Staten-Generaal van 6 maart 1653. Ibidem f° 603v-608v: „Remarques van de Heeren Rechters van de Chambre Mipartie”.
- ²²³ ARAG, SG nr. 3259, f° 283v-284r, 349r-v, 362v, 400r-v, 406r, 411v, 442r en 448r: resoluties Staten-Generaal van 27 maart, 15, 19 en 29 april, 1, 2, 13 en 15 mei 1653.
- ²²⁴ ARAG, SG nr. 3259, f° 603v-608v: resolutie Staten-Generaal van 25 juni 1653; hierin opgenomen de „Poincten resulterende uijtte Instructie van de gedelegeerde rechteren totte Chambre Miparthije”.
- ²²⁵ AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 27 februari 1653: „No toman estos señores en la boca la Camara medio partida, ni se acuerdan de haver convenido conmigo del día en que se daría avertura a aquel colegio; terrible brutalidad es la desta gente”.
 AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 3 maart 1653: „La Camara medio partida no va adelante, diziendo estos señores que no acabaron los diputados de Frissia y de Groningas; que es impossible vengan de doze o quinze días; no ay paciencia que no quiebre con esta gente, pues haviendo combenido conmigo del día que se havrá de hazer la abertura, no solo faltan a lo concertado, sino que no previenen esta falta con algunas excusas hasta passado el plazo que se havia señalado”.
- ²²⁶ ARAG, SG nr. 3259, f° 170r, 283v-284r, 400r-v en 442r: resoluties Staten-Generaal van 26 februari, 27 maart, 29 april, 2 en 13 mei 1653.
 ARAG, SG nr. 7045: Brun aan Staten-Generaal, 28 april 1653.
 AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 12, 15 en 22 mei 1653.
- ²²⁷ Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 540.
- ²²⁸ ARAG, SG nr. 4565, f° 102r: secrete resolutie van 20 juni 1653.
 ARAG, SG nr. 7045: Brun aan Staten-Generaal, 8 oktober 1653.
- ²²⁹ ARAG, SG nr. 3259, f° 670v: resolutie Staten-Generaal van 11 juli 1653.
 AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 13 juli 1653.
- ²³⁰ ARAB, RVS nr. 317: Brun aan Saxon Finia, secretaris van de Raad van State, 7 augustus 1653.
- ²³¹ AGS, EEH nr. 35: Filips IV aan Brun, 17 augustus 1653. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV, nr. 991 en 1005.
 RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 19 en 26 augustus, 2, 12, 23 en 30 september 1653.
 Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 7, blz. 1014. W. P. C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, 2 (eerste stuk), 1649-1667, 's-Gravenhage 1892, nrs. 7449 en 7450.
- ²³² RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 12 augustus 1653.
 Voor Beverningk zie: W. Schallenberg-Van Huffel, Hieronymus van Beverningk, in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 7, Leiden 1927, kol. 127-129.

- ²³³ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 24 oktober 1653.
- ²³⁴ ARAG, SVH nr. 2838: „Project. Poincten om met den ambassadeur van Spaignien te conveniëren”, z.d. [1653].
- ²³⁵ AGS, EEH nr. 175: Brun aan Leopold Willem, 2 juli 1651.
AGS, SDE leg. 2079: Brun aan De Herre, 17 maart 1652.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 15 juli en 1 augustus 1653.
- ²³⁶ AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 16 oktober 1653.
Aitzema, Saken van Staer en Oorlogh, o.c., 7, blz. 1015.
- ²³⁷ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 12 augustus 1653.
Voor De Witt zie o.a.: N. Japikse, Johan de Witt, Amsterdam 1928². Rogier, De Vestiging van de Ware Vrijheid, o.c., blz. 16-26 (bibliografie op blz. 454). H. H. Rowen, John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625-1672, Princeton 1978.
- ²³⁸ ARAG, SG nr. 3259, f° 957v-958r, 965v-966r: resoluties Staten-Generaal van 13 en 15 oktober 1653.
De tekst van de „ampliatie” in: ARAB, JBG nr. 494, f° 8r-11r.
- ²⁴⁰ ARAG, SG nr. 3259, f° 983v-984r: resolutie Staten-Generaal van 20 oktober 1653.
- ²⁴¹ ARAB, JBG nr. 494, f° 11r.
- ²⁴² ARAG, SG nr. 3259, f° 1008r: resolutie Staten-Generaal van 28 oktober 1653.
ARAG, SG nr. 7045: Brun aan Staten-Generaal, Mechelen, 28 oktober 1653.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 24 oktober 1653.
- ²⁴³ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 24 oktober 1653.
- ²⁴⁴ Naast aartshertog Leopold Willem en Antoine Brun namen aan de beraadslagingen deel: de graaf van Fuensaldaña, opperbevelhebber van het leger, Charles de Hovynes, lid van de Raad van State en Don Agustín Navarro Burena, secretaris van staat en oorlog.
- ²⁴⁵ ARAB, SSO nr. 256: Leopold Willem aan Filips IV, 17 november 1653. Cuvelier-Lefèvre, Correspondance de la Cour d’Espagne, o.c., IV, nr. 1043.
AGS, EEH nr. 35: Brun aan Filips IV, 22 december 1653.
- ²⁴⁶ ARAB, JBG nr. 493: Brun aan Raad van State, 7 december 1653.
- ²⁴⁷ Hoogstraten, De Chambre Mi-Partie, o.c., blz. 32.
Eén van de zuidelijke rechters, Jacques Claissonne, diende op 3 december 1653 zijn demissie in. Reeds op 11 december d.a.v. stelde de Raad van State een opvolger voor: Philippe Ryckewaert, lid van de Raad van Brabant, „pour estre informé, comme conseiller dudict conseil, des affaires des trois quartiers d’Outremeuse, qui en dépendent et qui sont la matière principale et première qui se devra traiter en ladicte Chambre”, (ARAB, RVS nr. 251).
- ²⁴⁸ ARAG, SG nr. 3259, f° 1022r-v, 1108r, 1133v en 1135v: resoluties Staten-Generaal van 31 oktober, 27 november, 4 en 5 december 1653. ARAG, SG nr. 7045: Staten-Generaal aan de Staatse rechters, 20 en 31 oktober 1653; Staten-Generaal aan Brun, 24 november en 4 december 1653.
In het college van Staatse rechters vonden in november 1653 twee mutaties plaats: het Gelderse lid, Jan, baron van Gent, werd vervangen door Willem van Lintelo, heer van Ehze (Hoogstraten, De Chambre Mi-Partie, o.c., blz. 29). In dezelfde maand diende de rechter uit Overijssel, Lambert van Oir tho Bouchorst, heer van Zalck, zijn ontslag in, zonder dat vooreerst een opvolger benoemd werd (ARAG, SG nr. 3259, f° 1096r en 1219v; ibidem nr. 7045: Staten-Generaal aan Staten van Overijssel, 24 november 1653).

- ²⁴⁹ ARAG, SG nr. 3259, f° 1098r-v en 1099r-v: „Memorie vant geene bij de Heeren Gedelegueerde Rechters, die van wegen desen Staedt de Chambre Mypartie sullen helpen becleeden, wert versocht”, 24 november 1653.
- ²⁵⁰ AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 4 december 1653.
- ²⁵¹ AGS, EEH nr. 12: Richard aan Brun, 20, 21, 25 en 28 november, 1, 2, 4, 5 en 8 december 1653.
- ²⁵² Hoogstraten, De Chambre Mi-Partie, o.c., blz. 31-32.
- ²⁵³ Voor het Oud Paleis zie: R. de Roo, Het Stadhuis van Mechelen, in: Gemeentekrediet van België, 19^e jaar nr. 74, (1965), blz. 199-212.
- ²⁵⁴ ARAB, JBG nr. 494, f° 1-30: stukken betreffende de opening van de Chambre Mi-Partie (afschriften).
ARAG, SG nr. 7046: De Staatse rechters aan de Staten-Generaal, 23 december 1653.
Hoogstraten, De Chambre Mi-Partie, o.c., blz. 33.
- ²⁵⁵ Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 541-542.
- ²⁵⁶ AGS, EEH nr. 35: Brun aan Filips IV, 22 december 1653.
- ²⁵⁷ Reeds in juli 1653 was zij, om aan de invloed van het Hollandse klimaat te ontsnappen, naar Mechelen vertrokken. Brun schilderde het afscheid aan Navarro: „Mi pobre mujer ha sido oy forzada a partir para Malinas por los decretos irrepudiables de los médicos, que le han llanamente declarado (como me lo han hecho a mí hartas vezes) que era imposible subsistiese en este clima. Ay más de un mes que padece una calentura quotidiana y iva pereciendo a vista de ojo, mas mi enfermedad la tenía atada cerca de mí. Bien creerá V.S. que esta separación no se ha hecho sin grave sentimiento de uno y otro, hallándonos entrambos en tal estado”, (AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 24 juli 1653).
- ²⁵⁸ Truchis de Varennes, Antoine Brun, o.c., blz. 538-542.
- ²⁵⁹ AGS, EEH nr. 35: Brun aan Filips IV, 8 september 1653.
- ²⁶⁰ AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 19 januari 1653.
- ²⁶¹ Fockema Andreae, De Nederlandse Staat, o.c., blz. 24-25.
- ²⁶² ARAB, JBG nr. 494, f° 8v: eerste artikel van de ampliatio van de instructie van de Chambre Mi-Partie.
- ²⁶³ Ibidem, f° 14r-v, 16r-v: artikel 7 en 16-21 van de instructie voor de Chambre Mi-Partie.
Hoogstraten, De Chambre Mi-Partie, o.c., blz. 39-45. Janssens, De Spaanse ambassade in Den Haag, o.c., blz. 204.
- ²⁶⁴ ARAG, SG nr. 7047: „Notuelen ende dingtalen” van het proces inzake de landen van Overmaas, (authentiek afschrift van de procesrol, 29 januari 1654-30 juni 1655; bijlage bij een brief van de Chambre Mi-Partie aan de Staten-Generaal van 5 augustus 1655).
ARAG, SG nr. 7046: de advocaten Johan van Andel, Maarten Paets, Adriaan van Strijen en Pieter Bort aan de Staten-Generaal, 20 juni 1654.
ARAB, RVS nr. 270: Leonard de Herre aan de Raad van State te Brussel, 19 augustus 1654.
Voor De Wytfliet: Cuvelier-Lefèvre, Correspondance de la Cour d’Espagne, o.c., IV, blz. 689. Gaillard, Le Conseil de Brabant, o.c., III, blz. 379. Voor Van Dijck: Hoogstraten, De Chambre Mi-Partie, o.c., blz. 50-55.
- ²⁶⁵ ARAG, SG nr. 5831: memorie over het recht van de Staten-Generaal op de landen van

Overmaas, ingediend door Richard van Dijck.

ARAB, RVS nr. 316: „Mémoire sur les droits du Roi dans les pays d'Outre-Meuse". Vgl. Hubert, *Les Pays-Bas espagnols*, o.c., blz. 150.

²⁶⁶ De Staatse inventaris in ARAG, SG nr. 12.553.68: „Inventaris van de brieven, stukken, acten ende munimenten, den Raede van de Chambre Mypartie overgegeven bij Richard van Dijck".

²⁶⁷ ARAG, SG nr. 7047: „Notulen ende dingtalen" van het proces inzake de landen van Overmaas.

ARAG, SG nr. 7047: Staten-Generaal aan Chambre Mi-Partie, 10 maart 1655.

ARAB, RVS nr. 251: Richard van Dijck aan Staten-Generaal, z.d. [1655], afschrift.

ARAB, RVS nr. 251: Leopold Willem aan Chambre Mi-Partie, 15 december 1654.

²⁶⁸ AGS, SDE leg. 2084: Leopold Willem aan Filips IV, 12 december 1654.

²⁶⁹ AGS, SDE leg. 2084: advies van de Consejo de Estado van 10 januari 1655.

AGS, SDE leg. 2266: Filips IV aan Leopold Willem, 11 januari 1655.

ARAG, SG nr. 7047: authentiek afschrift van de procuratie van Filips IV dd. 11 januari 1655.

²⁷⁰ ARAG, SG nr. 7047: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 15 maart 1655.

²⁷¹ ARAG, SG nr. 7047: de advocaten Johan van Andel en Pieter Bort aan de Staten-Generaal, 26 maart 1655.

ARAG, SG nr. 3261: resolutie Staten-Generaal van 8 april 1655.

AGS, EEH nr. 38: Gamarra aan Filips IV, 29 maart 1655.

²⁷² ARAB, JBG nr. 494, f° LXV v.

²⁷³ Hoogstraten, *De Chambre Mi-Partie*, o.c., blz. 59, 98-100.

J. L. van Dalen, *Geschiedenis van Dordrecht*, 2, Dordrecht 1936, blz. 1114-1117.

²⁷⁴ ARAG, SG nr. 3261, f° 366v: resolutie Staten-Generaal van 21 mei 1655.

²⁷⁵ ARAG, SG nr. 3261, f° 352v: resolutie Staten-Generaal van 15 mei 1655.

²⁷⁶ ARAG, SG nr. 3261, f° 454v-456r: resolutie Staten-Generaal van 29 juni 1655.

ARAG, SG nr. 7047: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 25 mei 1655.

Ibidem: Van Dijck aan Staten-Generaal, 15 juni 1655.

Ibidem: de advocaten Van Andel, Paets en Bort aan Staten-Generaal, 21 juni 1655.

ARAB, JBG nr. 496: Chambre Mi-Partie aan Leopold Willem, 25 mei 1655; Leopold Willem aan Chambre Mi-Partie, 4 juni 1655;

Chambre Mi-Partie aan Raad van Brabant te Brussel, 9 juni 1655.

ARAB, JBG nr. 493: Chambre Mi-Partie [alleen zuidelijke rechters] aan Raad van State te Brussel, 15 juni 1655.

²⁷⁷ ARAB, RVS nr. 251: brief van Arnold Verheyen, 2 april 1655.

²⁷⁸ Voor Cloeps zie: E. Poswick, *Histoire biographique et généalogique de la noblesse limbourgeoise*, Liège 1873, blz. 83. J. A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens*, V, 's-Gravenhage 1916, nr. 4992, 5465 en 5476.

²⁷⁹ ARAG, SG nr. 7047: „Notulen ende dingtalen" van het proces inzake de landen van Overmaas.

ARAG, SG nr. 3261, f° 520r: resolutie Staten-Generaal van 19 juli 1655.

²⁸⁰ ARAG, SG nr. 7047: Staatse advocaten aan Staten-Generaal, 14 september 1655.

²⁸¹ ARAB, JBG nr. 496: Staten-Generaal aan Chambre Mi-Partie, 22 juli 1655.

- ²⁸² Zie blz. 74.
- ²⁸³ ARAB, RVS nr. 251: Leopold Willem aan De Herre, 12 juni 1652.
RALM, LVO nr. 590: Wolter van Meer aan Adriaan de Groot, 1 augustus 1652.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 13 augustus 1652.
AAK, port. 17: Verheyen aan Lamberti, 17 december 1653.
AGS, EEH nr. 1: Lamberti aan Brun, 18 april 1653.
AGS, EEH nr. 176: Brun aan Leopold Willem, 29 augustus 1652.
AGS, EEH nr. 177: Brun aan Navarro, 19 januari 1653.
Slanghen, Een blik op Valkenburg, o.c., blz. 497-498.
- ²⁸⁴ Johan Cuchlinus, Johan Pestere en Johan Ruse (ARAG, SG nr. 3259, f° 123r, 234r en 255v: resoluties Staten-Generaal van 12 februari, 14 en 20 maart 1653).
- ²⁸⁵ Kort Vertoogh van het Souverein Recht, o.c.
- ²⁸⁶ Op 3 december 1653 werden als zodanig door de Staten-Generaal aangesteld: Johan van Andel, Maarten Paets, Adriaan van Strijen, Pandelaer en Cornelis Cau (ARAG, SG nr. 3259, f° 1132r-v).
- ²⁸⁷ ARAG, SG nr. 3260, f° 23v-25r, 88v, 381v-383r, 635r: resoluties Staten-Generaal van 10 januari, 6 februari, 19 mei en 25 augustus 1654.
ARAG, SG nr. 7046: Cau en Van Dijk aan Staten-Generaal, 7 februari 1654; Ruse aan Staten-Generaal, 3 juni 1654.
- ²⁸⁸ ARAG, SG nr. 12.588.71: „Additie in de saecke van de drie landen van Overmaze, gemaect door den advocaet Peter Bort”.
- ²⁸⁹ ARAG, SG nr. 3261, f° 367v, 520r, 542r, 712v, 721r, 777v-778r: resoluties Staten-Generaal van 22 mei, 19 en 27 juli, 2, 6 en 30 oktober 1655.
ARAG, SG nr. 5832: Johan Pestere aan Staten-Generaal, 19 februari 1655.
ARAG, SG nr. 7047: Staten-Generaal aan Cau en Van Dijk, 27 juli 1655.
- ²⁹⁰ Voor een opsomming van de memories zie noot 265 en 288. De in de tekst opgenomen citaten zijn eveneens aan deze memories ontleend.
- ²⁹¹ Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 378-379.
- ²⁹² Voor de institutionele geschiedenis van Limburg-Overmaas zie de literatuuropgaven in: Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 180-183, 315-318 en 378-379. P. C. Boeren, *De Middeleeuwen*, c. 1000-1543; Bestuurs- en rechtsinstellingen, c. 1300-1500, in: *Limburg's Verleden*, II, Maastricht [1967], blz. 27-117. De aldaar vermelde werken aan te vullen met: P. C. Boeren, *Oud- en Nieuw-Limburg*, in *Msg.* 84, (1965), kol. 11-24. L. E. M. A. van Hommerich, *La politique centralisatrice de Charles le Téméraire à l'égard des assemblées d'états dans la vallée de la Meuse, 1469-1477*. Maastricht, capitale administrative et judiciaire, in: *PSHAL*, CIII-CIV, (1969), blz. 106-157. L. E. M. A. van Hommerich, *Standengroepering van Limburg-Overmaas in zijn Statencolleges, 14e-15e eeuw*, in: *Msg.* 90, (1971), kol. 99-112.
- ²⁹³ ARAG, SG nr. 3261, f° 878r-v en nr. 3262, f° 223v, 258r-v en 771v-772r: resoluties Staten-Generaal van 15 december 1655, 7 en 20 april en 27 november 1656.
ARAG, SG nr. 7049: *Chambre Mi-Partie* aan Staten-Generaal, 27 juli 1656.
ARAB, JBG nr. 494, f° Cr-CVr, CXIXr, CXXXVIIv, CXLIIIv: zittingen *Chambre Mi-Partie* van 3, 4, 6, 7 en 9 december 1655, 3, 7 en 10 januari, 1 en 3 april, 24 juli, 22 en 23 november 1656.

- ARAB, JBG nr. 496: Chambre Mi-Partie aan Leopold Willem, respectievelijk Don Juan, 9 december 1655, 1 april, 24 juli en 22 november 1656.
- ²⁹⁴ ARAG, SG nr. 7047: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 5 augustus 1655.
- ²⁹⁵ ARAG, SG nr. 7047: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, maart, 28 juni en 5 augustus 1655.
- ARAB, JBG nr. 496: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 11 oktober 1656.
- ²⁹⁶ ARAB, JBG nr. 493: Ghislain Lottin, president van de Chambre Mi-Partie (aan Spaanse zijde), aan de Raad van State te Brussel, 28 december 1655 en 9 november 1656.
- ²⁹⁷ ARAG, SG nr. 7049: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 6 november 1656: [de vertraging van het Overmase proces is] „principaliëck ende ten meesten gecauseert door dien 't getal der gedelegeerde rechters van de sijde van Uwe Ho. Mo. van allen tijdt defectueux is geweest”.
- ARAB, JBG nr. 493: Lottin aan Gamarra, 11 januari 1656: [De Staatse rechters] „n'y se trouvent jamais tous et maismes la plus part point en nombre compétent”.
- De stad Mechelen herbergde de Chambre Mi-Partie van december 1653 tot april 1655; vervolgens vervulde Dordrecht deze functie van mei 1655 tot juli 1656; daarna opnieuw Mechelen van september 1656 tot juli 1657 (ARAB, JBG nr. 494).
- ²⁹⁸ Zie W. J. Formsma, De nieuwe geschiedenis, staatkundig beschouwd, in: Geschiedenis van Overijssel, onder redactie van B. H. Slicher van Bath e.a., Deventer 1970, blz. 127-128.
- ²⁹⁹ ARAG, SG nr. 3260 en 3261: resoluties Staten-Generaal van 6 en 17 februari, 1 mei, 8 juni, 27 juli en 30 oktober 1654, 21 en 25 mei, 12 juni, 3, 5, 20 en 26 juli, 9 en 11 augustus 1655.
- ARAB, JBG nr. 496: Staten-Generaal aan Chambre Mi-Partie, 23 oktober 1655.
- Hoogstraten, De Chambre Mi-Partie, o.c., blz. 117.
- ³⁰⁰ ARAG, SG nr. 3262 en 3263: resoluties Staten-Generaal van 23 mei, 28 juni, 31 juli, 27 november, 2 en 15 december 1656, 15 februari, 7 maart en 6 april 1657.
- ARAG, SG nr. 7048, 7049 en 7050: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 17 mei, 19 juni, 27 juli en 22 november 1656, maart en 8 mei 1657.
- ³⁰¹ ARAG, JBG nr. 493: de Spaanse rechters van de Chambre Mi-Partie aan de Raad van State en de landvoogd te Brussel, 15 juni en 22 oktober 1655, 11 januari 1656 en 9 februari 1657; Lottin aan Raad van State, 28 december 1655; Gamarra aan Raad van State, 25 april 1656.
- ³⁰² ARAG, SG nr. 7048: de Staatse advocaten Paets, Pandelaer en Bort aan Staten-Generaal, 11 april 1656.
- ARAG, SG nr. 7049: Dirk Graswinckel, Staats griffier van de Chambre Mi-Partie, aan Nicolaas Ruysch, griffier van de Staten-Generaal, 18 oktober 1656; de Staatse rechters van de Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 17 november 1656.
- ³⁰³ J. van Kuyk, Jacobus Bouricius, in: Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek, 3, Leiden 1914, kol. 160.
- ³⁰⁴ ARAG, SG nr. 3260, 3262 en 3263: resoluties Staten-Generaal van 15 en 23 mei, 8 juni, 27 juli en 30 oktober 1654, 27 november, 2 en 15 december 1656, 15 februari, 7 maart en 6 april 1657.
- ARAB, JBG nr. 496: Chambre Mi-Partie aan Bouricius, 29 oktober 1655 en 24 november

- 1656; Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 7 december 1655 en 23 oktober 1656.
 ARAB, JBG nr. 498: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 10 en 22 januari, 8 mei en juli 1657.
 AGS, EEH nr. 182: Don Juan aan Gamarra, 1 maart 1657.
- ³⁰⁵ AGS, EEH nr. 180 en 198: „Moyens servans pour l'avancement des affaires de la Chambre my-partie”, opgesteld door Arnold Verheyen en op 11 maart 1656 aan Gamarra overhandigd.
- ³⁰⁶ Ibidem.
- ³⁰⁷ ARAG, SG nr. 7047: de advocaten Van Andel, Paets, Pandelaer en Bort aan Staten-Generaal, 6 augustus 1655.
- ³⁰⁸ ARAG, SG nr. 3261, f° 576r: resolutie Staten-Generaal van 7 augustus 1655.
 ARAB, JBG nr. 496: Staten-Generaal aan Chambre Mi-Partie, 7 augustus 1655.
- ³⁰⁹ ARAG, SG nr. 7047: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 12 augustus 1655.
 ARAB, JBG nr. 496: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 8 oktober 1655.
 ARAG, SG nr. 3261 f° 730r-v: resolutie Staten-Generaal van 11 oktober 1655.
 ARAB, JBG nr. 496: Staten-Generaal aan Chambre Mi-Partie, 13 oktober 1655.
- ³¹⁰ ARAB, JBG nr. 496: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 7 december 1655.
- ³¹¹ ARAB, JBG nr. 496: Staten-Generaal aan Chambre Mi-Partie, 22 december 1655.
 ARAB, JBG nr. 497: Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 10 januari 1656.
 ARAG, SG nr. 3262, f° 23v: resolutie Staten-Generaal van 15 januari 1656.
- ³¹² ARAG, SG nr. 3262, f° 57r-v, 58r-v: resolutie Staten-Generaal van 28 januari 1656.
 Voor Ryckewaert zie: Gaillard, *Le Conseil de Brabant*, o.c., III, blz. 359.
- ³¹³ R. Fruin, *Uit het dagboek van een Oud-Hollander*, in: Robert Fruin's *Verspreide Geschriften*, uitgegeven door P. J. Blok, P. L. Muller en S. Muller Fz., IV, 's-Gravenhage 1901, blz. 220. Vgl. uittaling van Antoine Brun in een brief aan Navarro: [de provincie Holland heeft Doubleth in de Chambre Mi-Partie benoemd] „que es gran antagonista del cons^o Verheyen y creo que le nombraron principalmente para hazerle oposición, (AGS, EEH nr. 176, 6 augustus 1652).
 Levensbericht Doubleth: P. J. Blok, *George Rataller Doubleth*, in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 7, Leiden 1927, kol. 379-380.
- ³¹⁴ ARAG, SG nr. 7048: Cornelis Cau en Richard van Dijck aan Staten-Generaal, 15 februari 1656.
 ARAG, SG nr. 3262, f° 92v-93r: resolutie Staten-Generaal van 18 februari 1656.
 Hoogstraten, *De Chambre Mi-Partie*, o.c., blz. 104-110.
- ³¹⁵ ARAG, SG nr. 3262, f° 285v-286r: resolutie Staten-Generaal van 28 april 1656.
 De uiteindelijke benoeming van twee nieuwe rechters geschiedde eerst in december 1656, nadat de Chambre Mi-Partie besloten had het Overmase proces met een verminderd aantal rechters voort te zetten (ARAB, JBG nr. 493: advies Raad van State, 29 december 1656). Zie ook in dezelfde portefeuille: brief van Don Juan aan Raad van State van 26 juni 1656.
- ³¹⁶ ARAB, JBG nr. 496: Don Juan aan Chambre Mi-Partie, 24 mei 1656; Chambre Mi-Partie aan Don Juan, 19 juni en 24 juli 1656; Chambre Mi-Partie aan Staten-Generaal, 11 oktober 1656.
 ARAB, RVS nr. 270: Chambre Mi-Partie aan Don Juan, 30 juni en 27 juli 1656.

- ³¹⁷ ARAB, JBG nr. 496: Chambre Mi-Partie aan Don Juan en Staten-Generaal, 22 november 1656.
- ³¹⁸ ARAG, SG nr. 3262, f° 771v-772r, 787v en 831v: resoluties Staten-Generaal van 27 november, 2 en 15 december 1656.
ARAB, JBG nr. 496: Staten-Generaal aan Chambre Mi-Partie, 15 december 1656.
- ³¹⁹ P. Janssens, Esteban de Gamarra y Contreras, in: Nationaal biografisch woordenboek, 3, Brussel 1968, kol. 336-340. Een uitgebreider levensschets in de onuitgegeven licentiaatsverhandeling van de bovengenoemde auteur: De Spaanse ambassade in Den Haag, o.c., blz. 1-39.
- ³²⁰ In verschillende Nederlandse studies wordt Gamarra een zwager van Jacobus de la Torre genoemd (Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme*, o.c., II, blz. 147 en 167; G. Coomans, *Familierelaties van Jacobus de la Torre*, in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, 3, (1961), blz. 42 en 48; M. G. Spiertz, *Jean Jacques de Thou en de Hollandse Zending*, in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, 10, (1968), blz. 231; M. G. Spiertz, *L'église catholique des Provinces-Unies et le Saint-Siège pendant la deuxième moitié du XVIIe siècle*, Louvain 1975, blz. 60). Coomans licht deze verwantschap toe met de vermelding, dat Gamarra gehuwd was met Adriana de la Torre, zuster van de apostolisch vicaris. P. Janssens heeft in zijn eerder vermelde studies de onhoudbaarheid van deze genealogische voorstelling van zaken aangetoond. Aan de hand van de *Enciclopedia heráldica y genealógica hispano-americana* (uitgegeven door A. en A. García Carraffa, XXXVI, Madrid 1930, blz. 255 en 259-260) heeft hij vastgesteld, dat Adriana de la Torre de moeder van Gamarra was en dat diens echtgenote María de Urquina heette. De apostolische vicaris Jacobus de la Torre was dan als zoon van Adriana's broer Filips een neef van Gamarra. Als cousins germains figureren zij dan ook in diverse archiefstukken. Voorbeelden bij: R. R. Post, *Romeinse bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen, 1592-1727*, II, 's-Gravenhage 1941 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serie no. 84, blz. 134-135); Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 4 noot 14, en Spiertz, *Jean Jacques de Thou*, o.c., blz. 231 noot 4. In afwijking van de Spaanse gewoonte heeft Gamarra niet de naam van zijn moeder als tweede achternaam gekozen, maar die van zijn grootmoeder van vaderszijde (Contreras). Zie: Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 1.
- ³²¹ Wicqefort, *Histoire des Provinces-Unies*, o.c., II, blz. 245. Idem, *Mémoires touchant les ambassadeurs et les ministres publics*, La Haye 1677, blz. 377. Idem, *L'ambassadeur et ses fonctions*. Dernière édition, augmentée des Réflexions sur les mémoires pour les ambassadeurs, I, Cologne 1689, blz. 288 (geciteerd naar Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 38 noot 7).
Voor Wicquefort zie: H. S. M. van Wickevoort Crommelin, *Abraham de Wicquefort*, in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, vierde reeks, I, (1900), blz. 237-262.
- ³²² Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 15-39 en 252-268. Idem in: *Nationaal biografisch woordenboek*, o.c., 3, kol. 339-340.
- ³²³ Beschrijving bij: Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 17-19.
- ³²⁴ AGS, EEH nr. 178: Richard aan Navarro, 8 en 12 januari, 2 en 5 februari, 30 maart, 13 en 20 augustus, 3 september en 15 oktober 1654.

- ³²⁵ AGS, EEH nr. 38: Gamarra aan Filips IV, 4 juni 1655.
- ³²⁶ „dat hem leek van wel”.
- ³²⁷ AGS, SP-CF leg. 2452: advies van de Consejo de Flandes van 20 juli 1655.
AGS, EEH nr. 38: Gamarra aan Filips IV, 12 augustus 1655.
AGS, SDE leg. 2266: brief aan Jacques de Brecht, 16 september 1655.
- ³²⁸ AGS, SDE leg. 2085: adviezen van de Consejo de Estado en de Consejo de Flandes van 10 en 28 september en 8 november 1655.
AGS, SDE leg. 2266: Filips IV aan Leopold Willem, 4 augustus 1655. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV nr. 1235 en 1247.
- ³²⁹ AGS, SDE leg. 2266: Filips IV aan Leopold Willem en Gamarra, 17 september en 12 oktober 1655.
- ³³⁰ ARAB, RVS nr. 270: Leopold Willem aan Raad van State, 9 september 1655.
AGS, EEH nr. 198: advies van de Raad van State van 21 november 1655 (afschrift).
AGS, SDE leg. 2190: Leopold Willem aan Filips IV, 24 november 1655. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 1268.
- ³³¹ ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Leopold Willem, 29 december 1655.
- ³³² „hoezeer het van pas komt deze geschillen op vriendschappelijke wijze te beëindigen en de Staatsen ieder voorwendsel tot onmin te ontnemen”, (AGS, SDE leg. 2266: Filips IV aan Leopold Willem, 17 september en 12 oktober 1655).
- ³³³ *Cartas de la venerable madre Sor María de Agreda y del Señor Rey Don Felipe IV, precedidas de un bosquejo histórico*, por Francisco Silvela, 2, Madrid 1886, blz. 370-371 (nr. CDXXII): Filips IV aan Sor María, 30 juni 1655.
- ³³⁴ J. S. Bartstra, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van de landen van onze beschavingskring*, 1, 's-Hertogenbosch 1959, blz. 60-66. Lonchay, *La rivalité de la France et de l’Espagne*, o.c., blz. 168-179. M. Hume, *The Court of Philip IV. Spain in decadence*, London 1907, blz. 463-464. A. Cánovas del Castillo, *Estudios del reinado de Felipe IV*, I, Madrid 1888, blz. 253-298.
- ³³⁵ AGS, EEH nr. 198: advies van de Raad van State van 21 november 1655.
- ³³⁶ Uitgegeven in: *Colección de documentos inéditos*, o.c., LXXXIV, blz. 295-298.
- ³³⁷ ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Leopold Willem, 29 december 1655.
AGS, EEH nr. 38: Gamarra aan Filips IV, 23 december 1655.
- ³³⁸ „Breve resumen de lo que el embaxador Don Estaban de Gamarra mi señor, ha obrado, escrito y respondido sobre las cosas del País de Ultramosa”, z.d., [december 1656], AGS, EEH nr. 63 (minuut); ARAB, RVS nr. 270, AGS, SDE leg. 2194 en AGS, SP-CF leg. 2454 (afschriften).
- ³³⁹ ARAB, RVS nr. 270: advies Raad van State van 17 januari 1656.
- ³⁴⁰ „Breve resumen”, l.c.
- ³⁴¹ AGS, EEH nr. 180: Gamarra aan Leopold Willem, 6 en 7 februari 1656.
AGS, SDE leg. 2087: Gamarra aan Leopold Willem, 21 februari 1656. „Breve resumen”, l.c.
- ³⁴² AGS, SDE leg. 2087: advies van de junta aan Leopold Willem, 21 februari 1656.
- ³⁴³ ARAB, RVS nr. 251: de Raad van State aan Filips IV, 12 april 1661.
- ³⁴⁴ Voor Alonso Perez de Vivero, graaf van Fuensaldaña, zie: Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 14.

Voor Don Alonso de Cárdenas zie: L. Bittner und L. Grosz, Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden, Band I, 1648-1715, Oldenburg 1936, blz. 517.

³⁴⁵ Claude Berreur.

³⁴⁶ „omwille van de rust van zijn geweten in de aangelegenheid van de godsdienst”.

³⁴⁷ Voor het buitenlandse beleid van de Verenigde Nederlanden in deze periode, zie o.a.: M. A. M. Franken, Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de jaren 1667-1684, Groningen 1966, hoofdstuk I. C. Smit, De buitenlandsche politiek van Nederland, eerste deel: de Republiek der Vereenigde Nederlanden, 's-Gravenhage 1945, blz. 125-132. J. A. van Hamel, Nederland tusschen de mogendheden. De hoofdtrekken van het buitenlandsch beleid en de diplomatieke geschiedenis van ons vaderland sinds deszelfs onafhankelijk volksbestaan onderzocht, Amsterdam 1918, blz. 91-110.

³⁴⁸ AGS, SDE leg. 2087: advies van de junta aan Leopold Willem, 21 februari 1656.

³⁴⁹ ARAG, SG nr. 7048 en ARAG, SVH no. 2838: Gamarra aan Staten-Generaal, 8 maart 1656.

³⁵⁰ ARAG, SG nr. 3262, f° 39v-40r, 60r, 74r, 139r-v en 148v: resoluties Staten-Generaal van 22 en 29 januari, 8 februari, 8 en 10 maart 1656.

ARAG, SG nr. 4566, f° 168v-169r-v: secrete resolutie Staten-Generaal van 13 maart 1656.

³⁵¹ ARAB, RVS nr. 270: advies van de junta van 22 maart 1656.

AGS, SDE leg. 2194: Martín de Galaretta-Occariz, secretaris van staat en oorlog, aan Gamarra, 27 maart 1656.

³⁵² „Breve resumen”, l.c.

³⁵³ ARAB, JBG nr. 493: Gamarra aan Leopold Willem, 4 april 1656.

³⁵⁴ AAK, port. 17: Gamarra aan Lamberti, 4 april 1656.

RALM, LVO nr. 579: Gamarra aan De Groot, 4 april 1656.

³⁵⁵ „Breve resumen”, l.c.

³⁵⁶ De instructie in: ARAB, SSO nr. 262, f° 55-59 en in AGS, SDE leg. 2101.

³⁵⁷ „Breve resumen”, l.c.

³⁵⁸ AGS, SDE leg. 2101: Don Juan aan Gamarra, 24 mei 1656.

AGS, SDE leg. 2190: Don Juan aan Filips IV, 21 mei 1656.

³⁵⁹ Voor het vertrek van Leopold Willem zie: Lefèvre, Het slotbedrijf van het Spaanse régime, o.c., blz. 98-100.

Voor Don Juan zie: J. Lefèvre, Juan II van Oostenrijk, in: Nationaal biografisch woordenboek, 5, Brussel 1972, kol. 654-659. P. Aguado Bleye, Juan José de Austria, in: Diccionario de historia de España, o.c., 2, Madrid 1968, blz. 580-585.

³⁶⁰ ARAB, RVS nr. 270: Don Juan aan Gamarra, 24 mei 1656.

³⁶¹ ARAG, SG nr. 3262, f° 210v-211r, 285v-286r en 354r: resoluties Staten-Generaal van 3 en 28 april en 26 mei 1656.

ARAG, SVH nr. 2838 en ARAG, SG nr. 7048: Gamarra aan Staten-Generaal, 3 april en 25 mei 1656.

AGS, EEH nr. 181 en AGS, SDE leg. 2101: Don Juan aan Gamarra, 22 en 24 mei 1656.

³⁶² ARAB, RVS nr. 270: advies van de junta van 31 mei 1656. Cuvelier-Lefèvre, Correspondance de la Cour d'Espagne, o.c., IV, no. 1329.

- ³⁶³ AGS, EEH nr. 13: Gamarra aan Richard, 12 juni 1656.
- ³⁶⁴ Deze conclusies zijn gebaseerd op het te Simancas in de Secretaría de Estado en Secretarías Provinciales berustende archiefmateriaal, met name de in het vervolg van deze studie gespecificeerde consultas de oficio van de Consejo de Estado en de Consejo de Flandes alsook de despachos para Flandes.
- ³⁶⁵ Voor Don Luis de Haro zie: A. Corral Castanedo, Luis Menéndez de Haro, in: *Diccionario de historia de España*, o.c., 2, Madrid 1968, blz. 332-333. J. Deleito y Piñuela, *El declinar de la monarquía española*, Madrid 1966⁴, blz. 150-159.
- ³⁶⁶ De veldheer Ambrosio Spínola was de eerste marqués de los Balbases geweest. Diens zoon Felipe voerde de titel van 1630 tot zijn dood in 1659 en vervolgens was de beurt aan de kleinzoon Pablo, die in 1699 overleed (zie de desbetreffende artikelen van J. L. Cano Sinobas In: *Diccionario de historia de España*, o.c., 3, Madrid 1969, blz. 694-696).
- ³⁶⁷ Van september 1655 tot november 1657 namen de volgende personen in de Consejo de Estado deel aan de beraadslagingen over de landen van Overmaas: de hertog van San Lúcar, de markiezen van Valparaiso en Velada, de graven van Peñaranda en Oñate, de hertog van Alva, de markies de los Balbases, de aartsbisschop van Zaragoza en Don Melchor de Borja, (AGS, SDE leg. 2085, 2087, 2089, 2090, 2092, 2101, 2190, 2192 en 2194).
- ³⁶⁸ Voor de consejos en secretarías in het Spaanse regeringsbestel zie de samenvatting bij: Aguado Bleye, *Manual de historia de España*, o.c., II, blz. 923-927. De geschiedenis van de Consejo de Flandes is nog weinig bestudeerd (zie: Van Durme, *Les Archives générales de Simancas*, o.c., III, blz. X-noot 5).
- ³⁶⁹ AGS, SDE leg. 2085: adviezen van de Consejo de Estado en de Consejo de Flandes van 10 en 28 september 1655.
AGS, SDE leg. 2266: Filips IV aan Leopold Willem in Gamarra, 17 september en 12 oktober 1655.
- ³⁷⁰ Deze opzet blijkt uit een brief van Vincent Richard aan Adriaan de Groot van 16 december 1655 (RALM, LVO nr. 592): „... tant que le Conseil d'Estat n'aura pas consenty à l'accommodement final on ne pourra rien arrester en ce qui concerne vos Pais, tout demeurant suspendu jusques à avoir receu cette résolution. J'espère, que si au Pais bas on nous traisne plus longtemps, il y viendra des ordres exprès d'Espagne pour achever l'affaire, du moins Son Excellence [Gamarra] l'a pressée d'une telle façon que je ne vois pas que le Roy puisse dans la présente conjoncture en user autrement”.
- ³⁷¹ AGS, SDE leg. 2089: advies van de Consejo de Estado van 16 maart 1656:
„Tiene el consejo por precisamente necesario prevenir qualquiera inconveniente que en el estado presente de las cosas pueda turbar y desencaminar la paz y buena inteligencia que se pasa con Holandeses y entiende que esto se podrá conseguir más facilmente con la ocasión del nuevo gobierno del Señor Don Juan, sirviéndose Vuestra Majestad de mandar se le dé quenta de todas las órdenes que están dadas para el ajustamiento desto del País de Ultramosa por medio de la Camara medio partida, diciéndole que el intento y voluntad de Vuestra Majestad es que en todo caso y precisamente esto se concluya sin más largas y dilaciones y que en el caso que Holandeses no tengan satisfacción de los dos ministros que Don Estevan dize que concurren en ella [Verheyen en Ryckewaert], se nombren otros dos en lugar dellos, los que parecieren más apóposito; y aunque considera

el consejo que el verdadero y más conveniente camino para dar conclusión a esta materia es él de la Camara medio partida, que es en lo que se ha de hazer toda instancia, todavía si Holandeses estuvieren constantes en su proposición, parece que se podría decir a su Alteza que tiene Vuestra Majestad por bien que se ajuste en la Haia por medio de Don Estvan de Gamarra”.

³⁷² AGS, SDE leg. 2667: Filips IV aan Don Juan, 16 maart 1656. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 1311.

AGS, SDE leg. 2667 en ARAB, RVS nr. 270: Filips IV aan Leopold Willem, 23 maart 1656.

AGS, EEH nr. 39 en ARAB, RVS nr. 270: Filips IV aan Gamarra, 23 maart 1656.

³⁷³ „Breve resumen”, l.c.

³⁷⁴ AGS, EEH nr. 13: Gamarra aan Richard, 12 juni 1656.

³⁷⁵ AGS, SDE leg. 2087: advies van de Consejo de Estado, 7 mei 1656.

AGS, SDE leg. 2667 en ARAB, RVS nr. 270: Filips IV aan Don Juan, 12 mei 1656. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 1323.

AGS, SDE leg. 2267: Filips IV aan Gamarra, 23 mei 1656. Filips IV aan Don Juan, l.c.: „... me ha parecido ... deciros que ni se ha pensado en dar oídos a la plática, que se encamine, a ceder el país de Ultramusa ni ninguna parte de lo que en él me pertenece por negociación o alianza con las Provincias unidas ni por otra causa alguna, siendo contrario a la observancia indispensable del punto de Religión que se deve observar ante todas cosas y de la misma suerte a la razón política, ni antes ni después de ningún tratado, porque ni yo puedo abandonar los cathólicos que pertenecen a mi dominio después del tratado de la paz ni es justo que desampare mis súbditos mientras los pudiere defender con justicia, ni tanpoco es decente ni seguro ningún tratado con este género de lesión; y todo lo que esos ministros hubieren discurrido contra esta inteligencia es totalmente opuesto a mi intención que últimamente hice declarar con toda distinción al Archiduque en despacho de 23 de Marzo pasado, diciéndole que en todo caso se concluyesen sin más largas ni dilaciones estas diferencias del país de Ultramusa, procurando que fuese por medio de la Camara medio partida, pero que si todavía perseverasen Olandeses en que esto se ajustase en la Haya por medio de Don Estevan de Gamarra viniese en ello, embiándole algún ministro o ministros paraque le asistiesen en el tratado”.

³⁷⁶ Gamarra, Claude Berreur en de thesaurier-generaal Denetiers.

³⁷⁷ ARAB, RVS nr. 270: advies van de junta aan Don Juan, 21 juni 1656.

³⁷⁸ ARAB, RVS nr. 270: Don Juan aan Filips IV, 27 juli 1656.

Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 1345.

³⁷⁹ ARAB, RVS nr. 270: Don Juan aan Gamarra, 24 juli 1656.

AGS, SDE leg. 2194: „Copia de un papel que dio Don Esteban de Gamarra”, z.d. [eind 1656].

³⁸⁰ AGS, EEH nr. 181: Gamarra aan Don Juan, 31 juli 1656.

³⁸¹ ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Filips IV, 3 juli 1656.

³⁸² AGS, EEH nr. 13: Richard aan Gamarra, 26 juni 1656.

³⁸³ ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Filips IV, 8 juli 1656.

³⁸⁴ Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 3.

³⁸⁵ Uitgegeven in: *De werken van Vondel. Volledige en geïllustreerde tekstuutgave in tien*

- deelen, onder leiding van Dr. J. F. M. Sterck [e.a.], VIII, Amsterdam 1935, blz. 202-204.
- ³⁸⁶ AGS, EEH nr. 181: Gamarra aan Don Juan, 4 augustus 1656.
- ³⁸⁷ AGS, EEH nr. 181: Gamarra aan Don Juan, 8 september 1656.
- ³⁸⁸ ARAG, SG nr. 3262, f° 603r en 637r: resoluties Staten-Generaal van 22 september en 5 oktober 1656.
ARAG, SG nr. 7049: Gamarra aan Staten-Generaal, 17 oktober 1656.
AGS, EEH nr. 181: Gamarra aan Don Juan, 13 oktober 1656.
- ³⁸⁹ ARAG, SG nr. 3262, f° 679v-680r en 688v: resoluties Staten-Generaal van 20 en 23 oktober 1656.
ARAG, SG nr. 7049: Gamarra aan Staten-Generaal, 27 november 1656.
ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Don Juan, 27 oktober 1656.
- ³⁹⁰ ARAG, SG nr. 3262, f° 774r-v en 782r: resoluties Staten-Generaal van 28 november en 1 december 1656.
AGS, EEH nr. 181 en ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Don Juan, 25 december 1656.
- ³⁹¹ AGS, SDE leg. 2089: advies van de Consejo de Estado, 27 augustus 1656.
AGS, SDE leg. 2667 en ARAB, RVS nr. 270: Filips IV aan Don Juan, 4 september 1656.
Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV, nr. 1359.
AGS, EEH nr. 39: Filips IV aan Gamarra, 4 en 29 september 1656. Filips IV aan Don Juan, l.c.: „... considerándose que el ánimo de Olandeses se encamina, a lo que se deve juzgar de sus propuestas y insinuaciones, a quedarse enteramente con el País de Ultramusa, disponiendo a este fin el efecto de sus negociaciones, a que por ningún caso conviene abrir la puerta ni dar lugar, me ha parecido encargarnos de nuevo que instéis y hagáis todos los esfuerzos posibles paraque se continúe la Camara medio partida y en ella se decidan y declaren las pretensiones de ambas partes y su justicia como en dicha paz se asentó, pues todo lo que no fuere esto será apartarse della y de la razón; pero si después de haver hecho todas las diligencias imaginables no se pudiere conseguir esto de Olandeses y persistiesen en que esta materia se ajustase en La Haya por vía amigable, podréis venir en ello, embiando en este caso a Don Estevan de Gamarra uno o dos ministros, los que os pareciere, con instrucción muy clara y distincta sobre la forma en que havrán de governarse en este negocio, paraque con dicho Don Estevan traten y dispongan amigablemente su ajustamiento con la mayor brevedad y ventaxas de mi servicio que fuere posible, pero sin ceder nada de lo que justamente pueda pertenecerme en aquel País, con que verán Olandeses que mi ánimo no es otro que de concluir con esta materia sin más dilaciones ni largas y conservar con ellos toda buena amistad y correspondencia”.
- ³⁹² „Vuestra Alteza Serenísima será servido de juzgar si en cediendo parte de lo que poseen Olandeses y que depende de la sentencia de un juez y, para hablar más claro, de la suerte de un dado, es dar lo que pertenece a Su Magestad”, ARAB, RVS nr. 270: advies van de junta van 9 december 1656 (zie ook, in dezelfde portefeuille, het advies van 18 april 1657).
- ³⁹³ „Breve resumen”, l.c.
- ³⁹⁴ Bij resolutie van 15 december 1656 besloten de Staten-Generaal de Chambre Mi-Partie aan te zeggen het op 8 januari 1657 bepaalde begin van de „lecture” van het Overmase proces uit te stellen (ARAG, SG nr. 3262, f° 831v).
- ³⁹⁵ AGS, SDE leg. 2194: Gamarra aan Filips IV, 21 december 1656.

- AGS, EEH nr. 181 en ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Don Juan, 18 december 1656.
- ³⁹⁶ ARAB, SSO nr. 262 en AGS, SDE leg. 2090 en 2101: advies van de junta aan Don Juan, 12 februari 1657.
- ARAG, SVH nr. 2838: Robert van Ittersum aan Staten-Generaal, 18 juli 1657.
- Voor Herman Diederik van Berghe-Trips: Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 385 en 392. Augustus, *De familie Spies zu Ehrenstein*, o.c., blz. 53-56. Een gedeelte van de correspondentie tussen Herman Diederik en de abten van Kloosterrade is bewaard in AAK.
- ³⁹⁷ ARAB, RVS nr. 270: advies van de junta aan Don Juan, 17 december 1656.
- AGS, EEH nr. 181: Raad van Brabant aan Don Juan, 19 december 1656.
- AGS, SDE leg. 2194: Gamarra aan Filips IV, 21 december 1656.
- ARAG, SVH nr. 2838: Hans Willem van Till aan Staten-Generaal, 18 juli 1657.
- ³⁹⁸ Op 4 april 1657 schreef Lamberti „de ma prison de Rodeleducq” aan Don Juan, dat hij veroordeeld was „pour avoir rasché l’espace de noeuff années par tous moyens légitimes maintenir auxdits Pays l’indubitable souveraineté de Sa Majesté”, (AAK, port. 18). Ook Gamarra noemde Lamberti in een brief van 4 januari 1657 aan de koning: „él que más ha procurado mantener la autoridad de Vuestra Magestad en aquel país y éste es el pretexto porque le han preso”, (AGS, EEH nr. 40).
- ³⁹⁹ Voor deze functie zie: Thielens, *Les assemblées d’états*, o.c., blz. 70-72.
- ⁴⁰⁰ Het procesdossier in: ARAG, SG nr. 12.553.46.
- Ernst, *Histoire du Limbourg*, o.c., VII, blz. 149. Corten, *Rolduc in woord en beeld*, o.c., blz. 123-126.
- ⁴⁰¹ ARAG, SG nr. 7050: Robert van Ittersum aan Staten-Generaal, 30 december 1656 (met bijlagen).
- ⁴⁰² „ervoor te zorgen deze aangelegenheid te schikken wegens het kwade bloed dat zij zer”, (AGS, EEH nr. 40 en AGS, SDE leg. 2194: Gamarra aan Filips IV, 4 januari 1657).
- ARAG, SG nr. 3262, f° 812r en no. 3263, f° 40r: resoluties Staten-Generaal van 12 december 1656 en 17 januari 1657.
- ARAG, SG nr. 7049: Gamarra aan Staten-Generaal, 12 december 1656.
- ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Staten-Generaal, 18 december 1656.
- AGS, EEH nr. 181 en AGS, SDE leg. 2194: Gamarra aan Don Juan, 15 december 1656, 4, 15, 29 januari en 9 februari 1657.
- ⁴⁰³ AGS, EEH nr. 181: rekest van de Staten van Limburg aan Don Juan, 11 december 1656.
- ⁴⁰⁴ ARAG, SG nr. 3263, f° 6v-7r, 10v-11v en 54v: resoluties Staten-Generaal van 4, 5 en 24 januari 1657.
- ARAG, SG nr. 7050: Robert van Ittersum aan Staten-Generaal, 30 december 1656.
- ARAB, JBG nr. 498: Staten-Generaal aan Chambre Mi-Partie, 5 januari 1657.
- ⁴⁰⁵ ARAG, SG nr. 3263, f° 30v: resolutie Staten-Generaal van 13 januari 1657.
- Voor Maximiliaan Hendrik van Beieren zie: J. Daris, *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le XVIIe siècle*, II, Liège 1877, blz. 133-211.
- ⁴⁰⁶ ARAG, SG nr. 3263 f° 18r, 32v-33r en 68r: resoluties Staten-Generaal van 9, 13 en 30 januari 1657.
- ARAG, SVH nr. 2838: advies van de Raad van State van 26 januari 1657. Gedrukt bij: Corten, *Rolduc in woord en beeld*, o.c., blz. 126.

- ⁴⁰⁷ Hans Willem van Till was in 1651 zijn vader, Willem van Till, opgevolgd als drossaard van Valkenburg en Dalhem (Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 385).
- ⁴⁰⁸ ARAB, SSO nr. 262 en AGS, SDE leg. 2090 en 2101: advies van de junta aan Don Juan, 12 februari 1657.
- ⁴⁰⁹ Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 8, 1663, blz. 968-969.
- ⁴¹⁰ „deze steen des aanstoots, die zoveel onmin en onenigheid tussen beide partijen veroorzaakte, uit de weg te ruimen” (AGS, EEH nr. 40: Gamarra aan Filips IV, 21 maart 1657).
- ⁴¹¹ ARAG, SG nr. 3263, f° 151v, 157v en 171r-v: resoluties Staten-Generaal van 5, 7 en 14 maart 1657.
AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 25 februari 1657, 9 en 16 maart 1657.
AGS, EEH nr. 40: Gamarra aan Filips IV, 21 maart 1657.
- ⁴¹² AGS, EEH nr. 40: Gamarra aan Filips IV, 2 april 1657.
- ⁴¹³ ARAG, SG nr. 3263, f° 214r-v en 215r-v: resolutie Staten-Generaal van 27 maart 1657.
- ⁴¹⁴ ARAG, SG nr. 3263, f° 222r-v en 223r: resolutie Staten-Generaal van 20 maart 1657.
AGS, EEH nr. 40: Gamarra aan Filips IV, 2 april 1657.
- ⁴¹⁵ Resolutie Staten-Generaal van 20 maart 1657, l.c.
- ⁴¹⁶ Ernst, *Histoire du Limbourg*, o.c., VII, blz. 148-149.
- ⁴¹⁷ AGS, EEH nr. 285: verklaring van abt Lamberti over het verlies van het archief der abdij Kloosterrade, 28 mei 1657.
- ⁴¹⁸ „Aquisgrani omnia amisimus exceptis archiviis”, (RALM, AAK nr. 146: Lamberti aan Johan Offermans, pastoor te Hersel, 27 juni 1656). Zie ook *ibidem* no. 149.
- ⁴¹⁹ [De abt van Kloosterrade was] „désolé pour la perte qu'il craignit d'avoir faict de ses papiers et principaux meubles de sa maison dans l'incendie d'Aix; j'ai appris depuis que lesd. papiers et meilleurs meubles n'ont esté bruslez et que led. prélat n'at perdu que sa maison, qui est néantmoins une perte considérable”, (AGS, EEH nr. 280: Simon Ranst, abt van Val-Dieu, aan Gamarra, 22 mei 1656).
- ⁴²⁰ ARAG, SG nr. 3263, f° 362r-v: resolutie Staten-Generaal van 4 juni 1657.
- ⁴²¹ ARAG, SG nr. 3263, f° 392v: resolutie Staten-Generaal van 19 juni 1657.
AGS, EEH nr. 40: Gamarra aan Filips IV, 18 juni 1657.
AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 18 juni 1657.
AGS, EEH nr. 285: Gamarra aan Staten-Generaal, 22 juni 1657.
Ernst, *Histoire du Limbourg*, o.c., VII, blz. 149-150.
De door de schepenen van 's-Hertogenrade opgestelde inventaris van de roerende goederen van de abdij Kloosterrade berust in: ARAG, SG nr. 5834.
- ⁴²² AGS, EEH nr. 182: „lettre de cassation” van de Raad van Brabant te Brussel, 20 februari 1657. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV, nr. 1386.
- ⁴²³ „zonder lawaai of vijandelijkheid”.
- ⁴²⁴ ARAB, RVS nr. 270 en AGS, SDE leg. 2101: adviezen van de junta van 18 april en 18 mei 1657.
- ⁴²⁵ AGS, SDE leg. 2101: Don Juan aan Filips IV, 26 mei 1657.
Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV, nr. 1406.
- ⁴²⁶ „en onze toestand was er niet naar om een nieuwe oorlog te zoeken”.
- ⁴²⁷ AGS, EEH nr. 128: Gamarra aan Don Luis de Haro, 28 juni 1657.
AGS, EEH nr. 181 en 182: Gamarra aan Don Juan, 15 en 25 december 1656 en 25 juni 1657.

- ⁴²⁸ In de marge van de adviezen van 18 april en 18 mei 1657 (ARAB, RVS nr. 270) schreef Don Juan: „confórmome”.
- ⁴²⁹ AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 29 juni 1657.
Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 8, blz. 970.
- ⁴³⁰ Ibidem, blz. 969.
- ⁴³¹ AGS, SP-CF leg. 2454: advies van de Consejo de Flandes van 12 maart 1657.
AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Estado van 22 maart 1657.
- ⁴³² AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Don Juan, 4 april 1657.
Cuvelier-Lefèvre, Correspondance de la Cour d'Espagne, o.c., IV, nr. 1391.
AGS, SDE leg. 2101 en AGS, EEH nr. 40: Filips IV aan Gamarra, 4 april 1657.
„... por todo lo qual es mi voluntad que continuéis (como os lo encargo) en instar que el pleyto se decida por la dicha Camara en conformidad del tratado de la Paz, y que, si se ofrecieren medios de acomodamiento, se propongan y ajusten durante la lectura del dicho pleyto para salir de una vez deste embarazo, o que a lo menos digan los estados la causa porque no quieren que se decida esto por la dicha Camara, ya que no se pueden apartar de lo capitulado sin faltar a la fee pública a que está vinculado el dicho tratado de Pazes, y a más no poder y no de otra manera vengo en que continuéis el tratado de acomodamiento, pero esto ha de ser sin apartaros de la instrucción que se os ha remitido de Flandes”, (Filips IV aan Gamarra, l.c.).
- ⁴³³ Lonchay, La rivalité de la France et de l'Espagne, o.c., blz. 171.
- ⁴³⁴ AGS, SP-CF leg. 2454 en AGS, SDE leg. 2090: advies van de Consejo de Flandes van 30 april 1657.
- ⁴³⁵ Ibidem.
- ⁴³⁶ AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Don Juan, 9 mei 1657.
Cuvelier-Lefèvre, Correspondance de la Cour d'Espagne, o.c., IV, nr. 1402.
- ⁴³⁷ AGS, SDE leg. 2092: advies van de Consejo de Estado van 18 mei 1657.
- ⁴³⁸ AGS, SDE leg. 2193: Don Juan aan Filips IV, 20 juni 1657.
Cuvelier-Lefèvre, Correspondance de la Cour d'Espagne, o.c., IV, nr. 1416.
- ⁴³⁹ AGS, SDE leg. 2101 en 2192: advies van de Consejo de Estado van 1 september 1657.
AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Don Juan, 1 september 1657.
- ⁴⁴⁰ AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 12 juni 1657.
- ⁴⁴¹ AGS, EEH nr. 285 en ARAG, SG nr. 5834 en 7050: Gamarra aan Staten-Generaal, 14 juni 1657.
- ⁴⁴² AGS, EEH nr. 128: Gamarra aan Don Luis de Haro, 14 juni 1657.
- ⁴⁴³ ARAG, SG nr. 7051 en 12.575.33 en ARAG, SVH nr. 2838: Gamarra aan Staten-Generaal, 10 juli 1657. Tekst gedrukt bij: Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 8, blz. 970-972 (in Nederlandse vertaling). Onder de titel „Continuatie van Klachte” werd de missive reeds in 1657 te Antwerpen door Guillaume Verdussen uitgegeven. De term „continuatie” verwijst naar een eerdere klacht over het Staatse optreden in de landen van Overmaas, door Gamarra op 11 juni 1657 bij de Staten-Generaal ingediend (ARAG, SG nr. 7050).
- ⁴⁴⁴ ARAG, SG nr. 3263 f° 473v-474r: resolutie Staten-Generaal van 25 juli 1657.
- ⁴⁴⁵ RALM, LVO nr. 579: Gamarra aan Staten-Generaal, 28 juli 1657 (afschrift).
- ⁴⁴⁶ ARAG, SG nr. 3263 f° 494v en 512v-513r: resoluties Staten-Generaal van 1 en 6 augustus 1657.

- AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 3 en 10 augustus 1657.
- AGS, EEH nr. 285: Gamarra aan Staten-Generaal, 3 augustus 1657.
- RALM, LVO nr. 592: Vincent Richard aan Adriaan de Groot, 7 augustus 1657.
- ⁴⁴⁷ ARAG, SG nr. 3263 f° 533v en 534r-v: resolutie Staten-Generaal van 15 augustus 1657.
- ⁴⁴⁸ Deze akte van volmacht in: ARAG, SG nr. 8972 (afschrift).
De volgende gedeputeerden ter Staten-Generaal en gecommitteerden van de Raad van State werden in de commissie benoemd: Rutger Huygens, heer van Clarenbeek, burge-meester van Arnhem; Johan van Merode, heer van Merode, baljuw van Kennemerland; Johan de Witt, raadpensionaris van Holland en West-Friesland; Johan de Mauregnault; Johan baron van Reede, heer van Renswoude; Hans van Wijckel; Johan van Isselmuden, heer van Rollekate, drossaard van Vollenhove; Johan Schultenborch, raadsheer der stad Groningen; Willem van Schagen, heer van Schagen; Pieter Tuyl van Serooskerke, heer van Maelstede, baljuw der stad Tholen; Frederik Ruijsch, eerste burgemeester der stad Utrecht; Adolf Hendrik van Raesfelt tot Twickelo en Hiëronymus van Beverningk, thesaurier-generaal van de Verenigde Nederlanden.
- ⁴⁴⁹ ARAG, SG nr. 3263 f° 554v-555r en 557v: resoluties Staten-Generaal van 22 en 23 augustus 1657.
AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 24 en 31 augustus 1657.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 24 en 28 augustus 1657.
- ⁴⁵⁰ AGS, SDE leg. 2101: adviezen van de Consejo de Estado van 11 en 30 juli 1657.
AGS, SP-CF leg. 2454: advies van de Consejo de Flandes van 20 juli 1657.
AGS, SDE leg. 2101 en AGS, EEH nr. 182: „Poder y plenipotencia al señor Don Juan para tratar sobre el ajustamiento de la diferencia que está pendiente de los tres Payses de Ultramosa y contra Portugueses”, 2 augustus 1657. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV nr. 1426.
- ⁴⁵¹ Van de Haar, *De diplomatieke betrekkingen*, o.c., hoofdstuk VI. Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 132-134.
- ⁴⁵² AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Don Juan, 2 augustus 1657.
- ⁴⁵³ AGS, SDE leg. 2101 en AGS, EEH nr. 40: Filips IV aan Gamarra, 2 augustus 1657.
- ⁴⁵⁴ AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 14 september 1657.
AGS, SDE leg. 2092: Gamarra aan Don Luis de Haro, 20 september 1657.
- ⁴⁵⁵ AGS, EEH nr. 128: Gamarra aan Haro, 11 oktober 1657.
- ⁴⁵⁶ AGS, SDE leg. 2092: advies van de Consejo de Estado van 11 november 1657.
- ⁴⁵⁷ AGS, EEH nr. 182: Don Juan aan Gamarra, 26 september 1657.
ARAG, SG nr. 12.575.32: akte van procuratie voor Gamarra, 26 september 1657.
- ⁴⁵⁸ AGS, EEH nr. 128: Gamarra aan Haro, 11 oktober 1657.
ARAG, SG nr. 7051: Gamarra aan Staten-Generaal, 10 oktober 1657.
- ⁴⁵⁹ ARAG, SG nr. 3263 f° 660v, 661r-v, 666r-v en 667r-v: resoluties Staten-Generaal van 6, 8, 9 en 10 oktober 1657.
AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 9 en 12 oktober 1657.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 12 oktober 1657.
Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 1443.
- ⁴⁶⁰ Ernst, *Histoire du Limbourg*, o.c., VII, blz. 152.
- ⁴⁶¹ „dat niemand haar [de vrijlating] meer gewenst heeft dan ik”, (AAK, port. 17: Gamarra

aan Lamberti, 19 oktober 1657).

⁴⁶² AGS, EEH nr. 2: Lamberti aan Richard, 21 december 1657.

⁴⁶³ ARAG, SG nr. 3263 f° 726v: resolutie Staten-Generaal van 3 november 1657.

AGS, EEH nr. 285: Gamarra aan Staten-Generaal, 2 november 1657.

AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 26 oktober 1657.

„Het minnelijk accommodement”

1657-1662

1. *Het Partagetractaat, 1657-1661*

In de ochtend van zaterdag 10 november 1657 hield de Staatse commissie voor de Overmase onderhandelingen haar eerste vergadering.¹ De zeven aanwezige leden, onder wie raadpensionaris Johan de Witt, besloten Gamarra uit te nodigen het geschil over de drie betwiste gebieden met hen te „richten, neder te leggen, r’accommoderen ende verdragen”.² In de namiddag van 12 november zonden zij een deputatie naar de Spaanse ambassadeur, die zich de invitatie liet welgevalen.³ Gamarra was echter niet genegen de eerste zet in het diplomatieke spel te doen. Aangezien de conferenties op verlangen van de Staatsen gehouden werden, achtte de gezant die primeur aan hen voorbehouden.⁴ De Staatse commissie voldeed zonder bezwaar aan deze wens en verklaarde dat „haers oordeels den sortabelsten wech van accommodement sijn soude ofte bij uijtcoop ofte bij partagie van de drie landen van Overmase”.⁵ De gedachte aan een geldelijke schadeloosstelling vond bij Gamarra geen weerklank, maar wel beaamde hij het denkbeeld van een verdeling als „le moyen le plus facile” om tot een oplossing te geraken.⁶ Daarmee was – op 26 november 1657 – een gemeenschappelijk uitgangspunt voor de onderhandelingen bereikt en de verdeling van het omstreden gebied als het centrale thema van de conferenties vastgelegd. Het waren vervolgens de Nederlanders die – overeenkomstig de door Gamarra gewenste volgorde – als eersten een verdelingsplan indienden. Van verschillende zijden werd daarbij getracht hun beraadslagingen te beïnvloeden. Zo hadden de leden der commissie de beschikking over een omstandig rapport, dat de voordelen van elk der drie landen van Overmaas voor de Nederlandse staat beschreef. Wellicht was deze –

niet ondertekende – verhandeling afkomstig uit de kring van de Staatse functionarissen in het betwiste gebied zelf. Het betoog begon met de constatering, dat de stad Maastricht als een exclave ver buiten het grondgebied van de Verenigde Provinciën gelegen was en derhalve in tijd van nood moeilijk geravitaillerd kon worden. Om in deze leemte te voorzien waren de landen van Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade destijds doelbewust met geweld van wapenen voor de staat gewonnen. Dit achterland was immers een „perpetuele source” voor de aanvoer van levensmiddelen naar de geïsoleerde Maasvesting. Ook was het gebied een reservoir voor de werving van krijgsvolk. De „opiniastre verweeringe” van Maastricht tegen de Spanjaarden in het jaar 1579 had de geschiktheid van de Overmase bevolking voor het bedrijfsbedrijf overtuigend bewezen. Na deze premisse volgde een schets van de geografische gesteldheid der drie landen. Valkenburg kwam daarbij het eerst aan bod. Dit gebied lag aan de oostelijke oever van de rivier de Maas. Het liep van Eijsden in het zuiden langs Maastricht tot Elsloo, een afstand van ruim twintig kilometer. Landinwaarts had het territorium een zelfde afmeting en reikte tot aan het hertogdom Gulik. Vooral de ligging „als een pistoolschoot” onder de wallen van Maastricht was een belangrijk argument voor het behoud van Valkenburg onder de Verenigde Nederlanden. Bovendien was het land van zulk een omvang, dat het een „genoeghsam magazijn” van koren en andere eet- en drinkwaar voor de stad Maastricht bevatte. Verder garandeerde het bezit van dit landschap aan de scheepvaart op de Maas een vrije passage ten noorden en ten zuiden van Maastricht. Het graafschap Dalhem sloot in zuidelijke richting bij het land van Valkenburg aan. Langs de Maas strekte het zich uit van Oost bij Eijsden tot aan Cheratte, dat niet ver van Luik lag, en landinwaarts reikte het tot dichtbij de stad Limburg aan de Vesder. Bovendien sprong het land van Dalhem met de bank Olne diep in het grondgebied van Luik. Wanneer ook Dalhem voor de staat behouden bleef en het fort Navagne tussen Moelingen en Eijsden opgeruimd werd, zouden de Staten-Generaal op de Maas jurisdictie hebben van Luik tot Eijsden en verder tot Elsloo, een „linie van communicatie” die voor de Nederlandse handel zeer dienstig zou zijn. Ook het land van Dalhem bezat veel korenvelden en weilanden, die tot „spijsinge” van Maastricht konden dienen, alsook mijnen – steenkool, lood en ijzer⁷ – die als domeinen voor de landsheer een bron van

inkomsten waren. Het land van 's-Hertogenrade tenslotte omsloot Valkenburg in zuidoostelijke richting met een landstrook van negen uur ver. Het gebied begon bij Margraten – één uur gaans van Maastricht – en eindigde bij Welz en Rurdorf aan de rivier de Roer. Het was een „goed en vruchtbaar” land, dat zijn produkten weliswaar in het nabije Aken op de markt bracht, maar in tijd van nood als een „goede koorenschuur” voor Maastricht kon fungeren. Het betoog eindigde met de conclusie, dat de drie landen van Overmaas een onmisbare factor waren voor de „conservatie” van Maastricht en de gedachte aan een verdeling uit dien hoofde verwerpelijk was. Een geldelijke schadeloosstelling van de koning van Spanje of de aanbieding van de dorpen van redemptie⁸ als equivalent verdiende verre de voorkeur.⁹

Naast dit – door de gebeurtenissen achterhaalde – pleidooi voor een behoud van het gehele Overmase territorium waren er ook interventies ten gunste van de afzonderlijke landschappen of ten gunste van bepaalde belangengroepen. Zo pleitte de Staatse drossaard van 's-Hertogenrade, Robert van Ittersum, voor het behoud van zijn ambtsgebied, het liefst in combinatie met het land van Valkenburg. Samen vormden de twee gebieden „een ront corpus van eene schoone ende vruchtbare landouwe van Maestricht aff tot rontsomme in de Rijcx ende neutrale landen van Gulich ende Rijck van Aecken”. Robert van Ittersum zocht de argumenten ten voordele van 's-Hertogenrade onder meer in de belangrijkheid van de handelswegen die dit land doorkruisten.¹⁰ Zo werd de koopwaar uit Henegouwen en Brabant, die te Maastricht de Maas passeerde, via de stad 's-Hertogenrade naar Keulen en Frankfort vervoerd. De handelsweg van Holland over Maastricht naar Aken liep door de bank Gulpen en vervolgens door het gebied van de verenigde bank Holset, Vaals en Vijlen.¹¹ De laatste route was van belang voor de koperhandel.¹² Vanuit de stapelmarkt Amsterdam werden grote hoeveelheden Zweeds koper naar Aken en Stolberg getransporteerd. Uit het nabije Moresnet in het hertogdom Limburg betrok de Akense koperindustrie kalamijn of zinkerts. De vermenging van deze grondstoffen leverde geelkoper op, dat door de koperslagers tot allerlei artikelen, zoals ketels en koperdraad, verwerkt werd. Grote hoeveelheden van deze eindprodukten belandden wederom te Amsterdam en werden vandaar verhandeld. Het ruw koper dat naar Aken verzonden werd, en de eindprodukten die retour gingen naar Amsterdam, waren

voor de koning van Spanje een bron van inkomsten. De Spaanse ontvanger-generaal voor de landen van Overmaas, Massin de l'Abbaye, inde van elke door het land van 's-Hertogenrade gevoerde honderd pond koper of gefabriceerde waren een licentgeld van acht stuivers. Volgens een raming van Robert van Ittersum vloeiden aldus jaarlijks wel honderdduizend gulden in 's konings schatkist. Bij een behoud van het land van 's-Hertogenrade konden de Staten-Generaal de handel van deze belasting bevrijden ofwel zelf van de inkomsten profiteren. Hunne HoogMogenden zouden in dat geval ook de doorvoer van koperwerk naar Antwerpen – die vrijgesteld was van het licentgeld – kunnen belasten en aldus de opbrengst met wel vijftigduizend gulden per jaar vermeerderen.¹³ De belanghebbende kooplieden van Amsterdam pleitten, gesteund door de magistraat van de stad, eveneens voor het behoud van 's-Hertogenrade en voor de eliminatie van het Spaanse licent. Zij wisten daarbij zakelijke argumenten te verbinden met religieuze gezichtspunten. Het land van 's-Hertogenrade, zo betoogden zij, lag slechts op korte afstand van Aken. Aangezien in de vrije rijksstad gereformeerde godsdienstoefeningen verboden waren, gingen de protestantse kopermeesters in 's-Hertogenrade en Vaals ter kerke. Indien deze mogelijkheid afgesneden werd, voorzagen de Amsterdamse kooplieden een grootscheepse emigratie van koperslagers naar Zweden. Wegens de „harde persecutien tot Aken” had reeds enige jaren geleden zulk een uittocht plaatsgevonden. Het gevolg was, dat er thans in Zweden „veel meer” koperdraad gemaakt werd dan te Aken. Indien deze tendens zich voortzette, zo vreesden de kooplieden, zou op den duur „uijt Sweede de geheele werelt met alderhande cooperwaeren connen worden versien”. De „negotie” van de stad Amsterdam zou daarbij het kind van de rekening worden.¹⁴

Dit pleidooi voor het behoud van 's-Hertogenrade bleef niet zonder tegenspraak binnen de Staatse kring. In een – niet ondertekende – verhandeling werd de betekenis van het land van 's-Hertogenrade voor de koperhandel afgezwakt. De handelsroute Maastricht – Aken liep volgens dit rapport niet alleen over het grondgebied van 's-Hertogenrade, maar ook over Valkenburgse bodem. De specificatie die Maria Kranzhoff in 1930 van de route gegeven heeft,¹⁵ steunt deze visie. Volgens haar beschrijving lag het Valkenburgse dorp IJzeren aan de handelsweg die van Maastricht over Scharn, Bemelen, IJzeren, Scheul-

der, Gulpen, Partij, Vijlen en Lemiers naar Aken leidde. Het rapport bevatte ook suggesties voor twee andere routes naar de Duitse stad. „Met een weenigh omzijdens” kon men van Maastricht dwars door het land van Valkenburg en enige rijksplaatsen naar Aken reizen zonder het land van 's-Hertogenrade aan te doen. Verder was het mogelijk te Stokkem, vier uur stroomafwaarts van Maastricht, de Maas over te steken en vervolgens over Guliks en rijksgebied naar Aken te trekken zonder de landen van Overmaas te betreden. Indien Valkenburg en 's-Hertogenrade voor de Staat behouden bleven, waren er aldus drie routes waarlangs het via de Meierij van 's-Hertogenbosch en het land van Loon naar het zuiden gebrachte koper naar de eindbestemming Aken getransporteerd kon worden. Men diende daarbij wel te bedenken, dat het de koning als hertog van Limburg steeds vrij stond een vermindering van de opbrengst der licenten te compenseren door de export van kalamijn naar Aken naar evenredigheid te belasten.¹⁶

Ook de „gemene kooplieden” van Holland en West-Friesland leverden hun bijdrage aan de discussie. In een rekest aan de Staten van Holland vroegen zij de aandacht van de regeerders voor de belangen van de maashandel. Deze ondervond veel hinder van de tolheffingen op de rivier. De kooplieden herinnerden eraan, dat zij tijdens de oorlog met Spanje „seer groote, jae onlijdelijcke schade” geleden hadden van de tolleren te Leut, Stein en Eijsden. Thans was vooral de tol van Navagne een doorn in hun oog. Naar hun oordeel diende het gehele land van Valkenburg, inclusief Navagne, bij de aanstaande verdeling onder de Verenigde Nederlanden te blijven. Immers via dit gebied werden grote hoeveelheden koren uit Gulik naar Maastricht gebracht en vandaar naar Holland verscheept. Uit het land van Luik haalden de maasschippers ijzer en kanonskogels, die tijdens de Engelse oorlog hun nut zeer wel bewezen hadden. Ter wille van deze handel mochten de Spanjaarden „geen voet lants, recht off jurisdictie op de Maesstroom” hebben, het liefst van Holland tot Namen toe. Anders werd het „een eeuwige slavernije op de Maes-stroom voor de negotianten van desen staet”.¹⁷

Het spreekt haast vanzelf, dat ook van kerkelijke zijde een hartig woord gesproken werd. Op de synodale vergadering van de gereformeerde gemeenten in de provincie Gelderland, 2 september 1657 te Zutphen gehouden, werd een beroep op de overheid gedaan alles in het werk te stellen tot „conservatie van de kercken van Overmase ende

voortplantinge van de waere gereformeerde christelijcke religie". De predikanten van het land van 's-Hertogenrade brachten de Staten-Generaal in herinnering, dat de gemeenten van 's-Hertogenrade, Vaals en Ubach „tegenwoordigh, Godt sij gelooft, noch seer floreren", niet in de laatste plaats door de toestroom van gelovigen uit Aken en Gulik. Zij baden Hunne HoogMogenden er wel op toe te zien dat deze gemeenten bij het aanstaande akkoord niet weder „onder 't jock des pausdoms" zouden geraken. De Maasschippers hielden een soortgelijk pleidooi voor de predikant van Eijsden, bij wie zij Gods woord hoorden en hun kinderen lieten dopen, en die de zieken van gereformeerden huize te Luik en omgeving bezocht en troost bracht. Voor de andere protestantse gemeenten, bijvoorbeeld te Beek en Olne, golden overeenkomstige argumenten. De Staten-Generaal verzochten de leden der Overmase commissie ernstig, de godsdienstige problematiek „in serieuze achtinge" te willen nemen en met name te pogen de vrije uitoefening van de gereformeerde religie in het gehele Overmase gebied bij verdrag vast te leggen. De commissie zegde eenparig toe, dit doel met alle ernst te zullen nastreven, maar achtte het uit tactische motieven verkiesliker deze materie voor de eindfase van de onderhandelingen te bewaren.¹⁸

Voor het ogenblik was de aandacht van de commissieleden geconcentreerd op de vraag, langs welke territoriale lijnen de verdeling diende te geschieden. Dit vraagstuk stelde hen niet voor wezenlijke moeilijkheden. In de voorbije jaren hadden de Verenigde Nederlanden hun voorkeur voor het behoud van het land van Valkenburg herhaaldelijk uitgesproken. Toen de Overmase conferenties in mei 1656 ophanden leken, had de vaste commissie uit de Staten-Generaal dit verdelings-schema als officieel programma in haar vaandel geschreven. Wel was bij die gelegenheid de verenigde bank van Holset, Vaals en Vijlen – wegens haar belang voor de religie en de passage naar Aken – aan de geclaimde Staatse partage toegevoegd.¹⁹ Sederdien was in dit standpunt geen wijziging gekomen. Een uitspraak van Johan de Witt tijdens de commissievergadering van 29 januari 1658 illustreert deze stand van zaken: „Meer te eijshen als de helfft [is] onbillijck. Valckenburgh equivalet Daelem ende 's-Hertogenraede. 't Eerste best gelegen, ergo 't selve te kiezen".²⁰ Uit het eerste verdelingsvoorstel, dat de Staatse commissie op 4 december 1657 redigeerde, blijkt overigens de opzet niet al het kruis ineens te verschieten. In het besef dat een tactiek van loven

en bieden de onderhandelingen zou bepalen, reserveerden de Nederlandse onderhandelaars in hun eerste zet de landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade voor de Staten-Generaal en lieten alleen het land van Dalhem aan de koning.²¹ Een deputatie van vier commissieleden overhandigde Gamarra in de avond van 6 december 1657 het couvert met dit voorstel. Tevens namen zij een brief in ontvangst, die de eerste voorslag van de ambassadeur bevatte.²² Overeenkomstig zijn instructie bood Gamarra daarin de afstand aan van het gebied dat aan de Maas-trichtse voorstad Wyck grensde, en wel over een lengte van één mijl. In het noorden was Itteren het geprojecteerde eindpunt van het Staatse gebied en landinwaarts Berg. In het zuiden reikte de Staatse minipartage tot aan Eijsden.²³ De commissieleden achtten dit aanbod zo onaannemelijk, dat zij zich op 11 december „en corps” naar de – waarschijnlijk aan het Westeinde gelegen²⁴ – Spaanse ambassade begaven, waar zij een stormachtig²⁵ onderhoud met Gamarra hadden. De Staatse afgevaardigden dreigden de onderhandelingen – bij ontstentenis van een redelijke „presentatie” – af te breken. De Spaanse ambassadeur verwierp van zijn kant het Staatse aanbod tot afstand van het land van Dalhem als volstrekt onaannvaardbaar. Naar zijn gevoelens stond het in geen verhouding tot het notoire recht van de koning op de drie kwartieren. Hij verzocht de gedeputeerden dan ook hun voorslag te verruimen en verklaarde zich zijnerzijds eveneens bereid zulks te doen, totdat er tenslotte een geproportioneerde verdeling tot stand zou komen.²⁶ De daad bij het woord voegend overhandigde Gamarra de afgevaardigden nog tijdens de conferentie van 11 december het tweede verdelingsvoorstel. Hierin werd de Staten-Generaal het gebied tussen Wyck en de rivieren de Geul en Gulp aangeboden. Vanaf de monding van de Geul in de Maas liep het Staatse district stroomopwaarts tot aan de muren van de stad Valkenburg. Verder was de streek aan de linkerzijde van de Gulp voor de Verenigde Nederlanden bestemd. Dit gebied omvatte het grootste gedeelte van de bank Gulpen, de buurtschap Pesaken inbegrepen, alsook de dorpen Margraten, Banholt, Sint Geertruid, Eckelrade en Oost.²⁷ De Staatse commissie bestempelde ook deze tweede propositie – in haar vergadering van 12 december 1657 – als „niet acceptabel”.²⁸ Het duurde overigens tot 8 januari 1658, voordat dit negatieve antwoord officieel aan Gamarra meegedeeld werd. Uitstedigheid van raadpensionaris Johan de Witt was volgens Gamarra de

belangrijkste reden voor het uitstel.²⁹ In hun antwoord verweten de Staatse gedeputeerden de gezant, dat zij bij hem geen „dispositie” bespeurden het Overmase geschil „bij equitable wegen ofte voorslagen” te beëindigen. Veeleer leek het zijn bedoeling de aangelegenheid „met langhsame progressen te traineren”. De commissieleden boden hem nogmaals het land van Dalhem aan en daarenboven de dorpen van redemptie.³⁰ De drie gedeputeerden die dit geschrift op 8 januari 1658 aan Gamarra overhandigden, ontvingen in ruil het derde verdelingsvoorstel van de ambassadeur, dat op 19 december 1657 gedateerd was.³¹ Conform de instructie van mei 1656 bevatte het een verdere uitbreiding van de Staatse partage. In het land van Valkenburg werden de stad Valkenburg en het dorp Sibbe aan het Staatse gebied toegevoegd. In het land van 's-Hertogenrade geschiedde hetzelfde met het resterende gedeelte van de bank Gulpen en de dorpen Welz en Rurdorf. De grootste uitdijning van het Staatse territorium lag in het land van Dalhem, waar 's Gravenvoeren, Sint-Martens-Voeren, Noorbeek, Berneau, Bolbeek en Cadier aan de Staten-Generaal toebedeeld werden.³²

Na lezing van dit document besloot de Staatse commissie Gamarra andermaal voor te houden, dat men langs deze weg onmogelijk tot het gewenste accommodement zou geraken. Op 12 januari 1658 bezochten Rutger Huygens, Johan de Witt en Hiëronymus van Beverningk de ambassadeur en zetten hem uiteen, dat zij alleen een stuksgewijze verdeling van gehele landen mogelijk achtten en een versnippering van de afzonderlijke landschappen als onuitvoerbaar afwezen. Zulk een regeling zou naar hun mening ontaarden in een chaos op bestuurlijk en rechterlijk gebied.³³ Gamarra antwoordde – en gaf zijn opvatting ook in geschrifte – dat een splitsing van elk der drie kwartieren wel realiseerbaar was en dat beide partijen er belang bij hadden. Hij herinnerde aan het voorbeeld van de provincies Vlaanderen, Brabant en Gelre, die door de oorlog in tweeën gedeeld waren. Het vredesverdrag had deze toestand gesanctioneerd en wel zo, dat iedere partij zonder enige verwarring de soevereiniteit in haar eigen ressort uitoefende. Ook verwees de ambassadeur naar de stad Maastricht, waar de Staten-Generaal de heerschappij met de bisschop van Luik deelden en de tweeheerigheid tot geen enkele „confusie” op het gebied van bestuur en rechtspraak leidde. De constitutie van de drie landen van Overmaas liet een verdeling van ieder landschap volgens Gamarra zeer wel toe. Het

land van Valkenburg bestond uit het stadje van die naam en vier onderscheiden hoofdbanken: Meerssen, Klimmen, Heerlen en Beek.³⁴ Uit deze indeling in districten bleek, dat men het grondgebied van Valkenburg bij transactie kon verdelen en iedere partij een „notabel gedeelte” toewijzen. Hetzelfde gold voor het land van Dalhem, waar een scheiding liep tussen dorpen die „in cas van appel” onder de hoofdbank ’s Gravenvoeren ressorteerden, en andere dorpen die aan de „hooghe jurisdictie” van de stad Dalhem onderworpen waren.³⁵ De dorpen van de eerste categorie lagen volgens Gamarra op een afstand van één tot anderhalf uur van Maastricht en vormden een apart district. Het land van ’s-Hertogenrade tenslotte was geen territoriale eenheid, maar een samenstel van verschillende, geografisch verspreid liggende plaatsen, die een verdeling gemakkelijk toelieten. Zinspelend op de Staatse voorkeur voor het land van Valkenburg wees Gamarra erop, dat een afstand van geheel dit landschap de verbinding van het hertogdom Limburg met het Overkwartier van Gelderland bemoeilijkt. De troepen van de koning zouden in dat geval via lange omwegen moeten marcheren en hun route zou verdubbeld worden. Wellicht waren de Staten-Generaal genegen de koninklijke legers een vrije passage door het land van Valkenburg te gunnen, maar de ervaring leerde, dat zulke doortochten steeds een bron van moeilijkheden waren. Hetzelfde gold voor de Nederlanders, indien zij door de twee andere landen wilden trekken. Het resultaat zou zijn: „krackeelen ende inconuenienten, maer oock jalousie ende quade gedachten”. Naar het gevoel van de ambassadeur was het een veel profijtelijker oplossing, voor de Staten-Generaal de gebieden te reserveren die in „circulaire linie” bij de stad Maastricht lagen en aan de koning de gebiedsdelen te laten, die nodig waren voor de verbinding tussen de Zuidnederlandse gewesten onderling. De gezant eindigde met de verzekering, dat de koning geen andere bedoeling had dan op die manier „eene equitable deijlinghe” tot stand te brengen.³⁶

De Staatse commissie stelde op haar beurt met „groot leetwesen” vast, dat de onderhandelingen tot dusver geen uitzicht op een akkoord gebracht hadden, maar meer en meer ontaard waren in „disputen ende labirinthēn”. Om uit dit slop te geraken besloot de commissie op 29 januari 1658 aan Gamarra mee te delen, „dat men van deser zijde tevreden is ten behoeve van den heere Coninck van Spagne te cederen

de helft der drie landen van Overmaze".³⁷ De correlatie tussen deze beginselverklaring en de – op dezelfde vergadering gebezigde – uitspraak van Johan de Witt over de billijkheid van een verdeling half om half, is onmiskenbaar. Gamarra accepteerde het aanbod zonder omwegen en diende op 8 februari 1658 een nieuw verdelingsvoorstel in, dat naar zijn zeggen het denkbeeld van een halvering der landen van Overmaas in praktijk bracht.³⁸ In feite was dit voorstel – het vierde in successie – het uiterste aanbod waartoe Gamarra krachtens zijn instructie gemachtigd was. Het schonk de Staten-Generaal in het land van Valkenburg een aanzienlijke gebiedsvergroting: twee van de vier hoofdbanken of districten, te weten Meerssen en Beek, werden aan Hunne HoogMogenden toebedeeld, alsook de stad Valkenburg zelf. Wel waren de bank Houthem met het daarin gelegen adellijke Norbertinessenklooster van Sint-Gerlach³⁹ en het graafschap Geleen,⁴⁰ die tot het district van Meerssen, respectievelijk Beek behoorden, van het Staatse gebied afgescheiden en voor de koning behouden. Het Staatse aandeel in het land van 's-Hertogenrade was ongewijzigd en dit gold, afgezien van enkele kleine correcties, ook voor het land van Dalhem.⁴¹

De Staatse commissie legde het nieuwe aanbod zonder commentaar ad acta. Zij nodigde Gamarra uit, het door haar gelanceerde denkbeeld van een evenredige verdeling der landen van Overmaas in een plechtige akte te bezegelen. In de ochtend van 18 februari 1658 overhandigde een deputatie van vier commissieleden, onder wie Rutger Huygens en Johan de Witt, een concept-akte van die strekking aan de gezant. Daarin werd vastgesteld, dat de koning en de Staten-Generaal ieder „de gerechte helft” van de landen van Overmaas in volle eigendom en soevereiniteit zouden bezitten. Hoewel Gamarra op het punt stond naar Brussel te vertrekken, beloofde hij nog vóór zijn afreis op het aanbod te zullen antwoorden. Tegenover zijn secretaris Vincent Richard gaf de ambassadeur uiting aan enig wantrouwen over de voorgestelde tekst, waarin mogelijkwerijs een valstrik verborgen zat. Hij liet de akte door Richard in de Franse taal omzetten en er een clause aan toevoegen: iedere partij zou de gerechte helft van de landen van Overmaas bezitten „sous les conditions dont on conviendra cy après de part et d'autre”. Tegen negen uur 's avonds begaf Richard zich met deze herziene versie naar het logement van Rutger Huygens, die haar „fort bon” vond. De

andere leden van de commissie – de volgende ochtend in vergadering bijeen – deelden deze mening. Zij kwamen tot de conclusie dat beide versies in substantie accordeerden. De ondertekening van de – in de Nederlandse en Franse taal gestelde – grossen bleef vooralsnog achterwege, aangezien Gamarra in de vroege ochtend van 19 februari naar Brussel vertrokken was.⁴²

De reis van de ambassadeur had geen ander doel dan de regering der Spaanse Nederlanden over te halen de te 's-Gravenhage getroffen regeling te accepteren. De formule van een gelijke verdeling der landen van Overmaas kwam voor de Brusselse regering zeker niet als een verrassing. Reeds bij het begin van de onderhandelingen, in november 1657, had Gamarra aan Don Juan bericht, dat de Staten-Generaal volgens zijn informaties geporteerd waren voor zulk een deling à demi. De gezant was daarbij van oordeel geweest, dat het Staatse beginsel niet noemenswaard afweek van het aanbod waartoe de instructie van 1656 hem in laatste instantie machtigde. Daarin werd immers ook „presque la moitié des mesmes trois quartiers” aan de Staten-Generaal geoffreerd.⁴³ Don Juan was evenwel niet bereid gebleken Gamarra de verlangde machtiging te verlenen. De landvoogd had de Staatse eis een „exceso” genoemd⁴⁴ en de beslissing van dit gewichtig vraagstuk aan de koning overgelaten.⁴⁵ Toen Gamarra in februari 1658 te Brussel verscheen, had de regering nog geen instructies uit Madrid ontvangen. Op 7 maart werd de akte die de Staten-Generaal en Gamarra opgesteld hadden, in de junta voor de Overmase aangelegenheden besproken. De markies van Caracena⁴⁶ – militaire rechterhand van de landvoogd – Don Alonso de Cárdenas, Don Esteban de Gamarra, Charles de Hovynes en de thesaurier-generaal van de Spaanse Nederlanden namen aan de beraadslaging deel. De junta kwam tot de conclusie, dat de ambassadeur overeenkomstig zijn instructie te werk gegaan was. Zij achtte het duidelijk, dat de Verenigde Nederlanden geen genoeg zouden nemen met minder dan de helft van het betwiste gebied. In de overeenkomst tussen de Staten-Generaal en Gamarra zag zij een acceptabele basis voor een verdelingsverdrag. Wel diende de ambassadeur er zorg voor te dragen, dat in het partagetractaat aan enige essentiële voorwaarden werd voldaan. In de eerste plaats moest aan de katholieke godsdienst in Staats-Overmaas de status gegarandeerd worden die deze religie te Maastricht bezat. Verder dienden de Spaanse troepen een vrije passage te behouden

van Limburg naar het Overkwartier van Gelderland. Ook moest de koning in het genot blijven van de licentgelden op de transitohandel naar Duitsland. Tenslotte was het, in het algemeen gesproken, zaak de Spaanse partage zoveel mogelijk conform het belang van de koning te modelleren. Dit advies deed Don Juan zwichten: aangezien het onmogelijk bleek de Staatsen tot een voor de koning gunstiger houding te bewegen – zo besliste de landvoogd – en een verder uitstel van het akkoord nadelig was voor de monarchie, hechte hij zijn goedkeuring aan de overeenkomst die Gamarra te 's-Gravenhage gesloten had.⁴⁷ In een brief aan de koning verontschuldigde Don Juan zich voor dit eigenmachtig besluit: de groeiende irritatie van de Staten-Generaal over de trage gang van de onderhandelingen had deze „resolución final” onvermijdelijk gemaakt.⁴⁸ Naar het schijnt had Don Juans bezorgdheid over een te groot Staats aandeel in de landen van Overmaas intussen plaats gemaakt voor preoccupaties van andere aard. De prins beperkte zich niet tot toestemming in de halvering van de landen van Overmaas, maar stelde koning Filips tegelijkertijd voor, de Spaanse partage „por una suma de dinero” aan de Verenigde Nederlanden te verpanden. Op die manier hoopte de berooide landvoogd, die verstoken was van middelen om de aanstaande campagne van zijn legers te bekostigen, op enige financiële „alivio”.⁴⁹ Zowel Gamarra als de *junta de estado* hadden dit – op zijn minst voorbarige – denkbeeld ontraden.⁵⁰ Ook te Madrid werd het van de hand gewezen, zij het met de troostende mededeling, dat er intussen geld voor de campagne naar de Nederlanden gezonden was.⁵¹

Op 25 maart 1658 keerde Gamarra te 's-Gravenhage terug en ondertekende er onverwijld de – op 25 februari geantidateerde – grossen van de akte. Vincent Richard bracht de documenten terstond naar Rutger Huygens.⁵² In de vergadering van 27 maart plaatsten de leden van de Staatse commissie op hun beurt handtekening en cachet onder de akte, die daarmee bekrachtigd was.⁵³ Het lag in Gamarra's bedoeling thans vaart te zetten achter de uiteindelijke verdeling van de landen van Overmaas. De ambassadeur verkeerde namelijk in tijdnood. De vijfenzestigjarige „maestre de campo general” had – zeer tot zijn ongenoegen⁵⁴ – een oproep ontvangen om deel te nemen aan de zomercampagne van het Spaanse leger. Er was hem wel enig respijt gegund voor de beëindiging van de Overmase onderhandelingen, maar daarbij was

de paasdatum – 21 april – als uiterste limiet gesteld.⁵⁵ Op 4 april presenteerde Gamarra een nieuw verdelingsvoorstel, waarin hij de tegenpartij „la vraye et juste moitié” van het Overmase gebied aanbood. Evenals in het ontwerp van 9 februari 1658 was de Staatse partage in het land van Valkenburg samengesteld uit het hoofdstadje aan de Geul, de hoofdbank Meerssen – met uitzondering van Houthem – en de hoofdbank Beek, die thans gecompleteerd werd met het graafschap Geleen. In het land van Dalhem waren de dorpen Oost, Mheer en Weerst aan het Staatse gebied toegevoegd, terwijl 's Gravenvoeren – gelegen aan de route van Navagne naar de stad Limburg⁵⁶ – naar de Spaanse partage overgeheveld was. In het land van 's-Hertogenrade stonden Holset, Vaals, Simpelveld met Bocholtz en Ubach als aanwinst op de Staatse lijst geboekt.⁵⁷ Vier dagen na de indiening van dit voorstel bracht Gamarra alsnog enige wijziging in de verdeling van de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade. In een nieuwe „balance” nam hij de Staten-Generaal Ubach en Welz-Rurdorf wederom af, maar stelde hen schadeloos met 's Gravenvoeren en Olne.⁵⁸ Tegenover de Staatse gedeputeerden hanteerde Gamarra de betere ligging van de Dalhemse plaatsen „au voysinage de Maestricht” als motief voor de ruil.⁵⁹ Volgens Vincent Richard was de verruiming van het Spaanse aandeel in het land van 's-Hertogenrade vooral geschied uit egards voor abt Lamberti.⁶⁰ In een bijgevoegde „justificatie” poogde Gamarra de Staatse afgevaardigden ervan te overtuigen, dat hij bij de verdeling „toute l'esgalité possible” in acht genomen had. Immers in het land van Valkenburg waren twee van de vier hoofdbanken voor de Staten-Generaal gereserveerd, in het land van Dalhem tien van de twintig jurisdicties en in het land van 's-Hertogenrade vijf van de elf⁶¹ „partijen”. Volgens Gamarra's becijferingen bedroeg de opbrengst van de Staatse partage in klinkende munt 26.424 gulden per jaar, terwijl de Spaanse partage naar zijn berekening 27.021 gulden opbracht. De groepering van de Staatse gebiedsdelen rond de stad Maastricht karakteriseerde de gezant als het kernstuk van het verdelingsplan. Deze stelregel had hij echter niet kunnen toepassen op de plaatsen Eijsden en Moelingen, aangezien het fort Navagne aldaar gelegen was.⁶² Liet het partagevoorstel aldus in Gamarra's ogen recht wedervaren aan het Staatse interesse, dit gold te meer voor de belangen van de koning. De Spaanse partages in de landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade vormden een uitgestrekt en aan-

eengesloten gebied van Houthem tot Ubach en garandeerden de koning een brede corridor voor de verbinding tussen de hertogdommen Limburg en Gelre. Het Spaanse aandeel in het land van Dalhem sloot compact aan bij het grondgebied van Limburg en gaf dit achterland toegang tot de rivier de Maas. De incorporatie van het dorp Vijlen – volgens Maria Kranzhoff gelegen aan de route van Maastricht naar Aken⁶³ – kan gevoeglijk in verband gebracht worden met de wens de licentgelden op de transitohandel voor de koning te behouden. In het Spaanse gebied lagen drie van de vier kloostergemeenschappen die in de landen van Overmaas gevestigd waren: het Norbertinessenklooster van Sint-Gerlach, de Augustijnerabdij Kloosterrade⁶⁴ en de Cisterciënzerabdij Val-Dieu op de grens van het land van Dalhem en het hertogdom Limburg.⁶⁵ Alleen de proosdij van de Benedictijnen te Meerssen⁶⁶ was in de Staatse partage terechtgekomen. Aan Spaanse zijde werd niet zo zwaar aan dit verlies getild, omdat de proosdij eigendom was van de Franse abdij van Eaucourt en de bescherming van de Franse kroon genoot. Gamarra had reeds in december 1655 geconstateerd, dat deze protectie de proosdij tot dusver gevrijwaard had van de Staatse molestaties waaronder de overige geestelijken in de landen van Overmaas gebukt gingen.⁶⁷ Wel eiste Gamarra thans de expliciete garantie, dat de proost van Meerssen gehandhaafd zou blijven „dans la libre et paisible iouissance de la dite prévosté”.⁶⁸ Ook had de ambassadeur bij de verdeling naar vermogen rekening gehouden met de belangen van de adel. De opzet om het gebied rond Maastricht aan de Staten-Generaal af te staan, impliceerde evenwel de opoffering van de adellijke huizen in die strook. Had Gamarra – bijgestaan door zijn drie adjuncten en gesecondeerd door de abten Lamberti en Ranst alsook door Adriaan de Groot als informanten – de grens tussen het Staats en Spaans gebied in eerste instantie getrokken tijdens de vaststelling van de instructie voor de Overmase onderhandelingen in april en mei 1656, de invloed van de drie informanten was ook bij de latere versies onmiskenbaar. Zo fungeerde Adriaan de Groot in zijn correspondentie met Vincent Richard⁶⁹ als spreekbuis van een groep Valkenburgse edelen, waartoe onder meer de heren van Hoensbroek, Schaesberg, Oud-Valkenburg en Schin op Geul behoorden. Zij vormden een belangengemeenschap tot behoud van de hoofdbanken Klimmen en Heerlen – waarin hun heerlijkheden gelegen waren – onder de koning. Deze redding werd hun door

Vincent Richard nadrukkelijk toegezegd⁷⁰ en was inderdaad in de Spaanse partagevoorstellen voorzien. De invloed van Winandus Lamberti op de verdeling van het land van 's-Hertogenrade blijkt uit Gamarra's verzoek aan de abt – in december 1657 – suggesties te doen voor een verdere uitbreiding van het Staatse aandeel in dat gebied. In zijn antwoord sprak Lamberti de wens uit in ieder geval de plaatsen Kerkrade, 's-Hertogenrade en Merkstein voor de koning te behouden, omdat de abdij Kloosterrade en haar goederen daarin gelegen waren.⁷¹ Uitgaande van de overweging dat de dorpen Vijlen, Holset en Simpelveld-Bocholtz noodzakelijk waren om de Staatse de vrije toegang tot Aken te versperren, stelde de abt voor – behalve de reeds afgevoerde dorpen Gulpen, Margraten, Welz en Rurdorf – ook Ubach en Vaals aan de Staten-Generaal prijs te geven.⁷² De sporen van dit advies zijn in Gamarra's partagevoorstellen duidelijk aan te wijzen. Voor het land van Dalhem kan aan Simon Ranst, abt van Val-Dieu,⁷³ een soortgelijke invloed toegekend worden. Toen Jan Adolf van Imstenrade, heer van Mheer, Sint-Martens-Voeren en Aubel, in maart 1658 aan Vincent Richard het verlangen kenbaar maakte „que son chasteau et terre puissent demeurer sous l'obéissance du Roy”, gaf de ambassadesecretaris hem niet veel kans van slagen, aangezien de abt van Val-Dieu bij het overleg inzake de verdeling een geheel andere indruk van de gezindheid van de Dalhemse edelman gegeven had.⁷⁴ Kan men Winandus Lamberti, Simon Ranst en Adriaan de Groot op basis van deze gegevens in meerdere of mindere mate kwalificeren als adviseurs van de Spaanse ambassadeur, de individuele leden van de Overmase adel lieten zich al evenmin onbetuigd. Zo bood Maria Huyn van Amstenrade, echtgenote van graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen,⁷⁵ duizend patakons aan Vincent Richard en een karos met zes paarden aan Gamarra, indien zij Geleen voor de koning reddden.⁷⁶ De hofmeester van de graaf bezocht de Spaanse ambassade in maart 1658 met hetzelfde doel, terwijl Wolter Frans van Hoensbroek kwam pleiten voor het behoud van zijn heerlijkheden Geulle, Bunde, Ulestraten en Cadier.⁷⁷ Deze visites vormden een onderdeel van een golf van „particuliere negotiatien”,⁷⁸ die Vincent Richard aldus omschreef: „Je vois bien que chacun tasche de faire ses affaires aux despends de son compagnon, sans songer à rien d'autre”.⁷⁹ Onder de prominente edellieden die zich ondanks hun bemoeiingen naar de Staatse partage verwezen zagen, waren graaf Arnold Wolfgang

Huyn van Geleen, Wolter Frans van Hoensbroek-Geulle, Jan Adolf van Imstenrade-Mheer, Arnold de la Margelle als heer van 's Gravenvoeren en Weerst⁸⁰ en Frans Winand van Eynatten, heer van Gulpen en Margraten.⁸¹ Wel was Gamarra in de lijst van voorwaarden die hij als *conditio sine qua non* aan het partagevoorstel van 4 april 1658 gekoppeld had, opgekomen voor de belangen van de gedupeerde edelen en had hij de onverkorte handhaving van hun privileges, titels en rechten geëist.⁸² De meeste aandacht in de eenendertig artikelen tellende lijst was echter gereserveerd voor de positie van de katholieke godsdienst in de Staatse partage. Artikel drie decreteerde de vrije uitoefening van de katholieke eredienst in het Staatse gebied, naar analogie van de situatie in de stad Maastricht. De geestelijken dienden in al hun functies, inkomsten en rechten hersteld te worden, zonder enige verplichting een bijdrage te leveren voor het levensonderhoud der predikanten. Het plakkaat over de verplichte huwelijkssluiting ten overstaan van predikanten of schepenen moest in de landen van Overmaas opgeheven worden. De toediening van het doopsel en de andere sacramenten zou uitsluitend aan de katholieke clerus toekomen. De uitoefening van de geestelijke jurisdictie en van het patronaatsrecht diende op de oude voet hersteld te worden.⁸³

Op 15 april 1658 werden de Spaanse partagevoorstellen van 4 en 8 april met de begeleidende documenten in de vergadering van de Staatse commissie voorgelezen. In hun commentaar beperkten de commissieleden zich tot de door Gamarra voorgeslagen condities, die zij als onaannemelijk verwierpen. De kritiek richtte zich met name tegen de bepalingen over de positie van de katholieke godsdienst in de Staatse partage. De leden van de commissie constateerden, dat de eenzijdigheid van deze artikelen onverenigbaar was met de overeenkomst van 25 februari en 27 maart 1658, waarin immers afgesproken was, dat elk der beide partijen de gerechte helft van de landen van Overmaas zou toevallen. Slechts indien de condities overeenkomstig de teneur van dat akkoord gewijzigd werden, achtten de gedeputeerden het mogelijk in de onderhandelingen enige vooruitgang te boeken.⁸⁴ Zij stelden Gamarra zodoende voor de keus ofwel de eis van godsdienstvrijheid voor het katholieke geloof in de Staatse partage te laten vallen, ofwel aan de gereformeerde religie in de Spaanse partage een zelfde vrijheid te gunnen. De gedeputeerden zullen nauwelijks verwacht hebben, dat het

laatste denkbeeld bij de Spanjaarden een gunstig onthaal zou vinden. Gamarra wees zulk een do-ut-des regeling onmiddellijk als ondenkbaar van de hand. In 's konings landen, zo betoogde de gezant, was de uitoefening van de gereformeerde religie nooit toegestaan geweest en de koning had – toen hij goedgunstig instemde met de Overmase onderhandelingen – niet in de verste verte aan een zodanige concessie gedacht. Ongetwijfeld hadden de heren Staten vanaf de eerste dag der conferenties geweten, dat in het Spaanse ressort van Overmaas op het gebied van de religie geen andere wetten konden gelden dan die welke in alle landen van Zijne Katholieke Majesteit van kracht waren. Wederkerige godsdienstvrijheid konden zij dan ook niet verwachten. De vrije uitoefening van de *katholieke* godsdienst was daarentegen een geheel ander chapiter. Daar hadden de inwoners van Overmaas volgens Gamarra recht op. Immers de Staten-Generaal hadden reeds in 1632 na de capitulatie van de stad Limburg de handhaving van de katholieke godsdienst in haar oude vorm in geheel de provincie van Limburg-Overmaas gegarandeerd. Ook na de verovering van de kastelen Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade in 1644 hadden Hunne Hoog-Mogenden de openbare uitoefening van de katholieke eredienst niet verboden. En wat was er duidelijker dan het derde artikel van het Munsterse vredesverdrag, dat de handhaving van de status quo in de landen van Overmaas decreteerde? Welnu, eerst negen maanden nadat dit tractaat van kracht geworden was, hadden de Staatse functionarissen in Overmaas hun offensief tegen het katholicisme ingezet. Wat was er billijker dan deze schending van het vredesverdrag thans recht te zetten?⁸⁵

Na lezing van dit betoog besloten de Staatse gedeputeerden Gamarra gezamenlijk een bezoek te brengen en hem nogmaals hun standpunt uiteen te zetten. In de namiddag van 25 april 1658 had dit gesprek op de Spaanse ambassade plaats. De zieke ambassadeur – tegen het middaguur van die dag was hij door koorts overvallen – hield het bed en ontving de Staatse heren in zijn slaapkamer. Het onderhoud was niet van dien aard, dat het de gezant opmonterde. De Staatse afgevaardigden persisteerden bij de opvatting dat de condities voor de verdeling „es-gual ende reciproocq” moesten zijn. Schermend met het akkoord van 25 februari en 27 maart 1658 verklaarden zij nadrukkelijk, dat zij alleen op die voet met Gamarra wensten te onderhandelen. Zij gaven de

ambassadeur onomwonden te kennen, dat zij zelfs niet wilden luisteren naar „inesgual e ende niet reciproque” condities, laat staan daarover onderhandelen. Tevens boden zij hem een nieuw voorstel tot territoriale verdeling van de landen van Overmaas aan. Daarin waren het land van Valkenburg met Olne⁸⁶ en Vaals voor de Staten-Generaal gereserveerd en de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade voor de koning.⁸⁷ Volgens het verslag van Vincent Richard was de hardnekkigheid waarmee de Staatse commissieleden de vrije uitoefening van de katholieke godsdienst in de Staatse partage afwezen, voor Gamarra een pijnlijke verrassing. Immers in hun gesprekken met de ambassadeur hadden de Staatsen dikwijls laten doorschemeren, dat voor de godsdienst wel een regeling te treffen viel. De gedeprimeerde stemming op de Spaanse ambassade blijkt uit de volgende verzuchting van Richard: „Je suis au désespoir de voir un si étrange bouleversement lorsque tout estoit si bien disposé et que l'affaire se pouvoit tenir probablement faite”.⁸⁸ De ontmoediging van de ambassadeur en zijn secretaris ging zover, dat zij in hun correspondentie zinspeelden op een mogelijk afbreken van de onderhandelingen.⁸⁹ Vooreerst beperkte Gamarra zich echter tot een schriftelijke repliek op het Staatse betoog. Ontgoocheld constateerde de gezant daarin, dat in de afgelopen zes maanden van zijn kant alles gedaan was om het uiteindelijk succes van de onderhandelingen te vergemakkelijken. Tegen alle verwachting in weigerden de Staten thans aan het katholieke geloof in hun partage de status te gunnen waar dit recht op had. Hunne HoogMogenden dienden evenwel te bedenken, dat de koning hun geen andere soevereiniteit kon afstaan dan die welke hij zelf bezat. Aan de geestelijke jurisdictie had de koning part noch deel en dat gold ook voor de kerkelijke goederen. Ergo konden de Staten-Generaal – wanneer zij in hun partage de soevereiniteit van de koning overnamen – er evenmin aanspraak op maken. Indien de Staatse onderhandelaars volhardden in hun weigering, zo dreigde de ambassadeur tenslotte, zat er niets anders op dan het Overmase geschil opnieuw ter beslissing aan de Chambre Mi-Partie voor te leggen.⁹⁰ Aan de verwerping van het Staatse partagevoorstel van 25 april 1658 besteedde Gamarra een aparte brief. Het bewuste aanbod ging volgens de ambassadeur geheel voorbij aan de afspraak van 25 februari en 27 maart 1658. Immers het land van Valkenburg was wegens zijn ligging en uitgestrektheid alsook wegens het grote aantal dorpen,

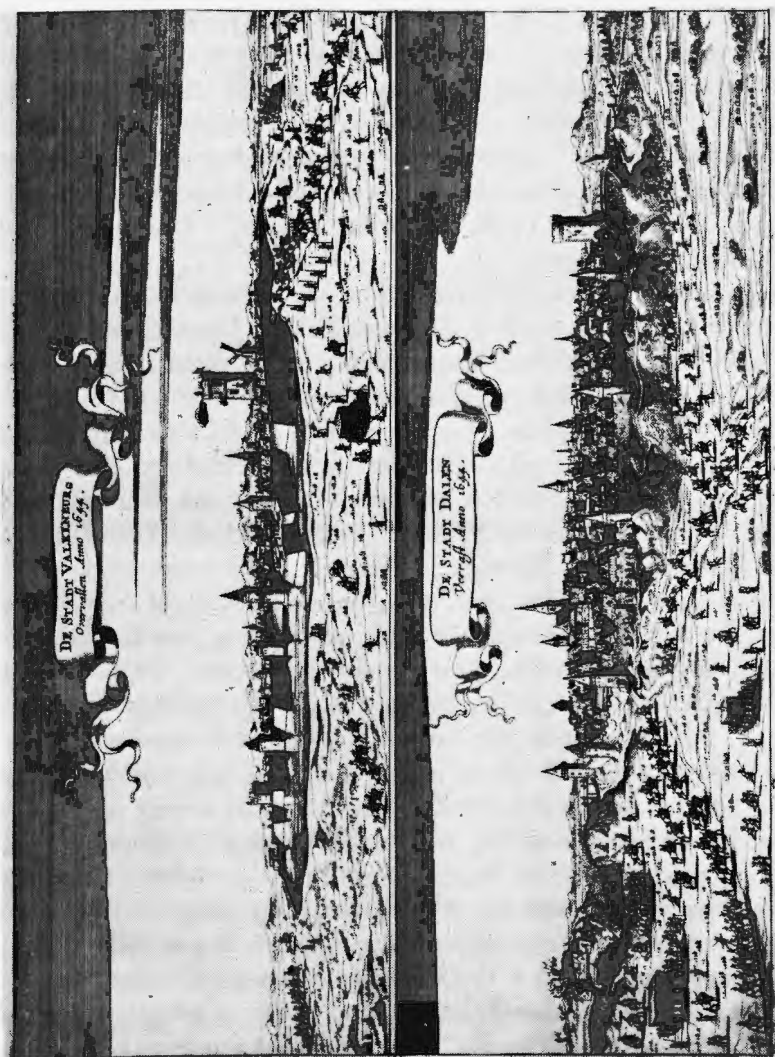
heerlijkheden en lenen veel belangrijker dan de twee andere landen samen. Bovendien herhaalde Gamarra zijn standpunt, dat alleen een verdeling van elk der drie kwartieren gerechtvaardigd was. In het Spaanse partagevoorstel van 8 april 1658 was dat principe volgens de gezant op juiste wijze gerealiseerd en hij hield dan ook onverkort aan dat aanbod vast.⁹¹

Nadat de Staatse gedeputeerden op 29 april 1658 's ochtends over Gamarra's verweer beraadslaagd hadden, traden zij in de namiddag opnieuw met de ambassadeur in conferentie. Een etmaal tevoren had een soortgelijke bijeenkomst tot een incident geleid. Op het ogenblik waarop Gamarra enige documenten aan Rutger Huygens overreikte, had één der Staatse aanwezigen, Schuyt⁹² geheten, geïnsinueerd dat er „valsche stucken”⁹³ bij waren. De ambassadeur was daarop in woede ontstoken en had uitgeroepen: „Ghy schelm, gaet uyt mijne oogen off ick brecke u de hals”. Indien de voornoemde Schuyt de conferentiekamer toen niet verlaten had, zou Gamarra volgens het verslag van Wolter van Meer ongetwijfeld buiten zichzelf geraakt zijn „ende den fyl omverre geslaegen hebben”.⁹⁴ Dit voorval tekent de gespannen sfeer die het diplomatieke overleg op dat ogenblik beheerste. De conferentie van 29 april bracht daarin geen verandering. De Staatse gedeputeerden stelden Gamarra voor, de kerkelijke bepalingen van het capitulatieverdrag van Maastricht⁹⁵ ook in de landen van Overmaas in te voeren. Dit aanbod hield in, dat de Staten-Generaal zich bereid verklaarden de vrije uitoefening van het katholieke geloof in hun partage toe te staan, mits de koning in zijn partage een zelfde vrijheid aan de gereformeerde religie zou gunnen. Het behoeft geen betoog dat dit voorstel aan dovemans oor gesproken was. Gamarra weigerde het in overweging te nemen. Even afwijzend reageerde de gezant op een Staatse tegemoetkoming inzake de verdeling van het Overmase gebied. Vasthoudend aan het partagevoorstel van 25 april verklaarden de commissieleden zich alsnog genegen het klooster van Sint-Gerlach aan de koning af te staan. Als uiterste concessie boden zij de ambassadeur ook de bank Olne aan. Nadat Gamarra deze aanbiedingen afgeslagen had, verliep de vergadering in een vruchteloze discussie. Op het einde van de bijeenkomst vroeg de gedesillusioneerde gezant – mede ten behoeve van zijn eigen rechtvaardiging te Brussel en Madrid – nog slechts om een schriftelijke uiteenzetting van het Staatse standpunt.⁹⁶

Reeds op 2 mei overhandigden de gedeputeerden Gamarra het gewenste schriftstuk. In deze deductie spraken zij er hun verwondering over uit, dat de ambassadeur ondanks hun mondelinge vertogen vrije uitoefening van de katholieke godsdienst in de Staatse partage bleef eisen en zelfs verlangde, dat Hunne HoogMogenden verstoken zouden blijven van het provenu der kerkelijke goederen, die toch onmisbaar waren voor het levensonderhoud van de „bediennaers des heiligen Evangeliums”. De argumenten die Gamarra tot staving van zijn aanspraak ten beste gaf, waren volgens de commissie allesbehalve steekhoudend. Zo had het capitulatieverdrag van de stad Limburg van 1632 geen enkele waarde voor de drie landen van Overmaas, omdat het alleen de inwoners van het hertogdom Limburg aanging. Bovendien waren alle verplichtingen die uit dit verdrag voortvloeiden, tenietgegaan, toen de stad Limburg in 1635 tot de Spaanse obediëntie teruggekeerd was. De omstandigheid dat de Staten-Generaal na de verovering van de kastelen Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade in 1644 de openbare uitoefening van de katholieke eredienst niet verboden hadden, kon de commissie evenmin als argument laten gelden. Immers Hunne HoogMogenden hadden ook anders kunnen beschikken: er was een groot onderscheid tussen het recht niet uitoefenen en het recht niet hebben. Ook aan het derde artikel van het Munsterse vredesverdrag gaf de commissie niet de interpretatie die Gamarra voorstond. Wat betekende dit artikel anders dan dat de landen van Overmaas dienden te blijven aan degene die ze bij de vredesluiting in handen had? De reeds bij de vredesonderhandelingen te Munster gedebiteerde theorie dat de koning geen jurisdictie toekwam over de geestelijke personen en kerkelijke goederen, legde volgens de commissie evenmin gewicht in de schaal. Deze „geïmagineerde privatie” vond haar oorsprong in het geweten van de koning of in enige pauselijke wetten, waar Hunne HoogMogenden niet aan gebonden waren. De Staten-Generaal konden niet aanvaarden, dat personen die in hun soeverein ressort leefden, niet aan hun jurisdictie onderworpen zouden zijn. De leden van de commissie benadrukten, dat de Staten-Generaal zich bij de regeling van het godsdienstig leven naar het dictamen van hun geweten zouden richten. Ongewijfeld zouden de katholieken in de Staatse partage op die manier heel wat meer „liberteijt” genieten „om hare conscientien naer haer gevoelen te mogen quijten” dan de gereformeerden in de Spaanse partage. De

commissieleden hielden het voor „eene gedecideerde saecke” dat het Staatse aandeel in de landen van Overmaas op dezelfde wijze aan de Verenigde Nederlanden gelaten moest worden als in het vredesverdrag geschied was met de daar opgesomde gebieden en steden, dat wil zeggen in volle soevereiniteit en zonder eenzijdige beperkingen. Sedert het akkoord van 25 februari en 27 maart 1658 was dit beginsel ook voor het partagetractaat als bindend aanvaard. De commissie eindigde haar betoog met een beroep op Gamarra om zijn ongerechtvaardigde eis te laten vallen.⁹⁷

Tot zulk een eigenmachtig handelen was de ambassadeur echter niet bevoegd. In zijn laatste onderhoud met de Staatse gedeputeerden op 2 mei 1658 beperkte hij zich tot de mededeling, dat hij aan de koning en aan Don Juan verslag van het gebeurde zou uitbrengen. De Staatse onderhandelaars poogden daarop Gamarra over te halen tenminste hun partagevoorstel van 29 april aan te nemen. Ongelukkigerwijs lieten zij zich daarbij ontvallen dat hun verdelingsplan in het land van Dalhem veel bijval vond. Deze toespeling was voldoende om de gezant andermaal in toorn te doen ontvlammen.⁹⁸ De acties van de Dalhemse „particularisten” waren Gamarra een doorn in het oog. Hij was vooral gebeten op de Jezuïet Aegidius Goetgebuer, die zich actief voor een verdeling volgens het Staatse concept inzette. Pater Goetgebuer was na het „Verraad” van 1638 met de overige leden van het Jezuïetencollege uit Maastricht verdreven en had zich met zijn confraters te Tongeren gevestigd.⁹⁹ Te ’s Gravenvoeren, Mheer en Noorbeek in het land van Dalhem bezat de communiteit de grote tienden,¹⁰⁰ zodat het behoud van dit gebied ook in haar eigen belang was. Zowel te Brussel als te ’s-Gravenhage ijverde pater Goetgebuer voor het verblijven van geheel het land van Dalhem aan de koning.¹⁰¹ Vincent Richard beschuldigde de geestelijke er zelfs van, dat hij aan verscheidene Staatse gedeputeerden aanzienlijke geldbedragen toegezegd had, indien zij Valkenburg voor de Verenigde Nederlanden bleven opeisen.¹⁰² Het spreekt vanzelf, dat de koningsgezinden in het land van Valkenburg deze activiteit met bezorgdheid gadesloegen.¹⁰³ De griffier van de Staten en schout van Heerlen, Servaas van den Hoeff, herdoopte pater Goetgebuer toepasselijk in „Quaetgebuer”,¹⁰⁴ terwijl drossaard Wolter van Meer verontrust opmerkte: „Ende hanght ons arm landt aen eenen sijden draet van tegens d’anderen verloeren te gaen”.¹⁰⁵ Gamarra was „terriblement en

De verovering van de stadjes Valkenburg en Dalhem door het Staatse garnizoen van Maastricht in 1644 (kopergravure in: I. Commelyn, Frederick Hendrick van Nassau, Prince van Orangien, Amsterdam 1651, tweede deel, blz. 158-159).

Foto: Rijksarchief in Limburg te Maastricht.

colère"¹⁰⁶ over het privé-optreden van de pater Jezuïet, die de officiële diplomatie doorkruiste. Tot overmaat van ramp werd de ambassadeur ook in zijn onmiddellijke omgeving met dezelfde „heterodoxe” denkbeelden geconfronteerd: zijn adjunct Arnold Verheyen deelde Goetgebuers opvattingen.¹⁰⁷ De Staatse toespelings op deze oppositie deed ook de conferentie van 2 mei 1658 in een geprikkelde sfeer eindigen. Enige dagen nadien vertrok Gamarra naar het Zuiden.¹⁰⁸ De onderhandelingen waren vastgelopen.

Te Brussel aangekomen, verwittigde Gamarra de landvoogd schriftelijk van de stand van zaken. Hij verzocht Don Juan de junta de estado – voor deze gelegenheid aangevuld met enige geestelijken – ter bespreking van de godsdienstkwestie bijeen te roepen.¹⁰⁹ Op 15 mei 1658 had de vergadering plaats. Naast de markies van Caracena, Don Alonso de Cárdenas, Don Esteban de Gamarra en de chef-president van de Geheime Raad – Charles de Hovynes – namen ook de aartsbisschop van Mechelen – Andreas Creusen¹¹⁰ – en de biechtvader van Don Juan aan het beraad deel. De junta constateerde, dat het niet gelukt was de Verenigde Nederlanden te winnen voor de regeling die men zich aan Spaanse zijde voorgesteld had: vrije uitoefening van de katholieke godsdienst in Staats-Overmaas zonder reciprociteit. De prijs die de Staten-Generaal voor de inwilliging van deze eis verlangden – wederkerige vrijheid voor de gereformeerde religie in de Spaanse partage – kon naar het oordeel van de junta onmogelijk gehonoreerd worden. Het verlenen van godsdienstvrijheid was immers strijdig met de vastberaden en onveranderlijke wil van de koning en diens roemrijke voorgangers, in geen van hun rijken een andere godsdienst toe te staan dan de katholieke. De monarchen hadden de provincies die tegen hen in opstand gekomen waren, liever willen verliezen dan ze onder zulk een voorwaarde te behouden. Geconfronteerd met het schrikbeeld aan het protestantisme in Spaans-Overmaas ruim baan te geven en aldus het risico te lopen, dat de “herejía” op den duur ’s konings onderdanen zou infecteren, opteerde de junta voor een regeling, waarbij iedere soeverein in zijn eigen ressort de godsdienst liet uitoefenen die hij zelf beleed. De leden van de junta adviseerden de landvoogd dan ook, de onderhandelingen voort te zetten zonder het punt van de godsdienst nog aan te roeren. Een precedent voor deze handelwijze vonden zij in het Munsterse vredetractaat, waarin de koning de Meierij van ’s-

Hertogenbosch, het Markiezaat van Bergen op Zoom en de Baronie van Breda op soortgelijke wijze aan de Staten-Generaal had afgestaan.¹¹¹ In zijn verslag aan koning Filips berichtte Don Juan, dat alle leden van de junta met dit advies ingestemd hadden.¹¹² Deze unanimiteit impliceerde ook de instemming van aartsbisschop Creusen met de voorgestelde oplossing. De Mechelse kerkvorst was reeds eerder bij het Overmase geschil betrokken geweest. Van 1651 tot 1657 had hij als ordinaris het diocees Roermond geleid, waaronder ook het land van Valkenburg ressorteerde.¹¹³ In zijn eerste verslag over de toestand van het bisdom, in 1655 aan paus Alexander VII gezonden, had bisschop Creusen de zorgwekkende toestand in dit zuidelijkste dekenaat van zijn ambtsgebied geschilderd.¹¹⁴ Aan de vooravond van de Overmase conferenties, in 1656, had de prelaat Gamarra gesmeekt in het te sluiten verdelingsverdrag een garantie voor de vrije uitoefening van de katholieke godsdienst op te nemen.¹¹⁵ Maar thans zwichtte ook hij voor het perspectief aan de dwaalleer een zelfde vrijheid te moeten gunnen als aan het ware geloof. In feite was het advies van de junta gebaseerd op het principe dat in het Duitse Rijk bij de religievrede van Augsburg in 1555 geïntroduceerd was en getypeerd wordt door de formule: cuius regio, illius et religio.¹¹⁶ Deze stelregel weerspiegelt de gangbare praktijk in het gros van de Europese staten van de zestiende en zeventiende eeuw,¹¹⁷ en zijn toepassing op de landen van Overmaas verzekerde aan hetatholicisme in de Spaanse partage de monopolistische positie, die deze godsdienst in de gehele Spaanse monarchie bezat en die voor de katholieke koningen een gewetenszaak was. Maar de toepassing van dit beginsel betekende ook, dat aan de Spaanse zijde van de conferentietafel de roep naar vrijheid voor het katholieke geloof in de Staatse partage – tot dusver met zoveel klem geëist – verstomde.

In de avond van 2 juni 1658¹¹⁸ ontving Don Juan, die zich inmiddels naar het front aan de Vlaamse kust begeven had, de missive met het advies van de junta. De oorlogshandelingen die in de volgende weken plaats hadden, veroorzaakten evenwel een vertraging in de behandeling van de Overmase godsdienstkwestie. Op 14 juni 1658 leden de Spaanse troepen bij Duinkerken een catastrofale nederlaag tegen de Fransen.¹¹⁹ Volgens Geyl was dit wapenfeit de genadestoot voor het sedert vijftien jaar zo herhaaldelijk geslagen Spaanse leger.¹²⁰ Ook Gamarra nam aan de veldslag deel en was – volgens een sneer van de hertog van York, de

latere koning Jacobus II van Engeland – een van de eersten die het slagveld verlieten. Daarbij gingen zijn tenten met have en goed, waaronder zilverwerk, verloren.¹²¹ Op 23 juni capituleerde de stad Duinkerken voor de Franse belegeraars, die haar vervolgens aan de Engelse bondgenoot overdroegen.¹²² Op dezelfde dag ondertekende Don Juan in het nabijgelegen Veurne de brief waarin hij de koning tekst en uitleg gaf van de godsdienstige implicaties der Overmase onderhandelingen. De landvoogd verenigde zich geheel en al met het advies dat de junta uitgebracht had. Hij herinnerde de koning eraan, dat er in de landen van Overmaas „apenas hay memoria de la autoridad de Vuestra Magestad”.¹²³ Op basis van de regeling die de junta voorstelde, zou het katholieke geloof tenminste in de helft van het betwiste gebied op de oude voet hersteld kunnen worden. Don Juan gaf zijn vader te verstaan, dat het Overmase akkoord met de grootste spoed tot stand gebracht diende te worden. De militaire noodsituatie in de Spaanse Nederlanden alsook de machinaties van de Fransen en Engelsen, die het Overmase vuurtje naar vermogen aanwakkerden in de hoop de Verenigde Nederlanden tot een breuk met de koning te verleiden, lieten volgens de landvoogd geen langer uitstel van een minnelijke schikking toe.¹²⁴

Ondanks deze aandrang duurde de stagnatie in de onderhandelingen niet minder dan een half jaar. De moeizame postverbinding tussen de Nederlanden en Spanje¹²⁵ en de tijdrovende consultatie van de Spaanse *Consejos* veroorzaakten deze lange pauze. Inzake de landen van Overmaas vielen in 1658 aan het Madrileense hof twee beslissingen. In eerste instantie werd de regering in maart geconfronteerd met de Staatse eis tot halvering van de Overmase twistappel. Gamarra's geneigdheid dit Nederlandse desideratum in te willigen, viel te Madrid niet in goede aarde. De *Consejo de Flandes* zag er opnieuw een bewijs in, dat de ambassadeur bereid was het omstreden gebied te verkwanselen. Prompt herhaalde de Raad zijn oude idee Gamarra uit 's-Gravenhage te verwijderen. In de omstandigheid dat Don Esteban op het punt stond zijn functie als maestre de campo general te gaan waarnemen, bespeurde de *Consejo de Flandes* een uitgezochte gelegenheid hem op de Haagse ambassade te vervangen. De nieuwe functionaris zou dan de opdracht krijgen de Staatsen geleidelijk – „dando tiempo al tiempo” – tot rede te brengen en de onderhandelingen op zo gunstig mogelijke wijze af te sluiten.¹²⁶ Hoe Gamarra's opvolger de Staten-Generaal ertoe moest

brengen genoeg te nemen met minder dan de helft van een gebied waarin Hunne Hoog Mogenden een duidelijk overwicht hadden, liet de Raad aan diens eigen inventiviteit over. Voordat het desbetreffende koninklijke bevel – gedateerd op 25 maart 1658¹²⁷ – de Nederlanden bereikte, hadden Gamarra en de Staatse gedeputeerden reeds de overeenkomst getekend die de gelijke verdeling van de landen van Overmaas vastlegde, en had ook Don Juan zijn goedkeuring aan deze beginselverklaring gehecht. Overrompeld door dit voldongen feit en met de dreiging van een Frans-Engelse invasie in Vlaanderen voor ogen, bond de *Consejo de Flandes* in. Op 2 mei 1658 adviseerde de Raad koning Filips de overeenkomst van 25 februari en 27 maart 1658 te bekrachtigen. Uit de motivatie blijkt, dat deze concessie de Hoge Raad der Nederlanden slechts node over de lippen kwam: „er zit nu niets anders op dan te wijken voor het Staatse geweld en onrecht, in afwachting van een verbetering en regeling van de aangelegenheden van Uwe Majesteit”.¹²⁸ Bij brief van 8 mei zond koning Filips IV de gewenste toestemming naar Brussel. De koning drukte zijn zoon nogmaals op het hart, een voor het behoud van het katholieke geloof en de koninklijke soevereiniteit zo voordelig mogelijk verdrag te sluiten.¹²⁹ Maar ook inzake de godsdienst volgde nu spoedig de ontzuivering. Toen de Spaanse regering in augustus 1658 vernam,¹³⁰ dat de Staten-Generaal alleen genegen waren de vrije uitoefening van het katholieke geloof toe te staan, indien de koning aan de gereformeerde religie een zelfde vrijheid zou gunnen, verbleekten tegenover het ongehoorde van die eis alle andere overwegingen. Evenals de Brusselse junta releveerde de *Consejo de Flandes* in zijn advies van 6 september 1658, dat de Spaanse koningen steeds standvastig gebleven waren in hun weigering godsdienstvrijheid toe te staan. Onder geen beding mocht thans van die regel afgeweken te worden: in de Spaanse partage diende alleen de uitoefening van het katholieke geloof geoorloofd te zijn.¹³¹ De *Consejo de Estado* en koning Filips IV verenigden zich zonder commentaar met deze zienswijze¹³² en op 22 september 1658 werd dienovereenkomstig een brief aan Don Juan verzonden.¹³³ Voor de derde maal in successie moest de koning in de Overmase kwestie een gevoelige terugslag incasseren: na de hem in 1657 afgedwongen toestemming tot de diplomatieke onderhandelingen en na de noodgedwongen aanvaarding van het principe van de halvering der drie betwiste landen in mei 1658,

zag de vorst zich thans genoodzaakt ook zijn eisen op godsdienstig gebied – tot dusver steeds beschouwd als de spil van het te sluiten akkoord – te laten varen. Dit dieptepunt viel samen met een kritiek tijdstip in de geschiedenis van de Spaanse Nederlanden. De Fransen waren in de zomer van 1658 diep in het land doorgedrongen. Zelfs te Brussel had men zich bedreigd gevoeld.¹³⁴ Bij het intreden van slechte weersomstandigheden in de herfst waren de gevechtshandelingen wel gestaakt, maar de koning vreesde, dat een nieuwe veldtocht in de komende lente tot het algehele verlies van de Spaanse Nederlanden zou leiden, „als God geen medelijden met ons heeft”.¹³⁵

Aan Staatse zijde leidde de maandenlange pauze in de onderhandelingen tot ongeduld. Toen de Staten-Generaal er in september 1658 op aandrongen, dat het accommodement nu eindelijk zijn beslag zou krijgen, antwoordde Gamarra, dat hij gehouden was het antwoord van de koning af te wachten. Misnoegd over dit lange uitstel dreigden de Staten-Generaal met maatregelen die een afbraak van de Staatse positie in de landen van Overmaas moesten voorkomen.¹³⁶ Toch werd hun geduld nog tot december 1658 op de proef gesteld. Het was Vincent Richard die hen toen op de hoogte stelde van 's konings besluit aangaande de godsdienstkwestie. De Staten-Generaal toonden zich tevreden over dit resultaat en Richard sprak de verwachting uit, dat het akkoord direct na de aankomst van Gamarra te 's-Gravenhage – de ambassadeur vertoefde andermaal in het zuiden – zijn beslag zou krijgen.¹³⁷ Overeenkomstig 's konings directieven gaf Don Juan Gamarra op 25 december 1658 opdracht de onderhandelingen met terzijdelating van het punt van de godsdienst te hervatten.¹³⁸ De impasse was voorbij.

Voor de inwoners van de landen van Overmaas was daarmee een beslissing gevallen, die de godsdienstige toestand in hun gebied gedurende honderddertig jaar – tot 1794¹³⁹ – zou bepalen. De bisschop van Roermond, Eugenius Albertus d'Allamont,¹⁴⁰ werd voorlopig onkundig gelaten van de getroffen regeling. De zorg van de bisschop ging met name uit naar het land van Valkenburg, dat hij als „la plus belle piererie de la mittre de Ruremonde” betitelde. In 1660 leerde d'Allamont dit veelgeplaagde dekenaat uit eigen aanschouwing kennen. Het was volgens zijn zeggen de eerste bisschoppelijke visitatie die er in veertig jaar gehouden werd. Behalve in het stadje Valkenburg, waar de Staatse

drossaard, Hans Willem van Till, hem de toegang weigerde, had de inspectie in alle parochies ongestoord plaats. De bisschop constateerde bekommerd „hoe seer den Goddelijken dienst in veele plaatsen is vervallen ende den ijver der Catholijcken verflaut”. In een poging tot geestelijke vernieuwing riep d’Allamont de heilige heremiet Gerlach,¹⁴¹ wiens graf in de kloosterkerk van de Norbertinessen nabij Houthem vanouds een middelpunt van devotie geweest was, uit tot patroon van het land van Valkenburg. Voorts riep de bisschop de gelovigen op tot het houden van een bede- en boetedag en schreef hij processies uit naar de grafkerk van de heilige kluizenaar. Op last van de Staatse overheid werden deze religieuze manifestaties evenwel verboden.¹⁴² Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk, dat d’Allamont een garantie voor de vrije uitoefening van de katholieke godsdienst in het te sluiten verdrag van het hoogste belang achtte.¹⁴³ Het duurde tot april 1660 eer Gamarra de bisschop te verstaan gaf, dat diens hoop ijdel was. De ambassadeur veronderstelde, dat de Staten geen bezwaar zouden maken tegen het lezen van de mis in de slotkapellen van adellijke huizen, maar hij noemde het volstrekt onwaarschijnlijk dat zij de bisschop van Roermond zouden toestaan zijn geestelijke jurisdictie in het Staatse ressort uit te oefenen.¹⁴⁴ D’Allamont reageerde met het bittere verwijt, dat de koning de arme zielen die door het kostbaar bloed van Gods zoon vrijgekocht waren, in de steek liet, en dat hij hen aan de ketterij uitleverde.¹⁴⁵ Het is echter de vraag of de bisschop de alternatieve mogelijkheid – vrijheid voor *beide* godsdiensten – geprefereerd zou hebben. Immers in een van zijn brieven aan Gamarra noemde hij de predikanten de voornaamste instrumenten waarvan de duivel zich op aarde bediende.¹⁴⁶ In de komende jaren zou blijken, dat de militante bisschop zich in zijn verzet tegen de opoffering van hetatholicisme in het zuiden van zijn diocees niet gewonnen gaf.

In de laatste dagen van januari 1659 keerde Gamarra te ’s-Gravenhage terug.¹⁴⁷ Bij schrijven van 1 februari deelde hij de Staatse gedeputeerden mee, dat de koning bereid was de helft van de landen van Overmaas aan hen af te staan en wel op de wijze zoals in het vredesverdrag ten aanzien van de daar gespecificeerde gebieden bepaald was. Het lag in ’s konings bedoeling, zo vervolgde de ambassadeur, dat bij de verdeling de „justice distributive” strikt in acht genomen werd. Daartoe was het nodig ieder

land in twee zo gelijk mogelijke parten te verdelen. Wanneer dit procédé voor een bepaald gebied niet doenlijk bleek, moest een van de andere territoria een supplement leveren. Om op snelle en efficiënte wijze uit het slepende conflict te geraken, stelde Gamarra als praktische werkmethode voor, dat de Staatsen twee of drie leden uit hun midden zouden aanwijzen, die samen met een dito aantal Spaanse commissarissen een billijke „balance” zouden uitwerken.¹⁴⁸ Toen de Staatse gedeputeerden Gamarra op 10 februari een bezoek brachten, repten zij niet over dit voorstel. Zij herhaalden slechts hun aanbod van 25 april 1658: de Staten-Generaal waren bereid de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade – Vaals uitgezonderd – alsmede het klooster van Sint-Gerlach aan de koning af te staan.¹⁴⁹ Door het afleggen van deze verklaringen waren de twee partijen – na het kerkpolitieke intermezzo – weer teruggekeerd naar de stellingen die zij reeds een jaar tevoren ingenomen hadden. In scherpe bewoordingen hekelde Gamarra het Nederlandse standpunt. De overeenkomst van 25 februari en 27 maart 1658, zo betoogde de gezant, was slechts voor één uitleg vatbaar: zij decreteerde de gelijke verdeling van elk der drie landschappen. De Staatsen konden een materie die zo plechtig ondertekend en bezegeld was, thans niet opnieuw in discussie brengen zonder zich schuldig te maken aan woordbreuk. Het was toch niet volgens recht en rede, wanneer Hunne HoogMogendheden de koning wilden verplichten naar *hun* keus en wens het gehele land van Valkenburg aan hen af te staan. De ambassadeur verwierp het Staatse aanbod dan ook onherroepelijk als strijdig met de wil van de koning en met de overeenkomst van 1658.¹⁵⁰ In een rechtstreekse brief aan de Staten-Generaal beklemtoonde Gamarra nogmaals hoezeer zijn soeverein genegen was tot een rechtvaardige en billijke verdeling van de drie kwartieren. Alleen om de Staten-Generaal ter wille te zijn, had koning Filips het Overmase geschil aan de Chambre Mi-Partie onttrokken. Zelfs op het punt van de religie was hij aan de Staatse verlangens tegemoet gekomen. In de Spaanse partagevoorstellen was het achterland van Maastricht geheel voor de Staten-Generaal gereserveerd. Op die manier waren vooral in het land van Valkenburg de „beste ende weerdichste” gebiedsdelen aan de Verenigde Nederlanden toebedeeld, terwijl de koning zich tevreden gesteld had met een „veel slechter” gedeelte, dat voor hem evenwel onmisbaar was omwille van de verbinding tussen Limburg en Gelder en

omwille van het behoud van tollén en licenten. Gamarra sprak de hoop uit, dat de Staten-Generaal de billijkheid van zijn argumenten zouden erkennen en hun gedeputeerden dienovereenkomstig instrueren.¹⁵¹

Het was niet toevallig dat de Spaanse ambassadeur zich op dit tijdstip rechtstreeks tot Hunne Hoog Mogenden richtte. Enige dagen tevoren, op 17 februari 1659, had de commissie voor de Overmase conferenties namelijk het besluit genomen de Staten-Generaal „omstandich” verslag uit te brengen over de „geheele gelegentheijt van de saecke”. Als reden voor deze rapportage werden „discrepante opinien ende sentimenten” in de boezem van de commissie aangevoerd.¹⁵² De tweedracht had betrekking op de wijze van verdeling van de landen van Overmaas. Alle commissieleden waren het erover eens, dat het behoud van het land van Valkenburg met het dorp Vaals de meest wenselijke oplossing was. Een aantal gedeputeerden was daarnaast van oordeel dat de drie landen ook gevoeglijk bij smaldeling gepartageerd konden worden en dat van deze methode zelfs „advantage” voor de Staat te verwachten was. Immers bij zulk een regeling zouden de Staten-Generaal de helft van ieder landschap bezitten en aldus de gereformeerde religie in alle drie de landen kunnen handhaven tot grote troost van de vele „religionsverwanten” in de aangrenzende gebieden. Daar kwam bij, dat het land van Dalhem ten zuiden van Valkenburg en „onder aen” Maastricht gelegen was, zodat de Maasvesting „van beneden ende van boven” verzekerd zou zijn en gemakkelijk voorzien kon worden van levensmiddelen en andere behoeften. Het belangrijkste motief voor hun pleidooi vonden de gedeputeerden echter in de houding van de Spaanse ambassadeur. Zij hadden geconstateerd, dat de gezant er niet toe te bewegen was een deling per gehele landschappen te aanvaarden. Aan de andere kant waren de Verenigde Nederlanden er niet bij gebaat de conferenties, die met zoveel moeite en arbeid tot dit punt gevorderd waren, te laten stranden op een verschil van mening over de verdeelsleutel. De ingezetenen van Overmaas, die nu al tien jaar zoveel geleden hadden, zouden daardoor slechts aan nieuwe „confusien” blootgesteld worden. De gedeputeerden rieden de Staten-Generaal dan ook aan, de voorkeur voor het land van Valkenburg niet het karakter van een *conditio sine qua non* te geven, maar – indien het niet anders kon – voor de Spaanse eis van smaldeling te zwichten.¹⁵³ Een gedeelte van de commissieleden achtte deze concessie volstrekt uit den boze. Zij hielden onverkort vast

aan de opvatting, dat het land van Valkenburg de gerechte helft van het Overmase driespan vertegenwoordigde, aangezien het evenveel in de gemene landslasten contribueerde als Dalhem en 's-Hertogenrade samen. Zij herhaalden nog eens de argumenten ten gunste van het behoud van juist het Valkenburgse gebied, dat de stad Maastricht immers als een tuin afsloot. Zulk een compact achterland verkozen zij verre boven een grillig gevormd samenraapsel uit brokstukken van drie landen. Ook het belang van de koning achtten zij geenszins gediend met een versnippering van het Overmase territorium. Integendeel, de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade waren voor de koning „het commodierste” gelegen, zowel ten behoeve van de passage der troepen als anderszins. De „Valkenburgse factie” adviseerde de Staten-Generaal dan ook pal te staan voor het aanbod dat op 25 april 1658 in hun naam aan Gamarra gedaan was.¹⁵⁴

Op 18 maart 1659 werden de deducties die de contradicenten opgesteld hadden, in de vergadering van de Staten-Generaal voorgelezen. Hunne HoogMogenden besloten het advies van de provincies in te winnen.¹⁵⁵ Als eersten gaven de Staten van Holland op 5 april 1659 hun mening: zij spraken zich uit voor een verdeling bij gehele landschappen.¹⁵⁶ Op 10 juni volgde Zeeland het Hollandse voorbeeld. De Zeeuwen riepen de overige provincies op, een zelfde houding aan te nemen om Gamarra des te treffender de ongefundeerdheid en onmogelijkheid van de door hem gewenste smaldeling voor ogen te houden.¹⁵⁷ In het resolutieregister van de Staten-Generaal zijn echter geen positiebepalingen van de andere provincies opgetekend en is evenmin een besluit van Hunne HoogMogenden in deze materie geregistreerd. Wel geeft de correspondentie van Vincent Richard enige inlichtingen over het verloop van de discussie en over de personen achter de divergerende standpunten. Vincent Richard zag in raadpensionaris Johan de Witt – gesecondeerd door Hiëronymus van Beverningk¹⁵⁸ – de drijvende kracht achter de „Valkenburgse factie”. Reeds in mei 1658 had Johan de Witt in een gesprek met Richard de Staatse aanspraak op geheel Valkenburg zeer halsstarrig – „muy tiesso” – verdedigd.¹⁵⁹ De Hollandse resolutie van 5 april 1659 was volgens de ambassadesecretaris niets dan „la antigua canción del pensionario”,¹⁶⁰ terwijl Gamarra de verdenking uitsprak, dat Arnold Verheyen de Staten van Holland in hun besluit gestijfd had.¹⁶¹ De Gelderse gedeputeerde Rutger Huygens

ontpopte zich daarentegen als een voorstander van de smaldeling. In juni 1659 vertrouwde hij Vincent Richard toe, dat de provincie Holland niet in haar opzet zou slagen en dat de andere gewesten de Hollandse mening niet deelden.¹⁶² Twee maanden later openbaarde hij Richard – even confidentieel als de eerste keer – dat een aantal afgevaardigden ertoe neigden de hoofdbank Heerlen aan de koning af te staan. Huygens zelf had zulk een doorbraak van het Valkenburgse monopolie zeer bij zijn collegae bepleit en hij had hun voorghouden, dat zelfs indien de zeven provincies unaniem vóór het behoud van geheel Valkenburg zouden zijn – hetgeen niet het geval was – toch al hun stemmen niet méér waard waren dan de stem van Gamarra aan de andere kant van de weegschaal.¹⁶³

De ruggespraak met de provincies deed de voortgang van de onderhandelingen andermaal stokken. Eén dag voordat de Staten-Generaal de gewesten bij het overleg betrokken, op 17 maart 1659, had Gamarra alsnog gepoogd de dreiging van een nieuwe stagnatie af te wenden. De ambassadeur had de Staten-Generaal het volgende expediënt voorgesteld: één van de partijen zou een verdelingsschema indienen, waaruit de andere partij een keuze zou mogen doen. Ofwel beide partijen zouden gezamenlijk een „balance” opstellen en vervolgens het lot werpen.¹⁶⁴ Dit laatste voorstel was echter niet meer dan een loos gebaar. Gamarra was ervan overtuigd, dat Hunne HoogMogenden nooit in zulk een hazardspel zouden toestemmen, omdat zij per se het gebied bij Maas-tricht wilden behouden.¹⁶⁵ De Staten-Generaal beperkten zich ertoe, Gamarra's missive ter behandeling door te zenden naar de Overmase commissie, die in haar vergadering van 18 maart 1659 de mening uitsprak, dat Gamarra's eerste voorslag acceptabel was.¹⁶⁶ Door de opschorting van de onderhandelingen bleef deze mogelijke aanzet tot een compromis evenwel steken. In de wetenschap dat de ruggespraak met de provincies een tijdrovende aangelegenheid was, vertrok Gamarra op 26 maart 1659 naar Brussel.¹⁶⁷ Eerst een jaar later, in april 1660, zou hij op zijn Haagse post terugkeren.¹⁶⁸ Officieel stond zijn verblijf in het zuiden in verband met de komende zomercampagne, waarin hij zijn rol als maestre de campo general diende te vervullen. In het jaar 1659 was evenwel van oorlogvoeren geen sprake meer: onderhandelingen tussen Frankrijk en het murw geslagen Spanje leidden tot een langdurige wapenstilstand en in november 1659 tot de Vrede van de Pyreneeën.¹⁶⁹

Al die tijd bleef Gamarra te Brussel, waar de markies van Caracena in maart Don Juan als gouverneur-generaal – zij het slechts ad interim – opgevolgd was.¹⁷⁰ Tussen de nieuwe landvoogd en de Haagse ambassadeur bestonden vriendschappelijke betrekkingen, die nog verdiept werden door het huwelijk van Gamarra's dochter met de markies van Melin, een bloedverwant van Caracena. Het arrangeren van deze verbintenis was een van de redenen die Gamarra ertoe verleidden zijn verblijf te Brussel te rekken. Dit dralen was niet naar de zin van de koning, die hem keer op keer het bevel zond naar 's-Gravenhage terug te keren. Gamarra verweerde zich met het argument, dat Caracena zijn diensten – mede wegens zijn kennis van de Nederlandse taal – nog niet ontberen kon.¹⁷¹ Ongetwijfeld was de afwezigheid van de ambassadeur uit 's-Gravenhage ook bedoeld als een demonstratie tegen de Staatse houding inzake de verdeling van de landen van Overmaas. Gamarra wenste niet naar 's-Gravenhage terug te keren – zo deelde Vincent Richard in februari 1660 aan abt Lamberti mee – voordat de Staten-Generaal toegestemd hadden in een verdeling van elk der Overmase kwartieren.¹⁷²

Intussen nam de legatiesecretaris Gamarra's functie waar. In die kwaliteit protesteerde hij in de loop van 1659 herhaaldelijk tegen het Staatse optreden in de landen van Overmaas. Bij de aanvang van de conferenties, in 1657, waren de partijen overeengekomen, gedurende twee maanden af te zien van iedere gewelddadige actie in het betwiste gebied. Dat bestand was nadien steeds verlengd. Toch bleven moeilijkheden niet uit. Zo werden in 1659 soldaten van het Maastrichtse garnizoen in het land van Valkenburg geposteed om de Spaanse ontvanger te beletten de bede te innen. Aanvankelijk bleven Richards protesten tegen deze „attentaten” onbeantwoord. Tenslotte dreigde de legatiesecretaris in november 1659, dat ook de koning troepen naar het land van Valkenburg zou zenden, met het bevel de Staatsen te verjagen. Tevens eiste Richard vijftig procent van de in beslag genomen kerkelijke inkomsten voor de koning op, die immers door de Staten-Generaal erkend was als soeverein van de helft van het litigieuze gebied. Volgens Richard had dit sabelgekleter de gewenste uitwerking: „se les ha entrado el miedo en el corazón”.¹⁷³ Om verdere „desórdenes” te voorkomen besloten de Staten-Generaal met Richard in conferentie te treden over een interim. De afgevaardigde die deze invitatie overbracht,

feliciteerde de ambassadesecretaris allereerst met de zojuist gesloten vrede tussen Filips IV en Lodewijk XIV. De Staatse gedeputeerde benadrukte, dat ook Hunne HoogMogenden een bestendiging van de vrede met de koning wensten en dat hun politiek erop gericht was alles te elimineren wat de onderlinge verstandhouding kon verstoren. De Staten-Generaal zouden zich vooral verheugen over een minnelijke schikking van het Overmase geschil, dat zij als de bron van alle Spaans-Staatse onmin kwalificeerden. De aldus geuite bereidwilligheid was geen holle frase. Reeds na twee conferenties waren de Staatse afgevaardigden en Richard het eens over een concept-verdrag, dat de interne situatie in de landen van Overmaas in afwachting van het definitieve akkoord moest regelen. Het eerste artikel van dit interim-verdrag van 13 december 1659 reserveerde de helft van de opbrengst der geconfisqueerde kerkelijke goederen voor de pastoors der Overmase parochies. Voorts bepaalde de overeenkomst, dat beide partijen uitsluitend de gewone beden en de inkomsten uit de domeinen mochten innen, en kregen de wederzijdse ambtenaren het recht zich vrij over geheel het betwiste gebied te bewegen.¹⁷⁴ De soepelheid waarmee deze regeling tot stand kwam, staat in contrast met het echec dat zulke pogingen in vroeger jaren geleden hadden. Het ligt voor de hand de inschikkelijkheid die de Staten thans aan den dag legden, toe te schrijven aan de gewijzigde politieke constellatie na de Vrede van de Pyreneeën. Het was immers niet in het belang van de Verenigde Nederlanden, wanneer Spanje de door het neerleggen van de wapenen gewonnen armslag zou gebruiken voor een poging de Spaanse greep op de landen van Overmaas te versterken. Had het interimverdrag op die manier ook een belangrijk preventief karakter, sluitend was de getroffen regeling niet. Met name hadden de conferenties geen overeenstemming gebracht over de uitoefening van de rechtspraak. Vincent Richard verdedigde de opvatting, dat het de inwoners van Overmaas vrij moest staan zich tot de rechtspraak van hun keuze te wenden. De Staatse afgevaardigden wensten daarentegen de justitie in het land van Valkenburg bij uitsluiting voor hun rekening te nemen en de rechtspraak in Dalhem en 's-Hertogenrade aan de koning over te laten. Hoewel de onderhandelingen over dit vraagstuk tot maart 1660 voortduurden, kwamen de partijen niet tot overeenstemming en werd derhalve geen paal en perk gesteld aan de heersende verwarring op dit gebied.¹⁷⁵

Op 7 april 1660 keerde Gamarra eindelijk te 's-Gravenhage terug.¹⁷⁶ Tien dagen later verscheen hij in de vergadering van de Staten-Generaal en deelde Hunne HoogMogenden mee, dat het vredesverdrag tussen zijn meester en de koning van Frankrijk bekrachtigd was. De ambassadeur memoreerde ook het huwelijk van de infanta Maria Theresia met koning Lodewijk XIV en karakteriseerde deze echtverbintenis als de bezegeling van de herwonnen vrede. Een gouden eeuw lag thans voor de onderdanen van de twee machtige monarchen in het verschiet. Ook met de Staten-Generaal wenste koning Filips IV een „bonne et inviolable correspondance” te onderhouden. In het vredesverdrag had hij hen daarom onder zijn bondgenoten gerangschikt.¹⁷⁷ Gamarra zei ervan overtuigd te zijn, dat Hunne HoogMogenden evenzeer prijs stelden op handhaving van de goede verstandhouding. Des te noodzakelijker was het „quelques obstacles” uit de weg te ruimen die de onderlinge betrekkingen nog steeds belastten. Om die reden, zo vervolgde de gezant, had hij zijn terugkeer naar 's-Gravenhage verhaast, in weerwil van de belangrijke taken die hem in 's konings dienst in het zuiden vasthielden. Daarom ook kwam hij Hunne HoogMogenden thans persoonlijk verzoeken de Overmase conferenties zo spoedig mogelijk te hervatten, ten einde dit slepende conflict, dat hij als het belangrijkste geschilpunt tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden brandmerkte, zonder verder tijdverlies op te lossen. Met het akkoord van 25 februari en 27 maart 1658 als uitgangspunt was het volgens Gamarra zeer wel doenlijk een rechtvaardige halvering van elk der drie kwartieren te verwezenlijken. In dit verband herinnerde hij aan de gunstige aanbiedingen die hij in zijn missive van 17 maart 1659 gedaan had en die hij nog steeds staande hield.¹⁷⁸

Overeenkomstig Gamarra's oproep verzochten de Staten-Generaal de leden van de Overmase commissie op 28 april 1660 de onderhandelingen „metten aller eersten” te hervatten en „soo haest eenichsints mogelick” tot een „finael besluit” te brengen.¹⁷⁹ In de volgende dagen redigeerde Hiëronymus van Beverningk het Staatse antwoord op Gamarra's redevoering van 17 april. Deze Hollandse staatsman maakte zelf deel uit van de deputatie die de missive op 3 mei 1660 aan de Spaanse ambassadeur overhandigde.¹⁸⁰ Het schrijven bevatte de bereidverklaring met Gamarra in onderhandeling te treden over de expediënten die in de brief van de ambassadeur van 17 maart 1659 vervat waren. Dit

aanbod gold evenwel alleen voor het geval dat de gezant in een deling bij gehele landschappen toestemde. Indien hij echter vasthield aan het denkbeeld van een smaldeling, stelden de Staatse gedeputeerden voor, de wijze van verdeling door een arbitragecommissie te doen beslissen. Dit college van drie Spaanse en drie Nederlandse arbiters diende binnen vier weken een uitspraak over het bewuste vraagstuk te doen. Bij staking van stemmen moest een door het lot aan te wijzen superarbitrator de doorslag geven. Voor het geval dat Gamarra deze procedure te omslachtig vond, opperden de commissieleden het idee om met de ambassadeur in vergadering bijeen te komen en de wijze van verdeling zonder verdere rompslomp door het werpen van het lot te beslissen.¹⁸¹

Gamarra was geenszins geneigd deze voorstellen te aanvaarden. De ambassadeur en zijn secretaris Richard hielden zich ervan overtuigd, dat de meerderheid van de provincies en zelfs van de gecommitteerden tot de Overmase conferenties genegen was aan de eis van smaldeling toe te geven en dat men derhalve aan Spaanse zijde in deze aangelegenheid voet bij stuk moest houden. In het reeds eerder geopperde denkbeeld een gemengd Spaans-Nederlandse commissie een verdelingsplan te laten uitwerken, zagen Gamarra en Richard „le moyen le plus assuré pour diriger les affaires selon nos intentions”.¹⁸² Alvorens op het Staatse aanbod van 3 mei te antwoorden, wenste Gamarra overleg te plegen met zijn adjuncten. Aanvankelijk ontbood hij alleen Philippe Ryckewaert en Jacques Cloeps naar 's-Gravenhage.¹⁸³ De gezant had de bedoeling de derde raadsheer – Arnold Verheyen – buiten spel te houden, „want ik ken zijn streken en de kwade diensten die hij ons bewezen heeft door zijn steun aan het Staatse verdelingsplan”.¹⁸⁴ De afkeer van Gamarra ging zover, dat hij Verheyen geringschattend betitelde als „le compagnon du diable”.¹⁸⁵ Ryckewaert en Cloeps wisten de ambassadeur nochtans over te halen Verheyen naar 's-Gravenhage te ontbieden. Zij wonnen het pleit met het argument dat de oppositionele raadsheer te Brussel, waar hij op goede voet stond met de chef-president van de Geheime Raad, Charles de Hovyns, meer kwaad kon aanrichten dan in het verre Holland, waar zijn collegae een wakend oog op hem konden houden. Nauwelijks twee dagen na aankomst van Arnold Verheyen te 's-Gravenhage gaf Gamarra reeds uiting aan zijn spijt over de aanwezigheid van deze „partijganger van de Staatsen”.¹⁸⁶ De sfeer van tweedracht die aldus de verhoudingen op de Spaanse ambassade

vertroebelde, werd in augustus 1660 beschreven door de griffier van de Staten van Valkenburg, Servaas van den Hoeff. Tijdens een verblijf te 's-Gravenhage sprak deze waarnemer over de „misintelligentie ende ialousie” die er tussen de drie adjuncten onderling alsmede tussen Gamarra en Verheyen bestond. De Valkenburgse griffier verdacht Verheyen ervan, dat hij Gamarra's officiële diplomatie onderhands zoveel mogelijk tegenwerkte en wellicht zelfs in verstandhouding met de Staatsen opereerde.¹⁸⁷

Het duurde tot 5 juni 1660 voordat Gamarra de Staatse offerte van 3 mei beantwoorde. Deze vertraging werd niet alleen veroorzaakt door de late overkomst van de adjuncten, maar ook door het feestelijk onthaal dat de zojuist op de troon herstelde koning Karel II van Engeland bij zijn doorreis naar Londen te 's-Gravenhage ten deel viel.¹⁸⁸ Hoewel de oorlog tussen Engeland en Spanje nog niet beëindigd was, bejegende de Engelse koning de Spaanse ambassadeur met „extraordinarise civilityeten”.¹⁸⁹ De koning had als balling enige tijd te Brussel gewoond, waar zijn omgang met Gamarra volgens Lieuwe van Aitzema „seer familiaerlijck” geweest was. Thans reisde de gezant de monarch tot Moerdijk tegemoet en ging ook te 's-Gravenhage bij hem op audiëntie. Karel II was aangenaam getroffen door de attenties die Gamarra hem bewees, en accepteerde een invitatie voor een diner op de Spaanse ambassade. Ook zijn broeders, de hertogen van York en Gloucester, die ooit in Gamarra's huis te Brussel gelogeerd hadden, waren van de partij, alsmede de koningin van Bohemen, de prinses van Oranje en haar zoon, prins Willem III. Volgens Aitzema was het „een van de heerlijckste en kostelijckste” feesten „die men by een particulier persoon gesien heeft”. De tafel was gedekt in de zaal van de ambassade, „dewelcke een van de schoonste en grootste is van den gantschen Haegh”. Op het menu stonden „twee groote gerechten van visch, ofte liever van zee-monsters”, verder „pottages” en een „groote quantiteyt van drooge ende natte confituren”, een en ander besproeid met „delicate wijnen”. Kortom, „alles was heerlijck ende magnijfjck” en de koning rekte zijn aanwezigheid tot één uur in de nacht.¹⁹⁰

Nadat Karel II op 2 juni naar Londen vertrokken was,¹⁹¹ vond Gamarra eindelijk gelegenheid op de Staatse brief van 3 mei te reageren. De ambassadeur verwierp het denkkeeld het conflict over de wijze van verdeling van het Overmase gebied toe te vertrouwen aan een arbitra-

gecommissie. Wanneer de Staatsen die weg wilden inslaan, kwamen zij onherroepelijk terecht bij de *Chambre Mi-Partie*, die immers voor de oplossing van dergelijke geschillen ingesteld was. Zulk een ontwikkeling achtte Gamarra echter in strijd met het principe van diplomatieke onderhandelingen, waartoe de partijen na jarenlang vergeefs procederen besloten hadden. Het Staatse voorstel om over de wijze van verdeling te dobbelen, ontmoette bij Gamarra slechts bevreemding. Immers het akkoord van 25 februari en 27 maart 1658 gaf zowel aan de koning als aan de Staten-Generaal het onbetwistbare recht de helft van elk der drie kwartieren voor zich op te eisen. Welke oplossing lag derhalve meer voor de hand dan een commissie van twee of drie Staatse gedeputeerden met een gelijk aantal Spaanse afgevaardigden in onderling overleg een rechtvaardige en billijke „balance” te laten uitwerken?¹⁹²

Aan Hollandse zijde zwichtte men niet voor deze aandrang, die een capitulatie voor het principe van smaldeling inhield. Hiëronymus van Beverningk redigeerde een nieuw, driedelig voorstel, dat op 10 juni 1660 aan Gamarra overhandigd werd. Het verschilde niet wezenlijk van het aanbod van 3 mei. In de eerste plaats herhaalden de Staatse gedeputeerden het denkbeeld van een arbitragecommissie. Om Gamarra tegemoet te komen, verklaarden zij zich bereid de zes leden van dit college uit de *Chambre Mi-Partie* te recruteren. Indien de arbitragecommissie zich vóór een verdeling bij gehele landschappen uitsprak, was het de taak van de Staatse gedeputeerden een verdelingsvoorstel op tafel te leggen, waaruit Gamarra dan de keuze had. Wanneer de beslissing van de arbitragecommissie ten gunste van een smaldeling uitviel, waren de rollen omgekeerd. In tweede instantie boden de Staatse gedeputeerden Gamarra een expediënt aan waar hun ongetwijfeld veel aan gelegen was: zij zouden zelf een verdelingsschema indienen en de keuze uit de twee *partages* aan de Spaanse gezant laten. Als derde mogelijkheid stelden zij voor, het lot te werpen over de vraag welke van de twee partijen het schema van repartitie zou opmaken, waaruit de andere partij dan de verkiezing toekwam.¹⁹³

Gamarra toonde zich teleurgesteld over het nieuwe Staatse aanbod. Hij betitelde het arbitragevoorstel als een terugkeer naar het beginstadium van het Overmase conflict, toen eveneens het verdict van de *Chambre Mi-Partie* ingeroepen was. Zulk een terugschroeven van de ontwikkeling stond in flagrante tegenspraak met de volmachten die de

twee soevereinen uitgeschreven hadden. In die documenten was nauwkeurig bepaald welke personen als gedelegeerden een minnelijke schikking van het Overmase geschil tot stand moesten brengen. Aan die regeling kon niet getornd worden zonder voorafgaande billijking door de koning. Heel de trage machinerie van heen en weer schrijven naar Spanje en wachten op een rechterlijke uitspraak zou op die manier opnieuw in beweging gezet worden. De ambassadeur kon niet geloven, dat de Staten deze weg, die in het verleden zoveel ongenoegen opgeleverd had, thans opnieuw wensten te bewandelen. Hij ging dan ook over tot het tweede en derde punt uit de Staatse brief en verklaarde zich bereid de daarin vervatte expediënten te aanvaarden. De gezant bond zijn toestemming echter uitdrukkelijk aan de voorwaarde, dat het Staatse partagevoorstel zou uitgaan van het principe van smaldeling en dat het rekening zou houden met de vrije passage van de Spaanse troepen van het Gelderse Overkwartier naar Limburg en Luxemburg. Ook diende het recht van de koning op de licenten behouden te blijven. Tenslotte hield Gamarra zijn zoveelste pleidooi voor de oplossing waaraan hij zijn hart verpand had: een in gemeenschappelijk overleg uitgewerkte verdeling van de drie landen, die recht zou laten wedervaren aan wat voor beide soevereinen convenabel was.¹⁹⁴ In hun antwoord van 15 juni 1660 constateerden de Staatse gedeputeerden „tot haer leetwesen”, dat de Spaanse ambassadeur bij zijn eis van „halffscheijdinge” persisteerde en iedere gedachte aan arbitrage of loting afwees. Ook hunnerzijds lieten zij deze expediënten daarom varen. Nadrukkelijk betoogden de gedeputeerden, dat zij niets anders beoogden dan „eene rechtmatige ende esguale verdeeling” van het betwiste gebied. Om hun geneigdheid tot zulk een uitkomst andermaal te betonen, legden zij Gamarra een nieuw aanbod voor: beide partijen zouden een verdelingsvoorstel naar eigen smaak opstellen en dit onderling in gesloten couverts uitwisselen. Binnenskamers zou men vervolgens het voorstel van de tegenpartij openen en desgewenst één van de daarin vervatte partages kiezen. Tenslotte zou men zich rond de conferentietafel scharen om het resultaat van de „verkiesinge” te bezien.¹⁹⁵

Reeds de volgende dag liet Gamarra weten, dat hij ook het nieuwe aanbod alleen kon accepteren, indien het gebaseerd was op het principe van smaldeling. Om te voorkomen dat de vruchteloze debatten over deze materie zich voortsleepten, verklaarde de ambassadeur resoluut,

dat dit zijn laatste woord was.¹⁹⁶ In hun antwoord verweten de Staatse gedeputeerden Gamarra op hun beurt, dat hij een halsstarrige houding aannam. Zij recapituleerden de „ses ofte acht notable expediënten” die zij de gezant in de afgelopen tijd voorgelegd hadden. Daarmee was „in effecte alles gepresenteert wat de nature van de saecke eenichsints heeft connen lijden”. Gamarra had daarentegen geen enkele constructieve bijdrage geleverd, maar zich verschanst achter het parool van de smaldeling. De gedeputeerden riepen de ambassadeur op, één van hun voorstellen te aanvaarden, ofwel zelf met redelijke en billijke voorstellen voor den dag te komen.¹⁹⁷

Aan deze uitnodiging gaf Gamarra prompt gehoor. Op 29 juni 1660 presenteerde hij de Staatse gedeputeerden een nieuw partagevoorstel, het zevende in successie. Het was grotendeels een reprise van het voorgaande van 8 april 1658. Wel was het gebied van de Staten in Valkenburg vergroot met het dorp Schimmert en in 's-Hertogenrade met de plaatsen Welz en Rurdorf, maar daar stond tegenover, dat de dorpen Simpelveld, Bocholtz en Holset, die abt Lamberti gekwalificeerd had als toegangspoorten tot Aken,¹⁹⁸ wederom van de Staatse lijst afgevoerd waren.¹⁹⁹ Het hoeft geen betoog, dat dit opgewarmde gerecht bij de tegenpartij niet in de smaak viel. De Staatse gedeputeerden zagen het eens te meer als een bewijs van de verstokte houding van Gamarra, die zich niet van zijn apropos liet brengen, terwijl zij zelf in hun expediënten wel degelijk kansen voor het standpunt van hun tegenstander ingecalculeerd hadden. In arren moede besloten de gedeputeerden de onderhandelingen vooreerst op te schorten en op zomerreces te gaan.²⁰⁰

Na hun terugkeer te 's-Gravenhage besteedden de leden van de Overmase commissie de maand september aan intern overleg, voordat zij de conferenties met Gamarra in oktober hervatten.²⁰¹ In het middelpunt van de septemberbesprekingen stond niet zozeer het cruciale vraagstuk van de territoriale verdeling als wel het daaraan gerelateerde probleem van de inning der licentgelden waarmee de transitohandel door de landen van Overmaas belast was. Bij de indiening van het partagevoorstel van 29 juni 1660 had Gamarra het behoud van die inkomsten voor de koning een essentieel element van het Overmase akkoord genoemd. In hun repliek hadden de Staatse gedeputeerden verklaard, dat zij nooit in een verdeling zouden toestemmen waardoor

het vrije vervoer van goederen van Maastricht naar Duitsland en vice versa in het gedrang kwam. Als garantie voor deze vrije doorgang hadden zij dan ook een Staatse corridor tussen Maastricht en Duitsland geëist.²⁰² Gamarra was vervolgens op het lumineuze idee gekomen ook deze problematiek te regelen op basis van een gelijke verdeling. In een gemeenschappelijk reglement zou vastgelegd worden, dat de in- en uitvoerrechten op de koopwaar die door de landen van Overmaas vervoerd werd, gelijkelijk aan beide soevereinen ten goede zouden komen.²⁰³ De Staatse gedeputeerden hielden in september 1660 over deze aangelegenheid ruggespraak met het college van de admiraliteit te Rotterdam, dat met het heffen en beheren van de licenten in de landen van Overmaas belast was.²⁰⁴ In overleg met Johan Groulart, ontvanger van de convooien en licenten te Maastricht en Brabants hoogschout aldaar,²⁰⁵ bracht de admiraliteit op 27 september 1660 haar advies uit. Volgens de Rotterdamse deskundigen was het niet geraten Gamarra's voorstel te aanvaarden, omdat dit tot een vermindering van het inkomen van de staat zou leiden. Immers de Nederlandse staat hief licentgelden op de goederen die uit Duitsland via de landen van Overmaas en Maastricht naar de Verenigde Provinciën getransporteerd werden, en vice versa. Bij aanvaarding van Gamarra's voorstel zou de helft van die inkomsten aan Spanje uitgekeerd moeten worden. Hetzelfde gold voor het zogenaamde passagegeld, dat geheven werd op de doorvoerhandel tussen de Spaanse Nederlanden en Duitsland. De Rotterdamse admiraliteit pleitte niet alleen voor het behoud van een eigen licentheffing, maar gaf in verband daarmee ook haar visie op het vraagstuk van de territoriale verdeling. Zij opteerde voor het principe van de smaldeling, omdat die verdeelsleutel zowel de Staatse als de Spaanse negocianten de gelegenheid bood hun handel op Duitsland te drijven zonder het grondgebied van de andere mogendheid te betreden en zij derhalve verschoond bleven van een tweede licentbetaling. Volgens het Rotterdamse concept dienden daarbij in het land van Valkenburg die gebiedsdelen aan de Verenigde Nederlanden te verblijven die langs de Maas gelegen waren, en landinwaarts de strook tot Schin op Geul in het zuiden en tot de Gulikse Schans²⁰⁶ bij Schinveld in het noorden. Het westelijke gedeelte van 's-Hertogenrade²⁰⁷ en het noordelijke gedeelte van Dalhem sloten volgens deze visie het best bij deze Valkenburgse partage aan.²⁰⁸

Het advies van de admiraliteit leidde ertoe, dat de Overmase commissie Gamarra's voorstel tot gezamenlijke inning en verdeling van de licentgelden afwees. Toen de gedeputeerden de gezant op de hoogte brachten van deze weigering, verklaarde hij ook zijnerzijds genegen te zijn die zaak te laten varen.²⁰⁹ Deze bereidwilligheid stond wellicht in verband met de perspectieven die inmiddels geopend waren door het Rotterdamse pleidooi voor een smaldeling. Reeds eerder is uiteengezet, dat er binnen de Overmase commissie een factie bestond die vóór een verdeling van ieder landschap geporteerd was. De Staatse voorstellen van mei en juni 1660 kunnen beschouwd worden als een poging tot doorbraak uit de impasse van het verdelingsvraagstuk en zij tonen de bereidheid om desnoods een smaldeling op de koop toe te nemen. In september 1660 deed Vincent Richard in enige gesprekken met Johan de Witt en andere vooraanstaande leden van de commissie een soortgelijke indruk op. Verheugd berichtte de legatiesecretaris aan zijn „patron”, abt Lamberti, dat alle gesprekspartners hem betuigd hadden „que leur intention est d'en sortir”.²¹⁰ Het advies van de Rotterdamse admiraliteit is wellicht de sluitsteen in deze ontwikkeling geweest. Op 13 oktober 1660 deden de Staatse gedeputeerden Gamarra althans een aanbod, waarin de mogelijkheid tot een tactische terugtocht uit dogmatische stellingen geïncorporeerd was.²¹¹ Aanknopen bij hun voorslag van 15 juni 1660 legden de gedeputeerden Gamarra het volgende plan voor: beide partijen zouden een partagevoorstel naar eigen goeddunken opstellen en vervolgens uitwisselen. De ambassadeur diende dan als eerste het Staatse couvert te openen en binnen een tijdsbestek van acht dagen hetzij één van de twee daarin vervatte partages te kiezen, of het gehele schema te verwerpen. Tijdens deze procedure bleef het Spaanse tegenvoorstel gesloten en verzegeld berusten bij de Nederlandse commissie. Indien Gamarra inderdaad een keuze deed, moest de Spaanse briefomslag ongeopend gerestitueerd worden. In het andere geval was het de beurt van de Nederlandse gedeputeerden om het Spaanse verdelingsplan onder de loupe te nemen en, eveneens binnen acht dagen, hun voorkeur te bepalen of het in zijn geheel af te wijzen. Indien ook de Nederlandse gedelegeerden tot een negatieve slotsom kwamen, zouden zij met Gamarra in conferentie bijeenkomen om de redenen van het wederzijdse refuus te bespreken en te trachten alsnog tot een vergelijk te geraken.²¹²

Na afloop van de conferentie van 13 oktober 1660 toonde Gamarra het Staatse memorandum aan zijn drie adjuncten, die de bijeenkomst vanuit een aangrenzende kamer gevolgd hadden. Gezamenlijk lazen en herlazen zij het schriftstuk. Het nieuwe voorstel viel bij de gezant meer in de smaak dan de voorgaande offertes. Zo constateerde hij, dat de Staten nog nooit zulk een gedetailleerd aanbod gedaan hadden. Gamarra zag in de voorgeslagen procedure, en met name in het laatste onderdeel ervan, een gerede kans tot verwezenlijking van zijn harte-wens: een in bilaterale besprekingen uitgewerkte verdeling van het Overmase gebied.²¹³ Dat zijn beslissing het Staatse aanbod te accepteren door dit vooropgezette doel bepaald werd, blijkt uit een brief die Vincent Richard op 15 oktober 1660 aan Adriaan de Groot schreef. De ambassadesecretaris noemde de conferenties daarin ronduit „nostre véritable but”.²¹⁴ Het was de raadsheer Arnold Verheyen die zich in deze aangelegenheid de rol van Cassandra toebedeelde. In maart 1661 – en dus achteraf – verklaarde de rechtsgeleerde adviseur, dat hij Gamarra bij het onderhoud op 13 oktober 1660 gewaarschuwd had tegen de gevaarlijke klippen die in het Nederlandse voorstel verborgen zaten. Immers de uitwisseling der „balances” en het aanbod tot een keuze daaruit, dienden aan de potentiële fase van de onderhandelingen vooraf te gaan. De ambassadeur was kwaad geworden over deze tegenwerping – „se enojó conmigo” – en hij had Verheyen toegevoegd, dat hij de tegenpartij geen vrije keuze zou toestaan. Daarmee was de woordenwisseling beëindigd.²¹⁵ Reeds de volgende dag, 14 oktober 1660, liet Gamarra de brief opstellen waarin hij het Staatse aanbod zonder enige restrictie accepteerde.²¹⁶ Deze verklaring werd door de Nederlandse commissie „voor satisfactor” aangenomen.²¹⁷ De teerling voor de uiteindelijke oplossing van het Overmase geschil was geworpen.

Op verlangen van de Staatse commissie werden vóór de start eerst de preliminaire condities vastgesteld, die als het ware de bedding van het Partagetractaat moesten vormen. Gamarra had reeds in april 1658 zulk een lijst van voorwaarden ingediend. Het concept waarmee de Staatsen in november 1660 voor de dag kwamen,²¹⁸ was grotendeels een reprise van dat Spaanse ontwerp. Jacques Cloeps noemde de Staatse condities dan ook „voor een groot deel conform aen die van onser sijde, behalvens eenighe weenighe”.²¹⁹ Tot de knelpunten behoorde onder meer het artikel dat de mortificatie der achterstallige bedden en domeinen decre-

Antoine Brun, Spaans ambassadeur te 's-Gravenhage (1649-1654). Gravure door Paulus Pontius naar het schilderij van Anselmus van Hulle.
Foto: Iconographisch Bureau te 's-Gravenhage.

teerde. Hoewel deze bepaling gemotiveerd werd met een verwijzing naar de armoede van de veelgeplaagde Overmase bevolking, hield Gamarra aan de inning der achterstallige gelden vast en werd de tekst der condities dienovereenkomstig gewijzigd.²²⁰ Aan Spaanse zijde uitte men ook bezwaar tegen de terminus ad quem in het artikel over de verpanding en verkoop van heerlijkheden. In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw hadden de Spaanse koningen om financiële redenen talrijke dorpen in de Landen van Overmaas omgezet in particuliere heerlijkheden.²²¹ De Verenigde Nederlanden wensten zulke transacties in hun partage slechts te erkennen voor zover zij vóór 22 maart 1638 doorgevoerd waren, maar Gamarra wist te bewerkstelligen, dat deze einddatum opgeschoven werd naar 5 december 1644.²²² Aanvankelijk verzetten de Spaanse onderhandelaars zich ook tegen de bepaling, dat hun koning de gelden die de Verenigde Nederlanden ten koste gelegd hadden aan de opbouw van de kastelen Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade, moest vergoeden, indien hem één of meer van deze kastelen zouden toevallen. Tenslotte werden de partijen het erover eens, dat het remboursement voor het kasteel Valkenburg, respectievelijk 's-Hertogenrade, achtduizend gulden zou bedragen, en voor Dalhem achthonderd gulden.²²³ Veel palaver veroorzaakte tenslotte Gamarra's eis, dat de Verenigde Nederlanden de helft van de opbrengst der kerkelijke goederen die zij sedert de Vrede van Munster geïnd hadden, dienden de restitueren. Aan het stellen van deze eis kan de conclusie verbonden worden, dat het interim van 1659 op dit punt kennelijk een papieren maatregel gebleven was. De Staatse gedeputeerden repliceerden, dat zij in dat geval recht deden gelden op de helft van het jaarlijks inkomen der abdijen Kloosterrade en Val-Dieu,²²⁴ die in het eigen beheer van hun goederen gehandhaafd waren. Gamarra trachtte daarop tot een schikking te komen: tegen een jaarlijkse uitkering aan de pastoors van Staats Overmaas verklaarde hij zich bereid zijn eis te laten vallen. De Staten weigerden echter zulk een verplichting op zich te nemen. Wel zegden zij mondeling toe, in deze aangelegenheid „discretément” iets te zullen ondernemen.²²⁵ Met deze dooddoener moest Gamarra genoegen nemen. De overige bepalingen van de preliminaire condities gaven geen aanleiding tot controversiële standpunten. Het waren grotendeels afspraken over de geldigheid of nietigheid van rechtshandelingen die tijdens het condominium hadden plaatsgevon-

den, en soortgelijke regelingen betreffende bestuurlijke aangelegenheden. Op 17 januari 1661 ondertekende Gamarra de aldus vastgestelde preliminaire condities,²²⁶ die vervolgens ook in de vergadering van de Staatse commissie goedgekeurd werden.²²⁷

Op dezelfde dag begaf de voltallige²²⁸ commissie zich naar de Spaanse ambassade, waar de uitwisseling van de verzegelde „balances” plaats had. De volgende ochtend opende Gamarra in aanwezigheid van zijn raadsheren Arnold Verheyen en Jacques Cloeps de Staatse enveloppe.²²⁹ Het daarin vervatte voorstel was in de afgelopen maanden uitgewerkt door vier leden van de Overmase commissie, te weten de Geldersman Rutger Huygens, de Hollander Hiëronymus van Beverningk, de Zeeuw Jacob van Borssele van der Hooge en de Utrechtenaar Johan van Reede, heer van Renswoude, welke laatste spoedig vervangen werd door de Groninger Johan Schulenborch.²³⁰ Reeds in oktober 1660 had Johan de Witt aan Vincent Richard de verzekering gegeven, „que leur balance se coucheroit si raisonnablement, que Son Excellence auroit entier sujet d'en estre satisfaite”.²³¹ Ook Hiëronymus van Beverningk had zich in die geest uitgelaten,²³² hetgeen aan Richard het sceptische commentaar ontlokt had: „el tiempo lo dirá”.²³³ Het Staatse partagevoorstel van 17 januari 1661 verdeelde de landen van Overmaas in twee zones, waarvan Gamarra desgewenst één voor de koning kon kiezen. Het „ene deel” omvatte het land van Valkenburg, de bank Olne en de verenigde bank Holset, Vijlen en Vaals. Het „tegendeel” bestond uit de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade. Het verschil met de eerdere Staatse voorstellen lag hierin, dat thans niet alleen het klooster van Sint-Gerlach uit het land van Valkenburg losgeweekt was, maar ook een zevental heerlijkheden – Oirsbeek, Amstenrade, Hoensbroek, Wijnandsrade, Bemelen, Terblijt en Strucht – die naar het „tegendeel” waren overgeheveld. Deze bescheiden concessie aan het principe van de smaldeling was het lokaas waarmee de Staten de tegenpartij tot toehappen hoopten te verleiden. De afsplitsing van de zeven heerlijkheden was vooral geschied om het Spaanse verwijt te ontzenuwen, dat het land van Valkenburg meer waard was dan de twee andere landen samen. In een bijgevoegde specificatie werd de opbrengst van het „ene deel” op 25.265 gulden per jaar geraamd en die van het „tegendeel” op 25.332 gulden. Ook de *keuze* van de heerlijkheden verraadt de opzet om rekening te houden met de Spaanse verlangens. Afgezien van Bemelen

en Terblijt waren het plaatsen die in de verdelingsvoorstellen van Gamarra steeds in de Spaanse partage geprikt hadden. Vooral het belang van de invloedrijke adellijke families die deze dorpen als heerlijkheid in bezit hadden,²³⁴ werd aldus ontzien. Het Staatse partagevoorstel was er ongetwijfeld op berekend, dat Gamarra's voorkeur zou uitgaan naar de zone waarin de abdijen gelegen waren. Bij wijze van voorzorg was echter ook rekening gehouden met de mogelijkheid, dat de ambassadeur de andere zone – Valkenburg met Olne en Vaals – zou kiezen. In dat geval bestond de Staatse partage grosso modo uit de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade. Om de verbinding van Maastricht met deze territoria en voorts met het Duitse achterland te garanderen, was daarom als integrerend bestanddeel in de laatstgenoemde partage opgenomen: de vrije passage van Maastricht door het Valkenburgse dorp Eijsden²³⁵ naar het land van Dalhem en insgelijks de vrije passage door het zuiden van de Valkenburgse hoofdbank Heerlen naar 's-Hertogenrade en Aken.²³⁶ Achteraf bleek deze preventieve maatregel overbodig. Immers Gamarra en zijn adjuncten kwamen na bestudering van het Staatse voorstel op 18 januari 1661 unaniem tot de slotsom, dat het aanbod onaanvaardbaar was.²³⁷ De territoriale concessies in het land van Valkenburg waren volgens Gamarra onvoldoende, omdat de hoofdbank Heerlen en heerlijkheden als Oud-Valkenburg, Schin op Geul, Eijsden en Schaesberg voor de koning verloren bleven. Ook de passage van de Spaanse troepen door het land van Valkenburg was niet gewaarborgd. De Norbertinessen van Sint-Gerlach zouden in hun klooster-enclave als gevangenen opgesloten zitten en de machteloze prooi van Staatse chicanes worden.²³⁸ In een brief aan Lamberti noemde Gamarra het Staatse voorstel „bien estravagante”.²³⁹ Hij besloot dan ook geen gebruik te maken van de mogelijkheid één van de aangeboden zones te kiezen²⁴⁰ en deelde dit besluit tijdens de conferentie van 21 januari 1661 aan de Staatse gedeputeerden mee.²⁴¹

Op hun beurt openden dezen de volgende ochtend de briefomslag die Gamarra op 17 januari overgereikt had.²⁴² Het daarin vervatte aanbod weerspiegelt eens te meer de invloed die vanuit de landen van Overmaas op de Spaanse verdelingsschema's uitgeoefend werd. In het begin van 1659 was een belangengemeenschap tot stand gekomen tussen een aantal protagonisten van de Spaanse soevereiniteit in de landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade. Abt Lamberti van Kloos-

terrade, Adriaan de Groot, heer van Strucht, en Adriaan van Hoensbroek, erfmaarschalk van het hertogdom Gelder, vormden de spil van deze „loffelijcke unie ende confederatie”.²⁴³ Ook edellieden als graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, Johan Frederik van Schaesberg,²⁴⁴ Johan Bernard van Bongard, heer van Wijnandsrade,²⁴⁵ en Jan Reinier Hoen van Cartils, heer van Oud-Valkenburg en Schin op Geul,²⁴⁶ participeerden in deze kongsi.²⁴⁷ De aanleiding tot bundeling van krachten lag in de Staatse optie op geheel het land van Valkenburg en de Dalhemse steun aan dit streven. Het doel van de gecoördineerde activiteit was zulk een afstand te voorkomen en „iunctis viribus” bij de Spaanse gezant te ijveren voor het behoud van de oostelijke helft van Valkenburg onder de koning. Ook de redding van het adellijke klooster van Sint-Gerlach, waar Agnes Hoen van Cartils, zuster van Jan Reinier, als prioeres de scepter zwaaide,²⁴⁸ stond op het programma. De deelname van abt Lamberti geschiedde volgens Vincent Richard vanuit onbaatzuchtige motieven, omdat diens belangenfeer in het land van ’s-Hertogenrade buiten de Staatse annexatieplannen viel.²⁴⁹ De ambassade-secretaris prees Lamberti als de centrale figuur van de koningsgezinde achterban in de landen van Overmaas: „Vous estes curus et auriga de touts les bien affectionnés à Sa Majesté”. Ook vergeleek hij de Augustijner abt vleidend met „Moises qui educet eos ex servitute Aegypti”.²⁵⁰ Zowel Gamarra als Richard beantwoordden het appel van hun Overmase correspondenten gedurig met de verzekering dat de redding van de abdijen en geünieerde edelen ook hun oogmerk was.²⁵¹ Deze belofte²⁵² werd in het Spaanse partagevoorstel van 17 januari 1661 gehonoreerd. Een hernieuwd pleidooi van Arnold Verheyen en pater Aegidius Goetgebuer tot behoud van geheel het land van Dalhem tegen afstand van een groter gedeelte van Valkenburg en ’s-Hertogenrade was door Gamarra volstrekt verworpen.²⁵³ Het voorstel dat de Staatse gedeputeerden op 22 januari 1661 onder ogen kregen,²⁵⁴ was een consequente voortzetting van de reeks aanbiedingen die Gamarra in het verleden gedaan had. Niet alleen was de territoriale opbouw van de partages in wezen ongewijzigd gebleven,²⁵⁵ maar Gamarra had ook in concreto aangegeven welk gebied voor de koning bestemd was en welk voor de Staten-Generaal. Het ene gebiedsdeel droeg namelijk het opschrift: „Partage du Roy” en het andere: „Partage de Messieurs les Estats”. Deze etikettering betekende, dat de ambassadeur de tegenpartij geen

vrije keuze toestond en dat hij de overeenkomst van 12 en 14 oktober 1660 aldus tot een farce maakte. Dat was althans de reactie van de Staatse gedeputeerden, onder wie volgens Arnold Verheyen een grote opschudding ontstond, omdat zij zich gefopt achtten. Enigen van hen waren zelfs van mening, dat men niet meer met Gamarra diende te onderhandelen.²⁵⁶ De commissie weigerde het Spaanse voorstel als een geldig aanbod te accepteren en hield vast aan haar recht op een volledig vrije keuze uit twee naamloze partages.²⁵⁷

Hoewel Gamarra in zijn antwoord van 28 januari 1661 staande hield, dat hij aan zijn verplichtingen voldaan had, bood hij de Staatse gedeputeerden toch een nieuwe „balance” aan. In algemene termen verklaarde hij zich daarin bereid de helft van respectievelijk Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade aan de Staten-Generaal af te staan. Nadrukkelijk herinnerde de ambassadeur eraan, dat de Staatse gedeputeerden bij afwijzing van dit aanbod verplicht waren met hem in conferentie te treden.²⁵⁸ Het was opnieuw Vincent Richard die in een brief aan abt Lamberti de ware bedoeling van deze toch al doorzichtige tactiek onthulde: de „balance” was zo opgesteld, „qu'ils ne la peuvent accepter, de sorte que par là ils seront obligés par leurs propres offres à venir en conférence pour débattre les balances et par ce moyen j'espère que nous en vuiderons”.²⁵⁹ Deze verwachting bleek ten tweeden male een misrekening. De Staatse gedeputeerden diskwalificeerden ook het nieuwe aanbod, dat immers geen effectief verdelingsschema bevatte, maar zich alleen uitliet over de *wijze* van verdelen. Tegelijkertijd gaven de commissieleden uiting aan hun misnoegen over Gamarra's manoeuvres en stelden zij de ambassadeur een ultimatum: indien hij niet op korte termijn een „balance” indiende waaruit zij een werkelijk vrije keuze konden doen, dreigden zij de onderhandelingen af te breken en de Staten-Generaal rapport uit te brengen.²⁶⁰

In schijn kwam Gamarra daarop aan de Staatse eisen tegemoet. Op 8 februari 1661 presenteerde hij een nieuw partagevoorstel, dat weliswaar identiek was met het aanbod van 17 januari 1661, maar waaruit de opschriften met de geanticipeerde bestemming van de partages verwijderd waren. Het lag echter volstrekt niet in Gamarra's bedoeling de Staatse gedeputeerden aldus een vrije keuze te gunnen. Volgens een vertrouwelijke mededeling van Vincent Richard aan abt Lamberti was Gamarra's strategie er nog steeds op gericht, dat de Staatse gedepu-

teerden van een keuze zouden afzien en met hem aan de conferentietafel zouden plaats nemen ten einde daar de uiteindelijke verdeling van het Overmase gebied tot stand te brengen. De inlassing van een tweetal onaanvaardbare clausules in het partagevoorstel was erop berekend de Staatsen tot het gewenste besluit te brengen. Zo eiste de ambassadeur, dat de niet pastorale geestelijke goederen in de Staatse partage naar hun waarde geschat werden en dat het equivalent daarvan aan de koning uitgekeerd werd. Deze kon immers in zijn eigen partage niet van de geestelijke goederen profiteren. Verder verlangde Gamarra, dat de dorpen Eijdsen, Moelingen, Richelle en Cheratte, die wegens hun ligging onmisbaar waren voor het behoud van het fort Navagne en het kasteel Argenteau, in ieder geval aan de koning bleven. Indien de Staten de partage kozen waarin deye dorpen gelegen waren, moesten zij tegen andere plaatsen geruild worden.²⁶¹

Tijdens een onderhoud op 10 februari 1661 trachtten de Staatse gedeputeerden Gamarra over te halen de twee clausules te schrappen, maar de ambassadeur weigerde „hautement” voor deze aandrang te zwichten. Het gevolg was, dat de gedeputeerden ook het nieuwe Spaanse aanbod wegens de daarin vervatte restricties als ongeldig verwierpen en ten derden male een absoluut vrije keuze eisten. Enig militair vertoon in de landen van Overmaas onderstreepte het Staatse ongenoegen. Op bevel van de Staten-Generaal werden de garnizoenen van Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade versterkt en de gouverneur van Maastricht, Rijngraaf Frederik Magnus, liet zijn troepen een demonstratieve mars door het betwiste gebied maken. Ook schortten de Staten-Generaal de periodieke verlenging van het bestand in de landen van Overmaas op. Er werd Gamarra te verstaan gegeven, dat Hunne Hoog Mogenden alleen dan in een prolongatie zouden bewilligen, als de ambassadeur voldeed aan de overeenkomst waartoe hij zich op 14 oktober 1660 gebonden had.²⁶²

Tegenover deze pressie veranderde Gamarra van tactiek. Overeenkomstig een suggestie van zijn raadsheer Arnold Verheyen besloot hij formeel aan de Staatse eis toe te geven, maar een volslagen onbruikbaar partagevoorstel in te dienen en de tegenpartij aldus tot een negatieve keuze te nopen. De weg naar de conferentietafel lag dan open. Een versnippering van het Overmase gebied in twee grillige en onsamenvangende partages was voor de verwezenlijking van dit concept nood-

zakelijk. Gamarra wenste de Verenigde Nederlanden op die manier te beroven van een compact achterland bij Maastricht en de vrije passage van die stad naar Aken te blokkeren. De ambassadeur belastte Arnold Verheyen en de te 's-Gravenhage vertoevende drossaard van het land van Valkenburg, Wolter van Meer, met het samenstellen van zulk een verdelingsproject. De herkomst van beide heren uit het betrokken gebied leek een garantie voor hun vertrouwdeheid met de geografische situatie ter plaatse.²⁶³ Bovendien was Gamarra op hen aangewezen, aangezien de andere raadsheren, Philippe Ryckewaert en Jacques Cloeps, in de Zuidelijke Nederlanden verbleven.²⁶⁴ De meest in het oog vallende eigenschap van de aldus in elkaar geflanste „balance” was de verbroekeling van het land van Valkenburg in drie stukken. De westelijke strook bij Maastricht en de daarvan gescheiden liggende oostelijke strook rond Heerlen ressorteerden onder de ene zone, terwijl een breed middengebied met de als een exclave gelegen hoofdstad Valkenburg en de heerlijkheid Eijsden tot de andere zone behoorden. In de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade was niet zo radicaal gebroken met het geijkte patroon van de Spaanse partage-voorstellen.²⁶⁵ Zowel Verheyen als Van Meer verzekerden Gamarra, dat hun project geen vrije passage van Maastricht naar Aken toeliet.²⁶⁶ Het aldus geconcipieerde werkstuk werd door Vincent Richard gunstig beoordeeld.²⁶⁷ De ambassadesecretaris achtte het „tan enredada y confusa que ni aun Theseo saldría del labirinto”.²⁶⁸ De Valkenburgse drossaard Wolter van Meer was daarentegen niet gerust op de verdere ontwikkeling. Hij was beducht voor het risico dat men onvermijdelijk liep, wanneer men de tegenpartij de vrije keuze toestond: „Je crains que nostre partage ne se passera sans risque, à cause que Son Excellence avancerat une balance où il donne le choix à nostre partie contraire. Dieu scay à qui tombra la fortune”.²⁶⁹ Ook Gamarra aarzelde aanvankelijk. Hij vertrouwde Verheyen niet en wilde de terugkeer van Jacques Cloeps afwachten, omdat hij „quelque surprise” vreesde.²⁷⁰ De aandrang die de Staatse gedeputeerden op de ambassadeur uitoefenden, en de verzekering die zij hem gaven van hun goede bedoelingen, hielpen Gamarra tenslotte over zijn aarzeling heen.²⁷¹ Op 2 maart 1661 – het was Aswoensdag – liet hij de „balance” door Vincent Richard aan de Staatse gedeputeerden overhandigen.²⁷²

Twee dagen later ging de nieuwsgierige ambassadesecretaris ten

huize van Hiëronymus van Beverningk poolshoogte nemen van de stand van zaken. Hij vernam slechts, dat de gedeputeerden de afgelopen dagen over het Spaanse voorstel vergaderd hadden.²⁷³ In het daaropvolgende weekeinde bracht een onverwacht bericht de Spaanse ambassade in opschudding. Een niet met name genoemde informant – volgens Abraham de Wicquefort iemand uit de kring van de Staatse gedeputeerden²⁷⁴ – liet Gamarra heimelijk weten, dat één van de twee gebiedshelften, de zogenaamde „contrepartage”, wel een vrije passage van Maastricht naar Aken bevatte en dat de Staatsen deze zone in hun eerstvolgende vergadering zouden kiezen.²⁷⁵ Door een snelle interventie poogde Gamarra de slag alsnog af te wenden. Voordat de Staatse gedeputeerden hun overleg in de ochtend van maandag 7 maart hervatten, liet de ambassadeur hun een brief overhandigen, waarin hij als *conditio sine qua non* aan zijn partagevoorstel van 2 maart de eis toevoegde, dat de koning de in- en uitvoerrechten die hij in de landen van Overmaas hief, moest behouden.²⁷⁶ Op deze wijze hoopte Gamarra ter elfder ure te verhinderen, dat de gedeputeerden tot de keuze zouden overgaan. De Staatsen besloten evenwel stante pede de brief aan de afzender te retourneren, aldus weigerend Gamarra's additionele eis, die zij interpreteerden als een beperking van hun recht op een vrije keuze, te accepteren. De commies Johan Spronssen²⁷⁷ werd met de retourzending belast, maar hij keerde onverrichter zake in de Staatse vergaderzaal terug. Gamarra had geweigerd de brief in ontvangst te nemen. Het schrijven werd daarop zonder enig commentaar in het verbaal van de commissie geïnserieerd en voor het overige genegeerd.²⁷⁸ Vervolgens besloten de gedeputeerden – „om eens van alle deze moeilijke disputen ende differenten over de partagie der drie landen van Overmaeze aff te wesen” – één van de partages uit Gamarra's voorstel te kiezen en wel de „contrepartage”. Deze omvatte de westelijke strook van het land van Valkenburg met de dorpen Meerssen, Geulle, Bunde, Borgharen, Houthem met het klooster van Sint-Gerlach, Berg, Bemelen, Terblijt, Oud-Valkenburg, Schin op Geul, Strucht en Eckelrade. Verder de oostelijke strook van het land van Valkenburg met Heerlen, Schaesberg, Brunssum en de exclave Vaesrade. In het land van Dalhem bestond het gekozen gedeelte uit de hoofdstad alsook de dorpen Trembleur, Feneur, Cheratte, Neufchâteau, Moelingen, Cadier en Oost. In het land van 's-Hertogenrade ressorteerde eveneens de hoofdstad

onder de „contrepartage” en voorts de plaatsen Gulpen, Margraten, Kerkrade met de abdij Kloosterrade, Holset en Vijlen. De gedeputeerden deelden Gamarra schriftelijk mee, dat zij deze partage „met volcomen recht van souverainiteit ende superioriteit” hadden aangenomen, maar zij verklaarden zich tegelijkertijd bereid desgewenst „eenige parcellen” tot wederzijds beter gemak met de ambassadeur te wisselen.²⁷⁹ Tegen het einde van hun ochtendvergadering zonden zij Johan Spronssen andermaal naar de Spaanse ambassade, alwaar Gamarra de Staatse missive in ontvangst nam.²⁸⁰

Lezing van de inhoud bracht de ambassadeur tot het besef, dat zijn opzet mislukt was en dat de Staatsen *hem* klem hadden gezet in plaats van andersom. De nooit om een puntige karakteristiek verlegen Lieuwe van Aitzema typeerde het overtroeven van Gamarra's list met een verwijzing naar de Aesopische fabels als volgt: „Alsoo wierdt de vos van de kraen te gast genoodt”.²⁸¹ Ook Abraham de Wicquefort constateerde, dat de Staatsen de ware bedoeling van Gamarra – „qui estoit un bon Brabançon” – gemakkelijk gepeild hadden.²⁸² Door tegen diens berekening in één van de twee geoffreerde partages te kiezen en bovendien juist die partage waarin de abdij Kloosterrade en het klooster van Sint-Gerlach gelegen waren, hadden zij de ambassadeur in feite schaakmat gezet. Immers in de genoemde geestelijke instellingen bezaten de Verenigde Nederlanden voortaan een waardevol vuistpand, waarmee Gamarra territoriale concessies afgedwongen konden worden. Reeds op 8 maart verzekerden twee Staatse gedeputeerden Vincent Richard, dat zij niet de bedoeling hadden de kloosters te behouden, maar bereid waren ze tegen een equivalent te ruilen. Richard twijfelde er niet aan, dat de Staatsen van plan waren op die manier in het land van Valkenburg datgene te bedingen, waarop zij hun zinnen hadden gezet.²⁸³ Tegenover deze averechtse uitwerking van zijn plan de campagne zal het voor Gamarra een schrale troost zijn geweest, dat de tegenpartij tenslotte gezwicht was voor het principe van smaldeling. In een uitvoerige apologie aan landvoogd Caracena en koning Filips IV wierp de gezant de schuld van het echec geheel en al op zijn adviseurs Verheyen en Van Meer, die hem inzake de vrije passage van Maastricht naar Aken misleid hadden en aldus de Staatse keuze mogelijk gemaakt hadden.²⁸⁴ Aan abt Lamberti schreef hij ronduit, dat de raadsheren hem bedrogen hadden.²⁸⁵ Deze beschuldiging kon de voldongen feiten echter niet

meer ongedaan maken. Hoewel Gamarra in zijn antwoord van 8 maart de Staatse keuze ongeldig verklaarde, omdat de gedeputeerden geen rekening gehouden hadden met de essentiële eis betreffende de in- en uitvoerrechten,²⁸⁶ keurden de Staten-Generaal de „electie” reeds op 9 maart goed en bedankten zij de leden van de Overmase commissie voor de „genomen moeite, aengewende vlijt ende arbeid”. Tevens herhaalden Hunne HoogMogenden hun bereidheid enige plaatsen met Gamarra te ruilen.²⁸⁷ In hun vergadering van zaterdag 12 maart besloten de zes aanwezige leden van de commissie²⁸⁸ Gamarra mee te delen, dat zij genegen waren „hoe eer soo liever” met hem in conferentie te treden om de gewenste ruil tot stand te brengen. De gedeputeerden bonden deze toezegging evenwel aan de voorwaarde, dat de Spaanse ambassadeur vooraf het recht van soevereiniteit van de Staten-Generaal in de gekozen partage erkende.²⁸⁹ Reeds bij voorbaat namen zij het besluit bij een negatief antwoord de Staten-Generaal voor te stellen het rechtmatig verworven Overmase gebied in „absolute possessie” te nemen en er zich „met de stercke hant te maintenir”.²⁹⁰

Beduchtheid voor zulk een militaire actie weerhield Gamarra er voorlopig van zijn negatieve weerwoord aan de Staatse gedeputeerden bekend te maken. De ambassadeur vreesde vooral, dat het garnizoen van Maastricht zich meester zou maken van de abdij Kloosterrade en het klooster van Sint-Gerlach. Hij haastte zich de landvoogd te Brussel over dit gevaar te informeren en hem voor te stellen zulk een militaire aanslag te voorkomen door Spaanse soldaten in deze kloosters alsook in de abdij van Val-Dieu te legeren. Nog beter was het volgens Gamarra, in het gehele complex van de landen van Overmaas troepen te stationeren. Daarbij maakte hij wel een uitzondering voor de drie hoofdstadjes, die van een Staats garnizoen voorzien waren. De gouverneur van het hertogdom Limburg, Lancelot Schetz, graaf van Grobbendonk, was in Gamarra's ogen de aangewezen persoon om deze militaire coup bij verrassing uit te voeren. Op de dag van de invasie zou Gamarra te 's-Gravenhage zijn negatieve antwoord aan de Staatse gedeputeerden overhandigen. Twee dagen nadat de ambassadeur deze paniekerige reactie aan het papier toevertrouwd had, bond hij weer in. Staatse confidenten hadden hem intussen verzekerd, dat de gedeputeerden hun eis tot erkenning van de Staatse soevereiniteit in de gekozen partage op grond van Gamarra's argumentatie wellicht zouden laten vallen. Bo-

verdien hadden zij de gezant bezworen een legering van troepen alleen als uiterste maatregel te overwegen. Om te voorkomen dat de militaire machinerie vanuit Brussel in beweging gezet werd, zond Gamarra een expreskoerier naar de hoofdstad met het verzoek de actie te beperken tot het plaatsen van wachtposten bij de kloosterpoorten.²⁹¹

Voor de haast waarmee deze ijlbode zich naar Brussel spoedde, bestond in feite geen aanleiding. Er was geen sprake van dat de regering der Spaanse Nederlanden Gamarra's escapade op militair terrein blindelings volgde. Wel werd het rapport van de ambassadeur het uitgangspunt voor een beoordeling van diens optreden bij de recente gebeurtenissen. Van belang was daarbij, dat Caracena het advies van de Raad van State inwon, een instantie die sinds jaar en dag niet meer bij het Overmase geschil betrokken geweest was. Dat de leden van het hoge college over deze uitsluiting verongelijkt waren, staken zij niet onder stoelen of banken. In het concept van een brief aan koning Filips IV klaagden zij, dat zij sedert de komst van Don Juan naar de Nederlanden in 1656 buiten het overleg inzake de Overmase kwestie gehouden waren, en dat de behandeling daarvan door een junta ad hoc overgenomen was. Zelfs de ambtelijke briefwisseling was niet meer via hun bureau verzonden, maar aan de secretaris van de landvoogd, de secretaris van staat en oorlog, toevertrouwd. Bij nader inzien wijzigde de Raad dit concept, kennelijk omdat 's konings zoon, Don Juan, te duidelijk voor de uitsluiting aansprakelijk gesteld werd. Tegen beter weten in werd de buitensluiting in een nieuwe versie gekoppeld aan het tijdstip van Don Juans vertrek naar Spanje in 1659.²⁹² In een eerste advies aan Caracena verklaarde de Raad van State zich wegens deze jarenlange terzijdestelling niet bij machte een oordeel over Gamarra's handelwijze uit te spreken. De leden van de Raad waren immers niet op de hoogte van de Overmase kwestie.²⁹³ Na inzage van enige relevante documenten constateerde de Raad in een tweede advies, dat de partage die de koning ten deel gevallen was op alle essentiële punten verstek liet gaan: de kloosters – behalve Val-Dieu – waren verloren, evenzo de in- en uitvoerrechten en de passage van Limburg naar het Overkwartier. De Raad kwam dan ook tot de slotsom, dat de landvoogd deze onaanvaardbare verdeling uit naam van de koning moest „rétracter et désavouer”.²⁹⁴ In een apart consult verwierpen de raadsheren het – door abt Lamberti gesteunde – plan de kloosters door schildwachten te doen

bewaken. Zulk een maatregel zou de Staatsen naar het oordeel van de Raad juist provoceren en een militaire reactie uitlokken, terwijl zij de kloosters zonder deze uitdaging waarschijnlijk tot het definitieve akkoord ongemoeid zouden laten.²⁹⁵

Overeenkomstig het advies van de Raad van State besloot Caracena, dat Gamarra het negatieve antwoord op de Staatse brief van 12 maart niet langer in petto mocht houden, maar dat hij het geschrift aan de gedeputeerden moest overhandigen en wel zonder begeleidend militair machtsvertoon in de landen van Overmaas.²⁹⁶ Op 13 april 1661 kweet de ambassadeur zich van deze taak. In zijn missive verklaarde hij de Staatse keuze van 7 maart opnieuw nietig en noemde de eis tot erkenning van de Staatse soevereiniteit in de „contrepartage” prematuur. Immers alleen ratificatie door de beide soevereinen kon zulk een rechtsgeldigheid verlenen. De gezant riep zijn Staatse collegae op in een nieuwe „balance” te bewilligen ofwel met hem in conferentie te treden en aldus de uiteindelijke territoriale verdeling tot stand te brengen.²⁹⁷

Op 16 april 1661 brachten de gedeputeerden dit antwoord in de vergadering van de Staten-Generaal ter sprake. Hunne HoogMogenden weigerden in scherpe bewoordingen²⁹⁸ met Gamarra in discussie te treden over de geldigheid van hun keuze, die zij als „eene gedane saecke” kwalificeerden. Wel bleven zij bereid enige plaatsen in de landen van Overmaas te ruilen, maar zij bonden deze bereidwilligheid aan een termijn van één maand.²⁹⁹ Aldus luidde de boodschap die de Staatse gedeputeerden in de namiddag van 22 april aan Gamarra kwamen overhandigen.³⁰⁰ Verborgen achter een kamerscherm waren ook Vincent Richard en Arnold Verheyen bij het onderhoud aanwezig. In de verwachting dat het gesprek op een felle woordenwisseling zou uitlopen, had Gamarra hun opdracht gegeven voor luistervink te spelen en hem als getuigen te dienen, „porque con esta gente no ay precaución que no sea necesaria”.³⁰¹ Nadat de gedeputeerden plaats genomen hadden, las hun woordvoerder de brief van de Staten-Generaal voor en overhandigde het schrijven aan de ambassadeur. Vervolgens ontspon zich – in weerwil van de hooghartige weigering van Hunne HoogMogenden – een debat over de geldigheid of ongeldigheid van de Staatse keuze van 7 maart. Tijdens deze discussie offerde Gamarra de mogelijkheid dit vraagstuk, gezien de onverzoenlijkheid der standpunten, te laten beslissen door de Chambre Mi-Partie. De Staatse gedepu-

teerden reageerden slechts met een veelbetekenend stilzwijgen op dit – twee à drie keer herhaalde – voorstel. Enige dagen nadien gaven enkele gedeputeerden Gamarra bij een hernieuwde suggestie in die richting onomwonden te verstaan, „que romperían con Su Magestad y dexarían asolar el país antes que permitiesen que este negocio se tratase en la Cámara”.³⁰² De eis tot erkenning van de Staatse soevereiniteit in de „contrepartage” was het tweede thema dat op de conferentie van 22 april behandeld werd. Gamarra vroeg de gedeputeerden, hoe zij erbij kwamen dat het in zijn macht lag hen als soeverein van de gekozen partage te erkennen. De Staatse veronderstelling dat hij een koninklijke volmacht van die strekking bezat, verwees hij naar het rijk der fabelen. De koning had zich de ratificatie voorbehouden en kon derhalve niet gepasseerd worden. In een commentaar aan Caracena schoof de wanstrouwige Gamarra Arnold Verheyen de schuld van dit misverstand in de schoenen. De ambassadeur verdacht zijn raadsheer ervan, dat hij de Staatsen en vooral de raadpensionaris, met wie hij „muy estrecha comunicación” onderhield, de bovengenoemde misvatting aangepraat had. De omstandigheid dat Verheyen in een gesprek met Gamarra dezelfde onjuiste opvatting ten beste gegeven had, had de gezant in zijn argwaan gestijfd. Het laatste gedeelte van de conferentie van 22 april bood tenslotte perspectieven voor een praktische uitweg uit de moeilijkheden. De Staatse gedeputeerden deelden Gamarra mee, dat zij opdracht hadden de afstand van de abdij Kloosterrade en van het klooster van Sint-Gerlach tegen een equivalent aan te bieden. Ook verklaarden zij zich bereid enige andere plaatsen, die voor de koning van belang mochten zijn, te ruilen. Wat de licenten betreft, huldigden de gedeputeerden de opvatting, dat iedere partij deze gelden maar in zijn eigen ressort moest innen. Zij lieten zich in dit verband ook de opmerking ontvallen, dat zij aanvankelijk niet van zins geweest waren deze materie op de Overmase conferenties ter sprake te brengen. Maar tijdens één van de besprekingen was van Spaanse zijde beweerd, dat de in- en uitvoerrechten de koning wel zeventigduizend gulden per jaar opleverden. Zulk een zware belasting hadden de gedeputeerden onverenigbaar geacht met het belang van de Staatse handel en om die reden hadden zij een vrije passage van Maastricht naar Aken bedongen. Deze ontboezeming gaf Gamarra aanleiding in zijn verslag aan Caracena opnieuw een beschuldigende vinger op Arnold Verheyen te richten.

Het was deze loslippige raadsheer geweest, die het fatale bedrag op één van de conferenties genoemd had. Achter de juistheid van de geldsom zette Gamarra overigens een vraagteken. De berekening was afkomstig van Massin de l'Abbaye, ontvanger-generaal van de bedden in Limburg en Overmaas. Deze had naderhand verklaard, dat in het genoemde bedrag de licentgelden van het gehele oostelijke grensgebied van de Spaanse Nederlanden – het Overkwartier van Gelderland, Limburg-Overmaas en Luxemburg – verwerkt waren. Het aandeel van Limburg-Overmaas had de ontvanger-generaal op dertigduizend gulden per jaar geschat. Alle pogingen van Gamarra om een specificatie te verkrijgen van het Overmase contingent, waren mislukt. De ambassadeur was afgescheept met de verklaring, dat er in de landen van Overmaas geen licentkantoren gevestigd waren en dat de andere bureaus geen aparte aantekening van de Overmase bijdragen hielden. Over de werkelijke opbrengst van de licenten tastte Gamarra dan ook volkomen in het duister. Een „persona confidante” had hem zelfs verzekerd, dat de lieden die de gelden inden, meer opstreken dan de koning, voor wie de inkomsten bestemd waren. Bij afsplitsing van het hertogdom Limburg zou volgens de opinie van dezelfde zegsman blijken, dat de landen van Overmaas niet veel opbrachten. Dit afzwakken van het belang der licenten kwam Gamarra goed van pas. De conferentie van 22 april had bij de ambassadeur een zeker gevoel van opluchting achtergelaten. Immers de vrees dat de Staatsen hem de inbezitneming van de „contrepartage” kwamen aanzeggen met alle militaire consequenties van dien, was niet bewaarheid. In de geöffreerde ruil zag Gamarra het aangewezen middel om de kloosters en de geünieerde edelen te redden en aldus tot een acceptabele verdeling te komen. De licenten vormden bij zulk een regeling echter het grote struikelblok. Het was immers illusoir te menen, dat de Verenigde Nederlanden de plaatsen die hun een vrije passage van Maastricht naar Aken garandeerden, wederom zouden afstaan. Gamarra stelde Caracena daarom voor, dit punt bij de te houden conferenties in het geheel niet aan te roeren, maar alleen het verdelingsverdrag tot stand te brengen. Indien mocht blijken, dat de licentgelden financieel werkelijk van belang waren, had de koning altijd nog de mogelijkheid in de akte van ratificatie het behoud van deze rechten voor zich te bedingen.³⁰³

De Raad van State te Brussel gaf een bijtend commentaar op deze

uiteenzetting. De raadsheren hekelden Gamarra's onwetendheid op het gebied van de licenten. Had de ambassadeur niet zes jaar de tijd gehad om zich op de hoogte te stellen van deze materie? Had de ontvanger-generaal van de bedden in Limburg en Overmaas, Massin de l'Abbaye, niet bijna een half jaar op 's lands kosten te 's-Gravenhage vertoefd om Gamarra in te lichten? Deze nalatigheid – aldus de Raad – demonstreerde toch slechts hoe schromelijk de ambassadeur in zijn taak tekort geschoten was. Met hoeveel aandrang was hem niet op het hart gedrukt de kloosters voor de koning te behouden, alsook de licenten en de verbinding met het Overkwartier. Op al deze punten had hij evenwel gefaald. Naar het oordeel van de Raad was het volstrekt uit den boze thans te pogen de brokstukken te lijmen en het broddelwerk aldus te sanctioneren. Alleen een officieel desaveu was hier op zijn plaats. De Raad van State adviseerde Caracena dan ook, in een openlijke verklaring aan de Staten-Generaal de „balance” die Gamarra op 2 maart ingediend had, te diskwalificeren, omdat deze niet volgens de bedoelingen van de koning opgesteld was. Nadat aldus tabula rasa gemaakt was, dienden de partijen nieuwe conferenties over de verdeling te houden ofwel de beslissing aan de Chambre Mi-Partie over te laten.³⁰⁴ Uit de reactie van de landvoogd op dit advies blijkt, dat het er voor Gamarra gevaarlijk begon uit te zien. Immers bij schrijven van 12 mei 1661 deelde Caracena de Haagse ambassadeur mee, dat hij akkoord ging met de procedure die de Raad van State voorgeslagen had.³⁰⁵

Terstond na ontvangst van dit alarmerende bericht zond Gamarra zijn secretaris Vincent Richard naar Brussel.³⁰⁶ Het liefst had de ambassadeur de reis zelf ondernomen, maar het consigne van de koning bond hem aan zijn standplaats.³⁰⁷ Immers de Verenigde Nederlanden en Portugal stonden op het punt hun koloniale strijdbijl – tenminste officieel – te begraven en het was Gamarra's opdracht deze vredesluiting tussen de Staten-Generaal en koning Alfonsus VI – in Spaanse ogen slechts de usurpator van de legitieme rechten van koning Filips IV – zoveel mogelijk te dwarsbomen.³⁰⁸ Het doel van Richards missie bij landvoogd Caracena was tweeledig: rechtvaardiging van Gamarra's optreden in de tragikomedie die zich tussen 2 en 7 maart 1661 afgespeeld had en doorzetting van de geprojecteerde ruil van plaatsen in de landen van Overmaas. Hoewel Caracena door jicht geplaagd werd en het bed hield, ontving hij Vincent Richard reeds op 23 mei in audiëntie.

De ambassade-secretaris overhandigde de landvoogd een uitvoerige brief van Gamarra.³⁰⁹ De gezant sprak zich in dit schrijven vrij van iedere schuld aan het falen van de Spaanse diplomatie in maart 1661. In goed vertrouwen op het woord van een drossaard van de koning – Wolter van Meer – en van een rechter der *Chambre Mi-Partie* – Arnold Verheyen – had hij de door hen opgestelde „balance” bij de Staatsen ingediend. Toen hij vernam dat beide raadsheren hem misleid hadden en één van de *partages* ondanks hun betuiging van het tegendeel wél een vrije passage van Maastricht naar Aken bevatte, had hij de schade nog op tijd hersteld door de eis in te dienen, dat de koning de in- en uitvoerrechten moest behouden. Gamarra veronderstelde dat Wolter van Meer verblind geweest was door zijn eigenbelang: de drossaard had er immers voor gezorgd dat zijn woning, kasteel Den Halder te Valkenburg,³¹⁰ en zijn goederen onder Klimmen in de Spaanse *partage* terechtgekomen waren. De ambassadeur goot de fiolen van zijn toorn vooral uit over Arnold Verheyen, tegen wie hij een fel *requisitoir* hield. In de eerste plaats beschuldigde hij de raadsheer van eedbreuk. In strijd met de bij het begin van de Overmase onderhandelingen afgelegde eed van geheimhouding had Verheyen volgens Gamarra’s aanklacht uit de school geklapt en met name zijn broeder³¹¹ te Maastricht op de hoogte gehouden van het verloop der conferenties. Deze had op zijn beurt de Staatsen ingelicht. In de tweede plaats had Verheyen bij de onderhandelingen steeds de Staatse visie inzake de territoriale verdeling gesteund. Het zwaarste geschut bewaarde Gamarra voor zijn laatste beschuldiging: hij verdacht Verheyen ervan bij de samenstelling van de „balance” in samenspanning – „*colusión*” – met de Staatsen gehandeld te hebben.³¹² Concrete bewijzen voor deze vergaande beschuldiging kon Gamarra echter niet aanvoeren. Ook in de scherpe kritiek van de Raad van State bespeurde de gezant de invloed van Verheyen, wians „*diabólicos informes*” de leden van de Raad beïnvloed hadden.³¹³

Na lezing van dit geladen betoog gaf Caracena uiting aan zijn gevoelens van vriendschap voor Gamarra, maar verheelde niet, dat de ambassadeur zijns inziens twee kapitale fouten begaan had: hij had het belangrijkste onderdeel van zijn Overmase taak – de territoriale verdeling – nooit mogen overlaten aan een persoon als Arnold Verheyen, die hij zelf zo dikwijls als politiek onbetrouwbaar afgeschilderd had; verder was hem in de instructie van mei 1656 uitdrukkelijk opgedragen vooral

te waken over het behoud van de kloosters, de verbinding met het Overkwartier en de licenten, maar geen van deze drie zuilen die het Partagetractaat hadden moeten schragen, was overeind gebleven. De landvoogd zag geen mogelijkheid voor een rechtvaardiging van dit falen en hield bij volgende audiënties aan dit oordeel vast.³¹⁴ Ook op de Raad van State maakte Gamarra's verweerschrift geen indruk en zijn verdediging werd in dit college afgewezen als een poging om zich te rechtvaardigen ten koste van zijn raadsheren, die slechts een adviserende functie hadden, terwijl de volle verantwoordelijkheid krachtens de destijds door Don Juan uitgevaardigde volmacht bij de ambassadeur zelf berustte.³¹⁵

De perspectieven voor het tweede gedeelte van Richards missie leken aanvankelijk niet veel gunstiger. Indien de Staatsen vasthielden aan de wettigheid van hun keuze, aldus hield Caracena de Haagse legatiesecretaris voor, en Gamarra aan het onwettige karakter daarvan, hoe moest men dan uit die impasse geraken? Was een officieel desaveu in dat geval niet de meest zekere uitweg? Richard bestreed deze opvatting: zulk een openlijke loochening van de handelwijze van een ambassadeur zou niet alleen op diéns hoofd neerkomen, maar ook het aanzien van de koning schaden en was bovendien volstrekt onnodig, omdat men door de ruil van plaatsen tot een bevredigende oplossing kon komen.³¹⁶ Na een lang debat over dit vraagstuk besloot Caracena opnieuw het advies van de Raad van State in te winnen en deze keer ook de drie adjuncten, Verheyen, Cloeps en Ryckewaert, in het overleg te betrekken.³¹⁷ De kernvraag die de Raad van State aan dit driemanschap voorlegde, kan ongetwijfeld als een vragen naar de bekende weg gekwalificeerd worden. De Raad wenste namelijk te vernemen, of in de „balance” van 2 maart 1661 voldoende rekening gehouden was met de essentiële punten die in de instructie van mei 1656 vervat waren.³¹⁸ De adjuncten antwoordden waarheidsgetrouw, dat het oogmerk van de „balance” geweest was een keuze onmogelijk te maken en dat vanuit dit vooropgezette doel voorbijgezien was aan de bepalingen van de instructie. De raadsheren Cloeps en Ryckewaert zagen in de voorgestelde ruil van plaatsen een aanbevelenswaardig redres voor de gerezen moeilijkheden, maar hun collega Verheyen verwierp deze oplossing, die zijns inziens een erkenning van de Staatse keuze inhield.³¹⁹ Intussen poogde Vincent Richard de leden van de Raad van State in een reeks persoonlijke

gesprekken voor Gamarra's standpunt te winnen.³²⁰ Deze taak werd extra bemoeilijkt, doordat in de Brusselse regeringskringen niet alleen zakelijke kritiek op de Haagse ambassadeur bestond, maar ook de persoonlijke verhouding tussen Gamarra en de voornaamste „ministros en esta corte” te wensen overliet. Volgens Caracena lag de oorzaak van deze gespannen betrekkingen onder meer in het optreden van Don Esteban zelf, aan wie hij een zekere taktloosheid in de omgang met de Brusselse coryfeeën toeschreef.³²¹ Vincent Richard was zich van deze onderstroom van antipathie jegens zijn superieur bewust. Zo noemde hij de chef-president van de Geheime Raad, Charles de Hovynes, die als zodanig ook zitting had in de Raad van State³²² en daar blijkens uitlatingen van Caracena domineerde,³²³ een vijand van Gamarra. Het kostte Richard moeite bij Charles de Hovynes gehoor te krijgen. Toen de chef-president hem tenslotte ontving, geschiedde dat met een „cara de vinagre”.³²⁴ Tijdens het korte gesprek uitte Hovynes het verwijt, dat Gamarra deed wat hij wilde – „hiciese lo que quisiese” – en na enige formele opmerkingen over het aanstaande advies van de Raad van State keerde hij Richard de rug toe. De ontvangst bij de overige leden van de Raad van State was wel hoofser, maar niet veel bemoedigender. Een onderhoud met Arnold Verheyen liep zelfs op een twistgesprek uit. Verheyen ontkende medeverantwoordelijk te zijn voor de „balance” van 2 maart 1661. Hij had slechts een concept ingediend, waarin naderhand veranderingen waren aangebracht, zodat het uiteindelijke resultaat niet op zijn conto geschreven kon worden. Richard verwierp deze voorstelling van zaken als onwaar. Alleen het dorp Borgharen was van de ene partage naar de andere overgeheveld, maar deze incidentele wijziging deed geen afbreuk aan Verheyens aansprakelijkheid voor het geheel.³²⁵ Steun vond de ambassadesecretaris bij de internuntius, Girolamo de Vechii,³²⁶ die hij eveneens bezocht. Het bleek, dat de pauselijke zaakgelastigde zich reeds een eigen oordeel gevormd had en Verheyen de schuld gaf van het verlies der kloosters. De internuntius benadrukte, dat paus Alexander VII veel belang hechtte aan de redding van abt Lamberti, waarop Richard repliceerde, dat Gamarra „no tenía cosa ninguna más a pechos”.³²⁷ Geheel openhartig was het onderhoud echter niet. Girolamo de Vechii verzweeg zijn bezoeker, dat hij Caracena aangeraden had de verdeling van de landen van Overmaas voorlopig niet te effectueren. Ook had hij de keurvorst van Keulen en

prins-bisschop van Luik, Maximiliaan Hendrik van Beieren, onder wiens geestelijke jurisdictie de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade ressorteerden,³²⁸ aanbevolen in dezelfde zin naar Spanje te schrijven. De pauselijke gezant achtte een voortduren van de status quo in de landen van Overmaas voor de katholieke godsdienst vooralsnog verkieslijker dan de afsluiting van het Partagetractaat. Immers in de huidige situatie kon het katholieke geloof ondanks de belemmeringen van Staatse zijde en ondanks het agiteren van verscheidene predikanten nog overal in het betrokken gebied openlijk beleden worden, terwijl dit na de promulgatie van het bewuste verdrag slechts in het Spaanse gedeelte mogelijk zou zijn.³²⁹

Het duurde enige weken, voordat de Raad van State het gevraagde advies aan de landvoogd uitbracht. Prompt schamperde de ongeduldige Richard over de traagheid van de raadsheren, die geschikt was „para apurar la paciencia de Job”.³³⁰ Wel gaf het uitstel hem de gelegenheid zijn pogingen tot beïnvloeding van Caracena voort te zetten. Deze gesprekken leidden thans tot een belangrijk resultaat. Tijdens de gedachtenwisseling ontwikkelden Caracena en Richard namelijk het denkbeeld de onderhandelingen over de ruil van plaatsen mogelijk te maken door vooraf een akte van non-prejudicie uit te vaardigen. In deze verklaring moest gestipuleerd worden, dat de onderhandelingen zouden geschieden zonder afbreuk te doen aan het recht dat iedere partij bezat. Op die manier konden de Staatsen vasthouden aan de geldigheid van hun keuze en de Spanjaarden aan de ongeldigheid daarvan.³³¹ In een schrijven aan de Raad van State sprak Caracena zich vóór deze oplossing uit. Een desaveu, zo betoogde de landvoogd, kon dan eventueel als laatste troef uitgespeeld worden.³³² Het advies dat de Raad van State tenslotte op 17 juni 1661 uitbracht, hield echter in het geheel geen rekening met deze nieuwe impuls. De Raad beaamde slechts Verheyens mening, dat onderhandelingen over de ruil van plaatsen een impliciete erkenning van de Staatse keuze inhielden, en week geen duimbreed van het eerder ingenomen standpunt af.³³³ Het oordeel dat Vincent Richard over deze „maliciosa consulta” velde, was niet mals. De secretaris constateerde, dat de Raad van State behept was met een „gran parcialidad contra el embajador o una porfiada obstinación en no querer retroceder de su primer dictamen”.³³⁴ In strijd met de waarheid wierp de Raad van State de last van de mislukking geheel en al op Gamarra. De

ambassadeur zou al zijn krediet bij de Staten-Generaal verliezen, indien zijn handelwijze aldus verloochend werd.³³⁵ Ook Caracena was van mening, dat persoonlijke antipathieën het zakelijk inzicht van de Raad van State verduisterden. De houding van Charles de Hovynes, zo vertrouwde de landvoogd Richard toe, verbaasde hem niet, „porque sabía que había sido siempre enemigo de Vuestra Excelencia”,³³⁶ maar de slapheid – „flojedad” – van de andere raadsheren, die Hovynes’ oordeel blindelings gevolgd hadden, was hem een ergernis.³³⁷

Caracena besloot thans als tegenwicht het advies in te winnen van een commissie van rechtsgeleerden uit de Zuidnederlandse justitieraden. Op 16 juli 1661 brachten deze juristen hun rapport uit. Zij adviseerden de landvoogd te persisteren bij de nulliteit van de Staatse keuze, terwijl zij het desavoueren van Gamarra als een „extrémité” afwezen.³³⁸ Confrontatie met dit geschrift had echter in het geheel geen effect op de Raad van State, die ook nu voet bij stuk hield.³³⁹ Daarmee was voor de landvoogd de maat vol. Bij decreet deelde hij de leden van de Raad mee, dat hij hun zienswijze niet billijken kon en daarom besloten had hun advies niet op te volgen. Een openlijke afkeuring van de handelwijze van de ambassadeur, aldus betoogde de landvoogd, mocht alleen overwogen worden, indien er werkelijk sprake was van een groot nadeel voor de koning en het algemeen welzijn. In het Overmase geval waren er echter redelijke perspectieven, dat de opgelopen averij verholpen kon worden. Alleen voor het probleem van de licenten bood zich geen remedie, maar die aangelegenheid van duiten – „maravedís” – rechtvaardigde in geen geval het publiekelijk desavoueren van de ambassadeur. Indien deze vasthield aan de ongeldigheid van de Staatse keuze en samen met de Staatse onderhandelaars een akte van non-prejudicie tekende, zag Caracena geen bezwaar tegen de ruil van plaatsen, waardoor het Partagetractaat tenslotte gerealiseerd zou worden.³⁴⁰ Dit besluit was geheel oversenkomstig de denkbeelden waarvoor Vincent Richard in de afgelopen twee maanden bij de landvoogd gepleit had. De ambassadesecretaris zag het tweede gedeelte van zijn moeilijke missie aldus met een volledig succes bekroond. De voortgang van de Overmase conferenties was verzekerd en Gamarra’s reputatie tegenover de buitenwereld gered.

Intussen was de termijn van één maand, waaraan de Staten-Generaal

hun aanbod tot ruil van enige plaatsen gebonden hadden, sedert medio mei 1661 verstreken. In 's lands vergadering gingen stemmen op – door Vincent Richard getypeerd als „los mal intencionados que no son pocos” – om zich nu ook daadwerkelijk in het bezit van de gekozen partage te stellen.³⁴¹ Berichten over toenemende Spaanse vexaties in de landen van Overmaas stimuleerden deze aandrang. Zo vernam Gamarra dat ook Johan de Witt, met een alarmerende brief van de Valkenburgse drossaard Hans Willem van Till in de hand, in de vergadering van de Staten-Generaal voor zulk een inbezitneming gepleit had. De raadpen-sionaris was evenwel tegengesproken door de fungerende president van de HoogMogende vergadering, Johan van Reede, heer van Renswoude, die op de gevaarlijke consequenties van zo'n stap gewezen had en er met name tegen gewaarschuwd had een casus belli te scheppen.³⁴² Wel besloten de Staten-Generaal op 22 juni 1661, de tienden en andere geestelijke goederen in de zogenaamde „contrepartage” zonder verwijl aan de meestbiedenden te verpachten. Ook viel het besluit, een com-missie uit de Raad van State naar de landen van Overmaas te zenden met de opdracht een onderzoek in te stellen naar de „forme van regering” die de Staten-Generaal in hun district zouden kunnen „in-troduceren”.³⁴³ Naar de mening van Vincent Richard hadden deze maatregelen geen ander doel dan Gamarra te dwingen de conferenties over de ruil van plaatsen te accepteren en het Overmase akkoord aldus te voltooien.³⁴⁴ Op 9 en 11 juli 1661 had de openbare verpachting van de tienden en de landerijen te Maastricht plaats. Enige van de gedu-peerde pastoors, met name die van Gulpen, Margraten en Holset, waren naar Maastricht gereisd, waar zij hun „pastorijen” zelf pachtten. De overige gegadigden waren volgens Wolter van Meer vooral te vinden onder de „militaire ende andere bedienden van de officieren der heeren Staeten”.³⁴⁵ De Raad van Brabant te Brussel had de onderdanen van de koning onder bedreiging met een hoge geldboete en „castigo corporal” verboden enig kerkelijk goed te pachten.³⁴⁶ Evenals in het verleden was ook nu de abdij Kloosterrade in het bijzonder het mikpunt van de Staatse actie. De gebeurtenissen van maart 1661 hadden bij abt Lam-berti een diepe verslagenheid teweeggebracht, omdat de abdij ondanks alle inspanningen en beloften van de afgelopen jaren toch in de Staatse partage terechtgekomen was. Deze slag had de abt in een „profonde mélancolie”³⁴⁷ gedompeld, waaruit Gamarra en Richard hem nauwe-

lijks wisten te bevrijden. De ambassadeur en zijn secretaris zwoeren bij hoog en laag, dat de abdij uiteindelijk gered zou worden, en ook door geestelijke aansporingen poogden zij Lamberti uit zijn moedeloosheid te doen opveren. Zo vroeg Gamarra de abt iedere dag „douze messes au Saint-Esprit”³⁴⁸ te laten lezen, terwijl Richard hem opwekte zijn toevlucht te nemen tot de H. Maagd. Zelf had de ambassadesecretaris honderd missen beloofd aan Onze Lieve Vrouw van Scherpenheuvel, indien Kloosterrade gered werd, en hij riep Lamberti op, een soortgelijke belofte af te leggen. Ondanks deze aansporingen had abt Winandus de schok van maart 1661 nauwelijks overwonnen, toen hij in juli geconfronteerd werd met de aanslag op de materiële positie van zijn abdij.³⁴⁹ Tot tweemaal toe negeerde de abt, die zich uit voorzorg naar Aken teruggetrokken had, een sommatie om voor de Staatse verpachtingscommissie te Maastricht te verschijnen. Een poging om de goederen van de abdij in het openbaar te verpachten, mislukte, aangezien niemand een bod deed. Daarop zonden de commissarissen tweehonderd manschappen van het Maastrichtse garnizoen naar Kloosterrade.³⁵⁰ Zij inden de tienden, voerden „alle de clooster graenen van het velt”³⁵¹ weg en verboden de pachters nog één cent van hun achterstand aan de abt te betalen. Volgens Gamarra namen zij ook driehonderd karren en veertig paarden en ossen in beslag.³⁵² Eén van de te Maastricht vertoevende Staatse commissarissen was Hiëronymus van Beverningk. Zowel Gamarra als Richard raadden Lamberti aan, deze invloedrijke figuur „civilités” te bewijzen en te trachten met hem tot een vergelijk te komen om aldus de schade voor de abdij binnen de perken te houden. De wereldwijze Richard verwoordde de noodzaak van zulk een soepele houding als volgt: „Il faut quelquefois allumer une chandelle au compagnon de Saint-Michel et qui nescit dissimulare nescit regnare. Vainqués vos ressentiments et voyés si vous le pouvés addoucir en quelque façon, car son amitié vous pourra toujours ester utile”.³⁵³ Zulk een toenadering tussen de abt en de Hollandse politicus kwam echter niet tot stand. Na zijn terugkeer te 's-Gravenhage in september 1661 gaf Hiëronymus van Beverningk Richard te verstaan, dat Lamberti's „opiniastreté” ieder vergelijk verhinderd had. De staatsman voegde eraan toe, dat de Verenigde Nederlanden waarlijk geen behoefte hadden aan mensen als abt Lamberti en „Madame de Saint-Gerlach”,³⁵⁴ die hun meer tot last strekten dan dat zij voordeel opleverden, en hij hoopte dan

ook dat de onderhandelingen met Gamarra de Staat zo spoedig mogelijk van deze „personae non gratae” zouden verlossen.³⁵⁵

Het duurde evenwel nog tot december 1661 voordat deze wens in vervulling ging. Vincent Richard had reeds in augustus 1661 de verwachting uitgesproken, dat de onderhandelingen over de ruil van plaatsen niet vóór oktober 1661 zouden beginnen, aangezien een aantal leden van de Overmase commissie voorshands uitstedig was.³⁵⁶ Toen de Staten-Generaal op 28 oktober 1661 de bestuursreglementen in behandeling namen, die de commissarissen uit de Raad van State voor het gebied van de „contrepartage” geconcipeerd³⁵⁷ hadden, waren de conferenties nog steeds niet hervat. Hunne HoogMogenden verklaarden bij deze gelegenheid plechtig, dat zij van zins waren hun recht van soevereiniteit in het gekozen district „met de macht ende de wapenen vant Landt te maintaineren ende te defenderen tegens allen ende eenen ijegelicken, die desen Staet daerinne soude mogen trachten ofte poogen eenichsints te turberen”. Zij herhaalden echter ook hun bereidheid enige plaatsen met de Spaanse ambassadeur te ruilen en gaven deze daartoe andermaal de termijn van één maand.³⁵⁸ Gamarra wenste de onderhandelingen evenwel niet aan te vangen zonder de bijstand van zijn raadsheer Jacques Cloeps, die nog op zich liet wachten.³⁵⁹ Op 28 november 1661 kon de ambassadeur de Staten-Generaal tenslotte berichten, dat Cloeps gearriveerd was en dat hij derhalve gereed was „à achever l'accord à la satisfaction des deux parties”.³⁶⁰

Over het verloop van de laatste ronde der onderhandelingen in december 1661 zijn nagenoeg geen officiële bescheiden voorhanden. Het verbaal van de Staatse commissie die met de conferenties belast was, breekt op 16 april 1661 abrupt af en is in december van dat jaar niet meer hervat.³⁶¹ Met uitzondering van enige passages in een brief aan Caracena van 12 december 1661 zwijgt ook Gamarra in zijn correspondentie met Brussel en Madrid volledig over deze materie.³⁶² Alleen het uiteindelijke resultaat van de conferenties, het Partagetractaat, komt in zijn brieven uitvoerig aan bod. Dat het desondanks mogelijk is een tip op te lichten van de sluier die over deze eindronde ligt, is te danken aan de schrijflust van Vincent Richard en de Valkenburgse griffier Servaas van den Hoeff. Hun brieven aan abt Lamberti en aan Adriaan de Groot zijn de onmisbare kennisbron waaruit de diplomatieke regeling van december 1661 in grote lijnen gereconstrueerd kan worden.³⁶³ Deze

Don Esteban de Gamarra y Contreras, Spaans ambassadeur te 's-Gravenhage (1655-1671). Gravure door onbekend kunstenaar.

Foto: Kunstsammlungen der Veste Coburg.

vertrouwelijke brieven hebben daarbij het voordeel, dat zij ons een blik achter de coulissen gunnen, die in de officiële documenten bij voorkeur hermetisch gesloten blijven. Zo belichten zij onder meer een discrete missie, waarmee Gamarra medio november 1661 de prior van het Wilhelmiënklooster te Huijbergen, Sibrandus Bogaerts,³⁶⁴ belastte. In de afgelopen jaren had de prior herhaaldelijk materiële belangen van geestelijke instellingen in de Zuidelijke Nederlanden te 's-Gravenhage behartigd. Zijn contacten met de Staatse regenten waren van dien aard, dat Gamarra hem de opdracht toevertrouwde aan een aantal gedeputeerden geldbedragen te offeren en hen aldus gunstig te stemmen voor een ruil van plaatsen in de door de gezant gewenste zin. Als belangrijkste begunstigde wordt Hiëronymus van Beverningk genoemd. Voor deze sleutelfiguur – „sine quo factum est nihil”³⁶⁵ – waren duizend parakons op een totaal van vierduizend gereserveerd. Deze „somme médiocre”³⁶⁶ werd voldoende geacht voor „la rédemption d’Israël”.³⁶⁷ Het spreekt haast vanzelf, dat de „salvandi”³⁶⁸ onder de Overmase geestelijkheid en adel uitgenodigd werden hun beurzen voor de betaling van deze steekpenningen te openen, al was de Brabantse prior bereid de benodigde geldsom voorlopig voor te schieten. Het was niet de eerste keer dat de Overmase „confoederés”³⁶⁹ met zulk een eis geconfronteerd werden. Ook in het najaar van 1660 hadden zij een bedrag gefourneerd.³⁷⁰ Destijds had abt Lamberti zijn fiat aan de betaling gegeven met de laconieke opmerking: „Um ein Eye muss man den Kuchen nit verderffen”.³⁷¹ In 1661 legden de „confoederés” een zelfde bereidwilligheid aan den dag: bij akte van 14 december zegden zij de financiële injectie toe.³⁷² Volgens Gamarra hebben deze geldelijke aanbiedingen aan hun doel beantwoord: na de ondertekening van het Partagetractaat bracht de gezant de „ofrecimientos” in een brief aan koning Filips IV ter sprake en vermeldde, dat zij noodzakelijk geweest waren „para conseguir todas las conveniencias posibles del servicio de Vuestra Magestad y de nuestra sagrada Religión”.³⁷³

Op het aldus vergulde verlanglijstje van Gamarra stond de redding van de kloosters bovenaan genoteerd. Het was abt Lamberti die de ambassadeur een concept aan de hand gedaan had voor de „salvation” van zijn abdij Kloosterrade. De heerlijkheid Kerkrade, waarin de abdij gelegen was, en de aangrenzende stad 's-Hertogenrade dienden daartoe van de Staatse naar de Spaanse partage overgeheveld te worden. De abt

had het denkbeeld geopperd de Verenigde Nederlanden voor dit verlies schadeloos te stellen door hun Vaals en Simpelveld met Bocholtz aan te bieden.³⁷⁴ Bij de onderhandelingen in december 1661 werd aan Staatse zijde het bezwaar geuit, dat afstand van de stad 's-Hertogenrade de drossaard van dat land, Robert van Ittersum, zou beroven van zijn zetelplaats.³⁷⁵ De drossaard zelf was echter zeer wel bereid van residentie te veranderen. Eerder in het jaar 1661 had hij zelfs een overeenkomst met abt Lamberti gesloten, waarin hij zich akkoord verklaarde met diens concept en toezegde te zullen pogen de ruil „te weghe ende ten effecte te bringhen”. De tegenprestatie van de abt van Kloosterrade bestond uit de belofte Robert van Ittersum na de uitwisseling van de plaatsen de som van vijfduizend gulden te zullen betalen.³⁷⁶ Ook de Staten-Generaal honoreerden de inschikkelijke houding van hun drossaard en kenden hem eveneens een bedrag van vijfduizend gulden toe, te lichten uit het kapitaal van achtduizend gulden, dat Spanje krachtens de preliminaire condities voor het rembursement van het kasteel 's-Hertogenrade verschuldigd was.³⁷⁷ Bovendien benoemden Hunne HoogMogenden Robert van Ittersum bij resolutie van 30 december 1661 tot drossaard van Staats Dalhem, in combinatie met dezelfde functie in Staats 's-Hertogenrade.³⁷⁸ Dat de territoriale verlangens van de Verenigde Provinciën in het land van 's-Hertogenrade op bescheiden leest geschoeid waren, blijkt uit een relaas van Vincent Richard over de heerlijkheid Simpelveld-Bocholtz. Overeenkomstig Lamberti's suggestie had Gamarra aanvankelijk besloten, dit gebied aan de Staten-Generaal af te staan. Uit consideratie voor de pandheer van Simpelveld en Bocholtz, Lotharius Ferdinand van der Leyen,³⁷⁹ pleitte Vincent Richard evenwel voor het behoud van de heerlijkheid. Om de twee dorpen terug te krijgen liet Gamarra de Staatse onderhandelaars daarop duizend patakons extra aanbieden en tevens deed hij de belofte, bij een gelukkige uitkomst duizend gulden aan een klooster te zullen schenken, „ce que le bon Dieu a exaucé”.³⁸⁰ Dit afzien van Simpelveld en Bocholtz betekende, dat de Staatsen in het land van 's-Hertogenrade tegenover het verlies van Kerkrade en de stad 's-Hertogenrade alleen het dorp Vaals als aanwinst boekten. Reeds op 16 december 1661 berichtte Richard dit gunstige eindresultaat aan abt Lamberti: „Cum gaudio et jubilatione vous pourrés chanter: erepti de durissimo Pharaonis imperio”. De ambassadesecretaris voegde eraan toe, dat het land van 's-

Hertogenrade er bij de verdeling het best afkwam: „Vous serés les mieux partagés”.³⁸¹ Immers de hoofdstad 's-Hertogenrade, Kerkrade met Kloosterrade, Simpelveld-Bocholtz, Merkstein, Ubach en Welz-Rurdorf waren voor de koning behouden, terwijl het Staatse gedeelte slechts de banken Gulpen en Margraten en de verenigde bank Holset, Vaals en Vijlen omvatte. Hoezeer de verdeling numeriek in het voordeel van de koning uitgevallen was, blijkt uit een becijfering van de Spaanse drossaard van 's-Hertogenrade, Herman Diederik van Berghe-Trips. Deze berekende het Spaanse aandeel op 1250 huizen en 6338 communicanten³⁸² en het Staatse aandeel op slechts 503 huizen en 2680 communicanten.³⁸³ Voor de Verenigde Nederlanden was het vooral van belang, dat de plaatsen tussen Maastricht en Aken in het Staatse ressort terechtgekomen waren en dat het dorp Vaals zijn functie als kerkelijk centrum voor de gereformeerden uit de nabijgelegen gebieden in de toekomst kon blijven vervullen.³⁸⁴ Voor beide partijen was het een winstpunt, dat de uiteindelijke verdeling het land van 's-Hertogenrade in twee geografisch samenhangende districten splitste en de vergaande versnippering van het territorium volgens het schema van 2 maart 1661 aldus ongedaan gemaakt werd.

Het wekt geen verwondering, dat de Staten-Generaal hun territoriale eisen in het land van Dalhem evenmin opschroefden als in het land van 's-Hertogenrade. Immers reeds vanaf het begin van de Overmase onderhandelingen waren Hunne HoogMogenden bereid geweest dit landschap aan de koning over te laten. Toen de Staatse commissie op 7 maart 1661 haar keuze op de zogenaamde „contrepartage” liet vallen, opteerde zij daarmee in het land van Dalhem voor de kleinste van de twee partages, die acht plaatsen op een totaal van twintig bevatte. De onderhandelingen van december 1661 hebben in deze getalsverhouding geen wezenlijke verandering gebracht. Dit wil niet zeggen, dat in het land van Dalhem zelf de roep naar behoud van geheel het landschap onder de koning verstomd was. Nog in april 1661 had de abt van Val-Dieu, Guillaume de Xhénemont,³⁸⁵ vergeefs zulk een oplossing bij Gamarra bepleit. De cholerische ambassadeur was echter in woede ontstoken en had de abt een „fiévreuse réprimande” toegediend, waarop deze „fort désolé” afgereisd was.³⁸⁶ Overigens was de positie van de abdij Val-Dieu op dat ogenblik niet meer in het geding, omdat de heerlijkheid Aubel – aan de periferie waarvan de abdij gelegen was – bij

de keuze van 7 maart 1661 in de Spaanse partage beland was. De vraag of Val-Dieu onder het graafschap Dalhem ressorteerde ofwel tot het grondgebied van het hertogdom Limburg behoorde, had daarmee haar betekenis voor het voortbestaan van de abdij verloren en was een zuiver academische kwestie geworden. Bij de onderhandelingen in december 1661 verkreeg Gamarra drie dorpen als uitbreiding van de Spaanse partage: Moelingen, Cheratte en Neufchâteau. De heerlijkheid Moelingen grensde aan het Spaanse fort Navagne en was onontbeerlijk voor de vrije passage van de militairen uit het fort naar het land van Limburg. Bovendien gaf dit dorp de Spaanse partage toegang tot de rivier de Maas.³⁸⁷ Om dezelfde reden stond Cheratte op Gamarra's verlanglijst: een eilandje in het midden van de rivier viel onder het grondgebied van Cheratte en gaf de koning aldus ter plaatse jurisdictie over de Maas.³⁸⁸ Het behoud van beide dorpen was Gamarra door de Raad van Financiën te Brussel met nadruk aanbevolen.³⁸⁹ De heerlijkheid Neufchâteau had een supporter gevonden in niemand minder dan landvoogd Caracena. De heer van Neufchâteau, Frederik van Gulpen, heer van Wodémont, evenals Caracena een militair van professie, had voor het behoud van zijn heerlijkheid de bemiddeling van de landvoogd ingeroepen en hem voorgesteld Neufchâteau te ruilen tegen Bolbeek, dat direct aan de Staatse partage en met name aan de stad Dalhem grensde. Caracena had het verzoek bij Gamarra ondersteund, „porque este cavallero ha servido a Su Magestad con aprobación”.³⁹⁰ Als compensatie voor het verlies van Moelingen, Cheratte en Neufchâteau verkregen de Staten-Generaal niet alleen het reeds genoemde Bolbeek, maar ook de bank Olne. Evenals Vaals had Olne betekenis als kerkelijk centrum voor de protestantse diaspora, in dit geval in het land van Luik.³⁹¹ Bovendien was de Staatse drossaard van Valkenburg, Hans Willem van Till, bij deze aanwinst gebaat, omdat hij heer van Olne was.³⁹² Tenslotte vormde ook het dorp Berneau in december 1661 een onderwerp van bespreking. De Staten-Generaal hielden sedert jaar en dag vast aan de opvatting, dat Berneau in volle eigendom toebehoorde aan het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht, zonder op enigerlei wijze onder het graafschap Dalhem te ressorteren.³⁹³ Aan Spaanse zijde werd Berneau daarentegen wél als een onderdeel van het land van Dalhem beschouwd, aangezien het dorp bijdroeg in de bede van dat landschap.³⁹⁴ In afwachting van een rechterlijke uitspraak over deze kwestie besloten de partijen in december

1661 Berneau voorlopig buiten de verdeling te houden.³⁹⁵ In het uiteindelijke akkoord werd het Spaanse aandeel in het land van Dalhem aldus onverkort gehandhaafd op twaalf heerlijkheden of schepenbanken, terwijl de Verenigde Nederlanden zich met een veel bescheidener aantal – zeven – tevreden stelden. Het zwaartepunt van de Spaanse partage lag in de oostelijke helft van het graafschap, die de koning reeds bij de keuze van 7 maart 1661 toebedacht was en die nauw aansloot bij het grondgebied van het hertogdom Limburg. In dit gebiedsdeel lagen de dorpen: 's Gravenvoeren, Mheer, Noorbeek, Weerst, Sint-Martens-Voeren, Neufchâteau, Aubel en Mortier. Daarnaast behield de koning een smalle strook langs de rivier de Maas: Housse, Cheratte, Richelle en Moelingen. Tussen deze twee Spaanse territoria ingeklemd lag het kerngebied van de Staatse partage, die zijn middelpunt in de stad Dalhem vond en verder bestond uit Bolbeek, Feneur en Trembleur, alsmede uit de exclaves Cadier, Oost en Olne, Hoezeer deze verdeling numeriek in het voordeel van de koning was, blijkt uit een berekening van Guillaume de Xhénemont, abt van Val-Dieu: in de Spaanse partage telde de prelaat 1731 families en 6798 communicanten, in de Staatse partage slechts 998 families en 3350 communicanten.³⁹⁶ Ook met de belangen van de eerste en tweede stand was terdege rekening gehouden. Zo waren de bezittingen van de abdij Val-Dieu, waaronder de heerlijkheid Housse, in de Spaanse partage terechtgekomen.³⁹⁷ Hetzelfde gold voor de heerlijkheden Richelle en Mortier, die aan het kapittel van Onze Lieve Vrouw te Aken toebehoorden.³⁹⁸ Ook vooraanstaande edelen zoals Arnold de la Margelle, heer van 's Gravenvoeren en Weerst, en Jan Adolf van Imstenrade, heer van Mheer, Sint-Martens-Voeren en Aubel, zagen hun Dalhems bezit behouden „sous la douce domination du Roy”.³⁹⁹ Tot de onfortuinlijken behoorden daarentegen het kapittel van Sint-Lambertus te Luik, wiens heerlijkheid Feneur aan de Staten-Generaal toegevallen was,⁴⁰⁰ en de familie Hoensbroek-Geulle, wier heerlijkheden Cadier en Oost hetzelfde lot deelden.⁴⁰¹

In het land van Valkenburg was de „casuele ende gants onverwachte keuse” van 7 maart 1661 een streep door de rekening geweest voor de edelen die zich verbonden hadden tot behoud van hun heerlijkheden onder de koning. Hoewel zij in de „vaste hoope, jae onfelbaere versekeringe” geleefd hadden „gesamenderhant” gered te zullen worden, was een aantal van hen „malheureuselijck” in de Staatse partage te-

rechtgekomen. Reeds op 24 maart 1661 waren de edelen – „soo gesalveerde als niet gesalveerde” – een nieuw pact aangegaan om „met alle mogelijke ende bedenckelijke middelen” te pogen de gedupeerde medeleden alsnog „volcomentlijk te vereenighen met d’andere gesalveerde onder Sijne Majesteit”. Zij hadden hun griffier Servaas van den Hoeff naar ’s-Gravenhage gezonden om bij Gamarra en Richard de „uittwisseling” van een aantal gespecificeerde plaatsen te „solliciteren”: het klooster van Sint-Gerlach voor de adellijke Norbertinessen die er hun leven sleten, Brunssum en Schinveld voor graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, Schaesberg voor Johan Frederik van Schaesberg, Oud-Valkenburg en Schin op Geul voor Jan Reinier Hoen van Cartils, Strucht voor Adriaan de Groot en Vaesrade voor het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht.⁴⁰² Voorzichtigheidshalve hadden de verbonden edelen aan deze opsomming de restrictie toegevoegd, dat de ruil niet mocht geschieden ten koste van de edelen aan wie de sprong naar de Spaanse partage reeds gelukt was.⁴⁰³ In deze uitspraak lag de suggestie opgesloten het equivalent voor de uitwisseling te zoeken in het niet verpande gedeelte van het land van Valkenburg. Het is frappant te constateren, dat dit programma bij de conferenties van december 1661 in zijn geheel gerealiseerd is. Alle in de lijst opgesomde plaatsen werden bij die laatste besprekingen door de Staatse onderhandelaars aan Spanje afgestaan.⁴⁰⁴ Dit resultaat illustreert op veelbetekenende wijze de invloed die de geünieerde edelen op de uiteindelijke verdeling van het land van Valkenburg uitgeoefend hebben. Het spreekt overigens vanzelf, dat deze concessies hun prijs hadden. Er was geen sprake van, dat de Staatsen in het land van Valkenburg hun territoriale eisen intoomden, zoals zij in ’s-Hertogenrade en Dalhem gedaan hadden. Integendeel, zij eisten in dit land van hun voorkeur het volle pond. Zo verkregen zij de schepenbanken Beek, Ulestraten en Klimmen met de onderhorige dorpen Hulsberg en Schimmert. De annexatie van dit gebied was voor de Staatsen van overwegend belang, omdat daardoor een verbinding tot stand gebracht werd tussen de westelijke en oostelijke strook van Valkenburg, die zij op 7 maart 1661 als hun partage gekozen hadden. Ook de hoofdstad Valkenburg en de bij Maastricht gelegen heerlijkheid Iteren vielen hun thans ten deel. Uit de brieven van Vincent Richard blijkt niet, dat aan Spaanse zijde ten behoeve van deze plaatsen veel ophef gemaakt is.⁴⁰⁵ Daarbij dient men wel te

bedenken, dat het hier territoria betrof, die in de Spaanse verdelingsvoorstellen van de afgelopen jaren aan de Verenigde Nederlanden toegedacht waren. Bovendien behoorden de hoofdbanken Beek en Klimmen tot het niet verpande gedeelte van Valkenburg, dat volgens de criteria van de geünieerde edelen bij voorkeur voor opoffering in aanmerking kwam.⁴⁰⁶ Wel spande Gamarra zich zeer in voor het behoud van Eijsden, omdat het fort Navagne op het grondgebied van die heerlijkheid gelegen was,⁴⁰⁷ maar tenslotte zwichtte hij ook voor deze Staatse eis, of, zoals hij naderhand resignerend aan de koning schreef: „no pude salir con ello”.⁴⁰⁸ Gamarra wist slechts te bereiken, dat het terrein waarop het fort gebouwd was en de onmiddellijke omgeving daarvan, van Eijsden afgesplitst werden en voor de koning behouden bleven.⁴⁰⁹ Op die manier, zo schreef de ambassadeur aan de koning, kon het fort tenminste dienst blijven doen als licentkantoor voor de Maastol en was ook de vrije passage vanuit Navagne naar het land van Limburg gegarandeerd.⁴¹⁰ Deze concessie werd door één van Gamarra's raadsheren, Jacques Cloeps, zo scherp afgekeurd, dat hij zich demonstratief uit de onderhandelingen terugtrok en naar Brussel afreisde.⁴¹¹ De kritiek van Cloeps gold vooral de beïnvloeding van Gamarra door personen als abt Lamberti en de geünieerde edelen,⁴¹² aan wier belangen prioriteit gegeven werd. Volgens Cloeps was het daarentegen voor de koning verkieslijker Kloosterrade of heerlijkheden als Strucht en Oud-Valkenburg te verliezen dan Eijsden.⁴¹³ Het echec dat Gamarra leed bij zijn pogingen de bank Heerlen voor de koning te verkrijgen, leidde evenzeer tot teleurgestelde en verbitterde commentaren. De uitgestrekte hoofdbank Heerlen behoorde tot het gebied van de zogenaamde „contrepartage”, waarvoor de Staatsen op 7 maart 1661 geopteerd hadden. De Raad van Financiën te Brussel had Gamarra aanbevolen Heerlen voor de koning terug te winnen.⁴¹⁴ Immers deze hoofdbank vormde een „lisière”, waardoor „geene comercien en konnen passeren uijt de stadt Mاستricht naer Aecken oft Duijtslant sonder het selve territoir te passeren ofte te raecken”. Ook de marsroute van de Spaanse troepen, van Luxemburg en Limburg naar het Overkwartier van Gelderland, liep door dit gebied.⁴¹⁵ Bovendien was Heerlen de schakel die Spaans Valkenburg met Spaans 's-Hertogenrade moest verbinden. Op 12 december 1661 schreef Gamarra aan Caracena: „...de Herle nos quedará la mayor parte, pero el casar deste nombre veo poca

traza que le restituyan".⁴¹⁶ Dit optimisme hield echter geen stand. Hoewel ook de ooggetuige Servaas van den Hoeff op 15 december 1661 berichtte, dat Gamarra de „conservatie van Herle" met „alle bedenckelijke goede genegentheden" nastreefde en daartoe „kosten noch moijten" spaarde, was de Staatse reactie op dit Spaanse verlangen volstrekt afwijzend. Een poging van Gamarra om de bezwaren te ondervangen door de Verenigde Nederlanden een gemeenschappelijke passage door het grondgebied van Heerlen aan te bieden, sorteerde geen effect. Hiëronymus van Beverningk verklaarde integendeel „in absolutissimis terminis", dat de Staten-Generaal op geen enkele wijze van Heerlen wensten af te zien, en dat zij eerder de onderhandelingen zouden afbreken en zich in het bezit stellen van de „contrepartage" dan op dit punt toe te geven.⁴¹⁷ Voor deze druk zwichtte Gamarra andermaal. Omwille van één plaats, zo rechtvaardigde hij zich tegenover de koning, kon men toch niet een akkoord tegenhouden dat een eind maakte aan een zo slepend en de betrekkingen met de Verenigde Nederlanden belastend geschil. Bovendien was het nu eenmaal zo, dat de Staten-Generaal de landen van Overmaas gewapenderhand bezet hadden en er alleen met de wapenen wederom uit verdreven konden worden. Een breuk tussen beide mogendheden zou daarvan het gevolg zijn, terwijl het in de huidige toestand van de Spaanse monarchie juist zaak was een verbond met de Verenigde Provinciën aan te gaan tot behoud van de Zuidelijke Nederlanden, die bij een aanval van Frankrijk gevaar liepen verloren te gaan.⁴¹⁸

Het was niet toevallig, dat Gamarra het oude denkbeeld van een alliantie tussen Madrid en 's-Gravenhage wederom ter sprake bracht. Op 16 december 1661 stelde hij de Staten-Generaal namens de koning officieel voor, een „defensive verbintenis" te sluiten „tot conservatie ende verdediginghe van de Nederlandtsche Provinciën".⁴¹⁹ Deze „ligue" werd aan Spaanse zijde niet alleen gewenst als afweer tegen de ambitieuze politiek van Lodewijk XIV, maar ook wegens de gespannen verhouding tot Engeland. Daar had koning Karel II in de loop van 1661 een dynastiek en militair verbond met Portugal gesloten. Deze Engelse steun aan de Portugese strijd om onafhankelijkheid bracht de betrekkingen tussen Londen en Madrid „in a state of severe crisis, verging on war".⁴²⁰ Gamarra werd rechtstreeks bij dit conflict betrokken, doordat hij in december 1661 met een diplomatieke missie naar

Londen afgevaardigd werd.⁴²¹ Het was bij gelegenheid van zijn afscheid van de Staten-Generaal, dat hij het officiële aanbod tot een Spaans-Nederlandse alliantie deed.⁴²² Vóór zijn vertrek wilde de ambassadeur evenwel de Overmase onderhandelingen tot een goed einde brengen. Daarom stelde hij zijn reis van dag tot dag uit.⁴²³ Deze internationale implicaties van het ogenblik hebben niet nagelaten een stempel op het Overmase akkoord te drukken. Zo werd Servaas van den Hoeff op de Spaanse ambassade te 's-Gravenhage te verstaan gegeven, dat concessies omwille van de „voorgeslaeghene alliantie” onvermijdelijk waren.⁴²⁴ Vincent Richard had reeds in juli 1661 de mening uitgesproken, dat het Partagetractaat in ieder geval tot stand moest komen, omdat de koning wegens de kritieke verhouding tot Engeland niet het risico van een breuk met de Verenigde Nederlanden mocht lopen.⁴²⁵

Toen de onderhandelingen tussen de in tijdnood verkerende Gamarra en de Staatse gedeputeerden ten aanzien van Heerlen tot een voor de Staten-Generaal alleszins bevredigende regeling geleid hadden, stond slechts één probleem, de heerlijkheid Schaesberg, de „finale conclusie” nog in de weg. Het dorp Schaesberg lag als een enclave in Heerlens gebied. Aan Staatse zijde werden bezwaren tegen de afstand geuit, omdat de verbindingsweg van Heerlen naar Nieuwenhagen door dit dorp liep. Prompt bood de gepresseerde ambassadeur aan, deze passage in volle soevereiniteit aan de Staten-Generaal af te staan en hij bewoog „hemel ende aerde” om de Staatsen tot acceptatie van dit aanbod over te halen en het akkoord aldus af te ronden.⁴²⁶ Blijkens de tekst van het Partagetractaat is hij binnen enkele dagen in deze opzet geslaagd.⁴²⁷ De uiteindelijke verdeling van het land van Valkenburg, die aldus haar beslag gekregen had, was onmiskenbaar in het voordeel van de Verenigde Nederlanden uitgevallen. De kern van het land, de hoofdstad Valkenburg met de vier hoofdbanken Beek, Meerssen, Klimmen en Heerlen, was geheel in de Staatse partage terechtgekomen. Dit gebied vormde tegelijkertijd het onverpande gedeelte van het land van Valkenburg, waarvan de Staatsen onder geen beding ook maar één plaats hadden willen afstaan, zelfs niet op het gevaar af de onderhandelingen te doen stranden.⁴²⁸ De heerlijkheden Geulle, Bunde, Ulestraten, Itteren, Borgharen, Eijsden en Eckelrade, alsook Houthem, Berg, Bemelen en Terblijt, completeerden de Staatse partage. Deze strekte zich over de gehele breedte van het land van Valkenburg uit en reikte van Wyck bij

Maastricht tot aan Kerkrade. Het Staatse gebied sloot „en la forma de una pequeña provincia”⁴²⁹ bij de stad Maastricht aan en gaf deze vesting een diep, aaneengesloten achterland.⁴³⁰ De Staten-Generaal zagen aldus hun belangrijkste postulaat verwezenlijkt. Zij hadden voor hun geïsoleerde Maasvesting een uitgestrektere „terra firma” verworven dan hun in enig Spaans verdelingsvoorstel was aangeboden. Het Spaanse aandeel in het land van Valkenburg bestond uit het klooster van Sint-Gerlach en een twaalfstal heerlijkheden, die echter geen geografische eenheid vormden, maar in vier stukken uiteenvielen. De grootste concentratie lag in het noordoostelijke gedeelte van Valkenburg en omvatte de heerlijkheden Geleen, Schinnen, Nuth, Wijnandsrade, Hoensbroek, Vaesrade, Oirsbeek en Brunssum. Daarvan gescheiden lagen aan de zuidrand de heerlijkheden Oud-Valkenburg, Schin op Geul en Strucht, terwijl Schaesberg en Sint-Gerlach twee eilanden in Staats gebied vormden.⁴³¹ Deze verbrokkelde Spaanse partage was ook in die zin geïsoleerd, dat er geen aansluiting bestond bij het overige territorium van de Spaanse Nederlanden, zodat het gebied – evenals Spaans ’s-Hertogenrade – het stempel van een afgelegen grensstreek opgedrukt kreeg.⁴³² Ook qua inwonertal was de Spaanse partage de mindere van het Staatse ressort. In een anoniem memorandum uit 1662, dat niets heel liet van het Partagetractaat, werd het aantal inwoners van Spaans Valkenburg op zeventuizend geschat tegen negenduizend in Staats Valkenburg.⁴³³ Jacques Cloeps kwam in september 1662 tot een bijna even ongunstige getalsverhouding: 5800 tegen 7636.⁴³⁴ Tezelfder tijd gaven graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, Adriaan de Groot en Servaas van den Hoeff in een apologetisch geschrift een voor de koning florissanter berekening. Zij telden 1874 huizen en 6456 communicanten in Spaans Valkenburg tegen 2119 huizen en 7394 communicanten in het Staatse gebied.⁴³⁵ Overigens was de verdeling van het land van Valkenburg voor één van deze rekenaars, Servaas van den Hoeff, een diepe ontgoocheling. De gehele maand december 1661 vertoefde hij als griffier van de Staten van Valkenburg te ’s-Gravenhage en volgde aldus de laatste onderhandelingen van nabij. Van den Hoeff noemde de „verdeijlinghe” op 22 december 1661 „ten insichte van onse landtschappen op het hoochste inegael ende prejudiciabel”. De griffier verweet de Spaanse diplomaten, dat zij door de knieën waren gegaan voor alle eisen die de Staatsen in het land van Valkenburg gesteld hadden.

Het verlangen naar het behoud van de kloosters en de adel, en de dromen over een Spaans-Nederlandse alliantie, hadden hen daartoe verleid. Teleurgesteld constateerde Van den Hoeff, dat de hoofdbank Heerlen met al haar dependenties, de stad Valkenburg en zovele andere schepenbanken onherroepelijk verloren waren en verbitterd vervolgde hij: „ende en can om de waerheijt te segghen anders nijet oordelen off wij sijn alle verraeden ende vercocht”. Deze deceptie is begrijpelijk wanneer men bedenkt, dat Servaas van den Hoeff sedert 1647 beroofd was van zijn ambt als schout van zijn woonplaats Heerlen en thans alle illusies omtrent een herstel in die functie in rook zag vervliegen. Bovendien had hij sedert veertien jaar, vooral in de kwaliteit van griffier van het Valkenburgse Statencollege, talloze reizen in dienst van het land naar 's-Gravenhage ondernomen. Zelf schatte hij, dat hij het traject van Heerlen naar 's-Gravenhage wel eenendertig maal afgelegd had. De verbonden edelen gaven Servaas van den Hoeff in maart 1661 het getuigenis, dat hij al die jaren „dach ende nachte indefatigabelijck” in de weer geweest was „tot maintien van Sijnder Majesteits souverainiteyt”. Des te groter was thans de teleurstelling van deze dienaar des konings over „mijn totael verlies ende ruine”.⁴³⁶ Naast dit element van persoonlijke geraaktheid kan het bittere commentaar van Servaas van den Hoeff ook geïnterpreteerd worden als een uiting van machteloze verontwaardiging van een representant van de derde stand, die de belangen van de maatschappelijke groepering waartoe hij behoorde, achtergesteld zag bij die van de eerste en tweede stand.

De hierboven geanalyseerde ronde van de Overmase onderhandelingen nam slechts enkele weken in beslag, maar het waren voor de deelnemers wel dagen van intensief overleg. Zo verzuchtte Gamarra naderhand, dat het akkoord „muchas conferencias y negociaciones” geveerd had.⁴³⁷ Vincent Richard schreef op 16 december 1661 aan Adriaan de Groot, dat er „incessamment” aan het Overmase tractaat gewerkt werd, en berichtte vier dagen later aan dezelfde correspondent, dat Gamarra en hij zelf door alle drukte „ne scavons presque de quel costé nous tourner”.⁴³⁸ Aan Staatse zijde vervulde Hiëronymus van Beverningk in deze beslissende fase een geprononceerde rol. Toen Gamarra zijn vertrek uit 's-Gravenhage aangekondigd had, hield de Hollandse staatsman lange particuliere conferenties met hem, waarin „het werck” volgens Servaas van den Hoeff „onder de handt” zodanig

werd „geconcerteert”, dat de „staetsgewijse” conferentie nog slechts haar fiat behoefde te geven.⁴³⁹ In de avond van 19 december 1661 was op alle punten overeenstemming bereikt, met uitzondering van Schaesberg.⁴⁴⁰ Dit laatste geschilpunt en het in het net schrijven van de Nederlandse en Franse verdragstekst vertraagden de ondertekening van het Partagetractaat tot 27 december 1661. Op die dag plaatsten Gamarra en de leden van de Staatse commissie, onder wie Rutger Huygens, Johan de Witt en Hiëronymus van Beverningk, „vers le midy”⁴⁴¹ hun handtekening en lakzegel⁴⁴² onder de akte van non-prejudicie,⁴⁴³ de preliminaire condities en het verdelingsverdrag.⁴⁴⁴ Om onbekende redenen waren de akten geantedateerd op 26 december 1661.⁴⁴⁵ Dadelijk na afloop van deze plechtigheid, omtrent één uur ’s middags, vertrok Gamarra in het gezelschap van prior Sibrandus Bogaerts naar Brussel, om daar zijn Engelse missie te aanvaarden.⁴⁴⁶

Drie dagen nadien, op 30 december 1661, verscheen de voltallige Staatse commissie in de vergadering van de Staten-Generaal en verklaarde, dat het „accordt van accommodement” over de verdeling van de landen van Valkenburg, Dalhem en ’s-Hertogenrade gesloten was. Na lezing van de verdragsteksten constateerden de Staten-Generaal met voldoening, dat in het land van Valkenburg „ten behoeve van desen Staet veel meer was bedongen als haer Ho. Mo. volgens de gedane verkiesinge van de contrepartigie souden hebben connen pretenderen”. Dat in de landen van Dalhem en ’s-Hertogenrade daarentegen „notable parthijen” aan de koning overgelaten waren, accepteerden zij als de vanzelfsprekende compensatie voor de Spaanse concessies in Valkenburg. Hunne HoogMogenden memoreerden, dat „nu wel vier à vijff jaren is gearbeijt om soo een heijlsaem werck tot een goet ende gewenst eijnde te brengen”. Hun tevredenheid over het bereikte resultaat ging zover, dat zij besloten Gamarra te „regaleren met het eene of ander present”. Aangezien de „inclinatie” van de ambassadeur in een bepaalde richting ging, resolveerden de Staten-Generaal de eerstvolgende vacante kanunniksprebende in het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht te reserveren voor een persoon naar Gamarra’s keuze.⁴⁴⁷ Dat het verdelingstractaat aan ’s lands vergadering welgevallig was, blijkt ook uit de oproep aan de provincies om het verdrag „ten spoedighsten” te „aproberen ende ratificeren”.⁴⁴⁸

Het spreekt vanzelf, dat ook de tweede bij het Overmase geschil

betrokken soeverein, koning Filips IV, op de hoogte gebracht werd van de sluiting van het Partagetractaat. Bij schrijven van 11 januari 1662 kweet Gamarra zich van die taak. De ambassadeur opende zijn betoog met de constatering, dat de instructie voor de Overmase conferenties uit het jaar 1656 de leidraad bij al zijn handelen geweest was en dat hij haar naar best vermogen in acht genomen had. Zo had hij bewerkstelligd, dat de abdij Kloosterrade en het klooster van Sint-Gerlach voor de koning behouden waren. Aldus was niet alleen het voortbestaan van die geestelijke instellingen gewaarborgd, maar was de Staten-Generaal ook een goederenbezit ter waarde van één miljoen gulden ontgaan en wel zonder dat Hunne HoogMogenden daarvoor een compensatie uit ander kerkelijk goed verkregen hadden. Naast dit eerste kapitale winstpunt releveerde Gamarra als het ware in één ademtocht het tweede belangrijke voordeel dat hij behaald had: het grootste gedeelte van de adel was onder de „zoete heerschappij” – „el dominio tan suave” – van de koning gebleven. Na de opsomming van deze spectaculaire resultaten verviel Gamarra in een verdedigende betoogtrant, ten einde de concessies die hij gedaan had, te rechtvaardigen. De gezant gaf toe, dat hij er niet in geslaagd was de Verenigde Provinciën de vrije passage van Maastricht naar Duitsland te onthouden, maar noemde deze opzet achteraf in tegenspraak met de overeenkomst van 25 februari en 27 maart 1658, waarin vastgelegd was dat iedere partij de „gerechte helft” van het omstreden gebied zou toevallen. Ook was hij zich ervan bewust, dat hij in het land van Valkenburg meer territoriale concessies gedaan had dan zijn instructie toestond, maar voor de Staatse onderhandelaars was de toewijzing van plaatsen als Eijsden en Heerlen nu eenmaal een *conditio sine qua non* geweest, waarvoor hij omwille van het belang der Spaans-Nederlandse toenadering gezwicht was.⁴⁴⁹ In feite kwam Gamarra's verdediging hierop neer, dat de hooggestemde verwachtingen uit 1656 in de realiteit geslonken waren tot de bescheidener proporties van het politiek haalbare. In die sfeer lag ook Caracena's appreciatie van het gesloten verdrag. Het nuchtere commentaar van de landvoogd luidde, „que la dicha partición se ha hecho en la mejor forma que ha sido posible, no haviéndose podido hazer de otra manera pues en estas cosas no se haze lo que se quiere sino lo que se puede”.⁴⁵⁰ Misschien is er in deze acceptatie iets te bespeuren van een „faute de mieux”-stemming en in ieder geval ontbreken aan Spaanse zijde uitingen van voldoening

zoals de Staten-Generaal die op 30 december 1661 ten beste gegeven hadden.

De nieuwe grenzen in de landen van Overmaas waren het werk van de diplomatie. Dit was op zich zelf geen opmerkelijk verschijnsel. Zo werd bijvoorbeeld ook de grenslijn tussen Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden, die in de loop van de zeventiende eeuw steeds verder naar het noorden opschoof, in laatste instantie aan de groene tafel getrokken. Nelly Girard d'Albissin heeft de genesis van deze grens tussen 1659 en 1789 in een minutieus onderzoek gereconstrueerd.⁴⁵¹ Een aantal parallellen met de situatie in de landen van Overmaas is daarbij evident. Ook hier stonden militaire veroveringen aan het begin, gevolgd door juridische strijd over de vraag, welk ressort van de veroverde stad afhankelijk was. De afbakening van de grenzen werd vastgesteld op speciale conferenties voor de limietscheiding, waarbij strategische en economische belangen, naast de juridische principes, de loop van de grenzen bepaalden. Eén spanningsveld ontbrak evenwel op de Frans-Spaanse conferenties van de zeventiende eeuw: het religieuze. Deze dimensie speelde in de strijd tussen de zeer christelijke koning van Frankrijk en de katholieke koning van Spanje geen rol. In de landen van Overmaas daarentegen was de wens om de kloosters onder de koning te behouden geheel door het religieuze motief bepaald, terwijl ook de katholieke adel niet in de laatste plaats „om de religie”⁴⁵² zijn heil in de Spaanse partage zocht. Dit religieuze aspect heeft zijn invloed op de geografische vorm van de Spaanse partage niet gemist. Het grillige karakter ervan moet mede vanuit deze kerkpolitieke achtergrond verklaard worden. Overigens was juist de verbrokkeling van de landen van Overmaas het meest rampzalige gevolg van het Partagetractaat. Het heeft latere geschiedschrijvers niet ontbroken aan rake typering om de politieke versnippering van het „Limburgse Maasdal” te beschrijven. Zo sprak L.J. Rogier over een gebied waar de „sovereiniteiten als pepernoten over de kaart gestrooid”⁴⁵³ lagen en noemde M.P. van Buijtenen „Limburg” een „eeuwig voorwerp van politieke vivisectie”.⁴⁵⁴ Het Partagetractaat was een beslissende stap op deze weg naar territoriale desintegratie. De gevolgen van deze ontwikkeling waren vooral voor rekening van de Overmase bevolking, naar wier wil bij de onderhandelingen – afgezien van enige „happy few” uit de bovenlaag – niet gevraagd was.

2. De ratificatie, 1662

In zijn „Geschiedenis van het Nederlandsche volk” heeft P.J. Blok de jaren na 1660 „jaren van vrede” genoemd.⁴⁵⁵ Immers omstreeks 1660 werden de belangrijkste gewapende conflicten in Europa, tenminste voorlopig, bijgelegd. De Vrede van de Pyreneeën beëindigde in 1659 de oorlog tussen Spanje en Frankrijk, terwijl in 1660 een vredesproclamatie tussen Spanje en Engeland afgekondigd werd.⁴⁵⁶ In hetzelfde jaar maakten de verdragen van Oliva en Kopenhagen een einde aan de Noordse oorlog.⁴⁵⁷ Ook de Verenigde Nederlanden en Portugal legden, in 1661, de wapenen neer.⁴⁵⁸ Alleen tussen Spanje en Portugal duurde de strijd voort.⁴⁵⁹ Hadden de grote internationale conflicten aldus omstreeks 1660 een rustpunt bereikt, ook anderszins was er toen sprake van een cesuur in de Europese verhoudingen.⁴⁶⁰ Het herstel van het huis Stuart op de Engelse troon in 1660 en het begin van de persoonlijke regering door koning Lodewijk XIV van Frankrijk in 1661 markeerden deze nieuwe fase. Voor de Verenigde Nederlanden was de verhouding tot beide mogendheden van essentieel belang. L.J. Rogier heeft het aldus geformuleerd: de buitenlandse politiek van de „ware vrijheid” was erop gericht in erkende belangengemeenschap met Frankrijk en Engeland de eigen weg te gaan.⁴⁶¹ De handelsrivaliteit met het Engelse buurland en de territoriale expansiedrang van Frankrijk onder Lodewijk XIV maakten deze politiek echter tot een precaire opgave. Johan de Witt heeft in 1660 gepoogd de min of meer ontspannen situatie van het ogenblik te benutten voor de totstandbrenging van een drievoudig verbond met Londen en Parijs. De samenwerking zou niet alleen de bestendiging van de vrede ten doel hebben, maar ook economische afspraken bevatten, die de protectionistische belemmeringen voor de vrije handel en scheepvaart zoveel mogelijk dienden uit te schakelen. Voor het voeren van de onderhandelingen over deze vriendschaps- en handelstractaten zonden de Staten-Generaal in 1660 speciale gezantschappen naar Engeland en Frankrijk. Bij de handelsrivaal aan de Noordzee vingen de Staatse gezanten echter bot. Na lange onderhandelingen werd in september 1662 weliswaar een vriendschapsverdrag tussen Engeland en de Verenigde Nederlanden ondertekend, maar dit was niet veel meer dan een bevestiging van de Vrede van Westminster, die acht jaar tevoren gesloten was. Het Staatse gezant-

schap naar Parijs boekte meer succes. In april 1662 kwam daar een verdrag tot stand, dat een defensieve alliantie tussen Frankrijk en de Verenigde Provinciën alsook een marinetractaat met gunstige handelsvoorwaarden voor de Staatse kooplieden bevatte.⁴⁶² Ook naar Spanje was in 1660 een buitengewoon gezantschap afgevaardigd. Deze missie had ten doel koning Filips IV geluk te wensen met de herwonnen vrede en met het huwelijk van de infanta Maria Theresia. Naast deze ceremoniële functie bevatte de instructie voor het gezantschap ook enkele punten van politieke en economische aard, maar zij voorzag niet in de opzet „eenige alliancie met Spaingen te maecken”.⁴⁶³ Volgens Lieuwe van Aitzema en Abraham de Wicquefort was de gedachte aan een verbond met de vroegere erfvijand voor velen in de Verenigde Nederlanden nog onverteerbaar en vond Gamarra's oproep tot een bondgenootschap „pour la défense du corps Belgique” om die reden geen weerklank. De Staten-Generaal verwezen dit voorstel voor ruggespraak naar de provincies en lieten de aangelegenheid volgens Wicquefort op die manier doelbewust doodbloeden.⁴⁶⁴ Teleurgesteld berichtte Gamarra op 31 maart 1662 aan de koning, dat de Statencolleges van de zeven gewesten tot dusver geen enkele aandacht aan de materie geschonken hadden.⁴⁶⁵ Ter verklaring van de Staatse reserve kan men niet volstaan met het aanvoeren van psychologische motieven. Ook de politieke machtsverhoudingen spraken een woordje mee. In 1664 heeft Johan de Witt deze treffend geschetst, toen hij een bondgenootschap met het verzwakte en uitgeputte Spanje – dat de raadpensionaris geringschattend met een „gebroken riet” vergeleek – geen acceptabel alternatief noemde voor een samengaan met het machtige Frankrijk.⁴⁶⁶ Blijkens de instructie voor het gezantschap naar Madrid wensten de Staten-Generaal ook voor de toekomst hun betrekkingen met Spanje te baseren op het Munsterse vredesverdrag en op het marinetractaat van 1650.⁴⁶⁷ Het Partagetractaat, dat als een „gedeelte ende dependentie van het Tractaet van Vrede”⁴⁶⁸ opgevat werd, was als het ware de sluitsteen in het lange proces van pacificatie tussen de koning en zijn voormalige rebellen. Eén aspect hadden de verdragen die de Staten-Generaal in 1661 en 1662 met Frankrijk, Engeland, Spanje en Portugal sloten, bij alle verschillen gemeen: zij waren erop gericht de betrekkingen met de genoemde landen te verbeteren en een politiek klimaat te scheppen waarin de Verenigde Nederlanden met hun handelsbelangen konden

gedijen. Dat was de politieke achtergrond die ook het Partagetractaat boven zijn beperkte regionale betekenis uithief.

De ratificatie van dit verdrag door de Verenigde Nederlanden leverde geen enkele moeilijkheid op. De Staten van alle zeven gewesten bevestigden successievelijk hun instemming met het Overmase akkoord. Als eerste gaf Zeeland op 23 januari 1662 zijn fiat, terwijl Utrecht de rij twee maanden later sloot.⁴⁶⁹ Op 15 april 1662 zetten de Staten-Generaal de kroon op het werk. Zij besloten het Partagetractaat te ratificeren en een desbetreffende akte uit te vaardigen.⁴⁷⁰ Op dat ogenblik was de interne situatie in de landen van Overmaas reeds enigermate aan de gewijzigde omstandigheden aangepast. Bij resolutie van 3 januari 1662 hadden de Staten-Generaal hun „officiëren” in de landen van Overmaas opgedragen het gebied van de Spaanse partage te verlaten.⁴⁷¹ Zo ontruimde Robert van Ittersum vóór 1 februari 1662 de stad 's-Hertogenrade, die als enige van de drie Overmase hoofdsteden in de Spaanse partage terechtgekomen was.⁴⁷² Ook het Staatse garnizoen werd uit de stad teruggetrokken, waar de Spaanse drossaard, Herman Diederik van Berghe-Trips, wederom zijn intrek nam.⁴⁷³

Drie dagen nadat de Staten-Generaal het Partagetractaat geratificeerd hadden, werd te Madrid de eerste vergadering aan hetzelfde onderwerp gewijd. In zijn bijeenkomst van 18 april 1662 boog de *Consejo de Flandes* zich over de brief die Gamarra op 11 januari aan de koning geschreven had en waarin hij de ondertekening van het Overmase akkoord meedeelde. Dit nieuws werd door de leden van de *Consejo* allerm minst met instemming begroet. Integendeel, zij gaven uiting aan hun verbazing over het feit, dat het Overmase verdrag inmiddels tot stand gekomen was. Immers de koning had zich in de zomer van 1661, na de kritiek van de Brusselse Raad van State op Gamarra's beleid, een beslissing over de voortgang van de Overmase onderhandelingen uitdrukkelijk voorbehouden. Bij schrijven van 28 juni 1661 had de monarch zijn landvoogd te Brussel opgedragen, in overleg met de Raad van State een zorgvuldig onderzoek naar Gamarra's gedragingen in te stellen en met name na te gaan in hoeverre de gezant de bepalingen van zijn instructie in acht genomen had. Na ontvangst van dit rapport zou de koning een beslissing over de verdere gang van zaken nemen.⁴⁷⁴ Op deze brief, zo stelde de *Consejo* vast, was nooit een antwoord ontvangen. Integendeel, de koning werd thans voor een voldongen feit geplaatst. Er kon echter

geen sprake van zijn, het verdelingsverdrag zonder meer te ratificeren. De *Consejo de Flandes* achtte het volstrekt noodzakelijk eerst het oordeel in te winnen van landvoogd Caracena en van de Raad van State te Brussel.⁴⁷⁵

Aan de onzekerheid over de houding van de gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden kwam spoedig daarna een einde. Op 28 april 1662 werd te Madrid een missive ontvangen die Caracena op 8 maart aan de koning verzonden had en waarin hij zich vóór de ratificatie van het Partagetractaat uitsprak.⁴⁷⁶ Ook arriveerde een nieuwe brief van Gamarra, geschreven op 31 maart 1662, de dag waarop de ambassadeur na een afwezigheid van drie maanden te 's-Gravenhage teruggekeerd was. De twee gedeputeerden die hem namens de Staten-Generaal verwelkomd hadden, aldus berichtte Gamarra, hadden hem zonder verwijl de vraag gesteld, of hij de ratificatie meebracht. Tot zijn spijt had de ambassadeur daarop ontkennend moeten antwoorden. Gamarra bracht de koning in herinnering, dat in het Partagetractaat voor het uitbrengen van de ratificatie een tijdsbestek van vier maanden vastgesteld was en dat deze termijn op 26 april 1662 afliep. Hij drong erop aan, met het overzenden van de akte „toda brevedad” te betrachten. Het was immers van het uiterste belang de Verenigde Nederlanden niet te ontstemmen op een tijdstip waarop men hun voorgesteld had de Zeventien Provinciën in een defensieve alliantie te verenigen. De onderhandelingen die de Staten-Generaal met Frankrijk en Engeland voerden, zo besloot Gamarra, maakten het honoreren van het Overmase verdrag al eveneens tot een politieke eis van het ogenblik.⁴⁷⁷

Op basis van deze nadere gegevens formuleerde de *Consejo de Flandes* op 26 mei 1662 een nieuw advies. De belangrijkste overweging waardoor de *Consejo* zich liet leiden, was de politieke context van het Partagetractaat. De Raad constateerde, dat de Spaanse regering haar vrijheid van handelen in de Overmase aangelegenheid in feite verloren had. Wanneer het na zoveel onderhandelingen uiteindelijk gesloten verdrag niet geratificeerd werd, zou de geloofwaardigheid van de Spaanse diplomatie in de Verenigde Nederlanden voor de toekomst gediscrediteerd zijn. Zulk een ontwikkeling diende met het oog op de gewenste alliantie tussen Spanje en de Verenigde Provinciën voorkomen te worden. De *Consejo* stelde daarom voor, de akte van ratificatie in het geheim naar Caracena te zenden, met de opdracht het document

alleen dan te publiceren, indien dit omwille van het Spaans-Staatse bondgenootschap onvermijdelijk was. Voor het geval dat de Staten-Generaal toestemden in een verlenging van vier maanden, hield de *Consejo de Flandes* echter aan zijn oorspronkelijke standpunt vast: in dat geval dienden Caracena en de Raad van State te Brussel „sin perder una hora de tiempo” een ampel advies over de aanvaardbaarheid van het Partagetractaat uit te brengen.⁴⁷⁸

Ook dit tweede consult van de *Consejo de Flandes* werd voorshands niet geëffectueerd. Het verdere verloop van de Madrileense beraadslagingen onderging namelijk de invloed van enige interventies van buitenaf, die een nieuwe wending aan de besluitvorming gaven. Als eerste deed de nuntius te Madrid, aartsbisschop Carlo Bonelli, een beroep op de koning het Partagetractaat niet te ratificeren zonder garanties voor de vrije uitoefening van het katholieke geloof en de materiële positie van de geestelijkheid in het Staatse gedeelte.⁴⁷⁹ Op 28 januari 1662 had de bisschop van Roermond, Eugenius Albertus d'Allamont, deze tussenkomst in een smeekschrift aan paus Alexander VII bepleit.⁴⁸⁰ De reactie van de koning, die nuntius Bonelli in mei 1662 in zijn paleis te Aranjuez in audiëntie ontving, was alleszins tegemoetkomend. In een schrijven aan de *Consejo de Estado* verklaarde de monarch „quan propio es de mi obligación procurar que a estos cathólicos no se les prohiva su religión sino que se queden como estaban”.⁴⁸¹ Deze koninklijke wens bleef echter onvervuld. De *Consejo de Estado* herinnerde de koning eraan, dat zulke garanties reeds in 1658 afgestuit waren op de Staatse eis van wederkerige godsdienstvrijheid.⁴⁸²

Meer succes boekte een veelomvattend offensief, dat terzelfder tijd vanuit de Spaanse Nederlanden tegen het Partagetractaat ingezet werd. De initiatiefnemers van deze interventie waren twee van de meest gedupeerde edelen uit de landen van Overmaas: Arnold baron de la Margelle, heer van Eijsden, stadhouder van de lenen en drossaard van het land van Dalhem, en Frans Winand baron van Eynatten, heer van Gulpen en Margraten. In een plechtige verklaring, op 15 april 1662 te Visé opgesteld, verwierpen zij het Partagetractaat als strijdig met het belang van de koning en de gehele monarchie.⁴⁸³ Om hun protest des te meer eclat te geven, riepen de baronnen de bemiddeling in van een persoon die als trait d'union met het Madrileense hof kon fungeren. Voor die taak wisten zij graaf Jean Gaspar Ferdinand de Marchin te

En ninguna manera se haga cosa en contrario de lo que ni en
 directamente en qualquier modo se ver pueda, y caso que se
 hubiere hecho, se hiciere alguna innovacion en la here repa-
 rar en ninguna dificultad ni dilacion mandamos castigar
 y castigar con todo rigor los delinquentes y transgresores,
 obligando para el efecto de lo suso referido todos y cada uno
 de mis Reynos, Países y señorios, y aun mis mis todos mis
 señorios, presencias y señorios, como tambien otros
 honrados y subditos en ceptacion cosa alguna, y para
 la mayor firmeza y validacion de lo obligacion
 renunciemos a todas leyes, costumbres y a todas otras cosas
 contrarias a ello, en fee de lo qual hemos mandado se
 despache la presente firmada de nuestra mano, y sellada
 con nuestro sello, y respondida de nuestro secretario de es-
 tado. Dada en Madrid a diez y ocho de octubre de mill y seis
 cientos y noventa y dos años.

yo El Rey

Blas de Albornoz

Yo, Nuncio Apostolico del tres Papas de Ultramar, asistido por Don
 Juan de Lamara en 26 de octubre de 1662, con los señores de las Cortes de las Indias.

Handtekening van koning Filips IV van Spanje onder de akte van ratificatie van het Partagetrac-
 taat, 18 oktober 1662.
 Foto: Rijksarchief in Limburg te Maastricht.

winnen, van origine een Luiks edelman, die aanvankelijk als krijgsman de koning van Frankrijk gediend had, maar tijdens de Fronde met de prins van Condé naar Spanje was overgelopen. Zijn militaire talenten hadden graaf de Marchin ook in Spaanse dienst de nodige renommee verschaft, die de Overmase interveniënten thans voor hun doel benutten.⁴⁸⁴ In een persoonlijk appel⁴⁸⁵ richtte Marchin zich tot de hertog van Medina de las Torres, een van de sleutelfiguren aan het Spaanse hof. Sedert het overlijden van 's konings gunsteling en eerste minister Don Luis de Haro in november 1661 was Medina de las Torres een van de invloedrijkste raadslieden van Filips IV, met wie hij in een persoonlijke vriendschap verbonden was. Vooral op het terrein van de buitenlandse politiek speelde de hertog in de laatste levensjaren van koning Filips IV een dominerende rol. De Engelse historicus R.A. Stradling heeft hem op dit gebied geschetst als een „statesman of appeasement”, wiens politiek erop gericht was het uitgeputte Spanje nieuwe gewapende conflicten te besparen.⁴⁸⁶ Toen de *Consejo de Estado* op 30 mei 1662 in een buitengewone zitting bijeenkwam om zich over het advies van de *Consejo de Flandes* van 26 mei te beraden, bracht Medina de las Torres de stukken ter sprake die graaf de Marchin hem toegezonden had.⁴⁸⁷ Een lijvige deductie tegen het Partagetractaat vormde het pièce de résistance van die bundel papieren,⁴⁸⁸ terwijl er ook een gekleurde kaart bij was, die de verdeling van de landen van Overmaas in beeld bracht.⁴⁸⁹ De deductie was onder het motto geplaatst, dat het Partagetractaat schadelijk was voor de kerk, voor de staat en voor de financiën van de koning. Wat het eerste punt betreft, richtte de kritiek zich vooral op de redding van de abdij Kloosterrade en het convent van Sint-Gerlach. Met het behoud van die instellingen, aldus de deductie, was het belang van de zielen in het geheel niet gemoeid, maar uitsluitend het materiële voortbestaan van de religieuzen die er leefden en die zich niet aan de zielzorg wijdden. Ter wille van hun redding had men alleen al in het land van Valkenburg negenduizend zielen opgeofferd en aan de „kettters” overgeleverd, terwijl er slechts zevenduizend onder de koning gebleven waren. De geestelijken die de zielzorg in Spaans Valkenburg uitoefenden, hadden slechts zevenduizend gulden 's jaars aan inkomsten ter beschikking, terwijl het bedrag in Staats Valkenburg veertien-duizend gulden beliep.⁴⁹⁰ Overgaande tot de nadelen voor de staat betoogde de deductie, dat het aantal onderdanen en vazallen in het

Staatse gebied – kennelijk was alleen Valkenburg bedoeld – een derde groter was dan in het Spaanse ressort. Bovendien vormde de Staatse partage een aaneengesloten geheel, terwijl het Spaanse gebied uit een aantal huizen van edellieden bestond, die ingesloten lagen in het Staatse territoir ofwel in een hoek van het land gegroepeerd waren, afgelegen en afgesneden van iedere verbinding, niet alleen onderling, maar ook met de andere provincies van de koning. Immers de route naar het Overkwartier van Gelderland liep noodzakelijkerwijs door één van de Valkenburgse banken Beek, Heerlen of Klimmen, die alle drie verloren gegaan waren. De verbinding van Navagne naar 's-Hertogenrade was verbroken door de afstand van Gulpen. Het verlies van Bolbeek versperde de directe weg van Navagne naar Limburg aan de Vesder, terwijl de bank Olne weggevallen was als schakel tussen de hertogdommen Limburg en Luxemburg. Uitvoerige aandacht besteedde de deductie aan de te verwachten nadelige gevolgen voor de militaire en strategische betekenis van het fort Navagne. Aangezien de gehele oever van de Maas tot aan de poorten van Navagne aan de Verenigde Nederlanden afgegaan was, met inbegrip van de tussen Maastricht en Navagne gelegen heerlijkheid Eijsden, lag het fort voortaan geblokkeerd en had het zijn functie als bolwerk tegen de Staatse vesting Maastricht verloren. Bij een breuk met de Verenigde Nederlanden zou het garnizoen van Maastricht ongetwijfeld korte metten maken met het Spaanse fort, dat vanuit het nabije kasteel Eijsden gemakkelijk met kanonvuur geruïneerd kon worden. Bovendien waren de troepen van de koning sedert de val van Maastricht in 1632 op hun doortocht uit de Nederlanden naar Duitsland en vice versa steeds bij Navagne de Maas overgestoken. De Staatse waren voortaan echter in de gelegenheid vanuit het kasteel Eijsden de overtocht van zelfs de kleinste boot gewapenderhand te beletten. Zeer bezwaarlijk was het ook, dat de vlakte bij Navagne gedeeltelijk aan de Verenigde Nederlanden afgestaan was. Dit terrein had namelijk steeds dienst gedaan als „plaza de armas” voor de troepen die de Maas overgestoken waren of op het punt stonden dit te doen. Immers zulke overtochten gingen altijd gepaard met veel vertraging – soms wel een dag en een nacht – zodat de soldaten die als eersten de overkant bereikt hadden, een terrein nodig hadden om zich in afwachting van de overkomst van hun kameraden in orde op te stellen. Het gebied tussen Eijsden en Navagne was als zodanig bijzonder geschikt: de militairen

hadden de rivier de Maas in de rug, het fort Navagne en het riviertje de Berwinne aan hun rechter- en het kasteel Eijsden aan hun linkerkant. Van dit terrein was thans een derde gedeelte aan de Verenigde Nederlanden afgestaan, zodat de troepen zich daar niet meer konden formen. Deze hadden ook hun gewone marsroute van Navagne naar Aken – „el derecho y real camino hacia la imperial ciudad de Aix”⁴⁹¹ – verloren en wel door de afstand van de halteplaats Gulpen. Dit betekende een gevoelige handicap voor de Spaanse troepen. Immers zij waren voortaan gedwongen de normale verbindingsweg, waarover zij in bataljons konden marcheren en die breed genoeg was voor het transport van artillerie en allerlei bagage, te vervullen voor een bezwaarlijke omweg, die hen door de wouden en bergen van het land van Limburg voerde en die op sommige plaatsen zo smal was, dat er nauwelijks plaats was voor kleine karren, laat staan voor artillerie en legeretros.⁴⁹² Tenslotte wezen de opstellers van de deductie op de nadelen die het Partagetractaat hun inziens voor de „real hacienda”⁴⁹³ inhield. Ook hier lieten zij hun licht alleen over het land van Valkenburg schijnen. De deductie stelde vast, dat alle domeinen aan de Verenigde Nederlanden toegevalen waren, zonder dat de koning ook maar één reaal als opbrengst overgehouden had. Ook de lenen waren grotendeels in de Staatse partage terechtgekomen. Het onverpande gedeelte van het land van Valkenburg was eveneens in zijn geheel in handen van de Staatsen gevallen. Omzetting van dit gebied in particuliere heerlijkheden zou Hunne Hoogmogenden wel vierhonderdduizend gulden opleveren. De licenten op de transitohandel waren een andere bron van inkomsten die de koning verloren had. Het Partagetractaat gaf de Verenigde Nederlanden immers een vrije passage van Maastricht naar Aken, zodat de koopwaar niet door Spaans territorium vervoerd hoefde te worden.

De lectuur van dit polemisch geschrift had in de vergaderzalen van de Spaanse staatsraden alleszins de beoogde uitwerking. Op aanbeveling van de *Cosejo de Estado* gelastte koning Filips IV de *Consejo de Flandes* ijlings een nieuw advies over het vraagstuk van de ratificatie uit te brengen.⁴⁹⁴ Op 5 juni 1662 voldeed de *Consejo de Flandes* aan dit koninklijk bevel. Na lezing van het bezwaarschrift concludeerde de Raad, dat men thans voor de vraag stond, of de gerefereerde nadelen – vooropgesteld dat zij op waarheid berustten – meer gewicht in de schaal legden dan het belang van de liga waarover Gamarra te 's-

Gravenhage onderhandelde. Naar het gevoelen van de leden van de Raad was de benadeling van kerk en staat in het Partagetractaat zo „enorme”, dat de ratificatie niet verleend kon worden. De *Consejo de Flandes* bond zijn „neen” echter aan de uitslag van het reeds in zijn voorgaande adviezen aanbevolen onderzoek door landvoogd Caracena. In samenspel met de Brusselse Raad van State en de Raad van Financiën, in overleg met de gouverneurs van de provincies Limburg, Gelre, Luxemburg en Namen, en in ruggespraak met de commandant van Navagne diende Caracena vast te stellen, of het Partagetractaat al dan niet acceptabel was. Bij een gunstig resultaat mocht de landvoogd de akte van ratificatie, die hem onder voorbehoud toegezonden zou worden, publiceren. Bij een negatieve uitslag was het zijn taak de Verenigde Nederlanden op tactische wijze tot een modificatie van het verdrag over te halen. Om de pil enigszins te vergulden mocht hij de Staten-Generaal bij wijze van inleiding meedelen, dat de koning de ratificatie overgezonden had. De landvoogd diende er echter aan toe te voegen, dat de koning een „gran desigualdad” in de verdeling bespeurd had en derhalve vóór de uitwisseling van de ratificaties enige nieuwe conferenties wenste tot regeling van enkele „puntos indecisos”. De *Consejo de Flandes* wilde de leiding van deze onderhandelingen wederom toevertrouwen aan Gamarra, voor wie Caracena en de Raad van State te Brussel een strakke instructie moesten opstellen, die tenslotte zou resulteren in „otra partición más igual”.⁴⁹⁵

Hield de *Consejo de Flandes* aldus nog een slag om de arm, de *Consejo de Estado* was radicaal in zijn afwijzing van het Partagetractaat. Het advies dat deze Raad op 9 juni 1662 uitbracht, begon met een strafpredikatie tegen Gamarra. De ambassadeur was volgens de Raad ver buiten zijn boekje gegaan: hij had meer concessies gedaan dan zijn instructie toestond en was eigenmachtig tot de afsluiting van het Partagetractaat overgegaan, hoewel de koning zich bij schrijven van 3 augustus 1661 een beslissing in dezen uitdrukkelijk voorbehouden had. De *Consejo de Estado* sprak zijn afkeuring over deze handelwijze uit en stelde vast, dat het Partagetractaat wegens de vérgaande nadelen voor kerk, staat en financiën niet geratificeerd kon worden. Het standpunt van ieder lid van de Raad was – voor het eerst in de „consultas tocante a las cosas de Ultramosa” – afzonderlijk weergegeven. De rij van sprekers werd geopend door de hertog van Medina de las Torres, die niet alleen het

Partagetractaat verwierp, maar ook het denkbeeld afkeurde Caracena een conditionele akte van ratificatie toe te zenden. De hertog was geporteerd voor nieuwe onderhandelingen, die tot een billijker verdeling moesten leiden. Gamarra diende bij deze besprekingen buiten spel te blijven. Daartoe was het nodig de gezant onder een of ander voorwendsel naar de Zuidelijke Nederlanden terug te roepen. De onderhandelingen konden dan gevoerd worden door gedelegeerden uit de *Chambre Mi-Partie* of door andere afgevaardigden. Medina de las Torres haalde niet alleen de *Chambre Mi-Partie* uit de motteballen, maar opperde, in navolging van Don Juan, ook het idee de opgelapte Spaanse partage aan de Staten-Generaal in pand te geven. Dit aanbod, aldus de hertog, zou de Staatse bereidheid tot nieuwe onderhandelingen over de verdeling ongetwijfeld vergroten. Bovendien achtte hij zulk een gebaar dienstig voor „el principal fin de estrecharse con los Estados en tiempo que tanto es menester hacerlo”.⁴⁹⁶ Het spreekt vanzelf, dat aan de positie van het katholicisme in de verpande Spaanse partage niet getornd mocht worden. De andere leden van de *Consejo de Estado* die de vergadering bijwoonden – de markies van Velada en de hertogen van Alva en Terranova – conformeerden zich in hun verklaringen geheel en al met de zienswijze van Medina de las Torres.⁴⁹⁷ In de volgende dagen brachten ook de leden die niet ter vergadering aanwezig waren geweest, op bevel van de koning schriftelijk hun stem uit. De markies van Mortara en Don Fernando de Borja sloten zich bij het standpunt van hun collegae aan. Wel distantieerden zij zich van het denkbeeld de Spaanse partage aan de Staten-Generaal te verpanden. Nog afgezien van de onaangename situatie waarin de katholieke bevolking van het verpande gebied terecht zou komen, was het volgens de raadsheren overijld zulk een zware verplichting aan te gaan, voordat de uitslag van de nieuwe conferenties vaststond.⁴⁹⁸ Kan men in deze reeks herhalingen van Medina's standpunt een bevestiging zien van diens typering als „principal figura del Consejo de Estado”,⁴⁹⁹ de graaf van Castrillo, rivaal bij uitstek in de strijd om de leiding der regering, kwam met een eigen visie voor den dag. In de eerste plaats beklemtoonde deze graaf, dat het bij gebrek aan relevante informatie niet doenlijk was een oordeel over Gamarra's beleid uit te spreken. De Madrileense kanselarij beschikte niet eens over een exemplaar van de instructie die Gamarra bij de onderhandelingen als leidraad gediend had. Castrillo achtte het dan ook

niet mogelijk te beoordelen, of de ambassadeur deze richtlijnen overschreden had. De omstandigheid dat de gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden zich ten gunste van het verdelingsverdrag uitgesproken had, was voor hem een belangrijk gegeven. Het belang van een goede verhouding met de Verenigde Nederlanden was de tweede reden waarom Castrillo vóór een ratificatie van het Partagetractaat stemde. Weigering van de koninklijke bekrachtiging zouden de Staten-Generaal, die te goeder trouw met een ambassadeur van de koning onderhandeld hadden, als een affront opvatten. Het zou bovendien betekenen, dat de Staatse heerschappij in de landen van Overmaas, ook in de Spaanse partage, voor onbepaalde tijd gecontinueerd werd. Al met al was de graaf van Castrillo van mening, dat afkeuring van het verdrag nadeliger zou zijn voor de Spaanse monarchie dan goedkeuring ervan.⁵⁰⁰

De beslissing lag thans bij de koning, die zich bij het advies van de hertog van Medina de las Torres en diens adepten aansloot. Het was de taak van Caracena, aldus besliste de vorst, ervoor te zorgen, dat deze aangelegenheid op vriendschappelijke wijze en tot wederzijdse voldoening geperfectioneerd werd. Koning Filips waarschuwde, dat de verhouding tot de Verenigde Nederlanden daarbij geen schipbreuk mocht lijden. Hij was echter niet bereid, de Spaanse partage bij voorbaat aan de Staten-Generaal in pand te geven, maar hield dit punt – overeenkomstig het advies van de markies van Mortara – in afwachting van het resultaat van de nieuwe onderhandelingen in reserve.⁵⁰¹ Bij schrijven van 21 juni 1662 deelde de koning zijn landvoogd te Brussel mee, dat hij het Partagetractaat wegens de „conocida lesión y grande desigualdad” niet kon goedkeuren. De monarch droeg Caracena op, een billijker verdeling tot stand te brengen en wel buiten Gamarra om. Het herziene verdrag diende vóór de ondertekening aan hem zelf, de koning, voorgelegd te worden, opdat hij de ratificatie zonder bedenkingen kon verlenen.⁵⁰²

Intussen wachtte Gamarra met stijgend ongeduld op de Madrileense bekrachtiging. Twee dagen na afloop van de termijn die in het Partagetractaat voor de ratificatie vastgesteld was, op 28 april 1662, zonden de Staten-Generaal enige gedeputeerden naar de ambassadeur met de vraag, of hij de akte van ratificatie ontvangen had. Gamarra gaf te kennen, dat hij het koninklijk besluit „brevemente” verwachtte.⁵⁰³ In

de loop van de maand mei 1662 herhaalde de Staten-Generaal dit rappel tot tweemaal toe, maar zij ontvingen steeds hetzelfde negatieve bescheid.⁵⁰⁴ Om hun ongenoegen te tonen, besloten Hunne Hoog Mogenden op 26 mei 1662 – één maand nadat de termijn voor de ratificatie verstreken was – de jaarlijkse verpachting van de tienden in het gebied van de contrepartage door te voeren.⁵⁰⁵ Vier dagen nadien, 30 mei 1662, verklaarden de Staten-Generaal, dat zij de koning nog twee maanden respijt gaven, maar zich daarna zouden houden aan de keuze die zij op 9 maart 1661 gedaan hadden.⁵⁰⁶ Dit dreigement had volgens een sussende verklaring van Hiëronymus van Beverningk aan Vincent Richard geen ander doel dan de geestelijkheid en adel in de Spaanse partage, die hun redding een beklonken zaak achtten, tot een luidkeels protest te prikkelen en de uitvaardiging van de ratificatie aldus te bespoedigen.⁵⁰⁷ Op één van de betrokkenen, abt Lamberti van Kloosterrade, hadden de Staatse resoluties veeleer een ontmoedigende uitwerking, zodat de oud-militair Gamarra de abt verweet „que tiene menos ánimo que una mujer”.⁵⁰⁸ Ook het geduld van de ambassadeur werd echter op een zware proef gesteld, want de maanden juni en juli verstreken zonder dat de koning het verlossende woord sprak. Het ontbrak niet aan gissingen over de oorzaak van het Madrileense stilzwijgen. Caracena schreef de vertraging toe aan de omstandigheid, dat de koning na de dood van Don Luis de Haro – evenals na de val van Olivares in 1643 – besloten had zelf de staatszaken te behartigen.⁵⁰⁹ Gamarra en Richard zochten een verklaring in de overstelpende hoeveelheid werk waaronder de regering te Madrid gebukt ging, en in de „lenteur des ministres”.⁵¹⁰ Deze laatste eigenschap werd ook van Staatse zijde aan de Spaanse bewindslieden toegeschreven. Zo verzuchtte Johan de Witt enige jaren later, dat de traagheid en letargie van de Spanjaarden in alle zaken onverdraaglijk was.⁵¹¹ Natuurlijk vroegen Gamarra en Richard zich ook af, of er wellicht interventie van derden in het spel was. Er werd gefluisterd, dat paus Alexander VII het verdrag in een brief aan de koning afgekeurd had. Gamarra weigerde geloof te schenken aan dit gerucht: de paus had steeds gewenst, dat Kloosterrade en Sint-Gerlach gered werden, en hij had abt Lamberti, die hij kende uit de tijd van zijn Keulse en Munsterse nuntiatuur, zopas vereerd met de mijter, een onderscheiding die de vroegere abten van Kloosterrade nooit toegekend was. Gamarra geloofde evenmin, dat aartsbisschop Creusen van Me-

chelen tussenbeide gekomen was, maar wel achtte hij een interventie waarschijnlijk van bisschop d'Allamont van Roermond, tot wiens dioceses het land van Valkenburg immers behoorde.⁵¹² Ook lag het voor de hand, dat edelen als de heren van Geulle, Eijdsen en Gulpen, wier heerlijkheden in de Staatse partage terechtgekomen waren, een klacht bij de koning ingediend hadden. Richard twijfelde niet, of de genoemde edelen hadden duizend leugens naar Madrid geschreven.⁵¹³ In deze sfeer van gissingen en geruchten zorgde de Staatse zaakgelastigde te Madrid, Hendrik van Reede, voor een lichtstraal, toen hij – notabene op 21 juni 1662 – aan de Staten-Generaal berichtte, dat de koning heel tevreden over het Partagetractaat was en „in alles soude corresponderen met de galanterie van Uwe HoogMogenden”.⁵¹⁴ Deze tijding was echter volkomen uit de lucht gegrepen, zodat Gamarra bij de afloop van de termijn van twee maanden op 30 juli 1662 nog altijd in het ongewisse verkeerde.⁵¹⁵ Reeds één dag later verklaarden de Staten-Generaal, dat zij zich hielden aan de keuze die zij op 9 maart 1661 gedaan hadden, en dat zij gedeputeerden naar de landen van Overmaas zouden zenden om het gebied van de contrepartage in bezit te nemen.⁵¹⁶ Ondershands lieten Hunne HoogMogenden de ambassadeur weten, dat deze „démonstration” alleen bedoeld was om hem te verplichten eindelijk voor den dag te komen met de ratificatie, die hij naar hun gevoelen reeds in zijn bezit had.⁵¹⁷ In zijn antwoord verweet Gamarra de Staten-Generaal de overhaasting waarmee zij in zulk een belangrijke aangelegenheid te werk gingen en hij stelde hen ervan op de hoogte, dat zojuist een brief van de koning gearriveerd was.⁵¹⁸ In dit schrijven van 21 juni 1662 deelde Filips Gamarra in summiere bewoordingen mee, dat inzake het Overmase verdrag de nodige orders aan Caracena gezonden waren.⁵¹⁹ In afwachting van nader bericht uit Brussel schortten de Staten-Generaal daarop hun resolutie van 31 juli voor de tijd van veertien dagen op.⁵²⁰ De koerier uit Brussel bracht echter niet de zo gewenste akte van ratificatie, maar alleen een brief van de landvoogd, die Gamarra opdroeg de Staten-Generaal om een nieuw uitstel van twee à drie maanden te verzoeken, aangezien de koning opheldering verlangde over „algunas cosas” in het Partagetractaat.⁵²¹ Onmiddellijk besloot Gamarra zelf naar Brussel te reizen „pour y confondre les calomniateurs et informer monsieur le marquis de la vérité du tout”.⁵²² De Staten-Generaal bleken tot medewerking bereid. Nadat zij de ambassadeur op 15 augustus 1662

in audiëntie ontvangen hadden.⁵²³ verklaarden zij zich reeds de volgende dag „onbeswaert” nog twee of drie maanden op de ratificatie te wachten⁵²⁴ en zij stelden Gamarra op diens verzoek zelfs een „bequaem jacht” voor het vervoer naar het Zuiden ter beschikking.⁵²⁵ De ambassadeur ondernam de reis volgens Vincent Richard „con buen ánimo de confondre tous les imposteurs”.⁵²⁶ Deze gemoedsstemming blijkt ook uit een brief die hij vóór zijn afreis aan abt Lamberti schreef: „Je vous prie de ne vous tourmenter ni affliger parce que j'espère que le bon Dieu dissipera ces nuées et que nous chanterons le Te Deum laudamus en action de graces de ce qu'il nous aurat délivré de ore leonis et a linguis dolosis et iniquis”.⁵²⁷

Voor Gamarra was het van doorslaggevende betekenis, dat zijn bondgenoot uit 1661, landvoogd Caracena, het ook nu voor hem opnam. De gouverneur-generaal legde 's konings opdracht de ambassadeur onder een of ander voorwendsel van zijn post terug te roepen en buiten hem om een gunstiger verdelingsverdrag tot stand te brengen, vooreerst naast zich neer, welk eigenmachtig optreden hij rechtvaardigde door de bezwaarschriften van de Overmase edelen, waarop het koninklijk veto gebaseerd was en die ter kennisneming naar Brussel gezonden waren, als grotendeels ongefundeerd af te wijzen.⁵²⁸ In allerijl liet de landvoogd in augustus 1662 een tweetal tegenbetogen opstellen, die de voosheid van de genoemde bezwaarschriften moesten aantonen.⁵²⁹ Na de aankomst van Gamarra te Brussel werden deze justificatoire geschriften uitgebreid met enige memoranda die zich vooral met de numerieke aspecten van de verdeling bezighielden.⁵³⁰ Het doel van dit tegenoffensief was de koning alsnog voor de ratificatie van het Partagetractaat te winnen. In de eerste plaats richtten de remonstranten hun geschut tegen de stelling, dat bij de verdeling onvoldoende rekening gehouden was met de belangen van de kerk. Zij becijferden, dat zesendertig Overmase parochies in de Spaanse partage terechtgekomen waren tegen achtentwintig in de Staatse.⁵³¹ Bovendien was het voor de inwoners van de Staatse plaatsen niet bezwaarlijk in één van de Spaanse dorpen, die nooit ver verwijderd lagen, ter kerke te gaan. Zo konden de gelovigen uit Houthem, Meerssen, Bundè en Itteren hun godsdienstplichten in de kloosterkerk van Sint-Gerlach vervullen.⁵³² Deze opmerking was er tegelijkertijd op gericht het verwijt te ontzenuwen, dat de geredde kloosters niet van belang waren voor de zielzorg. Wat de

abdij Kloosterrade betreft, somde abt Lamberti niet minder dan twaalf parochiekerken op, waar de abdij bij de „cura animarum” betrokken was.⁵³³ Het behoud van beide aloude en edele kloostergemeenschappen werd in de tegenbetogen dan ook „muy conveniente” genoemd. Bovendien verzekerden de rijke kloostergoederen in de Spaanse partage een opbrengst aan kerkelijke inkomsten, die het totale bedrag in de Staatse partage verre overtrof.⁵³⁴ Overgaande tot de schade die de stáát door het Partagetractaat zou lijden, bestreden Gamarra's secondanten de bewering, dat het aantal onderdanen in het Staatse gebied een derde groter zou zijn dan in het Spaanse ressort. Zij noemden deze voorstelling van zaken tendentius: de malcontenten hadden de situatie in het land van Valkenburg als pars pro toto genomen en opzettelijk verzwegen, dat de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade het Valkenburgs tekort ruimschoots compenseerden. Op basis van de beschikbare cijfers⁵³⁵ telde Jacques Cloeps in het Spaanse gedeelte van de landen van Overmaas zelfs vijfduizend communicanten meer dan in het Staatse gebied. De kaart die de malcontenten naar Madrid gezonden hadden,⁵³⁶ werd al evenzeer als een doelbewuste verdraaiing van de werkelijkheid aangeduid. Immers de Spaanse dorpen waren op deze kaart in een aantal gevallen met een smalle rode cirkel aangegeven, terwijl het omringende gebied, dat eveneens tot het territoire van de koning behoorde, in de oranjekleur van de Staatse partage getekend was. Ook vele naburige vrije rijksheerlijkheden waren ten onrechte met deze tint bedeed. Aldus werd de misleidende indruk gewekt, dat het Staatse aandeel in de landen van Overmaas veel uitgestrekter was dan het Spaanse. Voorts hadden de malcontenten volgens de tegenbetogen ongelijk, als zij beweerden, dat het Partagetractaat de onderlinge verbindingen in Spaans Overmaas afsneed en de communicatie met de andere provincies van de koning bemoeilijkte. Zo was de route door het land van Gulik vanouds een normale verbindingsweg tussen Limburg en het Overkwartier van Gelderland geweest, ook ten tijde van 's konings heerschappij over de gehele landen van Overmaas. Bovendien was het in vreedstijd niet bezwaarlijk door Staats gebied te trekken, zodat ook in de toekomst de route van Navagne naar 's-Hertogenrade over Gulpen kon lopen en die van Limburg naar Luxemburg over Olne. De vrije passage van Navagne via het land van Dalhem naar Limburg was zelfs expliciet in het Partagetractaat gegarandeerd.⁵³⁷ De uitweidingen van de malcontenten

over de militaire en strategische betekenis van het fort Navagne werden in de tegenbetogen als sofisterijen afgedaan. Zolang de Verenigde Nederlanden de stad Maastricht in hun macht hadden, waren de landen van Overmaas in oorlogstijd „expuestos a la discreción de los estados generales”. Daarbij was het volstrekt onbelangrijk in wiens handen zich het kasteel Eijsden bevond. Dit adellijk huis had geen enkele militaire betekenis: tien kanonschoten waren voldoende om het te verwoesten. Het fort Navagne was – ongeacht de bewering van het tegendeel – nooit een doorgang geweest voor de legers die naar Duitsland trokken of uit dat land terugkeerden. Na de val van Maastricht hadden de troepen van de koning steeds de route door Gelderland of Luxemburg gekozen. Alleen wanneer vanuit Brabant enige regimenten ter legering naar Limburg gezonden werden, passeerden zij gewoonlijk bij Navagne de rivier de Maas. Voor het opstellen van deze eenheden was het terrein ter plaatse alleszins toereikend en de marsroute van het fort via 's Gravenvoeren naar Limburg was voor de soldaten breed genoeg om in bataljonsverband te marcheren. Tenslotte werd in de tegenbetogen aandacht besteed aan het financiële aspect van de verdeling. De bewering dat de domeinen in hun geheel aan de Verenigde Nederlanden toegefallen waren, werd bestreden: in het land van Valkenburg had de koning deze inkomsten weliswaar verloren, maar de domeinen in Spaans Dalhem en 's-Hertogenrade brachten in totaal 3158 gulden per jaar op. De opbrengsten in Staats Overmaas werden weliswaar op 4579 gulden geraamd, zodat het saldo voor de koning toch nadelig was, maar meer evenwicht vertoonden de beden, die volgens de berekening van de Rekenkamer te Brussel in het Spaanse gebied 20.104 gulden bedroegen en in het Staatse gebied 20.799.⁵³⁸ De bewering van de malcontenten, dat omzetting van het niet-verpande gedeelte van het land van Valkenburg de Staten-Generaal wel vierhonderdduizend gulden kon opleveren, werd in de tegenbetogen een schromelijke overdrijving genoemd. Het vierde gedeelte van die som werd een redelijker bedrag geacht en in ieder geval stond zulk een opbrengst in geen verhouding tot de waarde van de geredde kloosters, die de Staatse schatkist bij verkoop wel één miljoen gulden opgeleverd zouden hebben. Het verlies van de licenten op de transitohandel tussen Maastricht en Aken werd in de tegenbetogen, zij het schoorvoetend, toegegeven. De eindconclusie was, dat het Partagetractaat meer voordelen bracht aan de koning dan

aan de Staten-Generaal: het groter aantal parochies en zielen, het behoud van de kloosters en het surplus aan kerkelijke goederen deden de weegschaal – aldus Jacques Cloeps – ten gunste van de koning doorslaan. Het is duidelijk dat de verhandelingen pro en contra het Partagetractaat „pour les besoins de la cause” geschreven waren en een polemische geest ademen. Zij gaven geen afgewogen oordeel over het verdelingsverdrag en met name het compromis-karakter daarvan kwam te weinig tot uitdrukking. Wel waren de tegenbetogen in hun numerieke benadering een rectificatie van de bezwaarschriften der malcontenten, die gefixeerd waren op het land van Valkenburg en aldus een scheef beeld van de verdeling der drie landen gaven.

Op 19 september en 6 oktober 1662 werden de tegenbetogen in de vergadering van de *Consejo de Flandes* besproken. De raadsleden bespeurden zoveel tegenstrijdigheid tussen de beweringen in de bezwaarschriften en de repliek in de verweerschriften, dat zij deze contradictie voldoende achtten om ieder oordeel op te schorten. Alleen de positiebepaling van landvoogd Caracena weerhield hen van zulk een stap. Immers de gouverneur-generaal had zonder enig voorbehoud zijn instemming betuigd met de inhoud van de tegenbetogen, die volgens hem aantoonde, dat de koning de ratificatie zonder bezwaar kon verlenen. Deze uitspraak van de hoogste autoriteit in de Spaanse Nederlanden gaf thans de doorslag. Zich geheel op het woord van de landvoogd verlatend, adviseerde de *Consejo de Flandes* de koning, zo spoedig mogelijk aan diens verzoek te voldoen en de akte van ratificatie naar de Nederlanden te zenden.⁵³⁹ Op 9 oktober 1662 verenigde de *Consejo de Estado* zich zonder enig commentaar met dit advies, waarna ook de koning zijn fiat gaf: „Hágase como pareze”.⁵⁴⁰ Aangezien de gehele tekst van het Partagetractaat in de akte van ratificatie geïnsereerd diende te worden en de vertaling van het verdrag in de Spaanse taal een tijdrovende aangelegenheid was,⁵⁴¹ duurde het tot 18 oktober 1662 voordat koning Filips IV – in beverig handschrift – de woorden „yo el Rey” onder de akte van ratificatie schreef en met deze formule het Partagetractaat bekrachtigde.⁵⁴² Daarmee hadden Caracena en Gamarra het pleit tenslotte gewonnen. Het is mogelijk, dat de politieke ontwikkelingen van het ogenblik het succes van de „ministros del norte”⁵⁴³ mede bepaald hebben. In augustus 1662 waren de Frans-Spaanse onderhandelingen over een eventueel bondgenootschap tussen Filips IV

en zijn schoonzoon Lodewijk XIV afgesprongen op de Franse eis, dat koningin Maria-Theresia in haar rechten op de Spaanse troon hersteld moest worden, aangezien haar bruidschat niet uitbetaald was. In oktober 1662 werd de Spaanse regering geschokt door het bericht dat de Engelse koning Karel II de stad Duinkerken aan Lodewijk XIV verkocht had, hetgeen Caracena als een vervreemding van Spaans grondgebied aan de kaak stelde.⁵⁴⁴ Deze verscherping van de verhouding tot Frankrijk en Engeland heeft de bereidheid van de Spaanse regering om de Staten-Generaal – de bondgenoot in spe – ter wille te zijn, wellicht mede beïnvloed.

Gamarra ontving het goede nieuws in zijn verblijfplaats Brussel. Verheugd schreef de ambassadeur op 12 november 1662 aan abt Lambert: „Tandem bona causa triumphat. La ratification du dernier partage est arrivée au dépit de nos antagonistes”. Op verzoek van de vrome gezant werd in de kloostergemeenschappen van Sint-Gerlach en Kloosterrade een mis tot dankzegging gecelebreerd en een plechtig Te Deum gezongen.⁵⁴⁵ Op 14 november bereikte het bericht uit Spanje ook de Spaanse ambassade te 's-Gravenhage. Onverwijd vervoege Vincent Richard zich ten huize van Johan de Witt, die het nieuws „con gran aplauso y contento” ontving. Tot tweemaal toe betuigde de raadpensionaris zich er erkentelijk voor, dat de boodschap aan hem als eerste was overgebracht. Aansluitend bezocht Vincent Richard ook Hiëronymus van Beverningk, die zich „el más contento del mundo” toonde. Hij omhelsde Richard en sprak vele gelukwensen uit aan het adres van Gamarra, die zijn vijanden overwonnen had.⁵⁴⁶ De volgende dag, 15 november 1662, deelde Vincent Richard de Staten-Generaal officieel mee, dat de koning het Partagetractaat geratificeerd had.⁵⁴⁷ Het duurde echter nog twee weken, voordat de legatiesecretaris in het bezit van de authentieke akte was.⁵⁴⁸ Intussen had hij ook de machtiging ontvangen om de uitwisseling van de ratificaties in naam van de afwezige ambassadeur te voltrekken.⁵⁴⁹ In de ochtend van zaterdag 16 december 1662 had deze plechtigheid op het Binnenhof plaats. Aangezien de zaterdag in de liturgie van de katholieke kerk toegewijd was aan de Maagd Maria, nam Vincent Richard haar als „bon augure”.⁵⁵⁰ Als ooggetuige van de Munstere vredehandel⁵⁵¹ herinnerde Richard zich wellicht, dat de beeltenis van de Madonna ook op de slotbijeenkoms van dat congres geprikt had.⁵⁵² Acht gedeputeerden uit de Staten-Ge-

neraal en twee leden van de Raad van State, onder wie Hiëronymus van Beverningk, namen tegenover de Spaanse zaakgelastigde plaats, terwijl raadpensionaris Johan de Witt „no hizo más que dar una vista”.⁵⁵³ De Geldersman Rudolf van Ommeren presideerde de Staatse deputatie.⁵⁵⁴ Hij maakte er aanvankelijk bezwaar tegen, dat de akte van de koning in de Spaanse taal gesteld was. Vincent Richard verzekerde, dat de Spaanse tekst geheel gelijkkluidend was aan de Franse vertaling, die hij reeds op 18 november aan de Staten-Generaal overgereikt had en die door Hunne HoogMogenden „in behoerlicke forme geextendeert” bevonden was.⁵⁵⁵ Ten einde Van Ommeren gerust te stellen – „para sosegar sus sospechos” – werd besloten dat één van de Staatse gedeputeerden, Jacob van Borsselle van der Hooge,⁵⁵⁶ die de Spaanse taal beheerste, de akte van de koning zou voorlezen, de commies Johan Spronssen vervolgens de Franse vertaling ervan, en Vincent Richard tenslotte de akte van de Staten-Generaal. Met de lezing van deze teksten waren meer dan twee uren gemoeid. Nadat aldus vastgesteld was, dat de authentieke Spaanse akte conform was aan de Franse vertaling,⁵⁵⁷ werden de originele ratificaties uitgewisseld.⁵⁵⁸ De plechtigheid eindigde met een wederzijdse gelukwens, die door Vincent Richard aangegrepen werd om nog eens te beklemtonen, dat de koning niet alleen in goede nabuurschap met de Staten-Generaal wenste te leven, maar zich ook nader met hen wilde verbinden „para la seguridad de ambos estados”.⁵⁵⁹ Met het uitspreken van deze op de toekomst gerichte bede was de Vrede van Munster ook voor de landen van Overmaas werkelijkheid geworden.

Noten

- ¹ De handelingen van de Staatse commissie, 1657-1661, in: ARAG, SG 8972-8974: „Verbael van de handelinge met den ambassadeur van Spagne over het accommodement van de differenten der drie landen van Overmaze”. In inv. nr. 8975 een afschrift van dit verbaal.
- ² ARAG, SG nr. 8972 en ARAB, SSO nr. 2539: Staatse commissie aan Gamarra, 10 november 1657.
- ³ ARAG, SG nr. 8972: vergaderingen van de Staatse commissie van 12, 15 en 16 november 1657.
- ⁴ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 26 november 1657.
- ⁵ ARAG, SG nr. 8972 en ARAB, SSO nr. 2539: Staatse commissie aan Gamarra, 15 november 1657.

- ⁶ Ibidem: Gamarra aan Staatse commissie, 25 november 1657.
AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 27 november 1657.
- ⁷ Zie: G.W.A. Panhuysen, *Het mijnreglement voor het Staats land van Daelhem van 1668 en enige toelichtende stukken*, in: PSHAL, LXXXV (1949), blz. 531-572.
- ⁸ De dorpen van redemptie – Hoepertingen, Veulen, Mopertingen, Hermalle-sous-Argenteau, Fallais, Nerem, Rutten en Paifve – waren acht op de linker Maasoever gelegen vrije heerlijkheden. Zij ontleenden hun naam aan het feit, dat zij hun aandeel in de gemene lasten voor een vaste jaarlijkse som redimeerden of afkochten. Aangezien deze redemptiepenningen te Maastricht dienden te worden afgedragen, rekenden de Staten-Generaal de dorpen tot het – hun te Munster toegewezen – ressort van deze stad. Aan Spaanse zijde werd daarentegen staande gehouden, dat de redemptiedorpen onder het ressort van het hertogdom Brabant vielen en dus aan koning Filips IV toekwamen. In feite handhaafden de Staten-Generaal zich in de omstreken plaatsen met de sterke arm (L. J. Suringar, *Bijdrage tot de kennis van den regeeringsvorm van Maastricht en zijn ressort, meer bijzonder gedurende het tijdvak 1632-1794*, Leiden 1873, blz. 131-132. Wouters, *Her Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 403).
- ⁹ ARAG, SVH nr. 2838: „Consideratien ontrent de handelinge over de drij landen Overmaas”, z.d.
- ¹⁰ Voor de loop der wegen zie o.a.: M. Kranzhoff, *Aachen als Mittelpunkt bedeutender Strassenzüge zwischen Rhein, Maas und Mosel in Mittelalter und Neuzeit*, in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, 51, (1930), vooral blz. 28-36. H. Hardenberg, *Het Limburgsche gedeelte van de Romeinsche heerbaan Keulen-Tongeren*, in: *Msg.* 57, (1942), blz. 23-29. Idem, *Romeinse wegen en middeleeuwse geleiderechten tussen Maas en Rijn*, in: PSHAL, XCIV - XCV, (1958-1959), blz. 173-188. L. Augustus, *Wijnstraat of Wijngracht. Het Oostlimburgse tracé van de middeleeuwse handelsweg: Keulen-Vlaanderen*, in: *Msg.* 92, (1973), kol. 175-194.
- ¹¹ Voor deze vereniging zie: J. Th. H. de Win, *De geschiedenis van Vaals*, [Vaals] 1941, blz. 34-39.
- ¹² Voor de koperhandel zie o.a.: R. A. Peltzer, *Geschichte der Messingindustrie und der künstlerischen Arbeiten in Messing (Dinanderie) in Aachen und den Ländern zwischen Maas und Rhein von der Römerzeit bis zur Gegenwart*, in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, 30, (1908), blz. 235-463. H. von Asten, *Die religiöse Spaltung in der Reichsstadt Aachen und ihr Einfluss auf die industrielle Entwicklung in der Umgebung*, in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, 68, (1956), blz. 77-190. J. G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek*, 's-Gravenhage 1970, blz. 103, 314-315 en 410-411.
- ¹³ ARAG, SVH nr. 2838: „Recueil om te dienen voor den lande van 's-Hertogenrade, Overmase, bij de tegenwoordige conferentie metten heer ambassadeur van Spagnen”, z.d. ARAG, SVH nr. 2838: memorandum van Robert van Ittersum voor de leden der Staatse onderhandelingscommissie, z.d.
- ¹⁴ ARAG, SG nr. 8972: rekest van een aantal kooplieden en van de magistraat der stad Amsterdam aan de Staten-Generaal, z.d.
- ¹⁵ Kranzhoff, *Aachen als Mittelpunkt*, o.c., blz. 28-31.
- ¹⁶ ARAG, SVH nr. 2838: „Consideratien opt stuk van de kooperhandel, passerende door de landen van Valkenburg ende 's Hartogenrade”, z.d.

- 17 ARAG, SVH nr. 2838: „gemene kooplieden” van Holland en West-Friesland aan Staten van Holland, z.d. Voor de Maashandel zie o.a.: E. Roebroeck, Hoe hebben vaart en handel op de Maas zich ontwikkeld vanaf de middeleeuwen tot het einde van de achttiende eeuw?, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, XV, (1970), blz. 50-74.
- 18 ARAG, SG nr. 8972: vergadering van de Staatse commissie van 29 januari 1658 (met bijlagen). De geschiedenis van de protestantse gemeenten in de landen van Overmaas sedert 1632/1648 heeft nog slechts weinig pennen in beweging gebracht. Zie o.a.: De Win, *De geschiedenis van Vaals*, o.c., blz. 52-62, J. Stouren, *Histoire de l'ancien ban d'Olne et de la domination des Calvinistes dans ce territoire*, in: *Bulletin de la société d'art et d'histoire du diocèse de Liège*, VII, (1892), blz. 109-312.
- 19 ARAG, SVH nr. 2838: vergaderingen van de vaste commissie voor de conferenties met Gamarra, 6, 30 en 31 mei 1656.
- 20 ARAG, SVH nr. 2838: vergadering van de Staatse commissie van 29 januari 1658.
- 21 ARAG, SG nr. 8972 en ARAB, SSO nr. 2539: Staats verdelingsvoorstel van 4 december 1657.
- 22 ARAG, SG nr. 8972: vergaderingen van de Staatse commissie van 6 en 7 december 1657.
- 23 ARAB, SSO nr. 2539: „minuta de la primera proposición para la partición de los países de Ultramosa”, 5 december 1657 (origineel in ARAG, SG nr. 8972).
- 24 Voor de Spaanse ambassade zie o.a.: P. Albers, *De Sinte Teresia-Kerk op Het Hooge Westeinde te 's-Gravenhage*, voorheen de Spaansche Kapel en de Kerk van Spanje genaamd, 's-Gravenhage 1916, blz. 41. J. Heringa, *De eer en hoogheid van de staat. Over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw*, Groningen 1961, blz. 428-429.
- 25 „...daerover veel debatten ende contradebatten waren gevallen”, (ARAG, SG nr. 8972: vergadering van de Staatse commissie van 12 december 1657). Vincent Richard berichtte aan Adriaan de Groot: „Dans la dernière conférence on a eu de grands démeslés”, (RALM, LVO nr. 592).
- 26 ARAG, SG nr. 8972: vergaderingen van de Staatse commissie van 10, 11 en 12 december 1657.
ARAB, SSO nr. 2539: Gamarra aan Don Juan, 14 december 1657.
- 27 ARAB, SSO nr. 2539: „minuta de la segunda proposición para la partición de los países de Ultramosa”, 11 december 1657 (origineel in ARAG, SG nr. 8972).
- 28 ARAG, SG nr. 8972: vergadering van de Staatse commissie van 12 december 1657.
- 29 AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 28 december 1657.
- 30 ARAG, SG nr. 8972 en ARAB, SSO nr. 2539: de Staatse commissie aan Gamarra, 7 januari 1658.
- 31 ARAG, SG nr. 8972: vergadering van de Staatse commissie van 10 januari 1658.
- 32 ARAB, SSO nr. 2539: „minuta de la tercera proposición para la partición de los países de Ultramosa”, 19 december 1657 (origineel in ARAG, SG nr. 8972).
- 33 ARAG, SG nr. 8972: vergaderingen van de Staatse commissie van 10 en 21 januari 1658.
- 34 Gamarra gaf de volgende indeling van de vier hoofdbanken:
 1. Meerssen met Geulle, Borgharen, Houthem, Irteren, Ulestraten, Amby, Bunde en Elsloo.

2. Klimmen met Nuth, Hulsberg, Schimmert, Oud-Valkenburg, Strucht, Eijdsen, Schin op Geul, Wijnandsrade en Vaesrade.
 3. Heerlen met Oirsbeek, Jabeek, Brunssum, Schinveld, Amstenrade, Bingelrade, Merkelbeek, Voerendaal, Schaesberg en Hoensbroek.
 4. Beek met Geleen, Schinnen, Spaubeek, Berg, Bemelen, Terblijt en Eckelrade.
- ³⁵ Gamarra gaf geen opsomming van de twee ressorten. In ARAG, RVS nr. 2168 bevindt zich een „Memorie rakende den tegenwoordigen staet des lands van Daelhem”, 1656. Deze memorie geeft de volgende specificatie: de eerste hoofdbank is de hoofdstad Dalhem, waaraan „alle de Walsche dorpen appelleren”. De tweede hoofdbank is ‘s Gravenvoeren „ende appelleren aen deselve alle de Neederduijtsch dorpen”. Tot het ressort van Dalhem worden gerekend: Trembleur, Olne, Mortier, Housse, Richelle, Feneur, Neufchâteau, Cadier en Oost. Tot het ressort van ‘s Gravenvoeren worden gerekend: Cheratte, Bolbeek, Aubel, Moelingen, Mheer, Noorbeek, Sint-Martens-Voeren, Weerst en Berneau. Vgl. Ceyssens, *Les Bans*, o.c., blz. 66-68. Janssen de Limpens, *Bijzondere Oppergerechten*, o.c., kol. 66.
- ³⁶ ARAG, SG nr. 8972: Gamarra aan Staatse commissie, 19 en 26 januari 1658.
- ³⁷ ARAG, SG nr. 8972 en ARAB, SSO nr. 2539: de Staatse commissie aan Gamarra, 29 januari 1658.
- ³⁸ ARAB, SSO nr. 2539: „minuta de la quarta proposición para la partición de los países de Ultramosa”, 8 februari 1658 (origineel in ARAG, SG nr. 8972).
- ³⁹ Voor dit klooster zie o.a.: J. Habets, *Houthem-Sint-Gerlach en het adellijk vrouwenstift aldaar*, in: PSHAL, VI, (1869), blz. 3-253.
- ⁴⁰ Voor de verheffing van Geleen tot graafschap in 1654 zie: *Gedenkboek Geleen*. Van dorp tot Mauritsstad, [Geleen 1951], blz. 55.
- ⁴¹ De dorpen Oost en Banholt – eerder aan de Staten-Generaal aangeboden – waren wederom naar de Spaanse partage overgeheveld. Dit was ook geschied met het Valkenburgse, onder het ressort van de hoofdbank Klimmen gerekende, dorp Sint Geertruid. Dit stuivertjewisselen werd voorgeschreven door de instructie van mei 1656, die bepaalde, dat de bovengenoemde dorpen bij het vierde en laatste verdelingsvoorstel wederom onder de obediëntie van de koning geplaatst moesten worden en wel „para la seguridad y comunicación de Navaña y Argenteau” (ARAB, SSO nr. 262 en AGS, SDE leg. 2101).
- ⁴² ARAG, SG nr. 8972: vergaderingen van de Staatse commissie van 16 en 19 februari 1658. RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 19 februari 1658.
- ⁴³ ARAB, SSO nr. 2539: Gamarra aan Don Juan, 16 november 1657. AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 14, 20 en 28 december 1657, 4 en 18 januari 1658. AGS, EEH nr. 41: Gamarra aan Filips IV, 25 januari 1658.
- ⁴⁴ AGS, EEH nr. 182: Don Juan aan Gamarra, 2 en 25 december 1657.
- ⁴⁵ ARAB, SSO nr. 262: Don Juan aan Filips IV, 28 december 1657. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., IV, nr. 1460.
- ⁴⁶ Voor Caracena zie: L.-P. Gachard, Caracena, in: *Biographie nationale*, III, Bruxelles 1872, kol. 297-304. Ramón Ezquerro, Luis de Benavides Carillo y Toledo, marqués de Frómista y de Caracena y conde de Pinto, in: *Diccionario de historia de España*, o.c., 1, blz. 676-677.

- ⁴⁷ ARAB, RVS nr. 270 en SSO nr. 2539 en AGS, SDE leg. 2101: advies van de junta de estado aan Don Juan, 7 maart 1658.
AGS, EEH nr. 14: Gamarra aan Richard, 8 maart 1658.
- ⁴⁸ AGS, SDE leg. 2101: Don Juan aan Filips IV, 10 maart 1658.
Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV, nr. 1479.
- ⁴⁹ alivio = verlichting.
AGS, SDE leg. 2101: Don Juan aan Filips IV, 10 maart 1658 (tweede brief).
Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV, nr. 1480.
- ⁵⁰ AGS, EEH nr. 182: Don Juan aan Gamarra, 7 en 16 februari 1658; Gamarra aan Don Juan, 11 februari 1658.
- ⁵¹ AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Flandes, 2 mei 1658.
- ⁵² RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 26 maart 1658.
- ⁵³ ARAG, SG nr. 8972: vergadering van de Staatse commissie van 27 maart 1658 (met de grossen van de akte). De tekst van de akte is door Aitzema uitgegeven in zijn *Saken van Staet en Oorlogh* (o.c., 9, blz. 227-228).
AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 30 maart 1658.
AGS, EEH nr. 283: Gamarra aan Haro, 28 maart 1658.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 30 maart 1658.
- ⁵⁴ Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 20-21.
- ⁵⁵ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 26 maart 1658.
Voor het ambt van „maestre de campo general” zie: G. Parker, *Guide to the Archives of the Spanish Institutions*, o.c., blz. 96. Idem, *The Army of Flanders*, o.c., hoofdstuk 4.
- ⁵⁶ De gouverneur van het hertogdom, Lancelot Schetz, graaf van Grobbendonk, wees Gamarra op het grote belang van de passage van Navagne via 's Gravenvoeren naar de stad Limburg en via Cheratte naar Luik (AGS, EEH nr. 283, z.d.).
- ⁵⁷ ARAG, SG nr. 8972: Spaans verdelingsvoorstel van 4 april 1658.
- ⁵⁸ Ibidem: Spaans verdelingsvoorstel van 8 april 1658.
- ⁵⁹ Ibidem: Gamarra aan de Staatse commissie, 8 april 1658.
- ⁶⁰ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 9 april 1658.
- ⁶¹ Holset, Vaals en Vijlen als drie aparte eenheden gerekend.
- ⁶² ARAG, SG nr. 8972: Gamarra aan Staten-Generaal, 4 april 1658 (met bijlagen betreffende de repartitie der bedden, de opbrengst der domeinen alsook lijsten van de lenen in het land van Valkenburg).
- ⁶³ Kranzhoff, *Aachen als Mittelpunkt*, o.c., blz. 30-31.
- ⁶⁴ Zie o.a.: P. C. Boeren, *De Abdij Rolduc, godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg (1104-1804)*, Maastricht 1945.
- ⁶⁵ Zie o.a.: A. Vande Kerckhove, *Histoire de l'abbaye cistercienne de Val-Dieu à travers les siècles, dès son origine jusqu'à nos jours (1215-1939)*, [Bruges 1939], vooral blz. 190-192.
In ARAG, SG nr. 5825 berust een schets, waarop de grens tussen het land van Dalhem en het hertogdom Limburg dwars door de abdijkerk loopt.
- ⁶⁶ Zie o.a.: J. Habets, *Beknopte Geschiedenis der Proostdij van Meerssen*, in: PSHAL, XXV, (1888), blz. 1-160.
- ⁶⁷ ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Leopold Willem, 29 december 1655.
- ⁶⁸ ARAG, SG nr. 8972: condities, toegevoegd aan het Spaanse verdelingsvoorstel van 4 april 1658, artikel 4.

- ⁶⁹ Zie noot 77 van het tweede hoofdstuk.
- ⁷⁰ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 26 en 29 november 1657, 13 december 1657, 9 en 30 april („je vous assure . . . que Climmen et Herlen seront sauvés ou que rien ne se fera”) en 3 mei 1658.
- ⁷¹ De abt van Kloosterrade was heer van Merksteijn en – samen met Frans Willem Spies zu Ehrenstein en Herman Diederik van Berghe-Trips – heer van Kerkrade (zie: Augustus, De familie Spies zu Ehrenstein en het pandheerschap over Kerkrade, o.c., *passim*).
- ⁷² AGS, EEH nr. 2: Lamberti aan Richard, 25 december 1657.
- ⁷³ Dom Simon Ranst overleed plotseling op 11 maart 1658 (Vande Kerckhove, *Histoire de l'abbaye cistercienne de Val-Dieu*, o.c., blz. 193). Vincent Richard schreef na ontvangst van het doodsbericht aan Adriaan de Groot: „La mort de monsieur le Prélat de la Vaudieu m'a fort surpris, mais sérieux au citius metam properamus ad unam” (RALM, LVO nr. 592, brief van 19 maart 1658).
- ⁷⁴ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 26 maart en 9 april 1658. Voor Jan Adolf van Imstenrade zie o.a.: Ryckel, *les fiefs du comté de Dalhem*, o.c., blz. 301, 307 en 331.
- ⁷⁵ Zie stamboom in: Gedenkboek Geleen, o.c., blz. 41.
- ⁷⁶ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 29 november 1657.
- ⁷⁷ RALM, LVO nr. 583: Servaas van den Hoeff aan Adriaan de Groot, 30 maart en 5 april 1658.
Wolter Frans van Hoensbroeck-Geulle was de zoon van Koenraad Ulrich van Hoensbroeck-Geulle, die in 1652 overleden was (Van de Venne, *De genealogie der graven van Hoensbroeck-Geul*, o.c., blz. 301-302).
- ⁷⁸ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 5 april 1658.
- ⁷⁹ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 26 maart 1658.
- ⁸⁰ Ryckel, *Les fiefs du comté de Dalhem*, o.c., blz. 290 en 374.
- ⁸¹ C.A. Huygen, *Neubourg, Gulpen's trots, [Maastricht] 1959* (Gulden reeks van Limburgse monumenten no. 14), blz. 11-12.
- ⁸² ARAG, SG nr. 8972: condities, toegevoegd aan het Spaanse verdelingsvoorstel van 4 april 1658, artikel 8-9, 27-28.
- ⁸³ Ibidem, artikel 3-7. Deze artikelen waren geformuleerd overeenkomstig de eisen die de Overmase geestelijkheid aan Gamarra voorgedragen had: „Conditiones pro ecclesiasticis trium patriarum ultra Mosam, quas iidem ecclesiastici in tractatu ineundo inter Regem Hispaniarum et DD. Status Hollandiae ab Excellentissimo D. Legato inseri humillime supplicant”, z.d., (ARAB, RVS nr. 270).
Echtreglement: Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 387-388.
- ⁸⁴ ARAG, SG nr. 8972: vergadering van de Staatse commissie van 15 april 1658.
- ⁸⁵ Ibidem: Gamarra aan de Staatse commissie, 16 april 1658.
- ⁸⁶ De Waalse kerken in de Verenigde Nederlanden drongen bij rekest van 10 april 1658 aan op het behoud van Olne onder de Staten-Generaal. De kerk van Olne, zo pleitten zij, lag op een afstand van drie uur van Spa, twee uur van Luik en één uur van Verviers; zij was voor de gereformeerden uit die plaatsen een grote troost. Vele gelovigen verzamelden zich volgens dit getuigenis te Olne om er Gods woord te horen en de sacramenten te ontvangen (ARAG, SG nr. 8972). Volgens Gamarra wilden de Staatsen Olne en Vaals hebben „para acomodar los herejes de Lieja y Aquisgrana”, (AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 26 april 1658).

- ⁸⁷ ARAG, SG nr. 8972: vergaderingen van de Staatse commissie van 23 en 24 april 1658.
- ⁸⁸ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 26 april 1658.
- ⁸⁹ Ibidem en AGS, EEH nr. 182: Gamarra aan Don Juan, 19 april 1658.
- ⁹⁰ ARAG, SG nr. 8972: Gamarra aan de Staatse commissie, 27 april 1658.
- ⁹¹ Ibidem: Gamarra aan de Staatse commissie, 27 april 1658 (tweede brief).
- ⁹² Blijkens de ledenlijst (zie hoofdstuk II, noot 448) maakte Schuyl geen deel uit van de Staatse commissie die de onderhandelingen met Gamarra voerde. Wellicht is hij te identificeren als Pieter Schuyl, rentmeester van de geestelijke goederen in de Meierij van 's-Hertogenbosch, die als zodanig genoemd wordt in de resoluties van de Staten van Holland (ARAG, SVH nr. 287, onder 25 juni 1648). In dezelfde functie wordt Pieter Schuyl vermeld in: W.J.C.C. van den Hurk, *Het verborgen leven van de Abdi van Berne in haar parochies, 1797-1857*, Tilburg 1977 blz. 12 en 51, (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland XXXIX).
- ⁹³ Op 28 april overhandigde Gamarra de Staatse gedeputeerden zijn brieven van 27 april en een gedrukt plakkaat van de Staten-Generaal van 8 maart 1634 (in originali in ARAG, SG nr. 8972). In een begeleidende brief (van 28 april 1658) interpreteerde Gamarra dit plakkaat als een bewijs voor de stelling, dat het platteland van Limburg-Overmaas het ressort van de hoofdstad Limburg volgde én dat de Staten-Generaal destijds deze opinie gedeeld hadden. De door Schuyl geuite beschuldiging van vervalsing was kennelijk tegen dit plakkaat – of tegen Gamarra's interpretatie? – gericht.
- ⁹⁴ RALM, LVO nr. 590: Wolter van Meer, Spaans drossaard van het land van Valkenburg, aan De Groot, 's-Gravenhage, 29 april 1658.
- ⁹⁵ De tekst van het capitulatieverdrag van 1632 in: Ubachs, *Twee heren, twee confessies*, o.c., blz. 442-444.
- ⁹⁶ ARAG, SG nr. 8972: vergadering van de Staatse commissie van 29 april 1658.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 30 april 1658.
- ⁹⁷ ARAG, SG nr. 8972: de staatse commissie aan Gamarra, 1 mei 1658.
- ⁹⁸ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 3 mei 1658.
- ⁹⁹ Voor pater Goetgebuer zie: K. J. Derks, Aegidius Goetgebuer, in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 3, Leiden 1914, kol. 478-479. Vlekke, „Van 't gruwelyck verraet”, o.c., blz. 119, 138, 153 en 155.
- ¹⁰⁰ Op 17 april 1660 richtten de Jezuïeten „del colegio de Mastrique, refugiados en Tongres”, een rekest aan landvoogd Caracena tot behoud van 's Gravenvoeren, Mheer en Noorbeek, waar hun de tienden toebehoorden, onder de koning (AGS, EEH nr. 183).
- ¹⁰¹ AAK, port 16: Servaas van den Hoeff aan Lamberti, 29 maart 1658.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 30 april, 3 en 21 mei 1658.
AGS, EEH nr. 14: Richard aan Gamarra, 24 mei 1658.
- ¹⁰² „... le père Goetgebuer faisant icy la rage et ayant offert sommes considérables à différents des estats, afin qu'ils persistent à retenir Fauquemont”, (RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 3 mei 1658). Soortgelijke berichten in: AGS, EEH nr. 14: Richard aan Gamarra, 7 mei 1658.
- ¹⁰³ Ibidem, Richard aan Gamarra, 14 mei 1658.
- ¹⁰⁴ RALM, LVO nr. 583: Servaas van den Hoeff aan De Groot, 's-Gravenhage, 5 april 1658.
- ¹⁰⁵ RALM, LVO nr. 590: Wolter van Meer aan De Groot, 's-Gravenhage, 29 april 1658.

- ¹⁰⁶ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 3 mei 1658.
- ¹⁰⁷ „Verheyen venait avant hyer trouver Gamarra au grand matin et luy fit une proposition assés gentille, sçavoir que pour vuidier d'affaires il avoit pensé toute la nuit sur le moyen de l'accommodement et avoit trouvé que l'unique estoit de céder Fauquemont aux estats; que l'on laisseroit volontiers Houthem au Roy et aussy la terre d'Eysden; que l'on pourroit recevoir les droicts d'entrée et sortie de part et d'autre et que le Roy retiendrait Rolduc et Daelhem. *Richard* a eu grande dispute sur cette proposition avec Verheyen et a eu de grosses paroles, car il nous vouloit réduire à ses opinions. L'affaire n'est pas en fort bon estat pour Fauquemont, mais vous pouvés estre asseuré, quod portae inferi non praevalerunt adversus eam, et que *Richard* fera plustot tout renverser que de consentir que l'on perde ses amis, pour qui il travaille avec tout le soing et effort qu'il est obligé”, (RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 19 februari 1658; opgelost cijfer cursief). „Verheyen proposa hyer de nouveau la cession entière de Fauquemont, sur quoy il y eut de grosses paroles entre Gamarra, luy et Richard”, (RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 9 april 1658).
- ¹⁰⁸ Op 3 mei 1658 berichtte Gamarra aan Don Juan, dat zijn vertrek uit 's-Gravenhage ophanden was (AGS, EEH nr. 182).
- ¹⁰⁹ ARAB, RVS nr. 270: Gamarra aan Don Juan, 8 mei 1658.
- ¹¹⁰ Voor Andreas Creusen zie o.a.: E. H. J. Reusens, André Cruesen ou Creusen, in: Biographie nationale, IV, Bruxelles 1873, kol. 567-569. W. J. Prick, Levensbeschrijving van de veertien Roermondse bisschoppen, in: Limburg's Verleden, o.c., II, blz. 612-615.
- ¹¹¹ ARAB, RVS nr. 270: advies van de junta van 15 mei 1658.
- ¹¹² AGS, SDE leg. 2196: Don Juan aan Filips IV, 23 juni 1658. Cuveliet-Lefèvre, Correspondance de la Cour d'Espagne, o.c., IV, nr. 1521.
- ¹¹³ Zie: W. A. J. Munier, Kerkelijke circumscription van (de tegenwoordige provincie) Limburg en de omliggende gebieden (1559-1801), in: Historische atlas van Limburg en aangrenzende gebieden, deel II-2, Amsterdam-Assen 1976, passim.
- ¹¹⁴ J. D. M. Cornelissen, „Relationes Status” van het bisdom Roermond, in: PSHAL, LXIV, (1928), blz. 72-77.
- ¹¹⁵ AGS, EEH nr. 280: Andreas Creusen aan Gamarra, 1 januari en 16 april 1656.
- ¹¹⁶ Zie o.a.: R. R. Post, Handboek van de kerkgeschiedenis, III, Nijmegen-Utrecht 1963, blz. 197 en 223.
- ¹¹⁷ Zie o.a.: L. J. Rogier, De tolerantie in de Statenbond der Verenigde Nederlanden, in: Terugblik en uitzicht, 1, Hilversum-Antwerpen 1964, blz. 85-108. Idem, Proeftuin der pariteit, in: Terugblik en uitzicht, o.c., 1, blz. 177-190.
- ¹¹⁸ ARAB, RVS nr. 270: advies van de junta van 15 mei 1658 (aantekening in de marge).
- ¹¹⁹ Voor de oorlogshandelingen zie o.a.: Lonchay, La rivalité de la France et de l'Espagne, o.c., blz. 174-175.
- ¹²⁰ Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse stam, o.c., II, blz. 25.
- ¹²¹ Janssens, De Spaanse ambassade in Den Haag, o.c., blz. 22.
- ¹²² Zie noot 119.
- ¹²³ „nauwelijks heugen is van het gezag van Uwe Majesteit”.
- ¹²⁴ AGS, SDE leg. 2196: Don Juan aan Filips IV, 23 juni 1658.
- ¹²⁵ Janssens, De Spaanse ambassade in Den Haag, o.c., blz. 64-76.

- ¹²⁶ AGS, SDE leg. 2092: advies van de Consejo de Flandes van 15 maart 1658.
- ¹²⁷ AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Don Juan, 25 maart 1658. Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV nr. 1486.
- ¹²⁸ „no se puede dexar aora de ceder a las violencias y sinrazones de las dichas Provincias Unidas, entretanto que se mejoren y dispongan las cosas de Vuestra Magestad”, (AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Flandes van 2 mei 1658).
- ¹²⁹ AGS, SDE leg. 2194: advies van de Consejo de Estado van 8 mei 1658.
AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Don Juan, 8 mei 1658.
- ¹³⁰ AGS, SDE leg. 2101: de Consejo de Estado aan Jacques Brecht, secretaris van de Consejo de Flandes, 30 augustus 1658.
- ¹³¹ Ibidem: advies van de Consejo de Flandes van 6 september 1658.
- ¹³² Ibidem: advies van de Consejo de Estado van 14 september 1658. In de marge van dit advies schreef koning Filips de woorden: „está bien”.
- ¹³³ „... atento a la imposibilidad que ay en reducir las Provincias Unidas al partido que se había propuesto, de que en la parte que por el repartimiento de aquel país les cupiere dejen el exercicio de nuestra Santa Fee en la forma que le concedieron en la villa de Mastrique, sino es otorgándoles la reciproca en la que me tocara a mí, y que mis Progenitores y yo hemos sido siempre constantes en no admitir libertad de Religión en ninguno de nuestros reynos y señoríos, conformándose con vuestro sentir y de la dicha junta, me ha parecido deciros que este punto ha de ser indispensable y que en lo que me tocara de los payeses de Ultramora no ha de haver otro exercicio que él de nuestra sagrada Religión”, (AGS, SDE leg. 2269 en ARAB, RVS nr. 270: Filips IV aan Don Juan, 22 september 1658).
Een brief van gelijke strekking werd op 19 oktober naar Vincent Richard gezonden (Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV, nr. 1547).
- ¹³⁴ Lonchay, *La rivalité de la France et de l'Espagne*, o.c., blz. 175.
- ¹³⁵ „si Dios no se duele de nosotros”, (Filips IV aan Sor María de Agreda, 6 november 1658; uitgegeven in: *Cartas de la venerable madre Sor María de Agreda*, o.c., 2, nr. DV, blz. 555).
- ¹³⁶ ARAG, SG nr. 3264, f° 533r-v, 546v-547r: resoluties van de Staten-Generaal van 18, 19 en 23 september 1658.
- ¹³⁷ AGS, EEH nr. 41: Richard aan Filips IV, 13 december 1658.
- ¹³⁸ ARAB, RVS nr. 270 en AGS, EEH nr. 182: advies van de junta van 15 december 1658.
Ibidem: Don Juan aan Gamarra, 25 december 1658.
- ¹³⁹ Voor deze periode zie o.a.: Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond*, o.c., 2, blz. 215-244, 285-321. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme* o.c., II, blz. 643-666. P. Polman, *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw*, III, Hilversum 1968, blz. 200-203 en passim.
- ¹⁴⁰ Voor d'Allamont zie o.a.: J. baron de Saint-Genois, Eugène-Albert d'Allamont, in: *Biographie nationale*, I, Bruxelles 1866, kol. 230-232. Prick, *Levensbeschrijving van de veertien Roermondse bisschoppen*, o.c. blz. 615-617.
- ¹⁴¹ Voor Sint-Gerlach zie o.a.: C. Damen, *Studie over Sint-Gerlach van Houthem*, in: *PSHAL*, XCII-XCIII, (1956-1957), blz. 49-113.
- ¹⁴² AGS, EEH nr. 280: d'Allamont aan Gamarra, z.d., met een gedrukt mandement van de bisschop, van 14 oktober 1660, als bijlage.

- ¹⁴³ Ibidem: d'Allamont aan Gamarra, 31 december 1658 (met Gamarra's antwoord van 27 januari 1659).
- ¹⁴⁴ Ibidem: Gamarra aan d'Allamont, 26 april 1660.
- ¹⁴⁵ Ibidem: d'Allamont aan Gamarra, 4 mei 1660.
- ¹⁴⁶ Ibidem: d'Allamont aan Gamarra, 2 oktober 1659.
- ¹⁴⁷ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 27 januari 1659.
- ¹⁴⁸ ARAG, SG nr. 8973: Gamarra aan de Staatse commissie, 1 februari 1659.
- ¹⁴⁹ Ibidem: vergadering van de Staatse commissie van 8 februari 1659.
AAK, port 16: Servaas van den Hoeft aan Lamberti, 11 februari 1659.
- ¹⁵⁰ ARAG, SG nr. 8973: Gamarra aan de Staatse commissie, 20 februari 1659.
- ¹⁵¹ Ibidem: Gamarra aan Staten-Generaal, 28 februari 1659.
- ¹⁵² Ibidem: vergadering van de Staatse commissie van 17 februari 1659.
- ¹⁵³ Ibidem: „Redenen ende argumenten waeromme gemeint ende geoordeelt wert, dat de partage van de landen van Valckenburch, Daelhem ende 's Hertogenrade, Overmaze, soude connen geschieden bij smaldeelinghe”, (op 18 maart 1659 in de vergadering van de Staten-Generaal gelezen).
- ¹⁵⁴ Ibidem: „Redenen ende argumenten waeromme gemeint ende geoordeelt wert, dat men de landen van Valckenburch, Daelhem ende 's Hertogenrade, Overmaze, niet bij smaldeelinghe maer met geheele landschappen soude behooren te partagieren, ende 't eerste aen desen Staet te behouden ende de twee andere aen den Coninck van Spagne te cederen”, (op 18 maart 1659 in de vergadering van de Staten-Generaal gelezen).
- ¹⁵⁵ ARAG, SG nr. 3265, f° 173v: resolutie Staten-Generaal van 18 maart 1659.
- ¹⁵⁶ Ibidem: f° 226r: resolutie Staten-Generaal van 8 april 1659. ARAG, SVH nr. 2838: „Consideration waeromme de drij landen van Overmaes tusschen haer Ho.Mo. ende den heere Coningh van Spangen bij landschappen ende niet bij smaldejlinge in de landschappen behooren gedeeld te worden”.
- ¹⁵⁷ ARAG, SG nr. 3265, f° 389v-390r: resolutie Staten-Generaal van 18 juni 1659.
- ¹⁵⁸ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 3 februari 1659.
De Franse gezant, Jacques Auguste de Thou, karakteriseerde de verhouding tussen Johan de Witt en Hiëronymus van Beverningk in 1657 als volgt: „La personne qui a le plus de part auprez Mr. de Witte, et sans l'avis et conseil duquel il fait peu de chose, est Mr. de Beverning” (Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau, recueil publié ... par G. Groen van Prinsterer, deuxième série, tome V, 1650-1688, Utrecht 1861, blz. 177).
- ¹⁵⁹ AGS, EEH nr. 14: Richard aan Gamarra, 28 mei 1658.
- ¹⁶⁰ AGS, EEH nr 15: Richard aan Gamarra, 10 april 1659.
- ¹⁶¹ Ibidem: Gamarra aan Richard, 14 april 1659.
- ¹⁶² Ibidem: Richard aan Gamarra, 17 juni 1659.
- ¹⁶³ AGS, EEH nr. 16: Richard aan Gamarra, 1 augustus 1659.
- ¹⁶⁴ ARAG, SVH nr. 2838 en ARAB, SSO nr. 2539: Gamarra aan Staten-Generaal, 17 maart 1659.
- ¹⁶⁵ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 17 en 28 maart 1659.
- ¹⁶⁶ ARAG, SG nr. 8973: vergadering van de Staatse commissie van 18 maart 1659.
- ¹⁶⁷ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 28 maart 1659.

- ¹⁶⁸ Ibidem: Richard aan Lamberti, 9 april 1660.
- ¹⁶⁹ Lonchay, *La rivalité de la France et de l'Espagne*, o.c., blz. 176-179.
- ¹⁷⁰ Lefèvre, *Het slotbedrijf van het Spaanse régime*, o.c., blz. 101-102, 105.
- ¹⁷¹ Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 3, 24-25.
- ¹⁷² AAK, port. 17: Richard aan lamberti, 13 februari 1660.
Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 232.
- ¹⁷³ „de schrik sloeg hun om het hart”.
- ¹⁷⁴ AGS, EEH nr. 16: Richard aan Gamarra, 25 november 1659.
ARAG, SG nr. 3265, f° 786r-v en 787r-v: resolutie Staten-Generaal van 13 december 1659 (tekst van het interim). Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 9, blz. 317-318 en 1090. C.J. Luzac, *De landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662*, Leiden 1888, blz. 74-77. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 393. Janssens, *De Spaanse ambassade in Den Haag*, o.c., blz. 233-234.
- ¹⁷⁵ De brieven van Richard aan Gamarra (AGS, EEH nr. 16 en 17) bevatten een gedetailleerd relaas van de besprekingen van november 1659 tot maart 1660.
- ¹⁷⁶ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 9 april 1660.
- ¹⁷⁷ Molsbergen vermeldt, dat men in de Verenigde Nederlanden over deze ongevraagde opnemering verbaasd en geërgerd was, te meer omdat de Staten-Generaal eerst na een onbekende grootheid als de hertog van Guastalla genoemd werden en dan ook nog met verminkte titel (Frankrijk en de Republiek der Vereenigde Nederlanden, o.c., blz. 192-193).
- ¹⁷⁸ ARAG, SG nr. 3266, f° 214r-v en 215r-v: tekst van de rede van Gamarra in de Staten-Generaal op 17 april 1660 (ook in: ARAG, SG nr. 8973). Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 9, blz. 1090-1092.
- ¹⁷⁹ ARAG, SG nr. 3266, f° 238v: resolutie Staten-Generaal van 28 april 1660.
- ¹⁸⁰ ARAG, SG nr. 8973: vergadering van de Staatse commissie van 3 mei 1660.
- ¹⁸¹ Ibidem: de Staatse commissie aan Gamarra, 3 mei 1660.
- ¹⁸² RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 18 mei 1660.
RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 27 augustus 1660.
- ¹⁸³ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 7 mei 1660.
ARAB, RVS nr. 317: Raad van State aan Ryckewaert en Cloeps, 14 mei 1660.
RALM, LVO nr. 590: Wolter van Meer aan De Groot, 21 mei 1660.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 25 mei 1660.
- ¹⁸⁴ „porque conozco sus mañas y sé los malos oficios que nos ha hecho con los estados, para encaminar sus intentos que son de procurar que se les ceda el país de Fauquemont, quedando Su Majestad (que Dios guarde) con los de Rolduque y Dalem”, (AGS, EEH nr. 183: Gamarra aan Caracena, 3 juni 1660).
- ¹⁸⁵ AAK, port. 17: Gamarra aan Lamberti, 1 juli 1660.
- ¹⁸⁶ „De todo esto se serbirá veer Vuestra Excelencia lo que podemos esperar deste hombre que es tan parcial de los oficiales desta Regencia y tiene inteligencia con ellos, como él mismo lo confiesa, y assí me parece que para librarnos deste embarazo convendría que Vuestra Excelencia le mandase salir de aquí y bolver a la Camara medio partida”, (AGS, EEH nr. 183: Gamarra aan Caracena, 3 juni 1660).
- ¹⁸⁷ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 31 augustus 1660.

- ¹⁸⁸ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 9, blz. 840-874. Rowen, John de Witt, o.c., blz. 442-447.
- ¹⁸⁹ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c. 9, blz. 853. Voor de Engels-Spaanse betrekkingen na de Vrede van de Pyreneeën zie: R.A. Stradling, *Spanish Conspiracy in England, 1661-1663*, in: *The English Historical Review*, LXXXVII, (1972), blz. 269-286.
- ¹⁹⁰ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 9, blz. 846, 853-855. N. Japikse, *De Verwikkelingen tusschen de Republiek en Engeland van 1660-1663*, Leiden 1900, blz. 14. Voor de leden van de Stuart-familie zie o.a.: J. P. Kenyon, *The Stuarts. A Study in English Kingship*, London 1958, (met genealogische tabel op blz. 233).
- ¹⁹¹ H. Brugmans, *Geschiedenis van Nederland*, V, Amsterdam 1936, blz. 106.
- ¹⁹² ARAG, SG nr. 8973: Gamarra aan de Staatse commissie, 5 juni 1660.
- ¹⁹³ Ibidem: de Staatse commissie aan Gamarra, 10 juni 1660.
- ¹⁹⁴ Ibidem: Gamarra aan de Staatse commissie, 11 juni 1660.
- ¹⁹⁵ Ibidem: de Staatse commissie aan Gamarra, 15 juni 1660.
- ¹⁹⁶ Ibidem: Gamarra aan de Staatse commissie, 16 juni 1660.
- ¹⁹⁷ Ibidem: de Staatse commissie aan Gamarra, 22 juni 1660.
- ¹⁹⁸ AGS, EEH nr. 2: Lamberti aan Richard, 25 december 1657.
- ¹⁹⁹ ARAG, SG nr. 8973: Spaans verdelingsvoorstel van 29 juni 1660.
- ²⁰⁰ Ibidem: vergadering van de Staatse commissie van 6 juli 1660.
AGS, EEH nr. 183: Gamarra aan Caracena, 8 juli 1660.
- ²⁰¹ ARAG, SG nr. 8973: vergaderingen van de Staatse commissie van 21 augustus, 9, 11, 14 en 27 september 1660.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 1 oktober 1660.
AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 1 oktober 1660.
- ²⁰² ARAG, SG nr. 8973: de Staatse commissie aan Gamarra, 1 juli 1660.
- ²⁰³ Ibidem: Gamarra aan de Staatse commissie, 3 en 5 juli 1660.
- ²⁰⁴ De briefwisseling tussen de Staatse commissie en het college van de admiraliteit te Rotterdam berust in ARAG, SG nr. 8973. Voor de bevoegdheid van het college zie: Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat*, o.c., blz. 26-29.
- ²⁰⁵ ARAG, SG nr. 8973: de admiraliteit aan de Staatse commissie, 13 september 1660.
- ²⁰⁶ Voor de ligging van de Gulikse Schans op de Roode Beek ten zuiden van Gangelt zie de gedrukte kaart van Aegidius Martini, *Limburgensis ducatus nova descriptio*, auctore Aegidio Martini, anno Domini 1603 (aanwezig in RALM). Voor de werkzaamheid van Aegidius Martini zie: S. J. Fockema Andreae en B. van 't Hoff, *Geschiedenis der kartografie van Nederland, van den Romeinschen tijd tot het midden der 19de eeuw*, 's-Gravenhage 1947, blz. 44-45.
- ²⁰⁷ In het advies van de admiraliteit wordt gesproken over het gedeelte van het land van 's-Hertogenrade dat tussen de landen van Valkenburg en Dalhem ligt. Kennelijk zijn plaatsen als Gulpen, Margraten, Vijlen Holset, Vaals, Simpelveld en Bocholtz bedoeld.
- ²⁰⁸ ARAG, SG nr. 8973: het college van de admiraliteit te Rotterdam aan de Staatse commissie, 27 september 1660.
- ²⁰⁹ Ibidem: vergadering van de Staatse commissie van 11 oktober 1660.
- ²¹⁰ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 7 september en 12 oktober 1660.
- ²¹¹ Ook uit een brief van Servaas van den Hoeff, op 9 november 1660 te 's-Gravenhage

geschreven, spreekt de verwachting dat de Staatsen inzake de smaldeling zullen toegeven: „Saterdaghe lestleden ben ick, Godt loff, geluckelijck alhier gearriveert ende naer ingenoemene audientie van Sijne Excellentie mijn heer den ambassadeur, d'heeren raeden Richard ende Cloeps, de saecke ten principalen gevonden van soodaenighe favorable dispositie, dat ick wille vertrouwen, dat deselve nu in corten eenmael finalijk sal woerden gedetermineert; emmers woerd tot alsulcken effecte over d'eene ende d'andere sijde van de hooghe partijen apparter ende vigouzeuser genegentheijt bespeurt als oijt voor desen, selfs oock bij weghe van smaeldeijlinghè, die van wegheh desen state, bemerkende dat sij anders nijet en cunnen, nu oock ejndelijck schijnt te woerden geamplectert” (RALM, LVO nr. 583).

²¹² ARAG, SG nr. 8973: de Staatse commissie aan Gamarra, 12 oktober 1660.

²¹³ AGS, EEH nr. 18 en 198: brief van A. Verheyen, 11 maart 1661.

²¹⁴ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 15 oktober 1660.

²¹⁵ Zie noot 213.

²¹⁶ ARAG, SG nr. 8973: Gamarra aan de Staatse commissie, 14 oktober 1660.

²¹⁷ Ibidem: vergadering van de Staatse commissie van 15 oktober 1660.

²¹⁸ Het Staatse concept van de preliminaire condities berust in: ARAB, SSO nr. 2539.

²¹⁹ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 25 november en 14 december 1660. AAK, port. 16: Van den Hoeff aan Lamberti, 26 november 1660.

²²⁰ ARAB, SSO nr. 2539: Gamarra aan de Staatse commissie, 15 december 1660.

²²¹ Een opsomming van de pandheren is te vinden in: ARAG, RVS nr. 2168: „Memoire rakende den teegenwoordigen toestand des Landts van Valckenborg, Overmase”, 1656.

„Memoire rakende den tegenwoordigen Staet des Landts van Daelhem”, 1656.

„Bericht van den tegenwoordige Staet ende gelegenheijt des Landts van 's Hartogenrade”, 1656.

In ARAB, SSO nr. 2539 bevindt zich een „Dénombrement des seigneuries que le Roy a vendu et engagé l'an 1644”.

Zie ook: Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 302-305.

²²² RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 14 december 1660.

²²³ AAK, port 17: Richard aan Lamberti, 19 november 1660.

²²⁴ Zie: Vande Kerckhove, *Histoire de l'abbaye cistercienne de Val-Dieu*, o.c., blz. 191-192. C.ôKelly, *Les atavars de l'abbaye de Val-Dieu sous l'abbatiar de Simon Ranst*, in: *Leodium*, 36, (1949), blz. 9-12.

²²⁵ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 30 november, 10, 14, 17 en 28 december 1660.

AGS, EEH nr. 183: Gamarra aan Caracena, 13 december 1660.

ARAB, SSO nr. 2539: Gamarra aan de Staatse commissie, 15 december 1660.

²²⁶ AAK, port 17: Gamarra aan Lamberti, 18 januari 1661.

²²⁷ ARAG, SG nr. 8974: vergadering van de Staatse commissie van 17 januari 1661 (met insertie van de goedgekeurde preliminaire condities).

²²⁸ In haar vergadering van 12 januari 1661 nam de Staatse commissie het besluit, dat „de gesamentlijke heeren haer Ho.Mo. commissarissen” de Staatse „balance” aan Gamarra zouden gaan aanbieden (ARAG, SG nr. 8974). Het aan Gamarra overhandigde exemplaar berust in ARAB, SSO nr. 2539 (een afschrift in ARAG, SG nr. 8975).

- ²²⁹ AGS, EEH nr. 18 en 198: brief van A. Verheyen, 11 maart 1661.
- ²³⁰ ARAG, SG nr. 8973 en 8974: vergaderingen van de Staatse commissie van 15 oktober en 4 november 1660, 7, 10 en 12 januari 1661. Voor Johan van Reede zie: W. M. C. Regt, Johan baron van Reede van Renswoude, in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 3, Leiden 1914, kol. 1037-1038. Voor Johan Schulenborch zie: H. A. Poelman, Johan Schulenborch, in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 5, Leiden 1921, kol. 706-707. Voor Jacob van Borsssele van der Hooze zie: Van der Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, o.c., tweede deel, derde stuk, blz. 963-964.
- ²³¹ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 26 oktober 1660.
- ²³² Ibidem: Richard aan De Groot, 15 oktober 1660 („...mr. Beverningh m'asseuré ce matin que son intention estoit de la dresser si équitable et avantageuse, que Son Excellence la pourroit et devoit accepter”).
- ²³³ „de tijd zal het leren”, (AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 19 oktober 1660).
- ²³⁴ De heerlijkheden Oirsbeek en Amstenrade waren bezittingen van graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, die op kasteel Amstenrade resideerde. Het dorp Hoensbroek was de bakermat van de gelijknamige adellijke familie, wier hoofdzetel inmiddels naar het kasteel Haag bij Geldern verplaatst was. Eén van de toonaangevende leden van de Valkenburgse ridderschap, Adriaan de Groot, was heer van Strucht. Het Nederrijnse geslacht Van Bongard bezat de heerlijkheden Wijnandsrade en Terblijt. Het kapittel van Onze Lieve Vrouw te Maastricht was heer van Bemelen. Zie: L. de Crassier, *Dictionnaire historique du Limbourg Néerlandais de la période féodale à nos jours*, in: PSHAL, LXVI, (1930), blz. 150-151, 165-168, 169-171; LXVIII, (1932), blz. 190-193; LXX, (1934), blz. 124-128, 180-182; LXXIII, (1937), blz. 328-330. J. Strange, *Genealogie der Herren und Freiherren von Bongart, Cöln und Neuss 1866*, blz. 51, 56-57.
- ²³⁵ De specificatie van deze route luidt als volgt: van Heugem via Maarland en Eijsden naar Mesch.
- ²³⁶ De specificatie van deze – gedeeltelijk over het grondgebied van Simpelveld lopende – route luidt als volgt: van Cartiels tussen Mingersberg en Trintelen naar de Huls en verder langs de hoeve Soureth tot aan Drievogels, (ARAB, SSO nr. 2539 en ARAG, SG nr. 8975: Staats partagevoorstel van 17 januari 1661).
- ²³⁷ AGS, EEH nr. 18 en 198: brief van A. Verheyen, 11 maart 1661.
ARAB, RVS nr. 251: Cloeps aan de Raad van State te Brussel, 14 juni 1661.
- ²³⁸ AAK, port. 16: Van den Hoeff aan Lamberti, 25 januari 1661.
AAK, port 17: Richard aan Lamberti, 29 januari 1661.
- ²³⁹ Ibidem: Gamarra aan Lamberti, 25 januari 1661.
- ²⁴⁰ „...renunció el mismo día [18 januari 1661] al escoje ofrecido”, (AGS, EEH nr. 198: brief van A. Verheyen, 11 maart 1661).
- ²⁴¹ ARAG, SG nr. 8974: vergadering van de Staatse commissie van 22 januari 1661.
- ²⁴² Ibidem.
- ²⁴³ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 31 januari en 11 februari 1659.
AAK, port 16: Van den Hoeff aan Lamberti, 21 september 1660.
- ²⁴⁴ Voor Johan Frederik van Schaesberg zie: L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg bis zur Mediatisierung*, Assen 1972, blz. 84-156.
- ²⁴⁵ Voor Johan Bernard van Bongard zie: G. Peeters, *Korte schets der geschiedenis van de*

- Valkenburgsche heerlijkheid Wijnandsrade, in: PSHAL, XXIII, (1886), blz. 368.
- ²⁴⁶ Voor Jan Reinier Hoen van Cartils zie: K. J. Th. Janssen de Limpens, *Geschiedenis der heerlijkheid Oud-Valkenburg*. Nieuwe Bijdragen, in: PSHAL, CII, (1967), blz. 77. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 397.
- ²⁴⁷ ARAB, SSO nr. 3539: commissie van de ridderschap van Valkenburg voor Servaas van den Hoeff, 24 maart 1661.
- ²⁴⁸ Voor Agnes Hoen van Cartils zie: Habets, Houthem-Sint-Gerlach, o.c., blz. 168.
- ²⁴⁹ „*Lamberti agit diféremment en ce qui touche Fauquemont, dont il préfère la conservation à ses propres intérêts: majorem charitatem nemo habet quam ut ponat animam suam pro amicis suis. Marschal et Strucht et Fauquemont luy en aura une éternelle obligation et Dieu bénira sans doute une si généreuse union et amitié*”, (AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 3 maart 1659; opgelost cijfer cursief).
- ²⁵⁰ Ibidem: Richard aan Lamberti, 3 februari 1659.
- ²⁵¹ Hun brieven in: RALM, LVO nr. 592 en AAK, port. 17.
- ²⁵² RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 15 oktober 1660: „Nous avons dressé hyer – Cloeps et moy – le project de nostre balance, dans lequel je vous puis asseurer que nous avons suivy, autant qu’il a esté humainement possible, vos bons desseins”.
AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 19 oktober 1660: „Mr. Cloeps et moy aurons tout le soing possible de conserver toutes les places que V.R. a marquées et d’appuyer vos intérêts autant qu’il sera aucunement praticable”.
- ²⁵³ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 19 oktober 1660.
AAK, port. 17: Gamarra aan Lamberti, 19 november 1660.
AAK, port. 16: Van den Hoeff aan Lamberti, 26 november 1660.
- ²⁵⁴ ARAB, SSO nr. 2539 en ARAG, SG nr. 8974: Spaans partagevoorstel van 17 januari 1661.
- ²⁵⁵ In vergelijking met het aanbod van 29 juni 1660 was het Staatse territorium met drie dorpen – Klimmen, Hulsberg en Ubach – uitgebreid. Daarentegen was ’s Gravenvoeren naar de Spaanse partage verschoven.
- ²⁵⁶ AGS, EEH nr. 18 en 198: brief van A. Verheyen, 11 maart 1661.
- ²⁵⁷ ARAG, SG nr. 8974: vergaderingen van de Staatse commissie van 22 en 24 januari 1661. Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 151. Wicquefort, *Histoire des Provinces-Unies*, o.c., III, blz. 87.
- ²⁵⁸ ARAG, SG nr. 8974: Gamarra aan de Staatse commissie, 28 en 30 januari 1661.
- ²⁵⁹ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 29 januari 1661.
- ²⁶⁰ ARAG, SG nr. 8974: de Staatse commissie aan Gamarra, 1 februari 1661.
- ²⁶¹ Ibidem: Spaans partagevoorstel van 8 februari 1661.
AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 11 en 25 februari 1661.
- ²⁶² ARAG, SG nr. 8974: vergaderingen van de Staatse commissie van 10 en 12 februari 1661.
ARAG, SG nr. 5836: de Raad van State aan de Staten-Generaal, 12 februari 1661.
AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 11 februari 1661.
Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 151.
- ²⁶³ AGS, EEH nr. 184: Gamarra aan Caracena, 15 maart en 19 mei 1661.
AGS, EEH nr. 18 en AGS, SDE nr. 2101: Verheyen aan Richard, 16 februari 1661.
AGS, EEH nr. 18 en 198: brief van A. Verheyen, 11 maart 1661.

- ²⁶⁴ ARAB, RVS nr. 251: Ryckewaert en Cloeps aan de Raad van State te Brussel, 14 juni 1661.
- ²⁶⁵ ARAB, SSO nr. 2539: Spaans partagevoorstel van 2 maart 1661.
- ²⁶⁶ AGS, EEH nr. 184 en ARAB, RVS nr. 251: Gamarra aan Caracena, 15 maart 1661.
- ²⁶⁷ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 25 februari 1661: „On a pris un si grand soing à dresser le partage confusément et rompant tous les bancqs du pais de Fauquemont, que l'on n'a aucun sujet de craindre qu'ils puissent prendre aucun des deux choix qu'on leur propose, aiant esté inexcusable d'observer cette formalité afin de les induire à la conférence, qui est nostre but principal”.
- AAK, port. 17: Richard aan Van den Hoeff, 28 februari 1661.: „... tout le pays y est si couppé et confus que ie ne me sçaurois imaginer que les estats prennent iamais aucun des deux partages, d'autant plus qu'ils n'y pourroient trouver aucun passage pour aller de Maestricht à Aix”.
- ²⁶⁸ „zo verstrikt en verward, dat zelfs Theseus de weg uit het labyrint niet zou vinden”, AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 4 maart 1661.
- ²⁶⁹ RALM, LVO nr. 590: Van Meer aan De Groot, 18 februari 1661. Op 4 maart schreef Wolter van Meer aan dezelfde correspondent: „Tour espoir est de nos affaires qu'icelles se vuideront par conférence, ce que Dieu veuille; quand à moy ie crains fort. Il faut attendre le coup”.
- ²⁷⁰ AAK, port. 17: Richard aan Van den Hoeff, 28 februari 1661.
- ²⁷¹ Ibidem: Richard aan Van den Hoeff, 4 maart 1661.
- ²⁷² Ibidem: Richard aan Lamberti, 4 maart 1661.
- ²⁷³ Ibidem.
- ²⁷⁴ Wicquefort, *Histoire des Provinces-Unies*, o.c., III, blz. 87-88.
- ²⁷⁵ AGS, EEH nr. 184 en ARAB, RVS nr. 251: Gamarra aan Caracena, 15 maart 1661.
- AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 22 maart 1661.
- AGS, EEH nr. 184 en ARAB, RVS nr. 271: Gamarra aan Caracena, 31 maart 1661.
- ARAB, RVS nr. 251: Cloeps aan de Raad van State te Brussel, 14 juni 1661.
- ²⁷⁶ ARAG, SG nr. 8974: Gamarra aan de Staatse commissie, 5 maart 1661.
- ²⁷⁷ Voor Johan Spronssen zie: Th. van Riemsdijk, *De griffie van Hare HoogMogenden. Bijdrage tot de kennis van het archief van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden*, 's-Gravenhage 1885, blz. 28-29.
- ²⁷⁸ ARAG, SG nr. 8974: vergadering van de Staatse commissie van 7 maart 1661.
- ²⁷⁹ Ibidem: de Staatse commissie aan Gamarra, 7 maart 1661. Tekst gedrukt in: Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 152.
- ²⁸⁰ Ibidem: vergaderingen van de Staatse commissie van 7 en 8 maart 1661.
- ²⁸² Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 156.
- Voor de fabel van de vos en de ooievaar zie: J. van Nieuwenhuizen, *Phaedrus' Aesopische fabels*, opnieuw in verzen verteld, Den Haag 1964, blz. 58-59.
- ²⁸² Wicquefort, *Histoire des Provinces-Unies*, o.c., III, blz. 87.
- ²⁸³ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 8 maart 1661.
- RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 8 maart 1661.
- RALM, LVO nr. 590: Van Meer aan De Groot, 8 maart 1661.
- ²⁸⁴ AGS, EEH nr. 184 en ARAB, RVS nr. 251: Gamarra aan Caracena, 15 maart 1661.

- AGS, EEH nr. 43 en AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 22 maart 1661.
- ²⁸⁵ AAK, port. 17: Gamarra aan Lamberti, 11 maart 1661.
Ibidem: Richard aan Lamberti, 11 maart 1661.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 11 maart 1661.
- ²⁸⁶ ARAG, SG nr. 8974: Gamarra aan de Staatse commissie, 8 maart 1661. Tekst gedrukt in: Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 152-153.
- ²⁸⁷ ARAG, SG nr. 3267 f° 124r-v: resolutie Staten-Generaal van 9 maart 1661.
- ²⁸⁸ Rutger Huygens, Johan de Witt, Johan Kien, B.I. Mulert, Johan Schulenborch en Hiëronymus van Beverningk.
- ²⁸⁹ ARAG, SG nr. 8974: de Staatse commissie aan Gamarra, 12 maart 1661. Tekst gedrukt in: Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 154-155.
- ²⁹⁰ ARAG, SG nr. 8974: vergadering van de Staatse commissie van 12 maart 1661.
- ²⁹¹ Zie noot 284.
AGS, EEH nr. 184: Gamarra aan Caracena, 17 maart 1661.
Voor Lancelot Schetz van Grobbendonk zie: Habets, *Les gouverneurs*, o.c., blz. 200.
- ²⁹² ARAB, RVS nr. 251: de Raad van State aan Filips IV, 12 april 1661.
- ²⁹³ ARAB, RVS nr. 251 en AGS, EEH nr. 184: advies van de Raad van State van 24 maart 1661.
ARAB, RVS nr. 271 en AGS, EEH nr. 184: Gamarra aan Caracena, 31 maart 1661.
- ²⁹⁴ ARAB, RVS nr. 251 en AGS, EEH nr. 184 en AGS, SDE leg. 2101: advies van de Raad van State van 6 april 1661.
- ²⁹⁵ ARAB, RVS nr. 317: advies van de Raad van State van 11 april 1661.
- ²⁹⁶ AGS, EEH nr. 184 en ARAB, RVS nr. 271: Gamarra aan Caracena, 14 april 1661.
- ²⁹⁷ ARAG, SG nr. 8974: Gamarra aan de Staatse commissie, 13 april 1661. Tekst gedeeltelijk gedrukt in: Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 155-156.
- ²⁹⁸ In hun resolutie van 16 april 1661 bestempelden de Staten-Generaal de argumenten die Gamarra in zijn brief van 13 april aanvoerde, als „irrele, vaute pretexten”, waaraan Hunne HoogMogenden niet konden „defereren”.
- ²⁹⁹ ARAG, SG nr. 8974: vergaderingen van de Staatse commissie van 14 en 16 april 1661.
ARAG, SG nr. 3267 f° 208v-209r: resolutie Staten-Generaal van 16 april 1661.
- ³⁰⁰ ARAB, SSO nr. 2539: Staten-Generaal aan Gamarra, 16 april 1661.
- ³⁰¹ „want met deze mensen is iedere denkbare voorzorgsmaatregel noodzakelijk”.
- ³⁰² „dat zij liever met Zijne Majesteit zouden breken en het land laten verwoesten dan toe te staan, dat deze aangellegenheid in de Chambre Mi-Partie behandeld werd”.
- ³⁰³ AGS, EEH nr. 43 en AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 3 mei 1661.
AGS, EEH nr. 184: Gamarra aan Caracena, 14 en 26 april, 9, 16 en 19 mei 1661.
AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 26 april 1661.
- ³⁰⁴ ARAB, RVS nr. 251 en AGS, SDE leg. 2101: advies van de Raad van State te Brussel van 25 april 1661.
AGS, EEH nr. 184: advies van de Raad van State te Brussel van 5 mei 1661 (annex concept-akte, waarin Caracena de „balance” van 2 maart 1661 verwierpt).
- ³⁰⁵ AGS, EEH nr. 184: Caracena aan Gamarra, 12 mei 1661.
- ³⁰⁶ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 17 mei 1661.
Ibidem: Gamarra aan Lamberti, 20 mei 1661.

- ³⁰⁷ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 6 juni 1661.
- ³⁰⁸ Van de Haar, *De diplomatieke betrekkingen tussen de Republiek en Portugal*, o.c., hoofdstuk VII, vooral blz. 176. Kramer, *De Europese Grote Mogendheid*, o.c., blz. 137.
- ³⁰⁹ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 20 en 23 mei 1661.
- ³¹⁰ Welters, *Uit Valkenburgs verleden*, o.c., blz. 102-103.
- ³¹¹ Johannes Verheyen, advocaat te Maastricht, (Verheyen, *De familie Verheyen*, o.c., blz. 33).
- ³¹² In een brief van 22 april 1661 aan Gamarra had abt Lamberti eveneens de verdenking geuit, „que Verheyen et Van Meer ont eu colusion avec les estats généraux et leurs officiers”, (AAK, port. 17). Ook hier werd voor dit vermoeden geen bewijs geleverd.
- ³¹³ AGS, EEH nr. 184: Gamarra aan Caracena, 19 mei 1661.
- ³¹⁴ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 23 en 26 mei en 4 juni 1661.
- ³¹⁵ ARAB, RVS nr. 251: advies van de Raad van State te Brussel van 27 mei 1661.
AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 30 mei 1661.
- ³¹⁶ Ibidem.
- ³¹⁷ Apostille bij advies van de Raad van State van 27 mei 1661 (ARAB, RVS nr. 251).
- ³¹⁸ ARAB, RVS nr. 271: de Raad van State aan Verheyen, Cloeps en Ryckewaert, 3 juni 1661.
- ³¹⁹ AGS, EEH nr. 18: Verheyen aan de Raad van State, 7 juni 1661.
ARAB, RVS nr. 251 en AGS, SDE leg. 2101: Van Meer aan de Raad van State, 10 juni 1661.
Ibidem: Cloeps en Ryckewaert aan de Raad van State, 14 juni 1661.
- ³²⁰ Voor zover niet anders vermeld is, zijn de gegevens over Richards interventie bij de leden van de Raad van State ontleend aan de volgende brieven: AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 23 en 26 mei, 1, 8 en 9 juni 1661.
- ³²¹ Tijdens een van de audiënties zei Caracena tegen Richard, „que yo sabía quan pocos amigos tenía Vuestra Excelencia [Gamarra] en esta corte y quan mal afectos le eran los ministros principales, que tampoco Vuestra Excelencia se aplicava mucho a grangearlos y que havía algunas cosas que bien podría escusar, pero que Vuestra Excelencia con su pachorra (que han sido sus propias palabras) no podía perder un buen dicho, aunque fuese a costa de ofender a otros; que se lo havía advertido algunas veces como amigo”, (AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 26 mei 1661). Bij een volgend gesprek zei Caracena, „que el presidente [Hovynes] y todos los demás [de leden van de Raad van State] le [Gamarra] temían y aun dixo le temblavan, porque era muy ardiente y no disimulava nada”, (AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 9 juni 1661). Cfr. de persoonsbeschrijving door de Franse diplomaat Simon-Nicolas Arnauld de Pomponne (Pomponne's „Relation de mon ambassade en Hollande”, 1669-1671, edited by Herbert H. Rowen, Utrecht 1955, blz. 167-168).
- ³²² J. Lefèvre, *De Instellingen van de Zuidelijke Nederlanden onder Spaans en Oostenrijks bewind*, in: AGN, VII, Utrecht-Antwerpen 1954, blz. 219.
- ³²³ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 9 juni 1661.
AGS, SDE leg. 2101: Caracena aan Filips IV, 27 juli 1661.
- ³²⁴ „nors gelaat”.
- ³²⁵ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 7 juli 1661.

- ³²⁶ Voor De Vecchii zie: Liisi Karttunen, *Les nonciatures apostoliques permanentes de 1650 à 1800*, in: *Annales academiae scientiarum Fennicae*, V, Helsinki 1912, blz. 26 en 267.
- ³²⁷ „geen aangelegenheid méér ter harte ging” (AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 1 juni 1661).
- ³²⁸ Het land van Dalhem behoorde tot het bisdom Luik. Het land van 's-Hertogenrade behoorde gedeeltelijk tot het bisdom Luik, gedeeltelijk tot het aartsbisdom Keulen. Het riviertje de Worm vormde de grens tussen de twee diocesen (zie de kaart van W. A. J. Munier, *Kerkelijke circumscripctie van de tegenwoordige provincie Limburg en de omliggende gebieden 1559-1801*, in: *Historische atlas van Limburg*, o.c. Voor het land van 's-Hertogenrade zie ook de kaart van W. Fabricius, *Kirchliche Organisation und Verteilung der Confessionen im Bereich der heutigen Rheinprovinz um das Jahr 1610*, in: *Geschichtlicher Atlas der Rheinprovinz*, Bonn 1902).
- ³²⁹ *Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, Nunziatura di Fiandra*, vol. 45, f° 180v, 181r-v, 186r-v en 187r-v: Girolamo de Vecchii aan kardinaal-staatssecretaris Chigi, 23 april 1661.
Een fotocopie van dit document werd welwillend ter beschikking gesteld door prof. dr. M. G. Spiertz te Nijmegen.
- ³³⁰ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 13 juni 1661.
- ³³¹ *Ibidem*: Richard aan Gamarra, 2, 6, 9, 11, 13 en 16 juni 1661.
- ³³² ARAB, RVS nr. 271 en AGS, SDE leg. 2101: Caracena aan de Raad van State, 9 juni 1661.
- ³³³ ARAB, RVS nr. 251: advies van de Raad van State van 17 juni 1661.
- ³³⁴ „grote partijdigheid jegens de ambassadeur of een niet aflatende halsstarrigheid in het niet willen afwijken van zijn eerste uitspraak”.
- ³³⁵ AGS, EEH nr. 198: Richard aan Caracena, 27 juni 1661.
- ³³⁶ „omdat hij wist, dat hij [Hovynes] altijd een vijand van Uwe Excellentie [Gamarra] geweest was”.
- ³³⁷ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Gamarra, 27 en 29 juni 1661.
- ³³⁸ ARAB, RVS nr. 251 en AGS, SDE leg. 2101: advies van de rechtsgeleerden uit de Grote Raad van Mechelen, de Raad van Brabant en de Chambre Mi-Partie, 16 juli 1661.
- ³³⁹ ARAB, RVS nr. 251 en AGS, SDE leg. 2101: advies van de Raad van State van 18 juli 1661.
- ³⁴⁰ ARAB, RVS nr. 251: apostille van Caracena bij het advies van de Raad van State van 18 juli 1661. Afschriften van deze moeilijk leesbare beschikking in: AGS, EEH nr. 18 en AGS, SDE leg. 2101. In de laatstgenoemde legajo bevindt zich ook een uitvoerig verslag van Caracena aan de koning, van 27 juli 1661.
- ³⁴¹ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Caracena, 2 juni 1661.
- ³⁴² *Ibidem*: Gamarra aan Richard, z.d.
- ³⁴³ ARAG, SG nr. 3267, f° 320v, 328v en 329r: resoluties Staten-Generaal van 17 en 22 juni 1661. Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 156-158.
- ³⁴⁴ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 4 juli 1661.
- ³⁴⁵ AGS, EEH nr. 185: rapporten van Herman Diederik van Berghe-Trips, drossaard van het land van 's-Hertogenrade, en Wolter van Meer, drossaard van het land van Valkenburg, aan de Raad van Brabant te Brussel, 15 juli 1661.

- ³⁴⁶ AGS, EEH nr. 185: Caracena aan Gamarra, 4 augustus 1661.
- ³⁴⁷ AAK, port 17: Richard aan Lamberti, 29 maart 1661.
- ³⁴⁸ Ibidem: Lamberti aan Gamarra, 5 april 1661.
- ³⁴⁹ Illustratief voor Lamberti's gemoedsgesteldheid in deze periode zijn vooral de brieven die Richard en, in mindere mate, Gamarra aan hem geschreven hebben, (AAK, port 17). Op 18 maart 1661 schreef Gamarra: „Soyez assuré que ie romperay plus tost le traité que de consentir que vous tombiez ès mains de nos ennemis, parsque ie ne puis contravenir aux ordres du Roy, nostre maistre qui ne veut vous abandoner”. Op 15 april 1661 schreef de ambassadeur: „Je perdray plus tost la vie que de signer un semblable accord, qui vous puisse préiudiquer”. Richard riep Lamberti op te „chasser cette méchante mélancolie qui ne feroit que de vous ruiner la santé: tu ne cede malis, sed contra audentior ito: manus Domini non est abbreviata”. (25 maart 1661).
- ³⁵⁰ AGS, EEH nr. 184: Gamarra aan Caracena, 16 juli 1661.
ARAB, RVS nr. 251: Lamberti aan Richard, 15 juli 1661.
- ³⁵¹ AGS, EEH nr. 185: Herman Diederik van Berghe-Trips aan de Raad van Brabant te Brussel, 15 juli 1661.
- ³⁵² AGS, EEH nr. 185: Gamarra aan Caracena, 15 augustus 1661.
- ³⁵³ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 19 augustus 1661.
- ³⁵⁴ Agnes Hoen van Cartils.
- ³⁵⁵ AGS, EEH nr. 19: Richard aan Gamarra, 9 september 1661.
AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 12 september 1661.
- ³⁵⁶ Ibidem: Richard aan Lamberti, 12 augustus 1661.
- ³⁵⁷ ARAG, SG nr. 8976 en 12.553.55: Preadvies van de gedeputeerden Ewout van der Horst, Jacob van Borssele van der Hooghe en Hiëronymus van Beverningk betreffende de regering, de justitie en de financiën in de Staatse partage van de drie landen van Overmaas, 21 september 1661. Gedeeltelijk uitgegeven in: J. Daris, *Notes historiques sur les anciens pays d'Outre-Meuse*, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, XII, (1875), blz. 401-416.
Voor de afkondiging van de bestuursreglementen op 10 december 1661 zie: Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 394.
- ³⁵⁸ ARAG, SG nr. 3267, f° 578r-v, 579r: resolutie Staten-Generaal van 28 oktober 1661.
- ³⁵⁹ AGS, EEH nr. 3: Gamarra aan Cloeps, 11 november 1661; Cloeps aan Gamarra, 16 november 1661; Richard aan Cloeps, 18 november 1661.
AGS, EEH nr. 185: Gamarra aan Caracena, 11 november 1661.
AGS, EEH nr. 244: Martín de Galaretta-Occariz, secretaris van staat en oorlog, aan Gamarra, 19 november 1661; Gamarra aan Galaretta, 24 november 1661.
ARAG, SG nr. 7055: Gamarra aan Staten-Generaal, 19 november 1661.
- ³⁶⁰ Ibidem: Gamarra aan Staten-Generaal, 28 november 1661.
- ³⁶¹ ARAG, SG nr. 8974.
- ³⁶² AGS, EEH nr. 44 en 185.
- ³⁶³ AAK, port. 16 en 17; RALM, LVO nr. 583 en 592.
- ³⁶⁴ Voor Siardus Bogaerts zie: G. C. A. Juten, Siardus Bogaerts, in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 7, Leiden 1927, kol. 159-160.
- ³⁶⁵ RALM, LVO nr. 583: Servaas van den Hoeff aan Adriaan de Groot, 5 december 1661.

- ³⁶⁶ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 6 december 1661. Het was ongetwijfeld een matige som tegenover „la pressante offre que le sieur de *Renswoude* luy [Gamarra] fit de la part des officiers d'une somme de cent mille florins si elle [Gamarra] vouloit consentir à la cession de *Fauquemont*”, (RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 15 oktober 1660; opgelost cijfer cursief).
- ³⁶⁷ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 25 november 1661.
- ³⁶⁸ Ibidem: Frans Willem Spies zu Ehrenstein aan Lamberti, 28 januari 1661.
- ³⁶⁹ Ibidem: Frans Willem Spies zu Ehrenstein aan Lamberti, 9 juli 1661.
- ³⁷⁰ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 9 en 22 november, 9, 14 en 20 december 1660.
RALM, LVO nr. 578: Johan Frederik van Schaesberg aan De Groot, 14 november 1660.
AAK, port 17: Richard aan Lamberti, 19 november 1660.
- ³⁷¹ RALM, LVO nr. 589: Lamberti aan De Groot, 14 november 1660.
- ³⁷² De ondertekenaars van de – op kasteel Hoensbroek gepasseerde – akte waren: graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, Adriaan van Hoensbroek, Adriaan de Groot en Jan Reinier Hoen van Cartils. (De akte is in het bezit van de heer R.C. Hekker te 's-Gravenhage, die haar voor deze studie welwillend ter inzage gaf).
De gegevens over de missie van prior Siardus Bogaerts zijn aan de volgende brieven ontleend:
AAK, port. 16: Van den Hoeff aan Lamberti, 6 en 8 december 1661.
AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 25 november, 2 en 6 december 1661.
RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 5, 8 en 20 december 1661.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 6 en 16 december 1661.
- ³⁷³ AGS, EEH nr. 44: Gamarra aan Filips IV, 27 december 1661.
- ³⁷⁴ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 22 maart en 6 mei 1661.
Ibidem: Lamberti aan Gamarra, 5 april 1661.
ARAB, RVS nr. 251: Lamberti aan Caracena, 31 mei 1661.
- ³⁷⁵ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 29 november en 2 december 1661.
- ³⁷⁶ RALM, LVO nr. 2150: akte, waarin abt Lamberti zich verbindt, na de uitwisseling van enige plaatsen in het land van 's-Hertogenrade vijfduizend gulden aan drossaard Van Ittersum te betalen, z.d., 1661, afschrift.
- ³⁷⁷ AGS, EEH nr. 19: Richard aan Gamarra, 30 december 1661.
AAK, port 17: Richard aan Lamberti, 3 januari 1662.
- ³⁷⁸ ARAG, SG nr. 3267, f° 705r-v, 706r-v: resoluties Staten-Generaal van 30 december 1661.
- ³⁷⁹ Voor Lotharius Ferdinand van der Leyen zie: Strange, Genealogie der Herren und Freiherren von Bongart, o.c., blz. 87. H. W. J. Dohmen, De Bongard, het vergeten kasteel, eens de zetel der heerlijkheid Simpelveld en Bocholtz, in: Het land van Herle, 13, (1963), blz. 49.
- ³⁸⁰ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 20 december 1661.
- ³⁸¹ Ibidem: Richard aan Lamberti, 16 december 1661.
- ³⁸² Voor de betekenis van het communicantencijfer zie: J. F. R. Philips, Enige aanduidingen omtrent de bevolkingsontwikkeling van de 17 tot het einde van de 18 eeuw in het gebied van de huidige provincie Nederlands Limburg, in: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg, XX, (1975), blz. 4-7.

- ³⁸³ AGS, SDE leg. 2101: lijst van de parochies, huizen en communicanten in de Spaanse en Staatse partage van het land van 's-Hertogenrade, opgesteld door Herman Diederik van Berghe-Trips, z.d. (bijlage bij brief van Caracena aan Filips IV, 6 september 1662). Uitgegeven in: Daris, *Notes historiques*, o.c., blz. 417-418. Zie ook: Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 396.
- ³⁸⁴ Op 11 november 1661 schreef Richard aan Lamberti: „Les religionnaires de Vael et Aix coopèrent à vostre rédemption: salutem ex inimicis nostris et de manu omnium qui oderunt nos”, (AAK, port 17).
- ³⁸⁵ Voor Guillaume de Xhénemont zie: Vande Kerckhove, *Histoire de l'abbaye cistercienne de Val-Dieu*, o.c., blz. 193-214.
- ³⁸⁶ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 29 april 1661.
- ³⁸⁷ In de tekst van het Partagetractaat werd het recht van de koning op een vrije passage van Navagne door het land van Dalhem naar het grondgebied van Limburg expliciet vastgelegd. Ten behoeve van de Staten-Generaal geschiedde hetzelfde voor de passage van Maastricht en Eijsden naar Bolbeek en de stad Dalhem (zie tekst Partagetractaat, bijlage, blz. 311-312).
In een „Remonstrance” aan Caracena van 4 september 1662, (AGS, SDE leg. 2101) getuigden graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, Adriaan de Groot en Servaas van den Hoeff: „Par lesquels mots du traicté il appert clairement, que de Navaigne tous gens d'armes auront libre passage vers ledit pays de Limbourg par le village de Mouligen, lequel on at expressément réservé pour ce sujet”.
- ³⁸⁸ „... la tierra de Cherat está sobre la misma Mosa y la atraviessa con su jurisdicción, teniendo una isla en medio con que se viene a ser dueño de la dicha Mosa”, (AGS, SDE leg. 2101: „Respuesta a un papel que se embió al Marqués de Caracena sobre los tres payeses de Ultramosa”, z.d., bijlage bij missive van Caracena aan Filips IV, 9 augustus 1662). Gamarra schreef op 11 januari 1662 aan Filips IV: „... quedando a Vuestra Magestad el village de Cheratte que está sobre la Mosa”, (AGS, SDE leg. 2101).
- ³⁸⁹ AGS, EEH nr. 185: adviezen van de Raad van Financiën van 22 december 1660 en 28 april 1661.
- ³⁹⁰ AGS, EEH nr. 184: Caracena aan Gamarra, 2 mei 1661. Voor Frederik van Gulpen, heer van Wodémont, zie: De Ryckel, *Les fiefs du comté de Dalhem*, o.c., blz. 347.
- ³⁹¹ Zie noot 86.
- ³⁹² Stouren, *Histoire de l'ancien ban d'Olne*, o.c., blz. 174. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 386 noot 2.
- ³⁹³ ARAG, SG nr. 8974: resolutie Staten-Generaal van 17 juli 1655 (afschrift).
- ³⁹⁴ Ibidem: Gamarra aan Staten-Generaal, 13 april 1661.
AGS, EEH nr. 16: Richard aan Gamarra, 7 oktober 1659.
- ³⁹⁵ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 16 december 1661.
Zie ook: P. L. Nève, *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden. Competentie-territoire-archieven*, Assen 1972, blz. 434-435.
- ³⁹⁶ AGS, SDE leg. 2101: lijst van de parochies, families en communicanten in de Spaanse en Staatse partage van het land van Dalhem, opgesteld door Guillaume de Xhénemont, abt van Val-Dieu, 4 september 1662.
- ³⁹⁷ Voor de geografische verspreiding van de onroerende goederen van de abdij Val-Dieu

zie: Vande Kerckhove, Histoire de l'abbaye cistercienne de Val-Dieu, o.c., deuxième partie, Le temporel, blz. 301-361.

³⁹⁸ In 1660 hadden de kapittelheren van Onze Lieve Vrouw te Aken Gamarra verzocht hun heerlijkheden Richelle, Mortier en Bolbeek in de Spaanse partage op te nemen. De ambassadeur had beloofd: „Je feray tout mon possible”, (AAK, port. 17: Gamarra aan Lamberti, 5 november 1660; Richard aan Lamberti, 9 november 1660). Door de interventie van Caracena ten gunste van Neufchâteau werd Bolbeek evenwel opgeofferd. Voor de positie van het kapittel van Onze Lieve Vrouw als heer van Richelle, Mortier en Bolbeek zie: Ceyssens, Les bans, o.c., blz. 107-114.

³⁹⁹ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 29 december 1661.

⁴⁰⁰ ARAG, RVS nr. 2168: „Memorie rakende den tegenwoordigen Staet des Landts van Daelhem”, 1656: „Fenneur is een dorp waervan grontheeren sijn de heeren van St. Lambert tot Luijck”.

⁴⁰¹ Antonius Candidus van Hoensbroek was heer van Oost en zijn broer Wolter Frans bezat Cadier, (K. J. Th. Janssen de Limpens, Geschiedenis der heerlijkheid Oost, in: PSHAL, C, (1964), blz. 95-97). Reeds in 1659 had Wolter Frans van Hoensbroek gepleit voor het behoud van Cadier en Oost tegen afstand van Housse of Mortier aan de Staten-Generaal, (ARAB, SSO nr. 2539).

Ook de heer van Trembleur – de „Memorie rakende den tegenwoordigen Staet des Landts van Daelhem” noemt als zodanig „den Baron de Cleervaulx”, (ARAG, RVS nr. 2168) – zag zich naar de Staatse partage verwezen.

⁴⁰² Arnold Wolfgang Huyn was behalve graaf van Geleen ook heer van Brunssum (met Jabeek en Schinveld) en heer van Oirsbeek (met Amstenrade, Bingelrade en Merkenbeek). Zie: De Crassier, Dictionnaire, o.c., in: PSHAL, LXVI, (1930), blz. 150-151. F. J. M. Frusch, Heeft er ooit een Graafschap Amstenrade bestaan? in: Het land van Herle, 12, (1962), blz. 62-69).

Vaesrade was een heerlijkheid van het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht, (De Crassier, Dictionnaire, o.c., in: PSHAL, LXIX, (1933), blz. 392-393).

⁴⁰³ ARAB, SSO nr. 2539: „Instructie voor sieur Servaas van den Hoeff, schoutet der hoeftbancke van Herle, gaende in commissie van d'onder-geschreven Ridderschappe des lants Valckenborgh naer 's Gravenhage, van den 24^{en} Martii 1661, (afschrift).

De instructie was ondertekend door: graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, baron Adriaan van Hoensbroek, Johan Frederik van Schaesberg, Johan Bernard van Bongard, heer van Wijnandsrade, Jan Reinier Hoen van Cartils, heer van Oud-Valkenburg en Schin op Geul, Adriaan de Groot, heer van Strucht, en Herman Frans van Eynatten, medeheer van Nuth. Voor de laatste zie: J. Habets, De voormalige Heerlijkheid Nuth. Eene bijdrage tot de Geschiedenis van het land van Valkenburg, in: PSHAL, XVII, (1880), blz. 157.

⁴⁰⁴ Dat dit met moeizame onderhandelingen gepaard ging, blijkt uit de volgende opmerking van Vincent Richard over het klooster van Sint-Gerlach: „Madame de St. Geerlach demeure aussy sauvée avec des conditions avantageuses qui nous ont coûté bien de la peine, parceque l'on a eu différents débats sur ce sujet, de façon qu'il a fallu changer le traité jusques à trois fois pour luy procurer le libre passage et repassage”, (RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 29 december 1661). De vrije „uijtgangh ende toegangh”,

- waar het Partagetractaat over spreekt, was nodig, omdat het klooster van Sint-Gerlach als een enclave in Staats gebied gelegen was.
- Opvallend is ook, dat het huis Oost op de Geul bij Valkenburg, het woonhuis van Adriaan de Groot, in het Partagetractaat bij de opsomming van de onderdelen der Spaanse partage met name opgenomen was. Dit was kennelijk geschied, omdat er in de landen van Overmaas verschil van opvatting bestond over de vraag, of het landgoed binnen de grenzen van de stad Valkenburg – en dus in de Staatse partage – gelegen was ofwel onder de heerlijkheid Schin op Geul ressorteerde. De afzonderlijke vermelding in het Partagetractaat gaf Adriaan de Groot de garantie, dat het huis Oost – onafhankelijk van de uitslag van deze juridische kwestie – inderdaad in de Spaanse partage opgenomen was (zie: P. Doppler, *Lijst der stukken geschonken door mevrouw de barones H. von Schröder-Villers de Pité te Oost bij Valkenburg*, in: *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*, XLIX, (1926), tweede deel, blz. 715-717).
- ⁴⁰⁵ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 16 december 1661.
AAK, port 17: Richard aan Lamberti, 20 december 1661.
- ⁴⁰⁶ Voor een behoud van de vier niet verpande hoofdbanken onder de Staten-Generaal en afstand van het gros der heerlijkheden aan de koning hadden zich ook de Staatse ambtenaren in het land van Valkenburg enige malen uitgesproken, (AAK, port. 16: Van den Hoeff aan Lamberti, 30 september 1659; AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 29 maart 1661).
- ⁴⁰⁷ „... le fort de Nevaigne est bastie sous la jurisdiction dudict Eysden”, (ARAB, RVS nr. 317: Arnold de la Margelle aan Caracena, 4 april 1661). Volgens Gamarra lag het fort slechts gedeeltelijk op Eijssdens grondgebied: „... procuré también quedase a Vuestra Magestad el village de Eyssden por estar fabricado parte del fuerte de Navagna sobre su jurisdicción”, (AGS, EEH nr. 45 en AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 11 januari 1662).
- ⁴⁰⁸ „ik kon het [behoud van Eijssden] niet verkrijgen”.
- ⁴⁰⁹ Zie de eigentijdse kaart in: ARAB, JBG nr. 526.
- ⁴¹⁰ AGS, EEH nr. 45 en AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 11 januari 1662.
- ⁴¹¹ „De heer fiscael Cloeps, siende, soo hij seijde, de deplorable directie alhier, is voorgister malcontent van hier vertrocken, willende onschuldigh gehouden woerden van de contraventie van de consulten, maer de schult laeten tot laste van dengeenen die daervan souden oorsaake wesen”, (RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 22 december 1661).
- ⁴¹² Enige participatie van Arnold de la Margelle, heer van Eijssden, in de belangengroep van de geünieerde edelen van Valkenburg, blijkt niet. Wel richtte De la Margelle zelf pleidooien voor het behoud van Eijssden aan Gamarra, (AGS, EEH nr. 3, 10 november 1660) en aan Caracena (ARAB, RVS nr. 317, 4 april 1661).
- ⁴¹³ „Clops fait fort la beste, parceque les états généraux veuillent avoir absolument Eysden, sur quoy il est devenu comme hors de jugement et a fait et dit mille sortises, qui ne sont pas à fier à la plume. Gamarra ne le peut plus souffrir et luy a donné une belle fraterne. . . . Il [Cloeps] a dit plusieurs fois qu'il valloit mieux perdre Closteraedt que Eysden”, (AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 20 december 1661; opgelost cijfer cursief).
„Le sieur van den Hoeff vous fera rapport de la bonne volonté que monsieur Cloeps a eu

de vous perdre avec vos voisins pour sauver seulement Eijsden, ayant soustenu diverses fois que vostre perte importoit beaucoup moins au Roy que celle dudict Eysden, sur quoy il a rompu avec Son Excellence [Gamarra] qui n'y a jamais voulu entendre et s'en est allé insalutato hospite, jettant feu et flamme contre Son Excellence et contre moy", (RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 29 december 1661).

⁴¹⁴ AGS, EEH nr. 45 en AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 11 januari 1662.

⁴¹⁵ ARAB, SSO nr. 2539: memorie over de gesteldheid van de hoofdbank Heerlen, z.d.

⁴¹⁶ „Van Heerlen zal het grootste deel aan ons blijven, maar het ziet er niet naar uit, dat zij het dorp van die naam zullen teruggeven", (AGS, EEH nr. 185: Gamarra aan Caracena, 12 december 1661).

⁴¹⁷ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 15 december 1661.

⁴¹⁸ „... he conseguido todo lo demás que contenía dicha consulta [van de Raad van Financiën] exceto el village de Herle que no fue posible por más diligencias que hize y reconociendo su pertinacia, haviéndonos dicho que antes dejarían de ajustar el partaje que cederle, me pareció que por sólo este lugar no se debía de ajustar una diferencia tan pesada y que había durado tantos años, de la qual pudieran resultar muchos inconvenientes en perjuicio del real servizio de Vuestra Magestad, pues es cierto que, haviendo los Estados Generales ocupado los tres castillos y todo el país con las armas, era nezesario valerse dellas para hecharlos y llegar a rotura que en el estado presente de la Monarchía juzgo no conviene, pues nos obliga a pretender ligarnos con ellos para la conservación de las Provincias obedientes que están muy expuestas a perderse si Francia nos hiziese la guerra", (AGS, EEH nr. 45 en AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 11 januari 1662).

⁴¹⁹ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 10, blz. 162-163.

⁴²⁰ Stradling, Spanish conspiracy in England, o.c., blz. 271.

⁴²¹ ARAG, SG nr. 7055: Gamarra aan Staten-Generaal, 13 december 1661.

⁴²² Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 10, blz. 162.

⁴²³ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 15, 16 en 20 december 1661.

RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 16 december 1661.

AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 20 december 1661.

AGS, EEH nr. 44: Gamarra aan Filips IV, 27 december 1661.

⁴²⁴ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 20 december 1661.

⁴²⁵ AGS, EEH nr. 18: Richard aan Caracena, 1 juli 1661.

⁴²⁶ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 15, 20 en 22 december 1661.

RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 20 december 1661.

AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 20 december 1661.

Voor de verbindingsweg door Schaesberg zie o.a.: L. Augustus, Geschillen bij de uitvoering van het Partage-tractaat te Schaesberg, in: Het land van Herle, 22, (1972), blz. 43-56.

⁴²⁷ In de laatste bewaard gebleven brief van Servaas van den Hoeff aan Adriaan de Groot, van 22 december 1661, wordt gezegd, dat men het succes van Gamarra's aanbod inzake Schaesberg „tegemeet siet ter finaler conferentie van morgen", (RALM, LVO nr. 583).

⁴²⁸ Ibidem.

⁴²⁹ AGS, SDE leg. 2101: „Puntos que contienen la lesión que ay en la parte que ha tocado a

- Su Magestad en el repartimiento que se ha hecho del país de Ultramusa", z.d., [1662].
- ⁴³⁰ Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 395.
- ⁴³¹ Een aparte regeling werd getroffen voor Elsloo, dat evenals Berneau buiten de verdeling gehouden werd, aangezien er voor de Raad van Brabant te Brussel een proces gaande was over de vraag, of Elsloo een vrije rijksheerlijkheid was ofwel een onderdeel van het land van Valkenburg, (ARAG, SG nr. 8974: Gamarra aan Staten-Generaal, 13 april 1661; RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 16 december 1661. Zie ook: Nève, *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden*, o.c., blz. 302-305).
- Blijkens de tekst van het Partagetractaat werden ook de buitenlenen van het land van Valkenburg tussen de koning en de Staten-Generaal verdeeld. Bij het archiefonderzoek voor deze studie is het echter niet gelukt gegevens over deze verdeling te achterhalen. Voor de buitenlenen zie: Habets, *De leenen van Valkenburg*, o.c., eerste en vierde hoofdstuk.
- ⁴³² Voor de ligging van Spaans Valkenburg en Spaans 's-Hertogenrade ten opzichte van de rest der Spaanse Nederlanden zie: A. A. Beekman en F. L. Ganshof, *De Zuidelijke Nederlanden in de 17 en 18 eeuw*, in: *Geschiedkundige atlas van Nederland*, 's-Gravenhage 1913-1934, kaart 12.
- ⁴³³ AGS, SDE leg. 2101: „Papel sobre la partición de los tres cuarteles del país de Ultramusa", z.d. [1662].
- ⁴³⁴ Ibidem: Cloeps aan Caracena, 6 september 1662.
- ⁴³⁵ Ibidem: Lijst van de Spaanse en Staatse parochies in het land van Valkenburg, met opgave van het aantal huizen en communicanten, opgesteld te Brussel op 4 september 1662 door Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, Adriaan de Groot en Servaas van den Hoeff.
- ⁴³⁶ RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 20 en 22 december 1661.
ARAB, SSO nr. 2539: instructie voor Servaas van den Hoeff, 24 maart 1661.
Zie ook: Haas, *Staats en Spaans te Heerlen*, o.c., kol. 1-5.
- ⁴³⁷ AGS, EEH nr. 45 en AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 11 januari 1662.
- ⁴³⁸ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 16 en 20 december 1661.
- ⁴³⁹ „Ende alsoo men verstonde, dat Sijne Excellentie [Gamarra] staet maect eerstdaeghs van hier te vertrecken, soo deselve desen voormiddagh bij publieque audientie ter Generaliteijt heeft bekent gemackt, heeft d'heer van Beverningh hem gisteravont bij hoogst-gemelte Sijne Excellentie gevonden ende eene seer langhe conferentie gehouden, ende hoewel men dijenvolghens vastelijck verhoept hadde, datter desen naermiddagh eene formele conventie soude sijn geweest van de respective hooge partijen, soo bevinde nochtans desen avont, commende ten huijse van Sijne Excellentie, dat deselve geen en voortganck en heeft gehad, maer wel dat opgemelte heere van Beverningh weder van vier tot sesse uren daer was ende oock alnoch verbleve, ontwijfelijk om het werck verder dispositivelijck te prepareren ende vervolghens bij eene formele conferentie te connen woorden finalijck geadjusteert", (AAK, port. 16: Van den Hoeff aan Lamberti, 14 december 1661).
- „Deselve [Gamarra] doet ondertusschen alle imaginabel effort om voor haer vertreck de saecke raeckende onse landen finalijck t'adjusteren, hebbende de heere van Beverningh nijet alleen eergister maer oock gisteravont met hooggedachte Sijne Excellentie ge-

- houden particuliere dispositive conferentien, elcke over de drie uren hebbende geduijrt, ende, soo men verstaet, mochte het werck onder de handt van nu aff wel soodaenigh sijn geconcentreert, dat ter eerste staetsgewijse conferentie alles finalijck wierde geconcentreert", (RALM, LVO nr. 583: Van den Hoeff aan De Groot, 15 december 1661).
- ⁴⁴⁰ „...l'on a eu des continuelles conférences avec les députés de messieurs les estats et dans celle d'hyer à soir tout a esté conclu, horsmis Schaesbergh, mais j'espère que nous en vuiderons aussy, et Son Excellence, qui avoit résolu de partir demain, différera son voyage jusques à la signature", (AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 20 december 1661).
- ⁴⁴¹ „J'ay adverty Vostre Révérendissime de l'apparence qu'il y avoit de la conclusion du Traitté: il fut signé et scellé hyer matin ou pour bien dire vers le midy, après quoy Son Excellence partit incontinent pour Bruxelles, n'ayant retardé son voyage pour aucune autre raison", (AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 28 december 1661).
- ⁴⁴² Een fotografische reproductie van deze handtekeningen en lakzegels is opgenomen in Limburg's Verleden, o.c., II, plaat IX bij blz. 241.
- ⁴⁴³ Op 21 december 1661 had een Staatse commissie van rechtsgeleerden, aan wie de akte van non-prejudicie om advies was voorgelegd, verklaard, „dat door het passeren van dien geen van beijde de hooge parthijen soude sijn van beter ofte erger conditie", (ARAB, SSO nr. 2539).
- ⁴⁴⁴ De aan de Staatse commissie overhandigde grossen berusten in ARAG, SG nr. 12.588.72.
- ⁴⁴⁵ „On a mis la date au 26e de Décembre dernier", (AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 13 januari 1662).
- ⁴⁴⁶ „De heer prior van Huijberghen, sijnde gister omtrent de een ure naermiddagh met Sijne Excellentie mijn heer den ambassadeur van hier vertrocken naer Brussel, heeft t'mijnder instantie t'sijnen laste genoemen, aen Uwe Hoochweerden particulier rapport te doen van alles hetghene int stuck van de finale affhandelinghe der differenten van de drie contentieuse landen van Overmaese gistermorgen naer soo meenichvuldighe ingeval-lene incidenten alhier absolutelijck geadjusteert ende verdraeghen is", (AAK, port. 16: Van den Hoeff aan Lamberti, 28 december 1661).
- ⁴⁴⁷ Volgens Aitzema (Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 10, blz. 165) was Gamarra van plan de „canonisie" te gunnen aan „een van de soons van den heer van Valckenisse, zijn bloetverwant". Kennelijk wordt hier Franciscus de la Torre, heer van Valckenisse, bedoeld (Coomans, Familierelaties van Jacobus de la Torre, o.c., blz. 48). Uit Dopplers lijst van kanunniken blijkt evenwel niet, dat één van diens zoons een prebende in het kapittel van Sint-Servaas verworven heeft, (P. Doppler, Lijst der kanunniken van het Vrije Rijkskapittel van Sint Servaas te Maastricht, in: PSHAL, LXXIV, (1938), blz. 33-174 en LXXV, (1939) blz. 93-299).
- Voor het benoemingsrecht van de Staten-Generaal zie: Ubachs, Twee heren, twee confessies, o.c., blz. 272-293.
- ⁴⁴⁸ ARAG, SG nr. 3267, f° 705r-v, 706r-v: resoluties Staten-Generaal van 30 december 1661. AGS, EEH nr. 19: Richard aan Gamarra, 30 december 1661. Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 10, blz. 163-165.
- ⁴⁴⁹ AGS, EEH nr. 45 en AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 11 januari 1662.
- ⁴⁵⁰ „dat de verdeling is geschied op de beste wijze die binnen het bereik van de mogelijkheden lag en dat zij op geen andere manier gerealiseerd had kunnen worden, want in deze

- zaken doet men niet wat men wil, maar wat men kan", (AGS, SP – CF leg. 2459: Caracena aan Filips IV, 8 maart 1662).
- ⁴⁵¹ Girard d'Albissin, *Genèse de la frontière franco-belge*, o.c., passim, samenvatting op blz. 393-399. Zie ook de grondige bespreking door P. Janssens in: *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte*, 21, (1971), blz. 399-401.
- ⁴⁵² Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 9, blz. 312. Wouters, *Het Limburgse Maasdal*, o.c., blz. 396-397.
- ⁴⁵³ L. J. Rogier, *Limburg in de Franse tijd*, in: *Beschouwing en onderzoek, Utrecht-Antwerpen 1954*, blz. 184. Zie ook: L. J. Rogier met medewerking van M. G. Spiertz, *Limburg in de Franse tijd*, in: *Limburg's Verleden*, o.c., II, blz. 668-673.
- ⁴⁵⁴ M. P. van Buijtenen, *Inleiding*, in: Jappe Alberts 70. *Bundel ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van prof. dr. W. Jappe Alberts*, Bussum 1970, blz. 8.
- ⁴⁵⁵ P. J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, 3, Leiden 1925³, blz. 115.
- ⁴⁵⁶ R. A. Stradling (*Spanish conspiracy in England*, o.c., blz. 270) beschrijft het einde van de oorlog tussen Spanje en Engeland aldus: „Charles II terminated hostilities soon after his return, but in circumstances which were rather anomalous. No negotiations took place, and no peace treaty was signed. Instead, a blanket proclamation of peace was somewhat vaguely agreed to by both sides”.
- ⁴⁵⁷ Bartstra, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis*, o.c., 1, blz. 71.
- ⁴⁵⁸ *Ibidem*, blz. 79.
- ⁴⁵⁹ Spanje legde zich eerst in 1668 bij de onafhankelijkheid van Portugal neer (Aguado Bleye, *Manual de historia de España*, o.c., II, blz. 817-819, 827).
- ⁴⁶⁰ Het volgende exposé over de politieke situatie rond 1660 is ontleend aan: Franken, Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de jaren 1667-1684, o.c., hoofdstuk I; Kramer, *De Europese Grote Mogendheid, 1648-1697*, o.c., blz. 136-139.
- ⁴⁶¹ Rogier, *Eenheid en scheiding*, o.c., blz. 135.
- ⁴⁶² Molsbergen, *Frankrijk en de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, o.c., blz. 210.
- ⁴⁶³ Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 9, blz. 1096-2002, en 10, blz. 183.
- ⁴⁶⁴ *Ibidem*, 10, blz. 183-184. Wicquefort, *Histoire des Provinces-Unies*, o.c., III, blz. 90.
- ⁴⁶⁵ AGS, SP – CF leg. 2459: Gamarra aan Filips IV, 31 maart 1662.
- ⁴⁶⁶ Johan de Witt deed de uitspraak in een memorie voor de Staten van Holland (afgedrukt in: F.A.M. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV*, I, Paris 1835, blz. 267 en volgende). Zie ook: Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, o.c., II, blz. 39-40, en Lonchay, *La rivalité de la France et de l'Espagne*, o.c., blz. 200-212.
- ⁴⁶⁷ Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 9, blz. 1097.
- ⁴⁶⁸ Artikel 1 van de preliminaire artikelen van het Partagetractaat.
- ⁴⁶⁹ ARAG, SG nr. 3268, f° 36r-v, 93r, 122v-123r, 128v-129r en 142r: resoluties Staten-Generaal van 23 januari, 28 februari, 16, 21 en 25 maart 1662.
AGS, EEH nr. 19: Richard aan De Groot, 24 januari 1662.
- ⁴⁷⁰ ARAG, SG nr. 3268, f° 180r: resolutie Staten-Generaal van 15 april 1662.
- ⁴⁷¹ *Ibidem*, f° 5r-v: resolutie Staten-Generaal van 3 januari 1662.
- ⁴⁷² *Ibidem*, f° 55v: resolutie Staten-Generaal van 3 februari 1662.
AGS, EEH nr. 19: Richard aan Gamarra, 3 februari 1662.

- ⁴⁷³ AGS, EEH nr. 185: Gamarra aan Caracena, 7 augustus 1662.
AGS, SDE leg. 2101: Caracena aan Filips IV, 6 september 1662.
- ⁴⁷⁴ AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Flandes van 28 juni 1661 en adviezen van de Consejo de Estado van 12 en 31 juli 1661.
AGS, EEH nr. 44: Filips IV aan Gamarra, 3 augustus 1661.
Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., VI, nr. 1690.
- ⁴⁷⁵ AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Flandes van 18 april 1662.
- ⁴⁷⁶ AGS, SP – CF leg. 2459: Caracena aan Filips IV, 8 maart 1662.
- ⁴⁷⁷ *Ibidem*: Gamarra aan Filips IV, 31 maart 1662.
RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 31 maart 1662.
- ⁴⁷⁸ AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Estado van 5 mei 1662.
AGS, SP-CF leg. 2459 en AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Flandes van 26 mei 1662.
- ⁴⁷⁹ AGS, SDE leg. 2101: nuntius Bonelli aan Filips IV, z.d. [mei 1662, afschrift].
Voor Carlo Bonelli, aartsbisschop van Korinthe i.p.i. zie: Karttunen, *Les nonciatures apostoliques*, o.c., blz. 23 en 234.
- ⁴⁸⁰ Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, Lettere di vescovi e prelati, vol. 47, f° 8-10: d'Allamont aan paus Alexander VII, 28 januari 1662. In regestvorm uitgegeven in: L. Jadin, *Relations des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté avec le Saint-Siège d'après les „lettere di vescovi” conservées aux archives vaticanes (1566-1779)*, Bruxelles-Rome 1952, nr. 143. Vermeld in: G. Brom, *Archivalia in Italië belangrijk voor de geschiedenis van Nederland*, eerste deel, tweede stuk, 's-Gravenhage 1909, nr. 2207 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, kleine serie, 6). Eveneens vermeld in: Post, *Romeinsche bronnen*, o.c., II, nr. 264.
- ⁴⁸¹ „hoe eigen het is aan mijn plicht ervoor te zorgen, dat men aan deze katholieken hun godsdienst niet verbiedt, maar dat zij integendeel als voorheen [in de vrije uitoefening daarvan] gehandhaafd blijven”, (AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Don Gregorio de Tapia, 12 mei 1662).
- ⁴⁸² Kanttekening van de Consejo de Estado bij een hernieuwd schrijven van Filips IV aan Don Gregorio de Tapia, van 29 mei 1662 (AGS, SDE leg. 2101).
- ⁴⁸³ AGS, SDE leg. 2101: verklaring van Arnold de la Margelle en Frans Winand van Eynatten over de verdeling van de landen van Overmaas, 15 april 1662.
- ⁴⁸⁴ Voor Marchin zie: P. Henrard, Jean-Gaspar-Ferdinand de Marchin, in: *Biographie nationale*, 13, Bruxelles 1894-1895, kol. 457-470.
- ⁴⁸⁵ AGS, SDE leg. 2101: Marchin aan Medina de las Torres, 5 april en 3 mei 1662.
- ⁴⁸⁶ Voor Don Ramiro Felipez Núñez de Guzmán, hertog van Medina de las Torres, zie: R. A. Stradling, *A Spanish statesman of appeasement: Medina de las Torres and Spanish policy 1639-1670*, in: *The Historical Journal*, 19, (1976), blz. 1-31.
- ⁴⁸⁷ AGS, SDE leg. 2101: vergadering van de Consejo de Estado van 30 mei 1662.
- ⁴⁸⁸ AGS, SDE leg. 2101: „Puntos que contienen la lesión que ay en la parte que ha tocado a Su Magestad en el repartimiento que se ha hecho del país de Ultramusa”, z.d. Een tweede bezwaarschrift, van gelijke strekking maar afwijkende redactie, was via Charles de Hovynnes, chef-president van de Brusselse Geheime Raad, bij de Consejo de Flandes bezorgd. Ook dit tweede bezwaarschrift berust in AGS, SDE leg. 2101. Het is getiteld:

„Papel sobre la partición de los tres cuarteles del país de Ultramosa”, z.d. Zowel Arnold de la Margelle als Arnold Verheyen worden genoemd als de auteur van dit tweede geschrift (AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Flandes van 5 juni 1662 en ibidem: „Respuesta a un papel que se embió al marqués de Caracena sobre los tres países de Ultramosa”, z.d.).

- ⁴⁸⁹ De kaart wordt bewaard in AGS, sectie Mapas, Planos y Dibujos, no. 1-10.
- ⁴⁹⁰ De bijgevoegde lijsten van communicanten en kerkelijke inkomsten van de Valkenburgse parochies worden bewaard in AGS, SDE leg. 2101. De „Numerus communicantium in Patria Falcoburgensi” telt in Staats Valkenburg 7936 communicanten en in Spaans Valkenburg 5490 communicanten. De „Declaratio bonorum ecclesiasticorum Patriae Falcoburgensis” geeft voor Staats Valkenburg een bedrag van 14.400 gulden aan kerkelijke inkomsten en voor Spaans Valkenburg 7450 gulden.
- ⁴⁹¹ „de rechte en koninklijke weg naar de keizerstad Aken”.
- ⁴⁹² Beide routes zijn ingetekend op de kaart die bij de deductie gevoegd was (AGS, Mapas, Planos y Dibujos, no. 1-10).
- ⁴⁹³ „de financiën van de koning”
- ⁴⁹⁴ AGS, SP-CF leg. 2459: Filips IV aan de markies van Velada, president van de Consejo de Flandes, 30 mei 1662.
- ⁴⁹⁵ AGS, SP-CF leg. 2459 en AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Flandes van 5 juni 1662.
- ⁴⁹⁶ „het hoofddoel zich te verbinden met de Staten op een tijdstip waarop het zo nodig is dit te doen”.
- ⁴⁹⁷ AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Estado van 9 juni 1662.
Voor Antonio Sancho Dávila y de Toledo, markies van Velada en president van de Consejo de Flandes zie: García Carraffa, Enciclopedia heráldica y genealógica, o.c., vol. XXVIII, blz. 138.
Voor Fernando Alvarez de Toledo, zesde hertog van Alva, zie dezelfde Enciclopedia, vol. LXXXVI, blz. 215.
Voor de hertog van Terranova zie: A. Barbero, Diego de Aragón y Mendoza, in: Diccionario de historia de España, o.c., 1, blz. 308.
- ⁴⁹⁸ AGS, SDE leg. 2101: „Voto del marqués de Mortara sobre la ratificación que pide Don Estevan de Gamarra del partage del País de Ultramosa”, 11 juni 1662.
Ibidem: „Voto de Don Fernando de Borja sobre la ratificación que pide Don Estevan de Gamarra del partage del País de Ultramosa”, 11 juni 1662.
Voor Mortara zie: R. Ezquerro, Francisco de Orozco, marqués de Mortara, in: Diccionario de historia de España, o.c., 2, blz. 1133-1134.
Voor Don Fernando de Borja zie: García Carraffa, Enciclopedia heráldica y genealógica, o.c., vol. XVIII, blz. 141-142.
- ⁴⁹⁹ Deze uitspraak is afkomstig van A. Corral Castanedo, die in de Diccionario de historia de España (II, blz. 777) een biografisch artikel aan Don García de Haro, graaf van Castrillo, gewijd heeft.
- ⁵⁰⁰ AGS, SDE leg. 2101: „Voto del conde de Castrillo sobre la ratificación que pide Don Estevan de Gamarra de la partición de los Países de Ultramosa”, 14 juni 1662.
- ⁵⁰¹ AGS, SDE leg. 2101: apostille van Filips IV bij het advies van de Consejo de Estado van

9 juni 1662: „Confórmome con lo que parece al Consejo y lo que se huviere de escribir al Marqués de Caracena, sea añadiendo lo que apunta él de Mortara en su voto particular, y que avise de lo que resultare sin perder tiempo para que según las noticias que fuere dando, se le embien de acá las órdenes que pareciere necesarias, afin de que esta materia se buelva a perficionar con amigable acuerdo y reciproca conveniencia, procurando el Marqués no llegar a rompimiento; y en el punto que se propone en el voto del Duque de San Lúcar (= Medina de las Torres) tocante a que, reducido el repartimiento de aquel País de Ultramossa a proporción justa, les dejare a Holandeses la parte que me tocare en empeño para llegar a alguna liga de más unión, es bien advertir al Marqués que tenga reservado esto para que después de convenidos en dicho repartimiento y dándome quenta de lo que se ofreciere, resuelva yo lo que me pareciere convenir”.

⁵⁰² AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Caracena, 21 juni 662.

⁵⁰³ AGS, EEH nr. 45: Gamarra aan Filips IV, 18 april en 2 mei 1662.

⁵⁰⁴ ARAG, SG nr. 3268, f° 211r, 213r en 239v: resoluties Staten-Generaal van 2, 3 en 15 mei 1662.

⁵⁰⁵ Ibidem, f° 266v, 267r-v: resolutie Staten-Generaal van 26 mei 1662.

⁵⁰⁶ Ibidem, f° 279v-280r: resolutie Staten-Generaal van 30 mei 1662.

⁵⁰⁷ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 30 mei en 2 juni 1662.

⁵⁰⁸ „dat U minder moed hebt dan een vrouw”, (AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 5 juni 1662).

⁵⁰⁹ RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 29 mei 1662.

⁵¹⁰ AGS, EEH nr. 185: Gamarra aan Caracena, 1 juni 1662.

RALM, LVO nr. 592 Richard aan De Groot, 23 juni 1662.

Cuvellier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., IV nr. 1849.

⁵¹¹ Brieven, geschreven ende gewisselt tusschen de Heer Johan de Witt, raedt-pensionaris en groot-segelbewaerder van Hollandt en West-Vrieslandt, ende de gevolmagtigden van den Staedt der Vereenigde Nederlanden, IV, 's-Gravenhage 1724, blz. 755. Zie ook: H. A. van Dijk, *Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie*. Handelingen met Frankrijk en Spanje in de jaren 1668-1672, Utrecht 1851, blz. 296. F. J. L. Krämer, *De Nederlandsch-Spaansche diplomatie vóór den Vrede van Nijmegen*. Bijdrage tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden in het tijdperk van Willem III, Utrecht 1892, blz. 44.

⁵¹² AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 16 juni 1662.

Ernst, *Histoire du Limbourg*, o.c., VII, blz. 154.

⁵¹³ AAK, port 17: Richard aan Lamberti, 23 juni 1662.

RALM, LVO nr. 592: Richard aan De Groot, 23 juni 1662.

⁵¹⁴ ARAG, SG nr. 7056: Hendrik van Reede aan Staten-Generaal, 21 juni 1662. Op 18 juli 1662 citeerde Richard dit schrijven in een brief aan Lamberti (AAK, port. 17).

Voor Hendrik van Reede zie: O. Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland, 1584-1810*, 's-Gravenhage 1976 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën), blz. 389.

⁵¹⁵ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 28 juli 1662.

Cuvellier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., VI, nr. 1713.

⁵¹⁶ ARAG, SG nr. 3268, f° 498r-v: resolutie Staten-Generaal van 31 juli 1662.

- ⁵¹⁷ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 1 augustus 1662.
AGS, EEH nr. 185: Gamarra aan Caracena, 3 augustus 1662.
- ⁵¹⁸ ARAG, SG nr. 7056: Gamarra aan Staten-Generaal, 4 augustus 1662.
- ⁵¹⁹ AGS, EEH nr. 45: Filips IV aan Gamarra, 21 juni 1662.
Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, o.c., VI, nr. 1708.
- ⁵²⁰ ARAG, SG nr. 3268, f° 504v-505r, 507r-v: resoluties Staten-Generaal van 4 en 5 augustus 1662.
- ⁵²¹ AGS, SDE leg. 2101: Caracena aan Gamarra, 7 augustus 1662.
- ⁵²² AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 14 augustus 1662.
- ⁵²³ ARAG, SG nr. 7056: Gamarra aan Staten-Generaal, 14 augustus 1662.
ARAG, SG nr. 7056: Gamarra aan Staten-Generaal, 14 augustus 1662.
- ⁵²⁴ ARAG, SG nr. 3268, f° 522v, 523r-v: resolutie Staten-Generaal van 16 augustus 1662.
De Staten-Generaal stelden wel de voorwaarde, dat het kasteel van 's-Hertogenrade in zijn „voorgaenden staet” hersteld werd. Deze eis hield in, dat de Spaanse soldaten die er na de aftocht van de Staatse drossaard in het begin van 1662 gelegerd waren, voorlopig werden teruggetrokken. Caracena willigde deze eis in: de Spaanse drossaard van 's-Hertogenrade kreeg de opdracht het kasteel onbezet te laten (AGS, SDE leg. 2101: Caracena aan Filips IV, 6 september 1662; AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 8 en 21 september 1662; Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 573-576).
- ⁵²⁵ ARAG, SG nr. 3268, f° 525v-526r: resolutie Staten-Generaal van 18 augustus 1662.
ARAG, SG nr. 7056: Gamarra aan Staten-Generaal, 18 augustus 1662.
- ⁵²⁶ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 1 september 1662.
- ⁵²⁷ Ibidem: Gamarra aan Lamberti, 22 augustus 1662.
- ⁵²⁸ AGS, SDE leg. 2101: Caracena aan Filips IV, 9 augustus 1662.
- ⁵²⁹ AGS, SDE leg. 2101: „Respuesta al papel que se embió con la carta figurativa al marqués de Caracena”, en: „Respuesta a un papel que se embió al marqués de Caracena sobre los tres países de Ultramosa”, bijlagen bij Caracena's brief van 9 augustus 1662. Het waren twee anonieme geschriften. Caracena onthulde alleen, dat de auteur vertrouwd was met de situatie ter plaatse en bovendien onpartijdig was.
- ⁵³⁰ AGS, SDE leg. 2101: Caracena aan Filips IV, 6 september 1662. Bij dit schrijven behoorden onder meer de volgende bijlagen: „Remonstrance à Son Excellence Monseigneur le marquis de Caracena, gouverneur des Pays Bas et de Bourgoigne, etc., et responce contre les malfondées objections que les malcontents du dernier traité de partage des trois quartiers d'Outremeuze ont allégué, joint les considérations pour lesquelles convient que Sa Majesté ratifie ledit traité”, 4 september 1662, ondertekend door Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, Adriaan de Groot en Servaas van den Hoëff. Van 6 september 1662 dateert een memorandum van Jacques Cloeps, die zich in de loop van augustus 1662 op bevel van Caracena naar de landen van Overmaas begeven had en na een onderzoek ter plaatse een rapport uitbracht, waarin hij zich ten gunste van het Partagetractaat uitsprak.
- ⁵³¹ In het land van Valkenburg waren vijftien parochies in de Spaanse partage terechtgekomen en achttien in de Staatse partage. In Spaans Valkenburg lagen: Geleen, Spaubeek, Amstenrade, Oirsbeek, Brunssum, Schinveld, Jabeek, Bingelrade, Merkelbeek, Hoensbroek, Schinnen, Nuth, Wijnandsrade, Schin op Geul en Oud-Valkenburg. In Staats

Valkenburg lagen de parochies: Valkenburg, Geulle, Beek, Schimmert, Hulsberg, Klimmen, Heerlen, Voerendaal, Eijdsen, Limmel, Amby, Bunde, Meerssen, Borghaken, Houthem, Ifteren, Berg en Bemelen. In de Spaanse partage van het land van 's-Hertogenrade werden acht parochies geteld ('s-Hertogenrade, Afdén, Kerkrade, Simpelveld, Merksteijn, Ubach, Welz en Rurdorf) tegen vijf in het Staatse ressort (Gulpen, Margraten, Holset, Vijlen en Vaals). In de Spaanse partage van het land van Dalhem werden dertien parochies opgesomd (Cheratte, Saint-Remy, Richelle, Neufchâteau, Mortier, Weerst, Moelingen, 's-Gravenvoeren, Mheer, Noorbeek, Sint-Martens-Voeren, Aubel en Saint-Jean-Sart) en in de Staatse partage vijf (Dalhem, Olne, Saint-André, Bolbeek en Cadier). Voor de bronvermelding van deze opsommingen zie noot 383, 396 en 435.

⁵³² Deze suggestie was afkomstig van Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, Adriaan de Groot en Servaas van den Hoeft, die in hun „Remonstrance” (zie noot 530) zulk een uitwijkmogelijkheid voor bijna alle Staatse plaatsen in het land van Valkenburg aangaven.

⁵³³ Het waren: Limburg aan de Vesder, Gulke, Bilstain, Baelen, Hendrik-Kapelle en Eupen in het hertogdom Limburg; 's-Hertogenrade, Kerkrade en Afdén in het land van 's-Hertogenrade; Lommersum, Doveren en Hersel in het Rijnland (AGS, SDE leg. 2101: „Status veritabilis abbatiae Rodensis seu Cloesterraedt”, 22 augustus 1662, bijlage bij Caracena's brief aan Filips IV van 6 september 1662).

⁵³⁴ Het werd in de tegenbetogen niet nodig geacht een specificatie te geven voor de landen van 's-Hertogenrade en Dalhem, waar het Spaanse aandeel in de parochies groter was dan het Staatse en waar de abdijen Kloosterrade en Val-Dieu in het Spaanse gebied gelegen waren. Wel werd vermeld, dat de inkomsten van de abdij Kloosterrade meer dan twintigduizend gulden per jaar bedroegen. Voor het land van Valkenburg verschaftte J. Cloeps een specificatie, die het bedrag aan inkomsten per parochie vermeldde. Volgens deze berekening toucheerden de parochies in Spaans Valkenburg per jaar 12.150 gulden, het klooster van Sint-Gerlach 7000 gulden en de parochies in Staats Valkenburg 9232 gulden (AGS, SDE leg. 2101: „Declaratio bonorum ecclesiasticorum Patriae Falcoburgensis”, bijlage bij het memorandum van J. Cloeps van 6 september 1662). Vgl. de in noot 490 genoemde „Declaratio bonorum ecclesiasticorum Patriae Falcoburgensis”, die de malcontenten opgesteld hadden.

⁵³⁵ Jacques Cloeps gebruikte de tellingen vermeld in noot 383, 396 en 434.

⁵³⁶ AGS, Mapas, Planos y Dibujos, no. 1-10.

⁵³⁷ Zie noot 387.

⁵³⁸ AGS, SDE leg. 2101: lijsten van de domeinen en bedén in de Spaanse en Staatse partages van de landen van Overmaas (bijlage bij Caracena's brief aan de koning van 6 september 1662). Naast de berekening van de Rekenkamer te Brussel werd ook de berekening van de Rekenkamer te 's-Gravenhage vermeld. Volgens de Staatse becijfering brachten de domeinen de koning 3420 gulden per jaar op en de Staten-Generaal 3595 gulden. Volgens dezelfde bron beliepen de bedén in Spaans Overmaas 19.832 gulden en in Staats Overmaas 20.055 gulden.

⁵³⁹ AGS, SP-CF leg. 2459: advies van de Consejo de Flandes van 19 september 1662. Cuvelier-Lefèvre, Correspondance de la Cour d'Espagne, o.c., IV, nr. 1880.

- AGS, SDE leg. 2101: „Ultima consulta del Consejo de Flandes sobre la partición del país de Ultramosa”, 6 oktober 1662.
- ⁵⁴⁰ AGS, SDE leg. 2101: advies van de Consejo de Estado van 9 oktober 1662. Op deze vergadering waren aanwezig: de markiezen van Velada en Mortara en de hertogen van Alva en Terranova. Het besluit van de koning luidt in vertaling: „Men doe zoals goeddukt”.
- ⁵⁴¹ AGS, SDE leg. 2101: Filips IV aan Don Blasco de Loyola, 11 oktober 1662
AGS, SP-CF leg. 2459: Don Blasco de Loyola aan de markies van Velada, 12 oktober 1662.
- ⁵⁴² De grosse van de akte van ratificatie berust in ARAG, SG nr. 12.588.72. De tekst is uitgegeven door Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 180-181.
Bij schrijven van 15 oktober 1662 deelde de koning Gamarra mee, dat hij het Partage-tractaat geratificeerd had (AGS, SDE leg. 4010 en AGS, EEH no. 45).
- ⁵⁴³ Voor de aanduiding van de Spaanse bewindslieden te Brussel en de ambassadeurs in Londen en 's-Gravenhage als „ministros del norte” zie: Stradling, *Spanish conspiracy in England*, o.c., blz. 272.
- ⁵⁴⁴ Lonchay, *La rivalité de la France et de l’Espagne*, o.c., blz. 191-200. Bartsstra, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van de landen van onze beschavingskring*, o.c., 1, blz. 79-80. Stradling, *Spanish conspiracy in England*, o.c., blz. 274.
- ⁵⁴⁵ AAK, port. 17: Gamarra aan Lamberti, 12 november 1662.
- ⁵⁴⁶ AGS, EEH nr. 20: Richard aan Gamarra, 14 en 16 november 1662.
AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 14 november 1662.
- ⁵⁴⁷ ARAG, SG nr. 7056: Richard aan Staten-Generaal, 15 november 1662.
- ⁵⁴⁸ AAK, port. 17: Gamarra aan Lamberti, 20 november 1662.
AGS, EEH nr. 20: Richard aan Gamarra, 30 november 1662.
- ⁵⁴⁹ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 17 november 1662.
AGS, EEH nr. 20: Richard aan Gamarra, 23 november 1662.
AGS, SDE leg. 2101: Gamarra aan Filips IV, 17 december 1662.
- ⁵⁵⁰ AAK, port. 17: Richard aan Lamberti, 18 december 1662.
- ⁵⁵¹ AGS, EEH nr. 13: Richard aan Gamarra, 7 januari 1655. Zie hoofdstuk II, noot 75.
- ⁵⁵² Poelhekke, *De Vrede van Munster*, o.c., blz. 536-537. C. J. A. Genders, *De bevestiging van de Vrede van Munster door Gerard Ter Borch*, in: *Spiegel Historiae*, 8, (1973), blz. 642-650.
- ⁵⁵³ „slechts terloops binnenliep”.
- ⁵⁵⁴ Voor Rudolf van Ommeren zie: Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, o.c., XIV, blz. 104.
- ⁵⁵⁵ ARAG, SG nr. 3268, f° 718r, 723v-724r, 733v, 739v en 758r: resoluties Staten-Generaal van 15, 18, 25 en 29 november en 9 december 1662.
- ⁵⁵⁶ Voor Jacob van Borssele van der Hooghe zie: Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, o.c., II, derde stuk, blz. 963-964.
- ⁵⁵⁷ Toch verzochten de Staten-Generaal naderhand om een Franse versie van de akte van ratificatie. Op 13 maart 1663 zond Filips IV de gevraagde tekst naar de Nederlanden (Cuvelier-Lefèvre, *Correspondance de la Cour d’Espagne*, o.c., VI nr. 1723). De in de Franse taal gestelde akte van ratificatie berust, evenals de Spaanse, in ARAG, SG nr. 12.588.72.

- ³⁹⁸ Het is bij het archiefonderzoek voor deze studie niet gelukt de akte van ratificatie van de Staten-Generaal op te sporen. De tekst van de akte is – zonder het geïnsereerde Partagetractaat – uitgegeven door Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, o.c., 10, blz. 182-183.
- ³⁹⁹ Het relaas van de slotplechtigheid is ontleend aan het verslag dat Richard op 19 december 1662 aan Gamarra zond (AGS, EEH nr. 20).

De tekst van het partagetractaat

Alsoo t'zedert eenige jaren herwaerts tusschen den Heer Coninck van Hispanien ende de Hooge Mogende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden questie ende verschil ontstaen was over de landen van Valckenburch, Dalem ende s'Hertogenrade, Overmaze, ende nae veele verscheijdene conferentien tusschen Don Estevan de Gamarra y Contreras, raedt van den Coninck van Spaignen in sijne Majesteijts Suppremen Raedt van Oorloge etc. ende desselffs ordinaris ambassadeur in de Geunieerde Provintien, ende commissarissen van haer Ho. Mo. die saecken daerheen waren gedirigeert, dat eerst op den XXV^{en} Februarii ende den XXVII^{en} Martii des jaers XVI^C ende acht en vijffstich een halffscheijt over de voors. drie landen gearresteert ende bij wederzijts onderteekeninge, oock bij des hoochstemelten Coninx ende hoochgemelte hare Ho.Mo. adveu, bekrachticht was, ende daernaes volgens particuliere opgevolgde conventie van den XII^{en} ende XIV^{en} Octobris XVI^C ende t'sestich reciprocque balancen hinc inde tot een specifieke verdeeling par le menu over de voors. quartieren waren geextradeert, eerst wegens commissarissen van haer Ho.Mo. op den XVII^{en} Januarii lestleden, daeruijt den welgemelten heer ambassadeur niet hadde goetgevonden eenige verkiesinge te doen, ende daernaes oock op den II^{en} Martii mede lestleden van wegen den welgemelten heer ambassadeur aen de commissarissen van hare Ho.Mo., dewelcke daerop hadden goetgevonden den VII^{en} derselver maendt de eene partage, gestelt in de contrabalance, te accepteren, ende vervolgens haer Ho.Mo. op den IX^{en} daeraen volgende geresolveert ende ordre gestelt hadden om deselve partage, in de voors. contrabalance begrepen, met volcomen recht van souverainiteit ende superioriteit te aenvaerden, ende echter welgemelte heer ambassadeur soodanige verkiesinge hadde gedisputeert ende deselve niet willen acquiesceren, ende dat oock aen wederzijden

sich verscheijden ongemacken ende inconvenienten hadden geopenbaert ontrent de partien in de voors. balance ende contrabalance begrepen, die men geoordeelt heeft dat tot wederzijts meerder gemack ende dienst souden connen werden geadjusteert, ende daerop wegen welgemelte heer ambassadeur nieuwe instantien bij hare Ho.Mo. zijn gedaen, soo is eijndelijck op huijden date deser bij nader onderhandelinge tot wedersijts contentement daerover verdragen in der voegen ende manieren als in de acte, daarvan gedresseert, te sien is, onder dese expresse conditie ende reserve, dat beijde de hooge partijen met den XV^{en} Januarii des aenstaenden jaers XVI^c twee entsestich sullen nemen de volcomen possessie van alle hetgeene bij de voors. verdeelinghe volgens de voorgemelte acte onder hare souverainiteit ende superioriteit gevallen is, ende in cas de wederzijts ratification in behoorlijcke forme ter gestipuleerder tijt niet en souden werden geextradeert, dat alsdan ieder van de hoochgemelte partijen sal wedercomen ende blijven in soodanigen staet gelijk die saecken op heeden voor het arresteren ende teecken van het voorschreve instrument van verdeelinghe zijn geweest, sonder dat het aengaen van de voorschreve nader conventie d'een off d'ander der voorschreve hooge parthijen eenichsints sal prejudiceren in het recht t'welck deselve voor date van dien, uijt krachte van hetgeene voorschreven is, geacquisceert hadden off henluijden eenichtsints soude mogen gecompeteert hebben. Des ten oirkonde hebben wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt dese acte van non prejuditie met onse eijgene handen onderteeckent ende met onse respective cachetten bevesticht op den sessentwintichsten December XVI^c een ent'sestich.

Gamarra

R. Huyghens
J. de Merode
Johan de Witt
Johan Kien
Johan van Reede
E. van Bootsma
B.I. Mulert
J. Isbrandts
J. van Borssele van der Hooghe
H. van Beverningk

Alsoo t'zedert den gemaecten vrede tusschen den Heer Coninck van Hispanien ter eenre ende de Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden ter anderen zijde verscheijden differenten ende verschillen zijn geresen ende ontstaen nopende de souverainiteit ende het absolut gesach over de landen van Valckenburch, Dalem ende s'Hertogenrade, Overmaze, ende dat wij Don Estevan de Gamarra y Contreras, raedt van sijne Majesteijt in zijnen Supremen Raedt van Oorloghe, gouverneur van het casteel van Gent ende desselffs ordinaris ambassadeur in de Geunieerde Provintien, ende oock wij ondergeschreven commissarissen van de hoochgemelte Heeren Staten Generael ons vinden gelast ende geauthoriseert bij onse respective procuratien ende volmachten, d'eene gedateert den XXVI^{en} Septembris ende de ander den XV^{en} Augusti 1657, om de voors. differenten ende verschillen over de voors. drie landen van Overmaze te richten, neder te leggen, t' accommoderen ende te verdragen, soo ist, dat wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt, nae verscheijdene gehoudene conferentien ende uijtwisselingh van diversche acten, geschriften ende memorialen, in crachte van de voors. onse respective procuratien ende volmachten, om eenen vasten voet ende toeganck te hebben tot een finael accommodement van de voorschreve saecke, wederzijts soo seer gedesireert, eerst op den XXV^{en} Februarii ende XXVII^{en} Martii des jaers XVII^C acht en vijftich onderlinge zijn veraccordeert ende verdragen ende vervolgens hebben beslooten ende vastgesteld dat den hoochstgemelten Heer coninck ende meer hoochgemelte Heeren Staten Generael ijeder in vollen vrijen eigendom, superioriteit ende souverainiteit souden hebben, houden ende besitten, eeuwichlick ende erffelick, voor haer ende hare respective naercomelingen, de gerechte helft van de voorschreve drie landen van Overmaze, ende dat over de conditien van dien onderlingh nader soude werden geconvenieert; dat wij ambassadeur ende commissarissen vervolgens getreden zijn tot de examinatie van het debath van soodanige preliminaire articulen ende conditien als ten besten van beijde de hoochgemelte parthijen ende ten dienste van de voorschreve landen ende van de in ende opgesetenen van dien, alvooren eenige partagie par le menu te doen, zouden behooren gearresteert te werden, ende dat nae verscheijden conferentien ende wisselinghe van stucken, oock over die preliminaire poincten gevallen, deselve zijn geadjusteert ende met on-

derlinge bewillinge ter neder gestelt, in manieren als deselve hierna van woorde te woorde volgen geinsereert.

Articulen ende conditien geadjusteert tusschen messire Don Estevan de Gamarra y Contreras, ambassadeur van den Coninck van Spaigen, ende de heeren commissarissen van de HoochMogende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden ontrent de partage der drie landen van Overmaze, omme deselve daernaer gereguleert, in de acte van partage geinsereert, ende naer het voltrecken van deselve wederzijts geobserveert te worden.

1.

Vooreerst dat het accort ende de transactie bij verdeelinghe over de voorschreve drie landen van Overmaze te maecken, wederzijts sal gehouden worden als een gedeelte ende dependentie van het Tractaet van Vreede tusschen den Heer Coninck van Hispanien ende de Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden op den XXX^{en} Januarii 1648 binnen de stadt Munster geslooten, oock dienvolgens in alle zijne pointen onverbreeckelick geobserveert ende geexecuteert sal worden, evens op deselve maniere alsoff het daerinne van woorde te woorde ware geinsereert.

2.

Dat alle injurien ende offensien veroorsaecht door de disputeren over het maintien van wederzijts souverainiteijt in de voorschreve drie landen in questie geheelick sullen vernieticht ende wederzijts in vergeetenheijt gestelt worden, soodat niemant, van wat qualiteijt ofte conditie hij zij, in het toecomende daerover gerechercheert off onder eenich pretext, hetzij van religie hetzij van d'eene ofte andere partie gehouden off gefavoriseert te hebben, bij woorden ofte faiten geincommodeert sal mogen worden.

3.

Dat oock alle actien ende pretensien die de souverainen wederzijts ende derselver onderdanen soudan mogen moveren ende ophalen ten res-

pecte van den opheff van tollen, licenten ofte eenige andere opcomsten ende revenuen, van wat nature ende hoedanich die oock genoemt mogen zijn, als getrocken van d'eene ende d'andere zijde geduijrende de disputen over de voors. drie landen, om alle moeilickheden ende verdere verwijderinge te voorcomen, hinc inde sonder verdere recherche sullen zijn ende blijven gemortificeert.

4.

Indien eenige heerlickheden, dorpen ofte gehuchten in de voors. drie landen gevonden worden, die totnochtoe zijn subject geweest ende noch zijn eenige servituten ofte hofdiensten te presteren aen eenige andere plaetsen ofte jurisdictien, die met dese partage souden mogen vallen onder het ressort van eenen anderen souverain, dat soodanige servituten en corveen ten reguarde van de dorpen ende jurisdictien van den anderen souverain sullen zijn ende blijven gemortificeert, ende wederzijts officieren die voortaan niet meer en sullen hebben te vergen aen die voorschreve heerlijcheden, dorpen ofte gehuchten verder als onder het ressort van den souverain daer die onder vallen sullen.

5.

Dat de wederzijts officieren ende ingesetenen die eenige domeijnen, renten, pachten ofte andere incomen van die van den anderen souverain te pretenderen ofte te eijtschen hebben, bij gebreecke van betalinge haer geene deurwaerders ofte executeurs op haer eijgen autoriteit in het district van den anderen souverain en sullen mogen senden, maer haer moeten adresseren aen den officier ofte d'ordinarise justitie van de plaetse daeronder soodanige schuldenaren resideren, om behoorlicke voldoeninge door d'ordinarise wegen te become, daertoe men deselve oock wederzijts sonder onnodige dilaijen ofte tergiversatien verhelpen sal.

6.

Alle papieren, chartren, documenten, registers, prothocollen ende processen die bij wegen van feijten ofte militaire executien vervoert ofte

andersints ontvreemt sijn van de magistraten, rechteren ende plaetsen daertoe deselve vanouts behoort ende gespecteert hebben, sullen wederzijts ter goeder trouwen ter aenmaninge ende instantie van de geïnteresseerden werden gerestitueert daer het behoort, met dien verstande dat soodanige originele papieren, chartres, registers, prothocolen ende andere documenten sullen moeten werden gerestitueert aen de casteelen, steden, bancken, dorpen ende gerechten daertoe die respectivelick specteren, ende dat aen d'andere zijde ten reguarde van eenige gesepareerde onderbancken, dorpen, gehuchten, gerechten etc. authentijcque ofte gevidimeerde copien ter vermaninge van deselve ende tot hare costen sullen werden uijtgegeven.

7.

Alle sententien bij wederzijts justitien, hoven ofte magistraten in de voorschreve drie landen t'zedert Junii 1644 gewesen bij forme van retorsie ende ter occasie van de disputeren over de voors. landen voorgevallen ofte die alsnoch ongedecideert voor deselve soudon mogen hangen, sullen bij het jegenwoordige accordt vernieticht worden ende gehouden voor nul ende van onwaerde, soo ten reguarde van de confiscation van roerende ende onroerende goederen als van condemnationen ter doot ende van bannissement, ende dat generalick sonder exceptie van persoonen, van wat conditie die oock zijn ende onder wat pretext die sententien soudon mogen gegeven sijn, hetzij bij gebreck van relieff van leenen ofte andersints, ende sullen dienvolgende alle soodanige roerende ende onroerende goederen aen de gecommiteerde ofte geïnteresseerde promptelick ende sonder eenige forme van proces moeten worden gerestitueert, specialick oock met desen verstande dat haer Ho.Mo. soodanige ordre sullen stellen, dat seeckere negenthienhondert drie ent'negentich guldens, vier stuivers, ses denier aen contante penningen, geprocedeert van de beden vaf het land van Valckenborch ten behoeve van den Heer Coninck van Hispanien, gelicht over den jare 1653 door den rentemeester Massin de l'Abbaye, ende noch vijfthienhondert guldens van amende ofte boete, ingevolge van een vonnisse van den gerechte van Maestricht in date den XXX^{en} December 1653 gevallen in handen van den hoochschout Groulardt, door denselven aen gemelte rentmeester L'Abbaye sullen werden geresti-

tueert, ende in cas daarvan ijet mochte vermist ofte verdonckert zijn, dat die penningen nevens d'achterstallige beden die hoogstgedachte Heer Coninck over het voors. landt van Valckenborch noch te preten-deren heeft, sullen werden omgeslagen als hier naer articul 18 gezeijt wordt.

8.

Maer sal geene vergoedinge ofte restitutie mogen gevordert worden van de oncosten van de justitie, bij occasie van de voorschreve processen ende opgevolchde. executien veroorsaect, noch oock van d'andere vruchten die ondertusschen van de voors. penningen ofte andere on-roerende goederen getrocken zijn.

9.

De sententien in materie civile, soo bij d'ordinarise justitien in de voorschreve drie landen als bij andere hoven ende magistraten weder-sijts in contradictorio judicio tusschen eenige particulieren over parti-culiere saecken gewesen, sullen wederzijts worden gemainteneert ende hare volcomen effect sorteren.

10.

Maer soodanige saecken hangende alsnoch ongedecideert, hetzij deselve de voors. particulieren ofte dat die het gemeene landt mogen raecken, sullen moeten vervolgt, overgebracht ofte van nieuws geintenteert worden voor den rechter wedersijts, die nae den uitslach van dese partage der landen sal bevonden worden competent te zijn.

11.

Alle transporten, adheritantien, relieven ende andere gepleechde acten van jurisdictie ofte van gewillige condemnatie, die t'zedert den voorschreve tijt voor de respective bancken van justitie, hoven ofte leenca-meren van de voors. drie landen hinc inde wettelick zijn gepasseert, sullen blijven in haer volcomen wesen ende vigeur, ende sullen de

officieren ofte justicierien wedersijts, voor dewelcke soodanige acten gepasseert zijn, gehouden sijn behoorlijke communicatie daervan te geven ende oock consignatie daervan te doen aen de respective officieren ende justitien van die plaetsen daer soodanige acten souden behooren bewaert ofte geregistreert te worden, met dien verstande nochtans, indien bevonden wierde, dat eenige strijdende transporten ofte andere acten als boven voor wederzijts hoven ofte gerechten over eene selvige saecke zouden zijn gepasseert, dat in soodanigen gevalle die acten prevaleren ende standt grijpen sullen, die gepasseert zijn voor die plaetse ende dien rechter, daervoor die nae den uijtval van de tegenwoordige partage behoort hadde gepasseert te zijn, gelijk mede in cas van wederzijden eenige verbintenissen ofte hypotheccatien mochten zijn gedaen, die acten van valeur sullen blijven, die gepasseert sullen zijn voor den rechter daeronder het goet bij dese partage verblijven sal.

12.

De leenen, soo binnen de voors. drie landen als buijten deselve gelegen, die met dese partage oock verdeelt worden, sullen absolutelick releveren van de leenhoven ofte leencamers van den souverain daeronder deselve vallen sullen, sonder eenige verdere dependentie van de leenhoven ofte leencamers van den anderen souverain daeraen zij voor desen mochten hebben gereleveert.

13.

De criminele vonnissen gedurende dese disputen over de drie landen wederzijts gewesen ende geexecuteert tot laste van soodanige delinquanten die gevangen ende geactioneert geworden zijn over excessen ende delicten, soo capitalen als anderen, sullen geenerhande recherche ofte correctie subject zijn, hetzij bij wegen van appel, revisie ofte andere beneficien van rechten, soowel ten reguarde van het feijt ten principalen als van het interest civil dat eenige partie daerbij hebben mochte.

14.

Maer indien iemandt ware gecondemneert bij absentie ende ongehoort,

die sal sich van die contumaciele sententien bij de respective hoven mogen laten releveren ende met refusie van de kosten van de justitie tot zijne defensie voor den rechter van zijne residentie worden geadmitteert, in soodanige forme ende maniere als de rechten ende de circumstantien van het faict het sullen permitteren, soo nochtans dat hij soodanigen relieff binnen den tijt van drie maenden nae de publicatie deses sal moeten versoecken ende binnen de naeste maent daeraen van het obtineren van soodanigen relieff aen den rechter van de bovengemelte justitie behoorlicke kennisse geven, ende dan oock noch zijne decharge behoorlick vervolgen, ofte soude bij ontstentennisse van dien het gewesen vonnis standt grijpen ende tot zijnen lasten mogen worden geexecuteert.

15.

In cas eenigen delinquant door de justitie van eene der souverainen over eenich begaen delict bij sententie contumacielle zoude mogen zijn gecondemneert, ende ondertusschen voor date van het voorschreve decreet van den anderen souverain over het selvige delict mochte becomeen hebben brieven van remissie ofte abolitie, om alle disordre te voorkomen ende alles voortaan te laten ter dispositie van den souverain ende oock van den rechter nae den uijtslach van meer gemelte partage competent, sal in faveur van soodanigen delinquant ende ten respecte van de brieven van remissie ofte abolitie, van den eenen souverain albereijts verleent, soo hij met zijne goederen ende woonplaetse come te vallen onder het ressort van den anderen souverain, denselven sich laten disponeren en van zijnentwegen bij expeditie van nieuwe brieven van abolitie gestant te doen hetgeene bij den anderen souverain albereijts gedaen was, met dien verstande dat soodanige brieven van remissie ofte abolitie behoorlick ende binnen den tijt van drie maenden nae date deses sullen moeten werden geïnterineert voor dien competenten rechter, daeronder den delinquant ten respecte als boven resorteren sal.

16.

Dewijle ondervonden wert dat gedurende de disputen over de voorschreve landen voor wederzijts justitien ende gerechten, oock bij appel ende reformatie, over eene ende deselvige saecken verscheijden proces-

sen aengesteld ende geïnstrueert ende deselve bij difforme ende contrarie sententien gedecideert ofte bij cassatie teniet gedaen zijn, soo wort bij desen verclaert, dat alle die difforme ende gecasseerde sententien worden gehouden voor nul, van onwaerde ende als niet gewesen, ende dat een ijegelick sal vrij staen, soo den aenlegger als den verweerder, om rauwelick die actien weder te mogen ophalen ende op nieuws te intenteren, respectivelick voor den rechter die nae den uijtslach deser partage sal competent zijn.

17.

De achterstallige domeinen die den Heer Coninck van Hispanien van eenige particulieren in den lande van Valckenborch noch te pretenderen heeft ter somme van vijffduysent negenhondert en tachtich guldens, volgens specificatien ende memorien daarvan geexhibeert, sullen van deselve, buiten belastinge van haer Ho.Mo. ofte van het voors. landt, mogen gevordert ende geinnet worden door soodanige ordinarise wegen als hiervooren, articul 5, geseijt is.

18.

De achterstallige beden die hoochstgemelte Heer Coninck over de jaren 1654, 1655 ende 1656 in het landt van Valckenborgh noch te pretenderen heeft, sullen in drie toecomende jaren, telckens met een gerecht derde part van hetgeene noch resteert, mogen over het voorschreve heele landt werden omgeslagen, sonder eenige reflectie op de partage die ondertusschen over hetselve mochte zijn geadjusteert, op soodanigen voet ende proportie als deselve in de voorschreve verlopene jaren ommegeen ende gevordert souden zijn geweest, nochtans met dien verstande, om alle ongeregeltheijt ende nieuwe oncosten van executie te verhoeden, dat over de portie, gevallen onder de souverainiteijt van haer Ho.Mo., dien opheff sonder eenich dilaj ofte tergiversatie telcken jare sal worden gedaen door een officier bij haer Ho.Mo. daertoe te ordonneren.

19.

De gepretendeerde belastingen van de genegocieerde capitalen daer-

mede de respective drie quartieren zijn beswaert van d'eene ende d'andere zijde, soo die vanouts daerop gevesticht als daernae voor den dienst van het landt ende van wederzijts souverainen daerop mogen gebracht zijn, werdende gestelt ende begroot in den lande van Valckenborch tot eenhondertvijffduysent tweehondert ende vijftich guldens, ende noch tot vierensestichduysent vierhondert twee en tachtich guldens, twaelf stuivers, een en een half denier, in den lande van Daelhem tot driendertichduysent seshondert acht en vijftich guldens, twaelf stuivers, ende in dat van s'Hertogenrade tot tweehondert en vijftich guldens capitaels, volgens de staten ende specificatien bij wederzijts officieren opgesteld ende hinc inde gecommuniceert geweest, sullen provisionelick overgenomen worden, soodanigh dat, nae desen, ende de verdelinge der drie landen effective voltrocken zijnde, noch van d'eene noch van d'andere zijde geene verdere ofte nieuwe gerealiseerde laste ofte genegocieerde capitalen tot laste van de gesamentlicke souverainen ofte over derselver portien sullen werden geagnosceert ofte aengenomen, bij wien ofte omme wat redenen oock deselve souden mogen worden gepretendeert, ende dat diegeene die hierboven gestelt ende gespecificeert zijn, nae de proportie in ijeder landt gebruijckelick sullen werden verdeelt ende ommegelegd, soodat ijeder partie met die belastinge sal overgaen ofte blijven aen de respective souverainen; ende voor sooveel de loopende ende noch openstaende schulden aengaet, mede in de voorschreve staten ende specificatien gebracht, ofte die noch op eeniger manieren souden mogen werden geeijscht ofte gepretendeert, wert bij desen verdragen ende oock vastgesteld, dat daervan geene gemeene massa ofte vermenginge gemaeckt sal worden, maer dat die sullen blijven gesepareert van de bovengestelde capitalen, tot laste van ijeder van de souverainen apart, om die te doen examineren ende justificeren ende vervolgens omme te slaen ende te vinden over de partage van sijn ressort.

20.

Alles nochtans met desen verstande ende reserve, dat een ijeder van de souverainen sal vrij blijven onder sijn ressort ende voor sijn interest niet alleenlick het fundament ende de redenen van de voorschreve sommen, in het voorige articul geroert, nae te sien ende t'examineren, maer oock

te resumeren ende tē doen recoleren de exorbitante executien, inquantierungen, logeringen, teringen, overlastingen, ommeslagen ende andere oncosten, t'zedert den jare 1648 in de voorschreve drie landen van wederzijts regeringen ende officieren gedaen, oock het bewint ende de reeckeningen daerover gevallen, met de redenen ende verificatien van dien, om nae ondersoek ende ondervindinge daerover gedisponeert te werden, soo als in justitie ofte billickheijt sal bevonden worden te behooren, ende dat de voorschreve partage effective zijnde gedaen ende voltrocken, ten respecte van het gemeene interest, hetwelcke beijde de souverainen in desen hebben, door derselver gecommitteerden sal werden overleijt, off niet noodich ende dienstich zijn sal om soodanige recherche ende recolement ten besten van de voorschreve drie landen te doen met een onderlingh concert ende op soodanigen eenparigen voet als waerover men met malckanderen dan soude mogen verdragen, oock meteenen ten besten van de voors. drie landen te beramen ende vast te stellen eenige lijdelijke termijnen van jaren, binnen dewelcke soude mogen worden ommegeleslagen ende geinnet hetgeene bevonden sal worden nae de proportie als boven gerepartieert te moeten worden.

21.

Die vercoopingingen ofte verpandingen van eenige landerijen, heerlijcheden ofte domeinen, in de voorschreve drie landen gelegen, die van wegen den Heer Coninck van Hispanien voor date van den 5^{en} December des jaers 1644 sijn gedaen geweest, oock de titulen ende qualificatien van eenige derselver, hetzij van graeffschap, baronnie ofte anders, voor date van denselven tijt gegeven, sullen blijven in haer geheel ende van waerden, voorbehoudens nochtans aen een ijegelijk het recht van purge, ontpandinge ofte naestinge, daer het selve bedongen ofte geconditioneert sal zijn.

22.

Ende dewijle van wegen de Heeren Staten Generael tot reparatie van de casteelen der respective drie landen ende tot opbouw van bequame wooningen aldaer, notable oncosten gedragen zijn, ende bij dese jegenwoordige verdeelinghe der landen haer Ho.Mo. soudon mogen ge-

negen zijn deselve mede onder die partage te doen brengen, soo sullen de voorschreve oncosten in soodanige consideratie genomen worden: in cas een ofte meer derselver casteelen soudén mogen comen te vallen onder de portie van den Heer Coninck van Hispanien dat tot rem-boursement van het casteel van Valckenborch wegen hoogstgemelten Coninck aen haer Ho.Mo. sal werden betaelt een somme van achtduijsent guldens, voor dat van s'Hertogenrade gelijcke achtduijsent guldens ende voor dat van Dalem achthondert guldens, te voldoen binnen den tijt van drie maenden nae date van het accordt ten principalen.

23.

Ende indien eijndelick, als verhoopt wort neen, nae gedane affdeelinghe der voorschreve drie landen over de appendentien ende dependentien, jurisdictien ofte districten der partijen wederzijts gedeelt, eenige verschillen ofte disputen rijsen mochten, sal de kennisse ende iudicature daervan gebracht werden aen de Chambre Miparthie, conform ende ingevolge van het 21^e articul van het Tractaet van Vreede, in den jare 1648 tot Munster geslooten, om bij de rechters van deselve gedecideert te worden.

Des ten oorconde hebben wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt dese articulen ende conditien met onse eijgene handen onderreekent ende met onse respective cachetten doen bevestigen, in den Hage op den sessentwintichsten December XVII^c een ent'sestich.

Gamarra

R. Huyghens
J. de Merode
Johan de Witt
Johan Kien
Johan van Reede
E. van Bootsma
B. I. Mulert
J. Isbrandts
J. van Borssele van der Hooghe
H. van Beverningk

Ende daerop de partagie selve van de voorschreve drie landen par le menu zijnde ter handt genomen ende daerover oock, soo op de manier ende forme als op de ingredienten ende parthijen selve, verscheijden voorslagen ende conventien zijnde voorgegaen, meenichvuldige conferentien gehouden, staten van de balancen ende contrabalancen hinc inde geextradeert, ende daernaech noch weder getreden tot een minnelicke ende amicabile conferentie, wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt, eijndelick oock op de verdeelinghe van de voors. drie landen par le menu ende stuck voor stuck onderlinge zijn geaccordeert ende verdragen, in manieren hiernaech volgende. Namentlick dat hoochstgemelten Heer Coninck in vollen vrijen eigendom, superioriteijt ende souverainiteijt sal hebben, houden ende besitten, eeuwichlick ende erffelick, voor hem en zijne nacomelingen, uijt den voors. lande van Valckenburch de heerlijcheden ende dorpen van Nutt, Alt Valckenburch, Strucht, Schin op de Geul, het huijs Oost op de Geul, Wijnantsrade, Geleen, Schinnen, Spaubeecq, Oorsbeeck, Jabeeck, Bronsem, Schinvelt, Hoensbroeck, Vaesrade ende Schaesberch; voorbehoudens dat den ordinarisen wegh van Heerle, lopende midden door de jurisdictie ende over het territoir van de voorschreve heerlijcheijt van Schaesberch, geextendeert ter breedte van een roede landts van wederzijden buijten den voors. wegh (soo ende daer denselven jegenwoordich loopt), sonder eenige reserve ende buijten alle bedenckelicke becommeringen, servituten ofte belastingen, met een volcomen recht van eigendom, superioriteijt ende souverainiteijt sal blijven aen meer hoochgemelte Heeren Staten Generael, met dien verstande nochtans, dat den grondt van de voors. twee roeden wederzijts den voors. wech sal verblijven aen de eijgenaers van dien ende dat oock de op ende ingesetenen van de voors. heerlijcheijt van Schaesbergh den voors. wegh tot op s'Hertogenrade ende den Rijcxbodem ende oock tot Heerle toe sonder eenige becommeringe ende belastinge als boven sullen mogen blijven gebruijcken; met alle de gehuchten, ressorten, jurisdictien, gerechticheden, leenen, vasallagien, beeden, domeijnen ende andere regalien ofte revenuen daertoe specterende, van wat natuijr ende hoedanich oock deselve souden mogen zijn genoemt, mitsgaders alle de appendentien ende dependentien van dien, tot alle de voorschreve heerlijcheden specterende, mitsgaders oock het clooster ofte convent van Sint Geerlach binnen zijne muijren, met vrijheijt van alle de

goederen, opcomsten ende revenuen die tegenwoordigh daertoe specteren, waer oock deselve souden mogen gelegen zijn. Dat oock van de leenen, releverende van den castele van Valckenburch, sullen werden gedetascheert ende ten behoeve van hoochstgemelten Heer Coninck blijven de buijtenleenen hiernaer gespecificeert, te weeten: den abtshoff van Godtsdael tot Munster Geleijn, het dorp van Sint Maertenvoeren, het huijs ende casteel van Wolffsrade, de thienden van Reijmersdael, den hoff van Conrade, de heerlijcke goederen ende thienden van Teuven in het hertochdom van Limburgh, de heerlijcheijt ende het huijs van Limbricht, de molen tot Schertsheel bij Aecken, den hoff ende molen tot Susterseel, het leenhoff van de Seventhien Mannen tot Sombreff, het veer tot Stockum, de heerlijcheijt van Vissersweert, den hoff genaemt Langhvelt in het landt van Limburch ende het leen van Reijmerstock. Dat van gelijcken den hoochstgemelten Heer Coninck uijt den lande van Daelem in vollen vrijen eigendom, superioriteijt ende souverainiteijt sal hebben, houden ende besitten, eeuwichlick ende erffelick, voor hem ende sijne nacomelingen, de bancken, heerlijcheden ende dorpen van s'Gravenvoorn, Meer, Noorbeeck, Warsage, Moulingen, Sint Maertensvoeren, Aubel, Cheratte, Neuschasteau, Mortier, Hous ende Richel, met alle de gehuchten, ressorten, jurisdictien, gerechticheden, leenen, vasallagien, beeden, domeijnen ende andere regalien ofte revenuen daertoe specterende, van wat natuijrt ende hoedanich oock deselve souden mogen sijn genoemt, mitsgaders alle de appendentien ende dependentien van dien. Eijndelick dat hoochstgemelten Heere Coninck uijt den lande van s'Hertogenrade in gelijcken vollen vrijen eigendom, superioriteijt ende souverainiteijt sal hebben, houden ende besitten eeuwichlick ende erffelick, voor hem ende zijne naecomelingen als vooren, het casteel ende de stadt van s'Hertogenrade ende voorts de bancken, heerlijcheden ende dorpen van Marcksteijn, Kerckenrade, Ubach, Simpelvelt, Wels en Roerdorp, met alle de gehuchten, ressorten, jurisdictien, gerechticheden, leenen, vassallagien, beeden, domeijnen ende andere regalien ofte revenuen daertoe specterende, van wat natuijrt ende hoedanich oock deselve souden mogen sijn genoemt, mitsgaders alle appendentien ende dependentien van dien, specialick oock daerin begrepen alle de verdere leenen buijten s'landts gelegen ende tot den voors. castele gehoorende.

Dat oock meer hooggemelte Heeren Staten Generael in vollen vrijen eigendom, superioriteit ende souverainiteit sullen hebben, houden ende besitten, eeuwichlick ende erffelick, voor haer ende hare nacomelingen, uijt den voorschreve lande van Valckenborch het casteel ende de stadt van Valckenburch ende voorts de bancken, heerlijcheden ende dorpen van Meerssen, Houthem, Haren, Geul, Ulestraten, Bunde, Ambij, Itteren, Climmen, Hulsbergh, Schummert, Eijsden, Herckenrade, Ekelrade, Beeck, Neerbeeck, Bergh, Bemelen, Blijt ende Heerle, alsoock den ordinarisen wech van Heerle, lopende midden door de jurisdictie ende over het territoir van de heerlijkheijt van Schaesbergh, geextendeert ter breedte van een roede landts van wederzijden buijten den voorschreven wegh (soo ende daer denselven jegenwoordich loopt), sonder eenige reserve ende buijten alle bedenckelijcke becomeringen, servituten ofte belastingen, hoedanich oock deselve souden mogen sijn genoemt; met alle de gehuchten, ressorten, jurisdictien, gerechticheden, leenen, vassallagien, beeden, domeijnen ende andere regalien ofte revenuen, van wat natuijr ende hoedanich oock deselve souden mogen sijn genoemt, tot de voors. heerlijcheden specterende, mitsgaders alle de appendentien ende dependentien van dien. Dat oock van de leenen, releverende van den voors. casteele van Valckenburch, ten behoeve van hooggemelte Heeren Staten Generael aen deselven sullen blijven geattacheert de buijtenleenen van Hurt, Mesch, Leuth, de Witte Poort van Steijn, de adelijcke sate ende hove tot Eijsch, den grooten ende cleijnen Blanckenburch tot Cadier, de goederen onder Reccum gelegen, de veeren over de Maze tot Reccum ende Geul, het leen tot Bilsen genaemt het Mangelt, de goederen gelegen tot Udickhoven, den Eijscherbosch gelegen bij Sint Geertruijen, ende het leen Bruijsterbosch. Dat van gelijcken de meer hooggemelte Heeren Staten Generael uijt den lande van Daelem in vollen vrijen eigendom, superioriteit ende souverainiteit sullen hebben, houden ende besitten, eeuwichlick ende erffelick, voor haer ende hare naecomelingen, het casteel ende de stadt van Daelem ende voorts de bancken, heerlijcheden ende dorpen van Trembleur, Olne, Bombaij, Fenneur, Cadier ende Oest, met alle de gehuchten, ressorten, jurisdictien, gerechticheden, leenen, vassallagien, beeden, domeijnen ende andere regalien ofte revenuen, van wat natuijr ende hoedanich oock deselve souden mogen sijn genoemt, daertoe specterende, mitsgaders alle de appendentien ende

dependentien van dien, specialick daer oock inbegrepen alle de leenen buiten s'lands gelegen, bestaende in heerlijcheden, dorpen, hoven ende andere goederen, aen het voors. casteel behoorende. Ende eijndelick dat de meer hooghemelte Heeren Staten Generael uijt den lande van s'Hertogenrade in vollen vrijen eigendom, superioriteijt ende souverainiteijt sullen hebben, houden ende besitten, eeuwichlick ende erfvelick, voor haer ende hare nacomelingen, de bancken, heerlijcheden ende dorpen van Gulpen, Marckgraten, Holseth, Vijlen ende Vaels, met alle de gehuchten, ressorten, jurisdictien, gerechticheden, leenen, vassallagien, beeden, domeijnen ende andere regalien ofte revenuen, van wat natuijre ende hoedanich oock deselve souden mogen sijn genoemt, daertoe specterende, mitsgaders alle de appendentien ende dependentien van dien. Ende voor sooveel uijt de voors. landen ende partagen blijven onverdeelt de heerlijcheden van Elsloo uijt den lande van Valckenburch ende Bernauw uijt den lande van Daelem, over dewelcke proces tusschen de Staten der voors. twee landen ongedecideert is hangende voor den Rade van Brabant tot Brussel tegen de heeren van de voors. heerlijcheden, alsoock den gront ende den opstal van het Ravensbosch, in het landt van Valckenborch gelegen, met twee derde parten off daerontrent onder de bancke van Meerssen, ende met een derde part off daerontrent onder het dorp Schummert, soo hebben wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt daerover onderlinge verdragen ende geaccordeert, dat de expeditie van de voors. twee processen tot Brussel tot gemeenen costen met allen ijver sal werden gepousseert ende den uijtslach daervan affgewacht, om, denselven gesien, nae verrijch van saecken tot onderlingh contentement nader daerover te verdragen. Ende aengaende het voors. Ravensbosch, dat, blijvende de souverainiteijt van gronden onder de banck ende dorp hiervooren gespecificeert, eerst den opstall van dien ende daerna oock den grondt selve bij bequame parthijen sal worden te coop gestelt ende ter behoerlicker tijt onder redelijke conditien vercocht, ten proffijte van hoogstemelten Heere Coninck ende van meer hooghemelte Heeren Staten Generael, halff ende halff. Ende om vervolgens ontrent de voors. verdeelinghe alles behoerlick te adjusteren ende oock alle disputen ende verschillen te voorkomen die eenichsints noch daeruijt ontstaen ofte daerop volgen mochten, hebben wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt onderlinge gearresteert, dat de opcompsten van de ordina-

rise beeden ende domeijnen, totnochtoe over de geheele drie quartieren wederzijts getrocken, op den ouden voet sullen werden geheven, te weeten van de beeden tot den lesten December toecomende ende van de domeijnen tot Sint Andries off den lesten November nu lestleden, sulcx die beeden ende domeijnen respective voortaan ten behoeff van ijeder van de hooge parthijen separaet sullen beginnen te loopen met de 1^{en} Januarii 1662 ende den 1^{en} December nu lestleden. Ende voor sooveel onder de voors. domeijnen oock gevonden werden verscheijden molens, welckers pachten comen te vervallen op Sint Jan off den 24^{en} Junii des toecomenden jaers 1662, dat de voors. pachten sullen werden affgedeelt met het halve jaer, nu den 24^{en} van dese maendt December vallende, ende dat dan voortaan de voors. molens in onkosten ende revenuen privative sullen staen ende blijven tot laste ende proffijt van de respective hooge parthijen daeronder deselve nu bij dese verdeelinge gevallen zijn. Dat oock tot onderlinge gemack ende tot voorcominge van nieuwe misverstanden als vooren, dewelcke ontstaan mochten over de limiten tusschen het fort van Navaigne ende de jurisdictie van de heerlijkheijt van Eijdsen, oock ontrent de heerlijkheden van s'Gravenvoern, Moulingen ende Bombaijen ter reguarde van de passagien die hoochtsgemelten Heere Coninck van noode mochte hebben om uijt het voors. fort met eenen vrijen wech ende passagie te connen comen door het landt van Daelhem nae zijne landen van Limburch, ende wederom meer hoochgemelte Heeren Staten Generael mochten van doen hebben om uijt de stadt van Maestricht ende de jurisdictie van Eijdsen met eenen vrijen wegh ende passage te connen comen nae Bombaij ende Dalem, ende dat oock de vrouwe ende de religieusen van Sint Geerlach mogen hebben eenen vrijen uijtgangh ende toegangh uijt ende tot haer clooster, soo zijn wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt aengaende het eerste onderlinge oock verdragen, dat tusschen de Voer ofte de beecke, afflopende van s'Gravenvoeren tot in de Maze, ende het voors. fort van Navaigne, ter distantie ofte breedte van twee derde parten ende soo schuijns op tot aen de jurisdictie van Moulingen, sal werden gemaect eene separatie, ende de jurisdictie van Eijdsen soodanich affgesneden, dat de voors. twee derde parten aen de andere zijde van de voors. afsnijdinge gelegen nae het fort van Navaigne, specialick oock alle de gront daerop het voors. fort gebouwt is, ende soo schuijns opgetrocken nae de jurisdictie van Moulingen, daer

men deselve eerst ende kortst sal connen aenbrengen, mede sal blijven in soodanigen vollen eijgendom, superioriteijt ende souverainiteijt aen den hoochstgedachten Heer Coninck, gelijk van alle de parthijen hierboven gespecificeert, is gestipuleert geworden. Ende aengaende het tweede, indien de voors. difficulteijten wederzijts ofte oock aen de eene ofte de andere zijde gevonden worden, dat met dese verdeeling de vrije wegen ofte de passagien voor hoochstgemelten Heer Coninck off meer hoochgemelte Heeren Staten Generael respectivelick als boven niet soudon gevonden werden, dat beijde de hooge parthijen malckanderen ofte de eene aen den anderen, des van noode hebbende ende requirerende, door ende over zijne territorien ende jurisdictien soodanige bequame wegen ende passagien sal moeten aanwijzen als daertoe sullen van noode zijn, ende deselve noijt met eenige belastingen van passagiegelden, tollon, licenten ofte andersints, hoedanich deselve genoemt mogen zijn, en sal mogen beswaren. Ende dat aengaende het laeste, meergemelte Heeren Staten Generael aen de vrouwe ende religieusen van Sint Geerlach, soo voor haer selven als voor alle anderen, wie die oock zijn, domestijcquen ofte vreemden, religieusen ofte wereltlijcken, geene uijtgesondert, oock over alle waren, coopmanschappen, bestialen, vruchten ende voorts alles wat deselve sullen willen uijt ofte toevoeren, niets uijtgesondert, sullen geven eenen vrijen uijtgangh ende toegangh door de wegen lopende van het voors. clooster door Geulem ende Berch, ofte door Strabach ende Broecken naer het territoir van de Heer Coninck in de heerlicheden van Alt Valckenburch ende Schin op Geul, om deselve uijt ende in te gaen ende te mogen gebruijcken buijten eenige belastingen van passagiegelden, tollon, licenten ofte andersints, hoe oock deselve zoudon mogen zijn genaemt. Hebben oock wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt goetgevonden bij desen vast te stellen, dat alle injurien, offensien ende schaden die geduijrende dese respective onderhandelingen tot huijden date deses in het generael ofte in het particulier mogen zijn gedaen, gegeven ofte geleden, sullen zijn ende blijven buijten alle recherche ende vergoedinge, ende de onderlinge correspondentie ende vruntschap allesints in de landen herstelt, opdat soowel in het particulier als in het generael met het tegenwoordige accordt ende verdrach alle misverstanden volcomentlick wech genomen ende alle reciprocque confidentien mogen bevesticht zijn.

Ende eijndelick om geenerhande occasien ofte middelen open te laten, waerdoor dit groote ende heijlsame werck in het geheel ofte ten deelen mochte werden geluxeert ofte gealtereert, soo hebben wij ambassadeur ende commissarissen voornoemt goetgevonden ter goeder trouwen wederzijts te verclaren, dat wij de voors. verdeelingen, soo die specifice ende par le menu hierboven staen geextendeert, volcomentlick, in zijn geheel ende in ijeder deel soo aennemen, in den name ende ten behoeve van hoochstgemelten Heer Coninck ende meer hoochgemelte Heeren Staten Generael respectivelick, sonder eenige reserve van abusen, miscalculatien ofte andere misslagen, die ontrent de opstellinge, estimatie ofte verdeeling derselfen in consideratie gebracht zijn, ofte in bedencken hadden connen ofte mogen genomen werden, belovende wederzijts alle de voorgestelde articulen, pointen ende conditien bij hoochstgemelten Heer Coninck ende de meer hoochgemelte Heeren Staten Generael te doen approberen ende ratificeren ende behoorlijcke instrumenten van ratificatie daerover uijt te brengen binnen den tijt van vier maenden.

Des ten oirkonde hebben wij ambassadeur ende commissarissen deselve articulen, pointen ende conditien met onse eijgene handen onderteekent ende met onse respective cachetten doen bevestigen, in den Hage den sessentwintichsten December XVIC een entsestich.

Gamarra

R. Huyghens
J. de Merode
Johan de Witt
Johan Kien
Johan van Reede
E. van Bootsma
B. I. Mulert
J. Isbrandts
J. van Borssele van der Hooghe
H. van Beverningk¹

¹ De hier getranscribeerde tekst berust in: ARAG, SG nr. 12.588.72.

De tekst van het Partagetractaat werd reeds eerder uitgegeven in: Acte van non-prejuditie, ende het accordt van accommodement der differenten over de verdeelinghe der Landen van Valckenburgh, Daelhem ende 's-Hertogenrade, Overmase, den 26 December 1661 tusschen den Heer Ambassadeur van den Heere Coningh van Spagnien ende de Heeren Commissarissen van de Hooge Mogende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden gemaectt ende geslooten, 's-Gravenhage 1662. Groot Placaet-Boeck, vervattende de placaten, ordonnantien ende decreten van de . . . Staten-Generael, o.c., II, 's-Gravenhage 1664, kol. 2777-2792. Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh, o.c., 10, 's-Gravenhage 1665, blz. 165-179. J. J. de Wit en A. J. A. Flament, De vorming der heerschappijen op het grondgebied van Limburg, of die zich daarover hebben uitgestrekt, van de Romeinsche overheersching tot 1814-1817, in: PSHAL, XLVII, (1911), blz. 79-84 (zonder akte van non-prejudicie en preliminaire condities).

In juni 1644 maakte het Staatse garnizoen van Maastricht zich meester van de stadjes Dalhem, Valkenburg en 's-Hertogenrade, de hoofdplaatsen van de drie gelijknamige landen van Overmaas. Aan Staatse zijde werd deze militaire onderneming geïnterpreteerd als een reductie van de landen van Overmaas onder het gezag van de Staten-Generaal. Immers in de oorlog was steeds de stelregel toegepast, dat bij verovering van een hoofdstad de soevereiniteit over de stad en het bijbehorende ressort overging aan de winnende partij. De Staten-colleges van Overmaas weigerden evenwel de eed van trouw aan Hunne Hoog Mogenden af te leggen. Naar hun opvatting ressorteerden de kwartieren van Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade onder de stad Limburg aan de Vesder, de hoofdstad van het hertogdom Limburg en van geheel de vierledige „provincie over de Mase”. Zolang de Spaanse koning de stad Limburg in zijn macht had, kon er van een reductie van Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade onder de gehoorzaamheid van de Staten-Generaal huns inziens geen sprake zijn. De vredesonderhandelingen tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden te Munster brachten geen wijzigingen in deze standpunten. Beide partijen werden het slechts eens over een vage formule van overeenkomst, die het vraagstuk van de soevereiniteit in het midden liet. Het op 24 december 1646 vastgestelde artikel bepaalde, dat in de landen van Overmaas de status quo gehandhaafd moest blijven en dat eventuele geschillen voorgelegd zouden worden aan een in het leven te roepen bilateraal gerechtshof, de *Chambre Mi-Partie*. Aangezien het Spaanse bestuursapparaat in de landen van Overmaas op dat tijdstip nog onverlet functioneerde, hoopten de Spaanse diplomaten deze toestand als status quo in het vredesverdrag te verankeren. Hun opzet werd evenwel vrijdeld door

twee Staatse acties, die de status quo in het omstreden gebied vóór de ondertekening van het vredesverdrag in het voordeel van de Staten-Generaal wijzigden. In de eerste pwaats werd in de loop van 1647 een Staats bestuursapparaat in de landen van Overmaas geïnstalleerd en vervolgens met de sterke hand van het Maastrichtse garnizoen tegen de Spaanse concurrent gehandhaafd. Voorts heroverden Staatse troepen in januari 1648 het stadje Dalhem, waar de Spanjaarden zich in november 1644 opnieuw verschanst hadden, en werden ook in de twee andere hoofdplaatsen en op het platteland legereenheden gestationeerd. Aldus waren de landen van Overmaas op de dag van de vredesluiting, 30 januari 1648, nagenoeg geheel in handen van de Staten-Generaal.

Deze toestand van een feitelijk Staats machtsoverwicht werd in de volgende jaren – de periode van het principaat van Willem II – gecontinueerd. De adviezen van de prins en van de Raad van State aan Hunne HoogMogenden bepleitten en bewerkstelligden een politiek die gekenmerkt werd door onverbiddelijke handhaving van de Staatse soevereiniteit in de landen van Overmaas, gekoppeld aan de weigering om de rechtmatigheid van dit oppergezag door de Chambre Mi-Partie te laten toetsen. Als represaille tegen Spaanse inbreuken op de soevereiniteit van de Staten-Generaal werden zelfs retorsies in het hertogdom Limburg ondernomen. De provincie Holland verzette zich vergeefs tegen dit harde optreden. Een verscherping van de verhouding met Spanje was onverenigbaar met de bedoelingen van deze op zeevaart en handel ingestelde provincie, die de Vrede van Munster met zoveel moeite doorgedreven had. Overeenkomstig de bepaling van het Munsterse vredesverdrag wenste Holland het Overmase geschil voor te leggen aan de Chambre Mi-Partie. Ook de sinds juni 1649 te 's-Gravenhage geaccrediteerde Spaanse ambassadeur Antoine Brun, wiens missie vooral gericht was op het bestendigen van de vrede, eiste de honorering van deze bij verdrag aangegane verplichting. Na de dood van prins Willem II in 1650 kwam er een kentering ten gunste van het Hollandse standpunt. In juli 1651 werd in de Grote Vergadering de resolutie aangenomen, die de oprichting van de Chambre Mi-Partie decreteerde. Het duurde evenwel tot december 1653, voordat de leden van de Chambre Mi-Partie tenslotte te Mechelen bijeenkwamen. Deze vertraging werd in eerste instantie veroorzaakt door het tijdrovende redigeren en ratificeren van de instructie voor het gerechtshof en het

benoemen van de rechters. Van wezenlijker belang was echter de omstandigheid, dat de Staten-Generaal en ook Antoine Brun in feite een minnelijke schikking van het Overmase geschil prefereerden boven de omslachtige en onzekere judiciële procedure. Een in 1652 door Brun ondernomen poging ook de koning voor zulk een vergelijk te winnen, mislukte evenwel. Aangezien de Staten-Generaal ondanks dit echec geporteerd bleven voor een diplomatieke oplossing, stond het Overmase proces ter Chambre Mi-Partie van meet af aan onder een ongelukkig gesternte. Van februari 1654 tot maart 1655 werd de procesgang vertraagd door de Staatse eis, dat de volmacht voor de Spaanse procureur voorzien diende te zijn van 's konings eigenhandige ondertekening. Vervolgens wraakten de Staten-Generaal twee Zuidnederlandse rechters als partijdig en in 1656 en 1657 verhinderden zij, dat de Chambre Mi-Partie na de beëindiging van de instructie van het proces overging tot de volgende fase, die zou bestaan uit het lezen van de stukken. Deze voortgang van het rechtsgeding heeft dan ook nooit plaatsgevonden. Aan de andere kant bleef koning Filips IV hardnekkig vasthouden aan de judiciële oplossing, die hem het gewetensprobleem bespaarde katholieke onderdanen te moeten prijsgeven aan de heerschappij van zijn protestantse noorderburen. Toen de koning in 1657 tenslotte toestemde in het houden van onderhandelingen over een minnelijke schikking, geschiedde dit onder de druk van de politieke omstandigheden, die Spanje confronteerden met een gecombineerde Frans-Engelse inval in de Zuidelijke Nederlanden. Maar ook nu bond koning Filips zijn toestemming nadrukkelijk aan de voorwaarde, dat het katholieke geloof in de landen van Overmaas behouden moest blijven.

In het catastrofale jaar 1658 – Duinkerken ging voor Spanje verloren en de Fransen drongen zo diep in het land door, dat te Madrid het algehele verlies van de Spaanse Nederlanden gevreesd werd – bleken verdere concessies aan de Verenigde Provinciën onvermijdelijk. Met tegenzin bekrachtigde de Spaanse regering de overeenkomst dat de koning en de Staten-Generaal ieder de gerechte helft van de landen van Overmaas zouden bezitten. Dit uitgangspunt was het eerste resultaat waartoe de conferenties tussen Bruns opvolger te 's-Gravenhage, Don Esteban de Gamarra, en de Staatse gedeputeerden geleid hadden. Ook zag de koning zich genooddaakt af te zien van zijn eis tot vrije uitoeffe-

ning van de katholieke godsdienst in de Staatse partage. Immers de Staten-Generaal waren slechts op basis van wederkerigheid bereid godsdienstvrijheid in de landen van Overmaas toe te staan. Aangezien zulks voor de koning in geweten onaanvaardbaar was, werd het punt van de godsdienst ad acta gelegd. De onderhandelingen tussen Gamarra en de Staatse gedeputeerden concentreerden zich daarna geheel op het vraagstuk van de territoriale verdeling van het betwiste gebied. Volgens Staatse opvatting kon deze het best gerealiseerd worden door het land van Valkenburg aan de Staten-Generaal toe te wijzen, en de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade aan de koning. De annexatie van Valkenburg was voor de Staten-Generaal vooral aantrekkelijk, omdat dit landschap nauw aansloot bij de stad Maastricht en aan deze geïsoleerde Maasvesting een diep, aaneengesloten achterland gaf. De Spaanse ambassadeur weigerde echter pertinent zulk een verdeling te accepteren. Naar zijn overtuiging kon een rechtvaardige regeling slechts tot stand gebracht worden, indien elk der drie landen in een Spaans en een Staats gedeelte gesplitst werd. Aan deze zienswijze lag vooral de wens ten grondslag, de kloosters en de adel, die door een ware *sauve-qui-peut* mentaliteit bevangen waren, zoveel mogelijk onder de koning te behouden. Aangezien de onderhandelingen door deze tegenstrijdige opvattingen opnieuw in het slop raakten, aanvaardden beide partijen in oktober 1660 een expediënt dat erop gericht was de impasse te doorbreken. Krachtens de overeengekomen procedure boden de Staatse gedeputeerden Gamarra in januari 1661 een verdelingsvoorstel aan, waaruit de ambassadeur desgewenst één partage voor koning Filips kon kiezen. Nadat Gamarra dit aanbod afgeslagen had, omdat het Staatse schema als vanouds gebaseerd was op de verdeelsleutel Valkenburg tegen Dalhem plus 's-Hertogenrade, overhandigde hij op 2 maart 1661 op zijn beurt een partagevoorstel aan de tegenpartij. Hoewel het de Staatse gedeputeerden krachtens de overeenkomst van oktober 1660 vrijstond één van de twee daarin vervatte partages voor de Staten-Generaal te kiezen, was Gamarra's tactiek erop gericht door het indienen van een volslagen onbruikbaar verdelingsvoorstel zulk een keuze te voorkomen. Bij een negatieve uitkomst waren de partijen immers ingevolge de afspraak van oktober 1660 verplicht opnieuw aan de conferentietafel plaats te nemen en te trachten aldaar tot een vergelijk te komen. Gamarra's diplomatieke acrobatiek leidde evenwel niet tot dit

gewenste einddoel. Tot zijn verrassing besloten de Staten-Generaal één van de partages uit het Spaanse voorstel te kiezen en wel het district van de zogenaamde „contrepartige”, waarin onder meer de belangrijkste Overmase kloosters gelegen waren, wier redding op het Spaanse verlanglijstje bovenaan genoteerd stond. Voor de Staten-Generaal fungeerden deze kloosters voortaan als een vuistpand, waarmee zij Gamarra territoriale concessies in het land van hun voorkeur, Valkenburg, konden afdwingen. Zij boden de ambassadeur dan ook onverwijld aan, conferenties over de ruil van een aantal plaatsen te houden en het akkoord aldus af te sluiten. Deze laatste ronde, die in december 1661 gehouden werd, nam slechts enkele weken in beslag en resulteerde in het Partagetractaat. Overeenkomstig de bedoelingen van Hunne HoogMogenden kwam het zwaartepunt van de Staatse partage in het land van Valkenburg te liggen, waar de hoofdstad en de vier hoofdbanken aan hen toebedeeld werden, zodat het Staatse ressort zich over de gehele breedte van het landschap uitstreckte. Ter compensatie was aan de koning een groter aandeel in de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade toegekend en waren de kloosters en het merendeel van de adellijke pandheren in het Spaanse district terechtgekomen. Dat de Zeven Verenigde Provinciën het resultaat van de onderhandelingen met instemming begroetten, blijkt wel uit de omstandigheid, dat zij het Partagetractaat zonder enig bezwaar ratificeerden. Daarentegen weigerde koning Filips IV aanvankelijk het verdelingsverdrag – als nadelig voor kerk en staat – te bekrachtigen. De monarch handelde daarbij vooral onder de indruk van een bezwaarschrift, dat enige gedupeerde edelen uit de landen van Overmaas bij hem ingediend hadden. Alleen de persoonlijke interventie van de landvoogd der Spaanse Nederlanden, markies Caracena, die het bezwaarschrift van de malcontenten als tendentius afwees en het Partagetractaat verdedigde als de beste oplossing, die politiek haalbaar gebleken was, bracht de koning er in oktober 1662 alsnog toe tot ratificatie over te gaan.

Résumé*

En juin 1644 la garnison des États-Généraux à Maestricht se rendit maître des petites villes de Dalhem, Fauquemont et Rolduc, les chefs-lieux des trois régions du même nom, dénommés dans leur ensemble les pays d'Outremeuse. Du côté des États-Généraux cette entreprise militaire fut interprétée comme une réduction des pays d'Outremeuse sous leur pouvoir. Car pendant la guerre on avait toujours appliqué le principe, qu'en occupant une capitale la souveraineté de la ville et du pays en ressortissant passa au parti gagnant. Cependant les assemblées des États d'Outremeuse refusèrent de prêter serment à Leurs Hautes Puissances. Selon leur interprétation les quartiers de Fauquemont, Dalhem et Rolduc dépendaient de la ville de Limbourg sur la Vesdre, la capitale du duché de Limbourg et de toute la „province au delà de la Meuse”, composée de quatre parties. Aussi longtemps que la ville de Limbourg fut sous la domination du roi d'Espagne, il ne fut pas question selon leur opinion d'une réduction de Fauquemont, Dalhem et Rolduc sous l'obéissance des États-Généraux. Les pourparlers de paix entre l'Espagne et les Provinces-Unies à Munster ne changèrent rien à ces points de vue. Les deux partis ne s'accordèrent que sur une formule d'accord assez vague, qui laissa de côté le problème de la souveraineté. L'article qui fut arrêté le 26 décembre 1646 détermina que dans les pays d'Outremeuse le status-quo serait maintenu et que les différends éventuels seraient soumis au jugement d'une haute cour bilatérale, la Chambre Mi-Partie. Attendu que le gouvernement espagnol fonctionnait à ce moment librement dans les pays d'Outremeuse, les diplomates espagnols espéraient que cette situation serait inscrite dans le traité de

* Je suis très reconnaissant à Monsieur M. H. A. I. Schrammen pour avoir traduit ce résumé.

paix. Cependant leur projet fut renversé par deux actions des États-Généraux, qui changèrent à leur profit le status-quo dans la région discutée avant la signature du traité de paix. Premièrement on installa au cours de l'année 1647 un gouvernement des États-Généraux dans les pays d'Outremeuse, qui depuis fut maintenu de force par la garnison de Maestricht contre le concurrent espagnol. Ensuite, en janvier 1648, les troupes des États-Généraux reconquirent la petite ville de Dalhem où les espagnols s'étaient retranchés à nouveau au mois de novembre 1644. Des unités militaires furent également campées dans les deux autres chef-lieux et dans la campagne. De cette manière, le 30 janvier 1648, jour de la signature du traité de paix, les pays d'Outremeuse se trouvèrent presque totalement entre les mains des États-Généraux.

Cet état d'une prépondérance de fait par les États-Généraux continuait dans les années à venir, la période du stathoudérat de Guillaume II d'Orange. Les avis du prince et du Conseil d'État aux États-Généraux défendaient et effectuaient une politique qui était caractérisée par un maintien inflexible de la souveraineté des États-Généraux dans les pays d'Outremeuse, liée au refus de faire vérifier la légitimité de cette souveraineté par la Chambre Mi-Partie. Comme représaille contre la violation espagnole de la souveraineté des États-Généraux on entreprenait même des mesures de rétorsion dans le duché de Limbourg. La province de Hollande s'opposait vainement à cette attitude sévère. Une aggravation des relations avec l'Espagne ne s'accordait pas avec les intentions de cette province, qui dépendait de la navigation maritime et du commerce et qui avait fait accepter avec tant de peine le traité de paix de Munster. Se basant sur l'article du traité de paix la Hollande désirait de soumettre le conflit concernant les pays d'Outremeuse à la Chambre Mi-Partie. L'ambassadeur espagnol, Antoine Brun, accrédité depuis juin 1649 à La Haye, et qui avait comme mission spéciale la stabilisation de la paix, exigea pareillement qu'on donna suite à l'engagement du traité. Après le décès du prince Guillaume II en 1650 il y eut un changement en faveur du point de vue de la Hollande. En juillet 1651 la Grande Assemblée des États des sept Provinces-Unies accepta la résolution décrétant la création de la Chambre Mi-Partie. Toutefois les membres de la haute cour ne se réunirent qu'au mois de décembre 1653 à Malines. En première instance ce retard fut causé par les longues délibérations sur

la rédaction et la ratification de l'instruction pour la haute cour et sur la nomination des juges. D'un intérêt plus essentiel fut pourtant le fait, qu'à vrai dire les États-Généraux et également Antoine Brun donnèrent la préférence à un arrangement à l'amiable qu'à une procédure judiciaire compliquée et incertaine. Cependant, en 1652, une tentative entreprise par Brun de gagner le roi à un tel arrangement, échoua. Vu que les États-Généraux, malgré cet échec, continuèrent de préférer une solution diplomatique, le procès d'Outremeuse à la Chambre Mi-Partie se trouvait dès le début sous un mauvais augure. De février 1654 jusqu'à mars 1655 le processus fut retardé par l'exigence des États-Généraux que le mandat pour le procureur espagnol du roi devrait être signé par le roi personnellement. Ensuite les États-Généraux recusèrent deux juges des Pays-Bas espagnols, les accusant d'être partiels. En 1656 et 1657 ils empêchèrent que la Chambre Mi-Partie, après avoir achevé l'instruction du procès, passa à la phase suivante, qui consisterait dans la lecture des dossiers. En effet cette continuation du procès n'a jamais eu lieu. D'autre part le roi Philippe s'acharnait à la solution judiciaire, qui lui évitait le cas de conscience de livrer ses sujets catholiques au pouvoir de ses voisins protestants du Nord. Quand finalement en 1657 le roi consentit à entamer des pourparlers pour un arrangement à l'amiable, ceci eut lieu sous la pression politique qui confrontait l'Espagne à une invasion combinée franco-anglaise dans les Pays-Bas espagnols. Mais cette fois encore le roi attacha expressément son consentement à la condition, que la religion catholique serait conservée dans les pays d'Outremeuse.

Pendant l'année catastrophale 1658 – l'Espagne perdit Dunkerque et les Français pénétrèrent si loin dans le pays qu'à Madrid on craignait la perte totale des Pays-Bas espagnols – autres concessions furent inévitables. À contre coeur le gouvernement espagnol confirma le principe que le roi et les États-Généraux posséderaient chacun la juste moitié des pays d'Outremeuse. Cette formule fut le premier résultat produit par les conférences entre le successeur de Brun à La Haye, Don Esteban de Gamarra, et les députés des États-Généraux. Le roi fut également contraint à renoncer à son exigence de l'exercice libre de la religion catholique dans les régions des États-Généraux. Car Leurs Hautes Puissances étaient déterminées à ne permettre cette liberté de religion que

sur la base de réciprocité. Vu que pareille réciprocité était inacceptable pour la conscience du roi, la question de la religion fut mise à côté. Les négociations entre Gamarra et les députés des États-Généraux se concentraient alors complètement sur la question du partage territorial de la région contestée. Selon l'opinion des États-Généraux le problème ne put être que mieux solutionné qu'en attribuant le pays de Fauquemont à eux-mêmes et les pays de Dalhem et Rolduc au roi. L'annexion de Fauquemont fut surtout attrayante pour les États-Généraux car ce territoire touchait de près à la ville de Maestricht et procurait à cette ville forte mosane isolée un terrain d'une seule tenue. Pourtant l'ambassadeur espagnol refusa catégoriquement un tel partage. Selon sa conviction un arrangement juste ne put être réalisé, que si chacun des trois pays fut partagé en une partie appartenante à l'Espagne et une partie appartenante aux Provinces-Unies. Ce point de vue eut surtout comme fondement le souhait de garder sous le pouvoir du roi les couvents et la noblesse, qui furent pris d'une vraie mentalité de sauve-qui-peut. Parce qu'à cause de ces points de vue contradictoires les pourparlers se trouvèrent de nouveau dans une impasse, les deux partis acceptèrent en octobre 1660 un expédient, qui eut comme but de rompre cet impasse. Selon la procédure convenue les députés des États-Généraux offrirent en janvier 1661 à Gamarra une proposition de partage, d'où l'ambassadeur, le cas échéant, pourrait choisir un lot pour le roi Philippe. Après que Gamarra eut refusé cette proposition, parce que le schéma de partage était fondé comme jadis sur le principe: Fauquemont contre Dalhem et Rolduc, il remit le 2 mars 1661 à son tour une proposition de partage aux députés des États-Généraux. Quoique ceux-ci eurent selon l'accord d'octobre 1660 la liberté de choisir pour les États-Généraux un des deux partages y mentionnés, la tactique de Gamarra eut comme but de prévenir, en déposant un projet de partage complètement inutilisable, un tel choix. Car si le résultat du choix serait négatif, les partis furent selon l'accord d'octobre 1660 obligés de se réunir de nouveau et d'en arriver à un compromis. L'acrobatie diplomatique de Gamarra ne conduisit pourtant pas à ce but désiré. À sa surprise les États-Généraux décidèrent de choisir un des partages de la proposition espagnole et notamment le district du „contrepartage” ainsi nommé, où se trouvaient les couvents les plus importants d'Outremeuse, dont la conservation fut un des plus grands soucis de l'Espagne. Pour les États-Gé-

néraux ces couvents fonctionnaient dorénavant comme un gage, avec lequel ils pourraient arracher à Gamarra des concessions territoriales dans leur pays de préférence: Fauquemont. Ils offrirent alors directement à l'ambassadeur de commencer des pourparlers concernant l'échange d'un certain nombre de places et de conclure ainsi l'accord. Ces derniers pourparlers, qui eurent lieu en décembre 1661, ne demandèrent que quelques semaines et eurent comme résultat la signature du traité de partage. Selon les intentions de Leurs Hautes Puissances le point cardinal de leur lot fut situé dans le pays de Fauquemont, où on leur attribua la capitale et les quatre chef-bancs, de sorte que le ressort des États-Généraux s'étendait sur toute la largeur du pays. Comme compensation on avait attribué au roi une plus grande partie des pays de Dalhem et Rolduc. Les couvents et la plupart des seigneuries engagées étaient situées dans la région espagnole. Les sept Provinces-Unies accueillirent avec sympathie les résultats des pourparlers et ceci se révéla de la circonstance qu'ils ratifièrent le traité de partage sans aucune difficulté. D'autre part le roi Philippe IV refusa au début de ratifier le traité de partage, étant nuisible à l'église et l'état. Le monarque agitait surtout sous l'influence d'une plainte de quelques nobles d'Outremeuse qui en étaient le dupe. Seulement l'intervention du gouverneur-général des Pays-Bas espagnols, le marquis de Caracena, qui repoussait la plainte des mécontents comme tendancieuse et défendait le traité de partage comme la meilleure solution qui en sens politique fut faisable, mena le roi de ratifier en octobre 1662 le traité.

Zusammenfassung*

Im Juni 1644 bemächtigte sich die generalstaatliche Garnison von Maastricht der Orte Dalhem, Valkenburg und Herzogenrath, Hauptorte der drei gleichnamigen Lande von Overmaas. Auf Seite der Generalstaaten wurde dieses militärische Unternehmen als eine Rückführung der Lande von Overmaas unter ihre Herrschaft interpretiert. Im Kriege war ja immer der Grundsatz vertreten worden, dass bei Eroberung einer Hauptstadt die Herrschaft über die Stadt und das zugehörige Umland auf die siegende Seite überging. Die Ständeversammlungen von Overmaas weigerten sich jedoch, den Treueid auf Ihre Hochmögenden abzulegen. Nach ihrer Auffassung gehörten die Bezirke Valkenburg, Dalhem und Herzogenrath zur Stadt Limburg an der Vesdre, der Hauptstadt des Herzogtums Limburg und der gesamten viergegliederten „Provinz jenseits der Maas“. Solange der König von Spanien die Stadt Limburg in seiner Macht hatte, konnte ihrer Ansicht nach von einer Rückführung Valkenburgs, Dalhems und Herzogenraths unter die Oberhoheit der Generalstaaten keine Rede sein. Die Friedensverhandlungen zwischen Spanien und den Vereinigten Niederlanden in Münster brachten keine Änderung in diesen Standpunkten. Beide Parteien einigten sich lediglich auf eine vage gemeinsame Formulierung, die die Frage der Souveränität unentschieden liess. Der am 24. Dezember 1646 verabschiedete Artikel bestimmte, dass in den Landen von Overmaas der Status quo gewahrt bleiben sollte und dass eventuelle Streitigkeiten einem noch ins Leben zu rufenden bilateralen Gerichtshof, der Chambre Mi-Partie, vorgelegt werden sollten. Angesichts der Tatsache, dass der spanische Verwaltungsapparat in den

* Herzlich danke ich Herrn Dr. R. Neukirch, Köln, der so freundlich war den Text der Zusammenfassung zu übersetzen.

Landen von Overmaas zu diesem Zeitpunkt noch ungestört funktionierte, hofften die spanischen Diplomaten diesen Zustand als Status quo im Friedensvertrag zu verankern. Diese Absicht wurde jedoch durch zwei Aktionen der Generalstaaten durchkreuzt, die den Status quo in dem umstrittenen Gebiet noch vor der Unterzeichnung des Friedensvertrags zum Vorteil der Generalstaaten veränderten. Zunächst wurde im Verlauf des Jahres 1647 ein generalstaatlicher Verwaltungsapparat in den Landen von Overmaas ins Leben gerufen, der sich im weiteren Verlauf unter dem starken Schutz der Maastrichter Garnison gegen die spanische Konkurrenz behaupten konnte. Ferner eroberten generalstaatliche Truppen im Januar 1648 den Ort Dalhem zurück, in dem sich die Spanier im November 1644 erneut verschanzt hatten. Ausserdem wurden auch in den beiden anderen Hauptorten und auf dem platten Land Heeresseinheiten stationiert. So befanden sich die Lande von Overmaas am Tag des Friedensschlusses, dem 30. Januar 1648, nahezu ganz in den Händen der Generalstaaten.

Dieser Zustand eines de facto-Übergewichts der Generalstaaten blieb in den folgenden Jahren – während der Statthalterschaft Wilhelms II von Oranien – erhalten. Die Vorschläge des Prinzen und des Staatsrats an Ihre Hochmögenden befürworteten und bewirkten eine Politik, die gekennzeichnet war durch die unerbittliche Behauptung der generalstaatlichen Herrschaft in den Landen von Overmaas, verbunden mit der Weigerung, die Rechtmässigkeit dieser Oberhoheit durch die *Chambre Mi-Partie* überprüfen zu lassen. Als Erwiderung auf spanische Verletzungen der generalstaatliche Souveränität wurden sogar Vergeltungsschläge gegen das Herzogtum Limburg unternommen. Die Provinz Holland leistete vergeblich Widerstand gegen dieses harte Auftreten. Eine Verschärfung des Verhältnisses zu Spanien war unvereinbar mit den Absichten dieser auf Seefahrt und Handel ausgerichteten Provinz, die sich so sehr für den Frieden von Münster eingesetzt hatte. Gemäss der Bestimmung des münsterschen Vertrags wünschte Holland die Auseinandersetzung um die Lande von Overmaas der *Chambre Mi-Partie* vorzulegen. Auch der seit Juni 1649 in Den Haag akkreditierte spanische Gesandte Antoine Brun, dessen Mission vor allem auf die Festigung des Friedens ausgerichtet war, forderte die Einlösung dieser durch Vertrag eingegangenen Verpflichtung. Nach dem Tod des Prin-

zen Wilhelms II trat ein Umschwung zugunsten des holländischen Standpunktes ein. Im Juli 1651 wurde in der sogenannten Grossen Versammlung der Stände der sieben nordniederländischen Provinzen die Entschliessung angenommen, die die Errichtung der *Chambre Mi-Partie* verkündete. Es dauerte dennoch bis Dezember 1653, ehe die Mitglieder der *Chambre Mi-Partie* schliesslich in Mecheln zusammentraten. Diese Verzögerung wurde in erster Linie verursacht durch die zeitraubende Redaktion und Ratifikation der Dienstanweisung für den Gerichtshof und die Ernennung der Richter. Von wesentlicherer Bedeutung war jedoch der Umstand, dass sowohl die Generalstaaten als auch Antoine Brun de facto eine gütliche Einigung in der Auseinandersetzung um die Lande von Overmaas der umständlichen und ungewissen gerichtlichen Prozedur vorzogen. Ein 1652 von Brun unternommener Versuch, auch den König für einen solchen Vergleich zu gewinnen, misslang jedoch. Angesichts der Tatsache, dass die Generalstaaten trotz dieses Fehlschlags weiterhin eine diplomatische Lösung favorisierten, stand der Prozess um die Lande von Overmaas von Beginn an unter einem ungünstigen Stern. Von Februar 1654 bis März 1655 wurde der Gang des Prozesses verzögert durch die generalstaatliche Forderung, dass die Vollmacht für den Gerichtsvertreter des Königs die eigenhändige Unterschrift des Monarchen tragen müsse. Im weiteren Verlauf erhoben die Generalstaaten Einspruch gegen zwei südniederländische Richter wegen des Verdachts der Voreingenommenheit und 1656/57 verhinderten sie, dass die *Chambre Mi-Partie* nach Abschluss der Vorermittlungen zur nächsten Phase des Prozesses übergehen konnte, die aus der Verlesung der Schriftsätze bestehen sollte. Diese Fortsetzung der eigentlichen Verhandlung hat dann auch nie stattgefunden. Auf der anderen Seite hielt König Philipp IV hartnäckig an der gerichtlichen Lösung fest, die ihn vor dem Gewissensproblem bewahrte, katholische Untertanen der Herrschaft seiner protestantischen Nachbarn im Norden ausliefern zu müssen. Als der König 1657 schliesslich doch in Unterhandlungen über eine gütliche Regelung einwilligte, geschah dies unter dem Druck der politischen Verhältnisse, die Spanien mit einem kombinierten französisch-englischen Einfall in die südlichen Niederlande konfrontierten. Aber auch jetzt verband König Philipp seine Zustimmung nachdrücklich mit der Bedingung, dass der katholische Glaube in den Landen von Overmaas erhalten bleiben müsste.

Im Katastrophenjahr 1658 – Dünkirchen ging für Spanien verloren und die Franzosen drangen so tief ins Land ein, dass in Madrid der vollständige Verlust der spanischen Niederlande befürchtet wurde – erwiesen sich weitere Zugeständnisse gegenüber den Vereinigten Provinzen als unvermeidlich. Widerstrebend bekräftigte die spanische Regierung die Vereinbarung, dass der König und die Generalstaaten jeder die gerechte Hälfte der Lande von Overmaas besitzen sollten. Dieser Ausgangspunkt war das erste Resultat, zu dem die Konferenzen zwischen Bruns Nachfolger in Den Haag, Don Esteban de Gamarra, und den Abgeordneten der Generalstaaten geführt hatten. Auch sah der König sich gezwungen, von seiner Forderung nach freier Ausübung des katholischen Glaubensbekenntnisses im generalstaatlichen Teil abzurücken. Die Generalstaaten waren ja nur auf der Grundlage der Gegenseitigkeit bereit, in den Landen von Overmaas Religionsfreiheit einzuräumen. Da solches Ansinnen für das königliche Gewissen unannehmbar war, wurde die Konfessionsfrage ad acta gelegt. Die Unterhandlungen zwischen Gamarra und den Abgeordneten der Generalstaaten konzentrierten sich danach ganz auf die Frage der territorialen Aufteilung des strittigen Gebiets. Nach Auffassung der Generalstaaten konnte diese Aufteilung am besten in der Form vor sich gehen, dass den Generalstaaten das Land von Valkenburg und dem König von Spanien das Land von Dalhem sowie das Land von Herzogenrath zugewiesen würden. Die Annexion Valkenburgs war für die Generalstaaten vor allem deshalb wünschenswert, weil diese Landschaft direkt an die Stadt Maastricht anschloss und dieser isolierten Maasfestung ein tiefes, geschlossenes Hinterland verschaffte. Der spanische Gesandte weigerte sich jedoch entschieden, solch eine Aufteilung zu akzeptieren. Nach seiner Überzeugung konnte eine gerechte Regelung nur zustande kommen, wenn jedes der drei Lande in einen spanischen und einen generalstaatlichen Teil aufgespalten würde. Dieser Ansicht lag vor allem der Wunsch zugrunde, die Klöster und den Adel, die sich in einer wahren „Rette-sich-wer-kann“-Stimmung befanden, so weit wie möglich unter der Herrschaft des Königs zu behalten. Nachdem die Unterhandlungen durch diese widerstrebenden Auffassungen erneut festgefahren waren, akzeptierten beide Parteien im Oktober 1660 einen Ausweg, der darauf gerichtet war, aus der Sackgasse herauszukommen. Gemäss dem Verfahren, auf das man sich geeinigt hatte, schlugen die

Abgeordneten der Generalstaaten Gamarra im Januar 1661 ein Aufteilungsmodell vor, demzufolge der Gesandte nach Wunsch einen Anteil für König Philipp auswählen konnte. Nachdem Gamarra dieses Angebot abgelehnt hatte, da das Schema der Generalstaaten wie seit jeher auf dem Verteilerschlüssel Valkenburg gegen Dalhem und Herzogenrath beruhte, übergab er am 2. März 1661 seinerseits der Gegenpartei einen Aufteilungsvorschlag. Obwohl es den Abgeordneten der Generalstaaten gemäss der Übereinkunft vom Oktober 1660 freistand, eines der beiden im spanischen Vorschlag enthaltenen Aufteilungsschemata für die Generalstaaten zu wählen, war Gamarras Taktik darauf ausgerichtet, einen völlig unbrauchbaren Teilungsvorschlag einzureichen und damit eine derartige Wahl zu verhindern. Bei einem negativen Resultat waren die Parteien ja infolge der Abmachung vom Oktober 1660 verpflichtet, sich aufs neue an den Konferenztisch zu setzen und sich um einen Vergleich zu bemühen. Gamarras diplomatische Akrobatenkünste führten jedoch nicht zu diesem erstrebten Endziel. Zu seiner Überraschung beschlossen die Generalstaaten, eines der beiden Aufteilungsschemata des spanischen Vorschlags zu wählen und zwar die sogenannte „contrepartage“. In dem hierin festgelegten Bezirk lagen unter anderem die wichtigsten Klöster von Overmaas, deren Einbehaltung auf dem spanischen Wunschzettel obenan stand. Diese Klöster dienten den Generalstaaten fortan zu einem Faustpfand, mit dem sie Gamarra zu territorialen Konzessionen im Lande ihres Vorzugs, Valkenburg, zwingen konnten. Die Generalstaaten boten dem Gesandten dann auch unverweilt an, Konferenzen über den Tausch einer Anzahl Plätze abzuhalten und so das Abkommen unter Dach und Fach zu bringen. Diese letzte Runde, die im Dezember 1661 abgehalten wurde, nahm nur einige Wochen in Anspruch und zeitigte den Teilungsvertrag. In Übereinstimmung mit den Absichten Ihrer Hochmögenden lag danach der Schwerpunkt des generalstaatlichen Anteils im Land von Valkenburg, wo ihnen die Hauptstadt und die vier Hauptgerichte zugeschlagen wurden. Damit erstreckte sich das Gebiet der Generalstaaten über die ganze Breite dieser Landschaft. Zum Ausgleich war dem König von Spanien ein grösserer Anteil in den Landen von Dalhem und Herzogenrath zuerkannt worden. Ausserdem lagen die Klöster und die Mehrzahl der verpfändeten Herrlichkeiten im spanischen Distrikt. Dass die sieben Vereinigten Provinzen das Ergebnis der

Unterhandlungen mit Zustimmung begrüsst, ist wohl aus dem Umstand ersichtlich, dass sie den Teilungsvertrag ohne jeden Einspruch ratifizierten. Demgegenüber weigerte sich König Philipp IV anfänglich, den Teilungsvertrag – weil nachteilig für Kirche und Staat – in Kraft zu setzen. Der Monarch handelte dabei vor allem unter dem Eindruck einer Beschwerdeschrift, die einige benachteiligte Barone aus den Landen von Overmaas bei ihm eingereicht hatten. Nur die persönliche Intervention des Statthalters der spanischen Niederlande, Marquis Caracena, der die Beschwerdeschrift der Unzufriedenen als tendenziös ablehnte und den Teilungsvertrag als die beste auf politischem Weg erreichbare Lösung verteidigte, brachte den König im Oktober 1662 schliesslich doch noch dazu, der Ratifizierung zuzustimmen.

Register van persoons- en plaatsnamen*

* In het register zijn alleen de namen van de personen en plaatsen, voorkomende in het tekstgedeelte van het boek, opgenomen. De voetnoten, de bijlage en de samenvatting zijn buiten beschouwing gelaten, evenals het woord Overmaas.

Abbaye, Massin de l', ontvanger-generaal van de beden in de landen van Overmaas, 116, 118, 120, 161, 215-216.

Accoste, Madeleine d', echtgenote van Antoine Brun, 58, 69, 86.

Aitzema, Lieuwe van, diplomatiek agent en geschiedschrijver, XXIII-XXIV, 11-13, 36, 47, 80, 194, 210, 241.

Aken, 8, 25, 27, 67, 69, 116, 118, 120, 127, 160-163, 171-172, 197, 204, 208-210, 214-215, 217, 223, 228, 232, 248, 256.

Alexander VII, paus, 181, 244, 252.

Alfonsus VI, koning van Portugal, 216.

Allamont, Eugenius Albertus d', bisschop van Roermond, 184-185, 244, 253.

Alva, Fernando, hertog van, lid van de Consejo de Estado, 107, 250.

Amstenrade, 203.

Amsterdam, 63, 160-161.

Antwerpen, 85, 161.

Aranjuez, 244.

Argenteau, 48, 207.

Aubel, 228, 230.

Augsburg, 181.

Axeler Ambacht, 17.

Balbases, Felipe, markies de los, lid van de Consejo de Estado, 107.

Banholt, 164.

Beek, 26-27, 106, 163, 166-167, 170, 231-232, 234, 247.

Beieren, Maximiliaan Hendrik van, keurvorst van Keulen en prins-bisschop van Luik, 116, 219.

Bemelen, 161, 203, 209, 234.

Berg, 106, 164, 209, 234.

Bergaigne, Joseph de, aartsbisschop van Kamerijk, 21, 30.

Bergen op Zoom, 16, 181.

Berghe-Trips, Hendrik van, drossaard van het land van 's-Hertogenrade, 27.

—, Herman Diederik van, heer van Ubach en Kerkrade, drossaard van het land van 's-Hertogenrade, 113-114, 228, 242.

Berneau, 106, 165, 229-230.

Berwinne, rivier de, 248.

Bette, Willem, markies van Lede, gouverneur van Limburg en Overmaas, 4.

Beveringh, Hiëronymus van, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Holland, 83, 165, 188, 192, 195, 203, 209, 223, 226, 233, 236-237, 252, 258-259.

Bicker, Andries, Amsterdams regent, 72.

Bocholtz, 170, 172, 197, 227.

- Boetzelaer, Filips van de, heer van Asperen, lid van de Hollandse ridderschap, 64.
- Bogaerts, Sibrandus, prior van het Wilhelmienvlooster te Huijbergen, 226, 237.
- Bolbeek*, 165, 229-230, 247.
- Bonelli, Carlo, nuntius te Madrid, 244.
- Bongard, Johan Bernard van, heer van Wijnandsrade, 205.
- Borgharen*, 209, 219, 234.
- Borja, Don Fernando de, lid van de Consejo de Estado, 250.
- Borssele van der Hooge, Jacob, Zeeuws politicus, 203, 259.
- Bouchorst, Amelis van den, heer van Wimmenum, Hollands politicus, 56, 82.
- Bourgondië*, XXIII.
- Bouricius, Jacobus, rechter ter Chambre Mi-Partie, 96, 117.
- Brabant*, XXIII, 16, 24, 79, 81, 93, 95, 160, 165, 256.
- Brazilië*, 125.
- Breda*, 16, 77, 181.
- Broekburg*, 75.
- Brun, Antoine, Spaans ambassadeur te 's-Gravenhage, XXIV, 20-22, 27, 30-32, 52-64, 67-87, 92, 98, 102-103, 113-114.
- Brunsum*, 209, 231, 235.
- Brussel*, XXIV-XXV, 11-14, 20, 25, 36, 48, 51-52, 58, 61-62, 65, 69, 73-75, 78, 80-82, 84, 90-91, 94, 97-98, 100-102, 106-108, 110-111, 114, 117, 120, 122, 126, 167-168, 176, 178, 180, 183-184, 189-190, 193-194, 211-212, 215-216, 222, 224, 229, 232, 237, 242-244, 249, 253-254, 256.
- Bunde*, 172, 209, 234, 254.
- Cadier*, 165, 172, 209, 230.
- Capellen, Alexander van der, heer van Aartsbergen, Gelders politicus en mémoiresschrijver, 35, 55.
- Caracena, Luis, markies van, gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden, 168, 180, 190, 210-221, 224, 229, 232, 238, 242-244, 249-254, 257, 258.
- Cárdenas, Don Alonso de, Spaans ambassadeur te Londen, 103, 110, 168, 180.
- Castel-Rodrigo, Manuel, markies van, gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden, 12-13, 20.
- Castrillo, García, graaf van, lid van de Consejo de Estado, 250-251.
- Cats, Jacob, raadpensionaris van Holland, 68, 70.
- Cheratte*, 159, 207, 209, 229-230.
- Cloeps, Jacques, adjunct bij de Overmase onderhandelingen, 91, 105, 107, 112, 127, 193, 200, 203, 208, 218, 224, 232, 235, 255, 257.
- Cobes, Adam, schout van Heerlen, 8.
- Cocq van Opijnen, Adriana de, 98.
- Condé, Louis, prins van, 246.
- Condé-sur-l'Escaut*, 110.
- Creusen, Andreas, aartsbisschop van Mechelen, 180-181, 252.
- Cromwell, Oliver, lord protector van de Engelse republiek, 101, 108-109.
- Cuyck*, 16.
- Dalhem*, stad en land van, XXIII, 1-9, 12-15, 17, 19, 21, 23-26, 33, 35-36, 46-47, 51, 60-61, 73, 83, 88, 92-94, 111, 114, 116, 159, 163-167, 170-172, 174-175, 177-178, 186-188, 191, 198, 202-209, 220, 228-231, 237, 255-256.
- Deelen, Dirk van, 67.
- Demer*, rivier de, 36.
- Doornik*, 84.
- Dordrecht*, 77, 91, 95.
- Doubleth, George Rataller, rechter ter Chambre Mi-Partie, 97.
- Duckweiler, Caspar, abt van Kloosterrade, 25, 36, 58, 61, 64-65.
- Duinkerken*, 126, 181-182, 258.

- Duitsland*, 106, 109, 169, 197-198, 232, 238, 247, 256.
- Dijck, Richard van, Staats procureur ter Chambre Mi-Partie, 88-90.
- Eckelrade*, 164, 209, 234.
- Elisabeth Stuart, keurvorstin van de Palts, koningin van Bohemen, 194.
- Elsloo*, 159.
- Engeland*, 78, 80, 99, 101, 104-105, 108-109, 116, 126, 194, 233-234, 240-241, 243, 258.
- Estrades, Godefroy, graaf van, Frans officier en diplomaat, 64.
- Eynatten, Frans Winand van, heer van Gulpen en Margraten, 173, 244, 253.
- Eijdsen*, 159, 162-164, 170, 204, 207-208, 232, 234, 238, 247-248, 253, 256.
- Feneur*, 209, 230.
- Filips IV, koning van Spanje, XXIII-XXIV, 3-5, 9, 11-14, 18, 20, 23, 25, 27-33, 36, 46-49, 51-54, 56-57, 59-63, 67, 69-70, 73-87, 89-93, 97-104, 106-117, 119, 121-126, 160-162, 164, 166-172, 174-178, 180-186, 188-192, 195-197, 202-205, 207, 209-210, 212, 214-218, 221-222, 226, 228-239, 241-244, 246-259.
- Frankfort*, 160.
- Frankrijk*, 16, 29, 31, 52-53, 64, 75, 80, 101, 104-105, 109, 116, 126, 189, 233, 239-241, 243, 258.
- Frederik Hendrik, prins van Oranje, 1-3, 5-7, 10-11, 15, 23, 25, 63.
- Friesland*, 28, 77, 82.
- Fronteau, Guillaume de, heer van Housse, 56.
- Gamarra, Don Antonio de, kolonel van een regiment cavalerie, 112.
- , Don Esteban de, Spaans ambassadeur te 's-Gravenhage, XXIV, 97-113, 115-127, 158, 164-178, 180-200, 202-224, 226-229, 231-234, 236-238, 241-243, 248-258.
- Geilenkirchen*, 114.
- Gelderland*, 57, 66, 77, 79, 162, 165.
- , Overkwartier van, 36, 63, 81, 106, 166, 169, 171, 186, 196, 212, 215-216, 218, 232, 247, 249, 255-256.
- Geleen*, 73, 167, 170, 172, 235.
- Gemert*, 79.
- Gent, Jan van, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Gelderland, 8, 11, 52.
- Geul*, rivier de, 164, 170.
- Geulle*, 172, 209, 234, 253.
- Gloucester, Hendrik, hertog van, 194.
- Goetgebuer, Aegidius, jezuïet, 178, 180, 205.
- Grave*, 16.
- 's-Gravenhage, XXIII-XXV, 3, 9, 12-13, 17, 27, 32, 34, 48-53, 56-59, 61, 65, 73-76, 78, 80-82, 85-87, 97-98, 105-106, 108-109, 112, 114, 117, 121, 123, 127, 168-169, 178, 182, 184-185, 190, 192-194, 197, 208, 211, 216, 223, 226, 231, 233-236, 243, 249, 258.
- 's Gravenvoeren, 165-166, 170, 178, 230, 256.
- Grevelingen*, 12.
- Groningen*, 66, 77, 82.
- Groot, Adriaan de, heer van Strucht, 9, 11, 13, 53, 56, 61-62, 64-65, 105, 171-172, 200, 205, 224, 231, 235-236.
- Groulart, Johan, Brabants hoogschout van Maastricht, 198.
- Gulik*, hertogdom en stad, 48, 61, 114, 116, 121, 159-160, 162-163, 255.
- Gulp*, rivier de, 164.
- Gulpen*, 106, 160, 162, 164-165, 172, 210, 222, 228, 247-248, 255.
- Gulpen, Frederik van, heer van Wodémont en Neufchâteau, 229.
- Haro, Don Luis de, Spaans staatsman, 107-108, 123-124, 246, 252.

Heerlen, 8, 26, 56, 166, 171, 189, 204, 208-209, 232-234, 236, 238, 247.
Henegouwen, 160.
 Hermite, Antoine l', president van de Grote Raad te Mechelen, 85.
 Herre, Leonard de, advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant, 74, 89, 92.
's-Hertogenbosch, stad en meierij van, 10, 14-16, 18, 28-29, 31, 33, 35, 79, 162, 180-181.
's-Hertogenrade, stad en land van, XXIII, 2-9, 12, 15, 17, 19, 21, 23-26, 31, 46-47, 51, 60, 72-73, 79-80, 88, 92-94, 113-115, 118-121, 159-167, 170, 172, 174-175, 177, 186, 188, 191, 197-198, 202-205, 207-209, 220, 226-228, 231-232, 235, 237, 242, 247, 255-256.
 Heyendal, Nicolaas, abt van Kloosterrade, 64.
 Hoeff, Servaas van den, griffier van de Staten van Valkenburg en schout van Heerlen, 178, 194, 224, 231, 233-236.
 Hoen van Cartils, Agnes, priores van het klooster van Sint-Gerlach, 205, 223.
 –, Jan Reinier, heer van Oud-Valkenburg en Schin op Geul, 171, 205, 231.
Hoensbroek, 203, 235.
 Hoensbroek, Adriaan, heer van, erfmaarschalk van het hertogdom Gelre, 56, 64, 171, 205.
 –, Koenraad Ulrich, heer van Geulle, Bunde en Ulestraten, 27.
 –, Wolter Frans, heer van Geulle, Bunde, Ulestraten en Cadier, 172-173.
Holland, 8, 17, 19, 23-24, 28-29, 31, 33-35, 47, 49, 53-54, 56-57, 61, 63, 65-68, 70, 77-80, 91, 98, 118, 124, 160, 162, 188-189, 193.
Holset, 163, 170, 172, 197, 203, 210, 222, 228.
Housse, 230.
Houthem, 27, 167, 170-171, 185, 209, 234, 254.
 Hovynes, Charles de, chef-president van

de Geheime Raad te Brussel, 76, 168, 180, 193, 219, 221.
Hulsberg, 231.
Hulst, 16-17.
Hulster Ambacht, 16.
 Huygens, Rutger, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Gelderland, 55, 66, 80, 85, 165, 167, 169, 176, 188-189, 203, 237.
 Huyn van Amstenrade, Maria, echtgenote van graaf Arnold Wolfgang Huyn van Geleen, 172.
 Huyn van Geleen, Arnold Wolfgang, graaf van Geleen, 172-173, 205, 231, 235.
 Imstenrade, Jan Adolf van, heer van Mheer, Sint-Martens-Voeren en Aubel, 172-173, 230.
Italië, 98.
Itteren, 231, 234, 254.
 Ittersum, Robert van, drossaard van het land van 's-Hertogenrade, 8, 13, 22, 25-26, 36, 114-115, 117-120, 160-161, 227, 242.
 Jacobus II, koning van Engeland, 181-182, 194.
Jamaica, 101.
 Juan, Don – de Austria, gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden, 106, 108, 110-112, 121, 123, 125-126, 168-169, 178, 180-184, 190, 212, 218, 250.
Kamerijk, 54.
 Karel II, koning van Engeland, 53, 194, 233, 258.
 Karel IV, hertog van Lotharingen, 31, 72, 79-81.
Kerkrade, 172, 210, 226-228, 235.
Keulen, 160.
Klimmen, 26-27, 73, 166, 171, 217, 231-232, 234, 247.

- Kloosterrade*, abdij, XXV, 58, 60, 64-65, 67, 115, 118-121, 125-126, 171-172, 202, 210-211, 214, 222-223, 226, 228, 232, 238, 246, 252, 255, 258.
- Knuyt, Johan de, Zeeuws politicus, 62.
- Kopenhagen*, 240.
- Lamberti, Winandus, abt van Kloosterrade, 30-31, 52-54, 56, 58-62, 64-66, 75-76, 78, 105, 114-116, 118-120, 124-127, 170-172, 190, 197, 199, 204-206, 210, 212, 219, 222-224, 226-227, 232, 252, 254-255, 258.
- Lemiers*, 162.
- Leopold Willem, aartshertog, gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden, 34, 51, 59, 65, 72, 74-78, 80, 83-84, 89-91, 99-106, 108-109, 111, 114, 117.
- Leroy, Philippe, Spaans diplomatiek agent te 's-Gravenhage, 34-35.
- Leut*, 32, 47-48, 162.
- Leyen, Lotharius Ferdinand van der, heer van Simpelveld en Bocholtz, 227.
- Lier*, 70, 77.
- Liessel*, 79.
- Limburg*, hertogdom en stad, 2-5, 7-11, 14-15, 17-18, 30, 32-33, 36, 47-51, 62-64, 69, 72, 74, 88, 92-94, 106, 113-116, 121, 159-160, 162, 166, 169-171, 174, 177, 186, 196, 212, 215, 229-232, 247-248, 255-256.
- Lodewijk XIV, koning van Frankrijk, 1, 29, 64, 191-192, 233, 240, 246, 258.
- Londen*, 194, 233-234, 240.
- Loon*, land van, 162.
- Luik*, 1, 159, 162-163, 165, 229.
- Luxemburg*, 196, 215, 232, 247, 249, 255-256.
- Maas*, rivier de, 4, 9, 83, 159-160, 162, 164, 171, 198, 229-230, 247-248, 256.
- Maastricht*, XXIV-XXV, 1, 3-9, 14, 16-18, 22-27, 33-36, 46-47, 49-50, 64, 71, 81, 83, 91-92, 102, 106, 111, 159-162, 165-166, 168, 170-171, 173, 176, 178, 186-189, 197-198, 204, 208-211, 214-215, 217, 222-223, 228, 231-232, 235, 238, 247-248, 256.
- Madrid*, 29, 62, 76, 81, 86-87, 89, 91, 100, 108, 111, 121, 123, 125-126, 168-169, 176, 182, 224, 233, 241-243, 252, 255.
- Marchin, Jean Gaspar, graaf de, Luiks edelman, 244, 246.
- Margelle, Arnold de la, heer van Eijsden en 's Gravenvoeren, drossaard van het land van Dalhem, 27, 173, 230, 244.
- Margraten*, 160, 164, 172, 209-210, 222, 228.
- Maria Stuart, prinses van Oranje, 194.
- Maria Theresia, infanta van Spanje, koningin van Frankrijk, 192, 241, 258.
- Mechelen*, 46, 77, 81-82, 84-87, 91, 95.
- Medina de las Torres, Ramiro, hertog van, lid van de Consejo de Estado, 246, 249-251.
- Meer, Wolter van, drossaard van het land van Valkenburg, 27, 114, 176, 178, 208, 210, 217, 222.
- Meerssen*, 26-27, 166-167, 170-171, 234, 254.
- , proosdij van, 171.
- Melin, markies van, 190.
- Merkstein*, 172, 228.
- Metz, Zacharias de, huiskapelaan der Spaanse ambassade te 's-Gravenhage, 59.
- Mbeer*, 170, 178, 230.
- Moelingen*, 159, 170, 207, 209, 229-230.
- Moresnet*, 160.
- Mortara, Francisco, markies van, lid van de Consejo de Estado, 250-251.
- Mortier*, 230.
- Munster*, XXV, XXVII, 15, 19-22, 28-29, 31, 46, 56-57, 61-62, 67, 71, 78, 83, 177, 202, 259.
- Namen*, 1, 36, 162, 249.

Navagne, 4, 32, 36, 47-49, 61, 68, 74, 116, 121, 159, 162, 170, 207, 229, 232, 247-249, 255-256.

Navarro Burena, Don Agustín, secretaris van staat en oorlog te Brussel, 81, 87.

Neufchâteau, 209, 229-230.

Nieuwenhagen, 234.

Nieuwpoort, 2.

Nobis, Wilhelmus, predikant te Heerlen, 56.

Noorbeek, 165, 178, 230.

Noord-Brabant, 17, 20, 29, 51.

Nuth, 235.

Oirsbeek, 203, 235.

Olivares, Gaspar, graaf van, Spaans staatsman, 252.

Olne, 159, 163, 170, 175-176, 203-204, 229-230, 247, 255.

Ommeren, Rudolf van, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Gelderland, 259.

Oost, 159, 164, 170, 209, 230.

Oostenrijk, XXIII.

Oud-Valkenburg, 171, 204, 209, 231-232, 235.

Overijssel, 77.

Padborch, Adolf van, ontvanger van de bedden in de landen van Valkenburg en Dalhem, 68.

Partij, 162.

Parijs, 29, 240-241.

Pauw, Adriaan, raadpensionaris van Holland, 56, 70, 79.

Pelousey, kapitein, commandant van het kasteel Valkenburg, 2.

Peñaranda, Gaspar, graaf van, Spaans politicus, 30-32, 60, 107.

Pesaken, 164.

Pesters, Johan, substituut-voogd en -stadhouder van de lenen in het land van Valkenburg, 26, 36.

Portugal, 125, 216, 233, 240-241.

Ranst, Simon, abt van Val-Dieu, 105, 116, 118, 171-172.

Reede, Hendrik van, Staatszaakgelastigde te Madrid, 253.

–, Johan van, heer van Renswoude, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Utrecht, 203, 222.

Richard, Vincent, secretaris van de Spaanse ambassade te 's-Gravenhage, 60-62, 66-68, 80, 82, 84-85, 98-99, 111, 167, 169-172, 175, 178, 184, 188-191, 193, 199-200, 203, 205-206, 208, 210, 213, 216-224, 227, 231, 234, 236, 252-254, 258-259.

Richelle, 207, 230.

Rimburg, 47-48, 114, 120.

Roer, rivier de, 160.

Roermond, 181, 184.

Roorda, Abraham, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Friesland, 23.

Rotterdam, 85, 198.

Rurdorf, 160, 165, 172, 197.

Ruse, Johan, schout van Merksteijn, 65, 92, 121.

Ryckewaert, Philippe, rechter ter Chambre Mi-Partie en adjunct bij de Overmase onderhandelingen, 96, 103, 105, 107, 112, 127, 193, 208, 218.

Salm, Frederik Magnus van, Rijngraaf, Staatslegeroverste en gouverneur van Maastricht, 33, 35-36, 46, 71, 207.

Sas van Gent, 1, 7, 12.

Schaeberg, 204, 209, 231, 234-235, 237.

Schaeberg, Johan Frederik, heer van, 171, 205, 231.

Scharn, 161.

Schetz, Lancelot, graaf van Grobbendonk, gouverneur van Limburg en Overmaas, 211.

Scheulder, 161.

Schimmert, 197, 231.

Schin op Geul, 198, 204, 209, 231, 235.

Schinnen, 235.

- Schinveld*, 198, 231.
- Schulenburg, Johan, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Groningen, 203.
- Sibbe*, 165.
- Simancas*, XXIV-XXV.
- Simpelveld*, 170, 172, 197, 227-228.
- Sint Geertruid*, 164.
- Sint-Gerlach*, klooster van, 167, 171, 176, 186, 203-205, 209-211, 214, 231, 235, 238, 246, 252, 254, 258.
- Sint-Martens-Voeren*, 106, 165, 230.
- Sittard*, 27.
- Solms, Jan Albert, graaf van, gouverneur van Maastricht, 6-7, 24, 31-33, 35.
- Soons, Lambert, griffier van de Staten van Valkenburg, 9, 11, 13.
- Spa*, 58.
- Spanje*, XXIII, XXV, 15-16, 19, 21, 23, 28-29, 31, 33-34, 36, 52-53, 64, 71-72, 78, 80, 100-101, 104, 109, 122, 125, 162, 182, 189, 191-192, 194, 196, 198, 212, 220, 227, 231, 240-241, 243, 246.
- Spronssen, Johan, commies ter griffie van de Staten-Generaal, 209-210, 259.
- Stein*, 162.
- Stein Callenfels, Hartman Godfried van, commandant van het Staatse garnizoen te Maastricht, 1-2, 5-7, 24.
- Stevensweert*, 48.
- Stockmans, Petrus, raadsheer van de regering der Spaanse Nederlanden te Brussel, 51-52, 54.
- Stokkem*, 162.
- Stolberg*, 160.
- Straelen*, 71.
- Strucht*, 203, 209, 231-232, 235.
- Terblijt*, 203-204, 209, 234.
- Terranova, Diego, hertog van, lid van de Consejo de Estado, 250.
- Thiens, Marcellis, stadhouder van de lenen in het land van 's-Hertogenrade, 8, 65.
- Tilburg*, 35.
- Till, Hans Willem van, drossaard van de landen van Valkenburg en Dalhem, 116-117, 120, 185, 222, 229.
- , Willem van, drossaard van de landen van Valkenburg en Dalhem, 7-8, 13, 15, 22, 24-26, 36.
- Tongerren*, 178.
- Tour d'Auvergne, Frederik Maurits de la, hertog van Bouillon, gouverneur van Maastricht, 4.
- Trembleur*, 209, 230.
- Ubach*, 79-80, 163, 170-172, 228.
- Ulestraten*, 172, 231, 234.
- Utrecht*, 19, 28-29, 31, 34-35, 66, 77, 82, 242.
- Vaals*, 69, 160-161, 163, 170, 172, 175, 186-187, 203-204, 227-229.
- Vaesrade*, 73, 209, 231.
- Val-Dieu*, abdij, 171, 202, 211-212, 228-230.
- Valenciennes*, 112.
- Valentijn, Willem, schout van Kerkrade, 32.
- Valkenburg*, stad en land van, XXIII, 1-9, 11-12, 15, 17, 19-21, 23-26, 31-32, 46-47, 51-53, 60-61, 71-73, 83, 88, 92-94, 106, 114, 117, 159-167, 170, 174-175, 177-178, 181, 184-191, 198, 202-210, 230-232, 234-238, 246-248, 253, 255-257.
- Vecchii, Girolamo de, internuntius te Brussel, 219-220.
- Velada, Antonio Sancho, markies van, lid van de Consejo de Estado, 250.
- Verheyen, Arnold, rechter ter Chambre Mi-Partie en adjunct bij de Overmase onderhandelingen, 61-62, 78, 91, 96-97, 103, 105, 107, 112, 127, 180, 188, 193-194, 200, 203, 205, 207-208, 210, 213-215, 217-220.
- Veth, Adriaan, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Zeeland, 23, 34, 72.

- Veurne*, 182.
Visé, 27, 114, 244.
Vlaanderen, 16, 81, 165, 183.
Vroenhof, graafschap van de, 17.
Vijlen, 49, 160, 162-163, 171-172, 203, 210.

*Waa*s, land van, 16-17.
Weerst, 170, 230.
Welz, 160, 165, 170, 172, 197, 228.
Wicquefort, Abraham de, diplomatiek agent en geschiedschrijver, 33, 98, 209-210, 241.
Willem II, prins van Oranje, 31-36, 47, 49-53, 55-56, 58, 62-64, 66, 70.
Willem III, prins van Oranje, 194.
Wiltz, Jan, graaf van, gouverneur van Limburg en Overmaas, 6, 8, 12.
Witt, Johan de, raadpensionaris van Holland, 84, 158, 163-165, 167, 188, 199, 203, 214, 222, 237, 240-241, 252, 258-259.

Wyck, 164, 234.
Wijnandsrade, 203, 235.
Wytfliet, Henri de, procureur-generaal van Brabant, 88-92.

Xhénemont, Guillaume de, abt van Val-Dieu, 228, 230.

Ylem, Rutger van, ontvanger van de bedden in de landen van Overmaas, 17, 18, 49.
York, hertog van, zie: Jacobus II, koning van Engeland.
Ijzeren, 161.

Zeeland, 19, 31, 34-35, 53, 66, 77-78, 188, 242.
Zutphen, 162.
Zweden, 161.

- 1 Dr. M. G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*
- 2 Dr. Remigius Dieteren O. F. M., *Grondbeleid en volksbuisvesting in de Mijnstreek*
- 3 Dr. J. M. Gijsen, *Nikolaus Heyendal (2 delen)*
- 4 Drs. J. F. R. Philips, Drs. J. C. G. M. Jansen, Drs. Th. J. A. H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914*
- 5 Dr. P. Th. van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop*
- 6 Dr. E. Roebroeck, *Het land van Montfort*
- 7 J. Koreman, *De stadsrekening van Maastricht over het jaar 1399-1400*
- 8 Dr. J. M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886) bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*
- 9 Dr. Jean Baerten, *Het graafschap Loon (11e-14e eeuw)*
- 10 A. H. Paape, *Donkere jaren*
- 11 Dr. Mr. H. H. E. Wouters, *Grensland en bruggehoofd*
- 12 Dr. C. van den Berg, *H. B. J. van Rijn, burgemeester van Venlo, pionier der milieubygiëne*
- 13 Dr. J. Grauwels, *Dagboek van gebeurtenissen opgetekend door Christiaan Munters (1529-1545)*
- 14 Dr. P. L. Nève, *Het rijkskamergerrecht en de Nederlanden*
- 15 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen, Deel I*
- 16 Dr. L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg*
- 17 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen, Deel II*
- 18 Ir. C. E. P. M. Raedts m.i., *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*
- 19 Dr. S. Y. A. Vellenga, *Katholiek Zuid-Limburg en het fascisme*
- 20 Dr. W. Krings, *Wertung und Umwertung von Altmenden im Rhein-Maas-Gebiet vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*
- 21 Dr. P. J. H. Ubachs, *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*
- 22 Jaak Brepoels, *Het Lager Onderwijs in de provincie Limburg (1815-1830)*
- 23 Harry Schillings, *Toneel en Theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw*
- 24 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Van heerlijkheid tot landsheerlijkheid*
- 25 Ph. Vander Maelen, *Dictionnaire géographique du Limbourg*
- 26 Dr. J. P. Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*
- 27 Dr. J. A. K. Haas, *De verdeling van de landen van Overmaas 1644-1662*

